8Т
Н30

Дурдымухаммет
Нуралыев

Шыгыр билен икичәк

ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ НЕ ПОЗЖЕ

обозначенного здесь срока

3101	2636			
2638				
239				
211				
815				
901				
2624				

8Т
Н 80

Дурдымухаммет
Нуралыев

Шыгыр билен икичәк

1142794

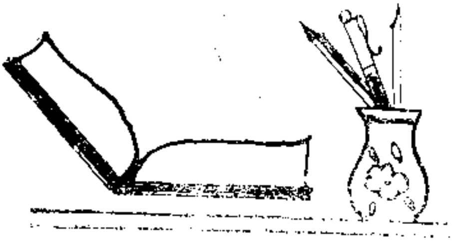

Макалалар

ТГУ им. А. М. Горького
БИБЛИОТЕКА

Ашгабат
«Түркменистан»
1987

Д. Нуралыев

Н80 Шыгыр билен икичәк: ***(Макалалар йыгындысы).*** —А.: Түркменистан, 1987. — 256 с. 35 к.

Түркменистан ССР-иниң ат газанан медениет ишгәри, филология ылымларының кандидаты, гөрнүкли тангытчы Нурдымухаммет Нуралыевиң эллинжи йылының долмагы мынасыбетли тайярланан бу китабына авторың чәрьек асырдан говрак вагтың ичинде поэзия хакда язан макалалары гиризилди. Онда классыкы ве хәзирки заман шахырларының бирнәчесиниң дөредижилик басганчакларына гөз айланяр ве шыгыр дүнйәсине гадам басян яшлара көп угрукдырыжы маслахатлар берилйәр.

Рецензент: **Наргылыч Хожагелдиев.**

Д $\frac{4603010202-103}{М\ 55Р\ (14)-87}$ 44—87 ББК 83.3Тур7

© «Түркменистан» неширяты, 1987

ИЛ БОЛУП ГУВАНМАЛЫ ЗЕХИН

Дурдымухаммедиң адыны улы-кичи бирден эшитди хем ашык болды. Гүнлериң биринде «Эдебият ве сунгат» газетинде «Исгендер Җахангир түркмен эдебияты хакында» диен улы макала пейда болды. Ол газетиң үч санында ызлы-ызына чыкды. Шейле улы макала көп вагт бәри чап эдилмәнди. Бу вака йигрими йыл говрак мундан озал болупды. Шондан соң танкытчы Дурдымухаммет Нуралыев бизиң чепер интеллигенциямызың арзылы векиллериниң бирине өврүлди. Профессор М. Көсәев «Ол мениң студентим» дийип буйсанчлы гүрлесе, академик А. Кекилов «Ол мениң аспирантым» дийип гуванарды.

Догрусы, онуң өзи билен танышлыгым ёкды. Макалаларыны велин сыпдырман окаярдым. Языҗы диениң хемише тәзе зехиниң гөзлегинде боляр. Дөредиҗилик адамларының арасында онуң адыны йыгы-йыгыдан эшидйәрдим. Биз танкытчы языҗа хемаят бермели, онуң язян макалалары медениетли билен тапавутланмалы, пикирлери чуң болмалы диййәрис. Дурдымухамметде шол сыпатлар җемленипдир. Бу гүн белли танкытчының чепер эсере йити сын салшы, языҗының рухы дүнйәсине өзболушлы аралашышы хакында К. Гурбаннепесов, Б. Худайназаров, Р. Эсенов, С. Атаев, А. Назаров ялы языҗы-шахырлар хошниетли пикирлери айдярлар. Догрусы, языҗыларың көнүсинде өзүң хакында шейле миннетдарлык дуйгусыны ояраймак аңсат иш дәл. Бу танкытчы үчин өрән улы багт. Дурдымухаммет шол багтың эеси!

Вагт гечип, өзи билен таныш боланымда оңа берил_

йән бахаларың догры экенлигине гөз етирдим. «Ми
вели агажын башы ашак» дийлиши ялы, ол өз иш
билен гүмра. Бу сада, кичи гөвүнли, зәхметсөер, пола
ды юмшак йигидиң етишиклидигине хайран галаймалы
Сиз оны телевидениеде гөрйәнсиңиз, радиода чыкы
шыны диңлейәнсиңиз, газет-журналларда макалала
рыны окаянсыңыз. Академияның, языҗылар союзы-
ның йыгнакларында чыкыш эдип дураныңа көп душ
геленсиңиз. Алып барян ылмы-барлаг ишлерини дий-
сене. Нәдип вагт тапярка дийибересиң гелйәр. Мен оны
гөремде художник Бәшим Нуралы ядыма дүшйәр.
Ол хич хачан өз аладасыны этмәнди. Чын зехинлериң
ыкбалы шейле. Олара ил болуп гуванмалы. Олары ил
болуп горамалы.

Чары Ашыров,
ТССР-иң халк языҗысы.

ПОЭЗИЯНЫҢ КЛАССЫКЫ ДҮНЙӘСИ

XIX АСЫРДА ЛИРИКАНЫҢ ӨСУШИ

Түркмен классыкы эдебиятында хер бир теманың ишленип тарыхы энтек ылмы-дерңев эсасында чөзүленок. Биз сөйги, дидактика, пейзаж ялы темаларың дессиме ишленип гидилмәндигини гөрйәрис. Шейле-де болса XVIII асырда бейик Магтымгулының универсал дөредижилигинде бу темаларың хеммесинде ёкары чеперчиликли гошгулар дөредилипдир. Шонуң үчин эдебиятчы алымларың, танкытчыларың китапларында, макалаларында классыкы эдебиятың тематики герими догрусында кесгитлейжи пикирлер айдыляр. Умуман түркмен эдебиятында дидактика билен лирика бейлеки гөрнүшлерс середенинде хас көп ишленен угур хасапланяр. Догрусы, гүндогар эдебиятында дидактика тутуш эдебиятың өзени болан болса герек. Ватанчылык, адамкәрчилик, сөйги ялы темалар хем көпленч дидактиканың үсти билен беян эдилипдир дийилсе ялңыш болмаса герек.

Биз классыкы эдебиятда романтики лириканың болландыгыны-да инкәр эдемзок. Шейле рухлы поэзияның хатарына Молланепесиң дөредижилигини гошмак болар. Мундан башга-да магшугы Ая, Гүне, Зөхрә, Лейлә, Сенеме, Зүлейха меңзедилип язылан гошгулар ишиэи көп ахырын. Бу хили эсерлер бүтин XVIII—XIX асыр түркмен эдебиятында иследигиңче бар.

Лириканың талаплары-да бейлеки темалар ялы чылшырымлыдыр.

Себәби автор өз хакыкы дуйгуларыны айтман, абстракт хәсиетде пикир йөредйәр. Бу, элбетде, ынсаның хакыкы болуш дуйгусының догручыл беян эдил-

диги дәл. Эмма XIX асыр эдебиятында лириканың реалистик нусгалары гиң пейда болуп башлады. Шахырларың өз хусусы гарайышлары, вакалары умумылашдырыжылык хәсиетли эсерлер көп язылып угралды. Лирика конкрет магшуга гөнүкдирилди.

XIX асыр лирикасының ажайып үстүнлиги хөкмүнде магшугың милли хәсиетини, милли образыны месе-мәлим гөркезйән эсерлериң языландыгыны айтмак болар. Шу ягдай ылайта-да Молланепесде йити дуюляр. Гахрыманың милли хәсиетини анлатмак үчин, озалы билен, халкың рухы психологиясына белет болмак герек. Түркмен классыкы эдебиятында милли спецификаның пейда болшы Магтымгулыдан бәридир. Эййәм бу бейик шахырың эсерлеринде милли хәсиетли лирики гахрыман пейда болупды. Эмма лирика хакда айдыланда, Молланепес айратын сайланяр. Ажайып лиригиң поэзияда газанан үстүнлиги лирика сырыгяр. Шейле реалистик мазмунлы лирика бизиң эдебиятымызың өсүшинде озал болманды.

Эгер социал хадысалар хакда язылан эсериң догрулыгы дернемек иеленсе, онда шахырың сынпы позициясыны айдынлашдырмалы боляр. Шахыр позициясыны белли бир сынпы топара баглап эсер язса, шонда ол гарайышларыны ачык беян эдйәр. Лирикада хем шахырың позициясының аныклыгы герек. Эмма лириканы анализлемекде эсасы шерт магшугың образының милли тарапының айдынлашмагыдыр. Молланепес магшугың образыны милли формада, социал ягдайда гөркезйәр:

Шыкарт эдип, ел ойнаяр ишигин,
Сондүрипдир мен пакырың ышыгын,
Магшук иди яда салмаз ашыгын,
Бивепа гарашдым, яр, оянмадың.

Шахырың «Гүлден уялар» гошгусының инче дуйгулара байлыгы айратын өзүне чекижидир. Сап лирики дуйгулы эсерде илки гөзе илйән зат мензетмелериң тәзелиги боляр. Гошгуда шол талап хем гөз өңүнде тутулыпдыр.

Даг башында акжа булут айланып,
Ере дүшсем диер, гүлден уялар,
Жемалындан Айдан, Гүнден сайланып
Нурум сачсам диер илден уялар.

Лирики жанрың өсмегинде гошгы формалары-да роль ойнаяр. Орта Азия халкларының эдебиятының тарыхында иң көп ишледилен форма газал хасапланыляр. Түркмен эдебиятында газал бейлеки эдебиятлара гаранда аз уланылан формадыр.

Халк дөредижилиги билен баглы эдебиятың формасы-да хут халкың өз яшайшына якын болуп, мазмун йөнекей гөрнүшде берилйәр. Магтымгулының, XIX асыр шахырларының эхлисиниң көп ишледен формасы дөртлемедир. Догры, Магтымгулыда гошук дидактики мазмунлы шыгырлар-да көп уланылыпдыр.

Сонам эл бермеди, салдым базымы,
Лачын ковды, гарга алды газымы,
Шунча пакырлыга урдум өзүми,
Тилкилепип гездим, адым гурт олды.

Бу бентде ики пикир бар. Биринжи бейт лирики дуйгыны аңлатса, икинжиси шахырың өз кичигөвүнлилигини хабар берйәр. Лирикада болса оларың дөрдүси-де бир пикире гуллук этмелидир. Шу хили шыгырлар болса Магтымгулының лирикасында аз дүшяр. Ине, шахырың «Жош гелсе» атлы шыгры. Шыгыр еди бентден ыбарат:

Достуны эглеме, немден галмасын,
Душманың саклама сырың билмесин,
Ачда алгын, беге бергиң болмасын,
Иш мүшгүлдир аңламаза душ гелсе,

Гөршүмиз ялы, бир бентде бирнәче пикир бар. Шонуң үчин Магтымгулының дөредижилиги тутушлыгына аланда философики-дидактики хәсиетли дөредижилик хасапланяр. Эмма Магтымгулыда-да тутуш пикире гуллук эдйән лирики гошгулар бар.

Гошук формасының функциясы XIX асыр эдебиятында хас-да гиңейәр. Ол ылайта-да гахрыманчылыклы, ышкы-лирики мазмунлы шыгырларда көп уланыляр. Бу бабатда Сейдиниң, Зелилиниң, Кеминениң ве Молланепесиң эсерлерини ятламак герекликдир. Йөне бу девруң поэзиясында гошук Магтымгулыдакы ялы хер сетири бир зат хакда хабар бермән, белли пикире сырыгяр. Мысаллара йүзленелиң:

Гош билезик хуп ярашар дестинде,
Желлат гөзлер жан алманың кастында,
Айжемалым ак маяның устунде,
Бир кениз башыны чекди-де гитди
(Кемине).

Дергахыңа бир арзым бар ярадан,
Бизге бир мэхрибан Лейли герекдир.
Бугдай реңк болсун акдан гарадан,
Ягшы гылык, ягшы хойлы герекдир.
(Зелили).

Гошук формасының Молланепесиң лирикасында ишленишн хакда айратын дуруп гечмек герек. Шахырың эсерлеринде гошук формасы лирики дуйгулары аңлатмакда хас укыплы болуп чыкандыр.

Бу ерде мысал алып отурман, тутуш гошгуларың атларыны гетирмек билен чәклениәрис. «Пыракыңдан», «Назар кылса дишлериңе», «Зары билен», «Махмалың чети», *«Назар кылса гараса»*, *«Гүлден уялар»* ве шуңа меңзешлер.

1963 й.

ШАХЫРЫҢ ШАХЫР ОГЛЫ

Мәлим болшы ялы, Молланепесиң дөврүниң иң улы тарыхы вакаларының бири 1860 — 61-нжи йылдакы түркмен-гажар урушудыр.

Молланепесиң дөвүрдешлери Дөвлет шахыр, Гаража оглан, Абдысетдар Казы, Амандөвлет хем шол сөвеше багышлап, эчеме эсерлер галдырыпдыр. Оларың көпүси чепер эсер *язмак максады билен дәл*-де тарыхы әхмиетли маглумат үчин языпдырлар.

Абдысетдар Казының «Жеңнама» атлы месневи формасында язан поэмасы түркмен окыжыларына мәлимдир. «Жеңнамада» түркменлер тарапындан положител гахрыман хөкмүнде Мары ханы Говшут хан, Ахал ханы Нурберди хан херекет эдйәр. Олар түркменлериң агзыны бирикдирип, Эйранын гошунына гаршы гайдувсыз гөрешйәрлер. Эмма эсер көне парс-чагатай эдебиятының стилинде язылансы себәпли көпчүлиге дүшнүкли болман галыпдыр. Шейлеликде, бу тарыхы сөвеш чепер

эдебиятда етерлик шөхлеленмэндир. Оны диңе шол сөвеши гөзи билен гөрен, оңа гатнашан ве шахырлар гөрелдесине эерен адам башарып билжекди. Шунлукда бу везипе Молланепесиң оглы Мухамметрахымың пайына душйәр. Өң хем гахрыманчылык хәсиетли бирнәче гошгуларың авторы сөвеше гатнашяр. Яраланяр. Ол хем эли, хем дили билен душмана гаршы сөвешйәр.

Пенди чөлүниң этегинде, Сейитнасыр гонамчылыгының голайында Астрабадың губернаторы Жапаргулы ханың көмекчилери: Хорасаның хәкими Эмир хем-де Мүрзе Дөвле ве Мүрзе Мухаммет Ковамет Дөвле (лакамы Гара сертип — **Д. Н.**) тарапындан ёлбашчылык эдилйән Эйран гошуны дерби-дагын эдилйәр. Мухамметрахымың дессанында бу пурсат чепер хем ынандырыжы беян эдилипдир. Шу ерде Насреддин шаның Эсен жылавдар билен айдышыгыны ятлап гечмек герек. Гошун еңленден соң Эсен жылавдар гачып, болан ягдайы шаха хабар берйәр. Бу хабардан алжыран шаның ве өз өлүминден өрән ховатыр эден эсгериң образы айдышыкда догручыл гөркезилипдир:

ША — Ниже дава болды, ниже иш болды,
Бу гиден ордадан кимлер гелендир?
Хайсы ерде түркмен билен душ болды,
Сертипден, серхенден кимлер гелендир?

ЭСЕН — Менден хабар алсаң, эй гөзел шахым,
Гошун пәк гырылды бири гелмеди.

— Хайсы ерде барып дава этдилер?
Не жайларда сеннер гурап ятдылар?
Кими өлдүрдилер, кими тутдулар?
Абдылалы хандан кимлер гелендир?

— Сейитнасырда энче дава этдилер,
Абдылалы ханы шол гүн тутдулар
Отуз мүңи Хорезминде сатдылар
Отуз мүң Бухардан бәри гелмеди.

— Илчиңи ковлайып хер гелен сайы
Говшут хандан не чүн гайтмыш райы?
Санма-сан гелдими повжы гарайы[1]
Шасевен илинден кимлер гелендир?

— Башымыза ёвуз гүнлер душендир,
Бу болган вакыга хетден ашандыр,
Шасевениң ымгыр чөлде чашандыр
Гарайы повжының яры гелмеди.

---

[1] Повуж — полк.

— Хемзе мурзе бизе гоймуш чох даглар,
Каны алгыр ширлер, жөвхер яраглар?
Ал-яшыл безелен чадырлар, туглар,
Галан сертиплерден кимлер гелендир?

— Дөвлетли ишигиң агзы гапылды,
Түркмен зор гетирди, тугуң депилди.
Көп сертиплер, көп сербазлар чапылды,
Гара сертип өлди дири гелмеди.

— Насреддин ша айдар, ничик ахвалдыр.
Бу не аваралык, ничик ыкбалдыр,
Эй, Эсен жылавдар башыңы галдыр,
Хемзе мурзэңкиден кимлер гелендир?

— Жылавдары айдар чапдык совулдык
Тә Машат гелинчә гачдык ковулдык,
Машат гелип, бу гүнәден ювулдык,
Хемзе мурзе шаха догры гелмеди.

Айдышыкдан мәлим болшы ялы, душман тарапының чекен йитгиси, онуң терсине, түркменлериң еңиш дабарасы окыжа айдың етирилйәр. Эсен жылавдар билен Эйраның Ага Гулам Рыза, Ага Хусайын, Абдылалы ялы серкерделери хем гачып гутулярлар. Дессанда түркмениң Омар Келхан, Бердиныяз хан, Амансәхет хан, Хожаныяз сердар, Ныяз батыр ялы йигитлериниң батырлыгы оңат суратландырылыпдыр:

Омар Келхан йөрәнде даглар эрәр деминден,
Амансәхет хан хөкми рованддадыр-рованда.

Я-да:

Нурберди хан гошуны жем боландыр Ахалда
Илерси Ашгабатда өңи сәхрада чөлде
Тогсан докуз туг билен етишер аз махалда
Гөзүм ажам юрдунда Тәхрандадыр-Тәхранда

Молла дийр, гурулды совеш мейданы,
Душмана тыг уруң гайгырман жаны,
Лешгерни сындырып гачыр сен шаны
Хабары Тәхрана барса герекдир.

Дессаның авторының Мухамметрахым боланлыгыны гошун сцленден соң шаның янына гачып баран гошунбашының айдан гошгусындан хем гөрүнйәр:

Саглыгында депдери дестаны иле йәраган,
Хош оваз билбил кимин багы-чеменде сайраган,
Ушбу жеңиң дагбасын әлеме жар эйлеген,
Әлхепус, Мухамметрахым молланы гөрсең шондадыр.

Дессанда беллемели зат — сөвеш гүнлеринде агыз бирикдирип гөрешйән түркмен тирелериниң сыясы тайдан дургунлы позициясыны эелемәге мүмкинчилигиниң ныгталяндыгыдыр. Бизде классыкы эдебиятың тежрибесинде Магтымгулыдан соң умуман түркмен тайпаларының сыясы бирлиги дашкы басыбалыжылыклы факторлар нетижесинде конкрет маңа ээ болуп башлапдыр. Бу болса, элбетде, ыкдысады даянжы болмадык халкын бәхбиди үчин еке-тәк оңайлы ёл болуп, тирелери юрды горамак меселесиниң үсти билен рухы жебислешиге мобилизлэпдир. Мухамметрахымың бу дессаны хениз метбугат сахыпасыны гөрмедик, көпчүлиге гиңден мәлим болмадык эсердир. Жеми 350 сетире голай дессанда положител ве отрицатель гахрыманлардан башга-да символик Билбилгөйә образы берлипдир. Әхтимал, автор Гүндогарың дессанчылык хосиети билен таныпдыр. Чүнки гуш, айдалы, билбил, дурна, яшылбаш, байгуш ве бейлекилер көплеңч халатларда жанлы адамың функциясыны ерине етирйәрлер. Билбилгөйә сөвеш кынчылыкларының, бетбагтчылыгың хабарчысы хөкмүнде гетирилйәр. «Хүйрлукга — Хемра» дессанында ол Хемраның чәя ташланяныны шаха айтса, бу дессанда Билбилгөйә гошунын гырыланыны улы гынанч билен хабар берйәр.

Дессаның гөврүминиң кичилигине гарамаздан, оны тарыхы белликлер, комментарилер билен чап этмек мүмкин. Ичи дүшнүкли эсериң дүйп максады ерли халкын алаатлы сөвешини васп этмекдир. Онуң артыкмач тарапы хөкмүнде өз материалыны хакыкы ресми вакалардан аланлыгыны ве олары чепер образлар аркалы берип биленлигини беллемек герек. Шонуң үчин дессан ылмы дериев эсасында долы өвренилмәге мынасыпдыр.

1964 й.

КЕМИНӘНИҢ ДӨРЕДИЖИЛИГИНДЕ ХАЛКАРА ЭДЕБИ ӘХЕҢЛЕР

Түркмен классыкы поэзиясының кәбир нусгаларыны дүнйә эдебиятының пайбаны шыгырлары билен деңеширмеклиге илки сынанышан Э. Егерманды. Онуң

«Түркмен эдебияты дүнйә классыкасы билен дегшириленде» атлы гызыклы макаласы 1943-нжи йылда «Совет эдебияты» журналының 11-нжи санында чап эдилйәр. Шондан өңем-соңам бу тема хич ким тарапындан гозгалмады. Хатда Э. Егерманың өзем макаласында шу угурдан сувытлы зат эдилмәндигини догры белләпдир. Түркмен шахырларының, ылайта-да Магтымгулының Пушкине, Молланепесиң Фете, Кеминәниң Гейнә дилужундан деңешдирилйәндигини, эмма дүйпли субут эдилмән галяндыгыны görкезипдир.

Авторың шол макаласында гадымы грек шахыры Семонид Аморгосскиниң «Аялларың классификациясы» атлы шыгры Кеминәниң «Меңзәр» гошгусы билен есер деңешдирилйәр. Гөс-гөни тарыхы гатнашыклары болмадык грек ве түркмен халкларының арасындакы бу эдеби *параллеллик* нәдип эмеле гелдикә? Кеминәниң Семонид Аморгосский билен душушманлыгы, онуң грекче эсерлерине дүшүнмәнлиги хак. Бу авторың арап дилине гечирилен эсерлерем ёк. Диңе Александр Македонскиниң Гүндогара, Орта Азия йөриш эдендигини, онуң Нусайда, Абивертде, Марыда, Сарагтда боландыгыны тарых тассыклаяр. Белки-де, бу эдеби әхениң юмагы шу фактлардан башланяндыр? Йөне бу тутарык энтек жуда ырга. Эмма гең ери — Аморгосский өз эсеринде аялларың ярамаз гылыкларының докузысыны суратландырыяр, Кемине-де эдил шол мукдары — докуз саны отрицатель хәсиети суратландырыяр. Өзи-де хәсиетлериң беян эдилиши, автор тарапындан нәдережеде язгарылышы шейле габат гелйәр. Европа халкы билен хич хили гатнашыгы болмадык чарва түркменлериниң эдебиятындакы шу хили меңзешлик нәхили эмеле гелдикә? Өзем диңе Егерманың йүзе чыкаран фактындан башга-да көп эдеби әхеңлер габат гелйәр. Макаланың авторы Аморгосский билен Кеминедәки аяллара дегишли шыгрың дүйп меңзешлигини грек ве түркмен жемгыетиндәки зенанларың бирмеңзеш орун тутмаклары билен делилләндирйәр. Академик В. М. Жирмунский болса «Эдебиятлары деңешдирме — тарыхы җәхетден өвренмегиң проблемалары» диен ишинде өзара гатнашыкда дурмадык халкларың эдеби дурмушындакы шейле меңзешлиги «тарыхы-типологик меңзешлик я-да якынлык» дийип кесгитлейәр (Серет: «Милли эдебиятларың өзара хызматдашлыклары», М., 1961, 54-нжи сах.)

Семонид Аморгосский ёкарда агзалан эсеринде аял хэсиетлеринин дүйп гелип чыкышыны хайванат дүнйэси билен багланышдыряр, ол кэбир аяллары өйүни-ишигини хапа сакламагыны, өзлеринин мыдама ишсиз хем кир-кимире боглуп отурмакларыны мекежинин болшуна меңзедйэр. Олардан кэбири мекир, кэбири гыкылыкчы, кэси ягшы-яманы сайгармаян махов, кэси деңиз толкуны ялы душнуксиз хем гызмач, кэси болса ишсөймез ялта. Булар ялыны гамчылап ишлетмели. Ене бирнэчеси гагал хем донйүрек, барып ятан мелгун сыпат. Грек шахырының душүнжесине гөрэ, оңат машгала ары ялы зэхметсөер болмалы. Арманы-ядаманы билмейэн, өз ишине гумра болуп, эшрет угрунда жепа чекйэн машгала Семонид Аморгосский үчин иң якымлы.

Ине, шуңа меңзеш аламатлары Кеминеде хем сынламак мүмкин. Биз мешхур «Меңзэр» гошгусыны долы мысал алмакчы дэл. Йөне ярамаз гылыкларың гелип чыкышыны хайванат дүнйэси билен деңешдирмек факты түркмен авторында хем душ гелйэр.

Кеминэниң гарайшы боюнча эдепли машгалалар мая ялы юваш парахат ве белент мертебели:

Бири бардыр мисли мая
Бир гөрмесең өмрүң зая.
Назарына гелсе гөйэ,
Акылың дагыра меңзэр.

Түркмен шахырында-да зэхметден гачян ишсөймез ялта машгалалар берк язгарыляр. Шыгырларың икисинисем соңы говы гылыклы аял эркегиң абрайыдыр диен маны билен тамамланяр. Авторларың икиси-де дурмушың диңе бир тарапыны — зенан машгаланың хэсиетини объект эдинипдирлер. Бу хили ягдайда ахлакларың ве хэсиетлериң ики тараплайын гатнашыгы гөз өңүнде тутулмалы. Эмма патриархал дурмушдан угур алан авторлар машгала меселесинде эркегиң мертебесини үйтгевсиз ве эдеби гөзегчиликден ёкары хасаплапдырлар. Эмма аял ахлагының танкыт астына алнышы, хэсиетиң суратландырылышы ики авторың хем эстетики нормаларына долы габат гелйэр. Ягшы зенан хакында шахырларың идеалы-да дең. Мегерем, дашары юрт эдебиятындан баш чыкарян Э. Егерманы йөрите макала язмага межбур эден факторлар шулар болса герек. Түркмен авторы, хер ничик-де болса, адам хэсиетлери-

не багышлан шу эсеринде Семонид Аморгосскиден нәхили тапавутланяр?

Озалы билен, грек авторы ярамаз аял гылыкларыны түтүш Гүндогарда ек йигренилйән хайванлара деңейәр. Оларың атларыны гетирип отурмасак хем яңзыдылжак болуняң пикир дүшнүкли болса герек. Бу ерде Семонид Аморгосскиниң гөнүмеллиги, *гөдегрәклиги, хәсиетлери* суратландыранда гөмелтейлиги әшгәр боляр. Өзем бойданбаша а л л е г о р и к ә х е н д е беян эдйәр.

Кемине өз шыгрыны **аллегорик принципде** дәл-де, бойданбаша **юмористик планда** языпдыр. Ол хәсиетлери дегширенде хайванат дүнйәсине ончаклы көп йүзленмейәр. Факт хөкмүнде алыпдыр. Эмма ол хемме бендинде дәл. Шонуң үчин ол Семониде гаранында ярамаз гылыклары хас сыпайы, шонуң билен бирликде өрән йити танкытлаяр.

Шыгырларың икисинде-де ярамаз гылыклар худай тарапындан болярдыр диен теологик пикир бар. Кемине шунуң үстүне диңе «кысматда бары язылар» диен пикири-де гошяр. Хәсиетлериң адамың, җемгыетиң гөс-гөни өзүне баглылыгы хакында шахырлар хич пикирем этмәндирлер. Бу тебигы зат. Чүнки «адамың пикирленйән бейнисиниң барлыгы гудрат болмагына галян» (Ф. Энгельс) дөврүнде адамзат диниң торундан бошап етишмейәр. Өсүшиң бу кануны хемме халкларың тарыхы үчин орталыкдыр. Эмма шейле болмагына гарамаздан, түркмен эдебияты үчин Кеминәниң шу эсери эййәм хәсиетлери максимал якынлыкдан суратландырмаклыга эдилен иң батыргай сынанышыкларың биридир. Эгер өз эдеби гечмишимизе назар айласак, язув эдебиятындан эркек кишиниң хәсиетиниң «мерт хем намарт» диен ики категориядан аңры гечмәнлигини, шулардан өзге ахлакларың суратландырылманлыгыны гөрмек болар. Догры, **хәсиетиң аша кын проблема экенлигини диңе Зелили реалистлерче дуюпдыр** ве догры кесгитләпдир.

Адам хәсиетин адам хич билмез,
Көп биле гезишмән бир гөрмек билен.

Хәсиет барасында шу пикири классыкы поэзияның соңкы нокады хасапламак мүмкин. Йөне аял хәсиетлериниң классификациясы хакда айдыланда, элбетде, Ке-

минәниң «Меңзәри» еке-тәкдир. Бу эсериң ялңыз кемчилиги автор тарапындан етерлик милли ренкде югрулманлыгыдыр. Кемине диңе шейле ярамаз гылыкларың барлыгындан дәл-де, болмагы мүмкинлигинден угур аляр.

Кеминәниң дөредиҗилигинде габат гелйән тарыхы-типологик меңзешлигиң ене бир мысалыны гөрелиң. Онуң мешхур «Гарыплык» шыгры шахырың бүтин дөредиҗилигиниң эсасыдыр, хамырмаясыдыр, гөнезлигидир. Шол шыгыр хем түркмениң гечмишиниң типик яшайыш дережесини хем-де шахырың гөс-гөни өз гүзеранының ачып гөркезйәр, нес ыкдысады дурмушы суратландыряр. Шунуң ялы халкара эдеби әхеңиң болмагы бизиң авторларымызың классыкы серхетини хас-да гиңелтмеклиге мүмкинчилик берйәр. Бу шыгырда Шотландияның милли шахыры Роберт Бернсиң «Гарып хем адамдыр» диен белли эсери билен хендеш гопян социал аламатлар бар. Эгер түркмен шахыры ёксуллык дагыны чекип, деңдушуң янында харызар болядыгындан зейренсе, намыс этсе Роберт Бернс шол эсеринде гарыбың хесретини ве мертебесини шейле суратландыряр:

Зәхметдир, зулумдыр зады гарыбың,
Сөнмез сынасының оды гарыбың
Пикирли-хушлудыр, гүлер йүзлүдир,
Бардыр адам диен ады гарыбың

Диңлесеңиз сөзи хакдыр гарыбың,
Гөзлесеңиз гөвни акдыр гарыбың,
Барлылар янында ер алмаса-да
Адамлыкда деңи ёкдур гарыбың

Шахырларың икиси-де зулумкәрлигиң соңы гелер, бүтин җемгыет адалат билен безелер диен пикири айдып билипдир. Кемине шыгрының ахырында умытлы болмагы өңе сүрүп, шейле язяр:

Кемине дийр гелер бир гүн шум өлүм,
Кимсәге той-байрам кимсәге зулум,
Гыйылма, инҗама сабр эйле көңлүм!
Гелипдир бир заман өтер, гарыплык.

Роберт Бернс өз юрдунда нәлетленен Шотландияның лордлары тарапындан эзъет барыны чекен ве өмрүниң ахырына ченли язан эсерлериниң хөзирини гөрүп билмән өтен шахыр. Эдил шонуң ялы-да, ол Шотландия-

ның гарып кварталларында гүзеран гөрен шахыр. Бейле ягдайын шаяды болан адам умумыхалк хесретини суратландырман дуруп билмезди. Онуң шыгрының ахыркы бенди шейле рухда тамамланяр:

Бу күлпетден дынар халы гарыбың
Хер ёдадан инер ёлы гарыбың.
Доган бор, гардаш бор ынсан барысы —
Доста яра дөнер или гарыбың.

(Иңлисчеден терҗиме өзүмизиңки — Д. Н.):

Ики саны мешхур шахырың эсерлери — социал деңсизлиги айдың беян эдйән шу шыгырлар нәмәни тассыклаяр? Икисине-де махсус нәхили аламатлары сынламак мүмкин?

Бу эсерлерде, озалы билен, гөзе илйән **хакыкат социал** эхендир. Социал шахсыетлер болан шол шахырлар өзлериниң янгынлы сетирлерини дөвруң талабына гөнүкдирмегиң хөтдесинден гелип билипдирлер. Эзилишиң иң ёкары дережә гөтерилен җемгыетинде яшан Роберт Бернс үчинем, «йылба-йылдан мүфлиси чыкан» Кемине үчинем ялңыз факт — социал деңсизлик тема болуп хызмат эдипдир. Бу бир. Икинҗиден, авторлар адамың мертебесини **пайхас билен горяярлар.** Эсерлериң максады шудур. Җемгыет ве идеал шу эсерлерде бирлешдирилйәр. Бир тарапдан, аҗы хакыкат, икинҗи бир тарапдан, адалатлылыгың, деңлигиң арзувы. Бизиң шахырымызы беленде гөтерйән факт, онуң классыклыгыны гүйчлендирйән эдеби хакыкат шондадыр. Биз деңешдирен шыгрымызда адамкәрчилигиң пул билен өлчелйәнлигини гөрйәрис. Мәтәчлигиң ынсаны гайра яшадянлыгыны гөрйәрис. Эгер «Гарыплык» ве «Гарып хем адамдыр» эсерлери бизе шол ситуацияны дүшүндирмегиң хөтдесинден гелен болсалар, онда танымал иңлис шахыры Вильям Шекспириң 66-нҗы сонетиндәки:

Хем адалат, намысдан нышан галмады сенде,
Хем гызлык мертебеси басгыланды гум болуп:
Хем хакыкат гачыпдыр бойнунда агыр күнде,
Хем басгыланан гайрат депренмеди гүң болуп.

диен сетирлери-де шол эхеңе сес гошяр.

Шейлеликде, түркмен классыкы эдебиятының деңешдирме, тарыхы-типологик мензешлиге башга-да көп материал бермеклиге укыплыдыгыны беллемек герек.

им. А. М. Горького
БИБЛИОТЕКА

Ылайта-да, эпики стилиң нусгасы болан «Гөроглы» эпосының көп эпизодларыны «Илиада» ве «Одиссея» билен дегширип өвренмек мүмкин. Түркмен эдебиятыны өврениш ылмы бу мөхүм тема ымыклы йүзленер дийип умыт эдйәрис.

1971 й.

ШАХЫРЫҢ СОЦИАЛ СЕСИ

Хадысалара социал нукдайназардан гарап баха бермек эййәм адамың өз хукукларына душүнип башландыгыны өзүни эзйән сынпа нәхилидир бир ёл билен гайтаргы бермелидигини дуйяндыгыны аңладыпдыр. Эдеби әлемде шу хили ояныш жемгыете социал чемелешмеги, онуң ички канунларына азда-кәнде гөз етирмеги кепиллендирипдир. Гахрыман ички пикирини, дурмушдан разылыгыны я-да нәгиледигини аңлатмагы максат эдинипдир. Түркмен классыкы эдебиятында шу тенденция алымларың догры тассыклайышлары ялы, Магтымгулыдан башланып, соң онуң вепалы шәгиртлери: Зелили, Сейди, Молланепес, ылайта-да Мәмметвели-Кемине тарапындан хас өсдүрилипдир. Йөне фактдан өң, ягны Магтымгулыдан өңки түркмен эдебиятында жемгыете болан социал сесиң, социал әхеңли чепер мазмуның ончаклы бой алмандыгыны беллемек герек. Мунун дуйп себәплериниң бири — энтек түркмен жемгыетиниң, өзүнде сынпларың долы формирленип етишмәнлигидир. Бу ерде бир зады назарда тутмалы Диңе сынплар формирленип башланындан соң халкың социал протести өр боюна галяр. Адам шондан соң тиречилик, тайпачылык торундан бошап, өзбашдак шахс хөкмүнде ойланмага, хадысалара шахсы гарайшыны беян этмәге башлаяр.

Мәмметвели-Кеминәниң социал шахыр, сатирик болуп өңе сайланмагы сынпларың дифференциясының йитилешен дөврүне габат гелйәр. Бизиң классыкы эдебиятымызда Кеминеден башга хич бир шахыр ишаны, пири, казыны танкыт объекти эдип алманды. Айры-айры танкыды эсерлер барды. Эмма бүтин дөредижилиги билен шол объекте берлен автор ёкды. Шо-

нуң үчин чепер мазмуның түркмен классыкы эдебиятындакы ыкбалы социал эхенлере барып етенлиги билен гымматлыдыр:

Гүнде мүң гуссам бар йүз элем билен
Дердимиң барындан бетер гарыплык.

Шу ики сетирде шыгрың нәхили конкрет дуйга ве конкрет предмете югруландыгы, авторың бүтин өмрүниң «берги-борчда» геченлиги окыжы үчин хем хич бир дүшүндиришсиз айдындыр.Геп бу ерде шыгрың мазмуны сөзлемлерде дүшүндирмекде дәл-де, шейле ачык хем янгынлы, түркмениң улудан-кичисине белли сөзлер билен өз пикирини айтмага шахыры межбур эден задың үстүни ачмакдыр. Мунда ики факторы гөз өңүнде тутмак герек: биринжиси, хемме үчин айдың болан дөвүр — XIX асырың орталарында сынпларың барлышыксыз хала гелип етмегидир, оларың бир-бирлерини социал нукдайназардан йигренмеклеридир. Дайхан өзүни байың эзйәнлигине дүшүнйәр, бай хем дайханы, чопаны эксплуатирлейәнлигине дүшүнйәр. Диймек, социал дуйгуларың, бәхбитлериң өсмегине долы база дөрейәр.

Икинжи фактор — образың түркмен эдебиятында абстракт, умумы ягдайдан индивидуал, конкрет ягдая гечмегидир. Эгер дурмуш, социал шертлер өзлерини ач-ачан эшгәр этмеклиге барып етен болсалар, эдебият хем шол дережеден песде дуруп билмез. Хайсы сынпа нәхили бәхбидиң герекдигини гөрүп дуран вагтында Кемине: — Байлар-а бәхбидин арар, пукара-хупбул ватан—диймән дуруп билмезди. Бу ерде авторың шахсыети, сынпылыгы өңе чыкяр. Ол йөнекей адам дәл-де, социал пикирли ынсан. Идеяның жанлы суратда гөз өңүне гелмеги үчин шахсың өз пикирлериниң конкрет болмагы зерурдыр. Көне жемгыетде халкың аглаба көпчүлигиниң өз хорлугыны худайдан, язгытдан гөренлиги гизлин дәлдир. Кемине, Зелили, Сейди ялы шахырлар хем шол дүшүнжеден сап болупдырлар дийилсе, хич ким ынанмаз. Эмма шонуң билен бирликде, дөврүң соватлы, аңлы-пайхаслы адамлары болан бу шахырларда социал эзилишиң дүйп себәплерине акыл етирмеклиге мейлиң оянандыгыны хем инкәр этмек болмаз. Яшайыш ичинден дөрән конфликтиң гүнәкәрини кысмат дәл-де, адамың өзи диймеклиге

классыкларың пайхасының етеплигини эдеби фактлар тассыклаяр.

Сынпы жемгыетде ынсаның гымматының нәсе гачанлыгыны Кемине адалатлы беллейәр.

Шейлеликде, өз ички дүнйәсини, социал дуйгуларыны билдирмек билен, адам өз хукукларының кемсидилмегине гаршы протест билдирйәр, шонуң билен бирликде, эдебияты-да ёкары галдыряр. Реал хакыкатың өсмегинде адамың ички дүнйәсиниң хемметараплайын ачылмагы улы роль ойнаяр. Диймек, Кеминәниң «Гезер», «Бейле», «Гарыплык», «Дүнйәниң», «Өртәр мени» ялы эсерлери түркмен жемгыетини абстракт дәл-де, конкрет суратландырян чепер мазмундыр.

Кеминәниң дөредижилигиндеене бир хакыкаты сынламак мүмкин. Онуң лирики гахрыманы арасса түркмен дилинде ойланяр. Шуны йөрите беллемегимизиң чуңңур эдеби себәби бардыр — ирки дөврлерде түрки халкларың эдебияты тарыхы ве медени шертлере гөрә, арап-парс эдеби дүнйәсинде ишледилен образлара, меңзетмелере, сөз дүзүмлерине, чеперчилик-серишделерине көп йүзленипдирлер. Түркмен шахырлары-да шу дәпден халас болмандырлар. Эмма Магтымгулы мекдеби пейда боландан соңра, түркмен эдебияты дурмуша хас максимал дережеде якынлашыпдыр. Чепер мазмун халкың өз рухуна якын дурандан соң, шол халкың дилиниң мүмкинчиликлерини-де өзүне табын эдйәр. Элбетде, «Зүлпүң» ялы шыгырларда орта асыр гүндогар поэзиясының тагамы дуюляр. Эмма социал мазмунлы эсерлере арап-парс поэзиясының чеперчилик серишделери сиңип билмейәр. Чүнки эзилйән халкың хут өзи дуйгусыны аңлатмак үчин эне дилини эсас эдинйәр. Ол бадыхова сөзлере мәтәч дәл:

Байың гызы сүртер харам теңңесин,

Шу сетирде лирики дуйгы ёк-да, социал гарайыш бар. Ёкары гатлагың дүрли тараплары диңе шол халкың өзүне дегишли предметлер билен ачыляр. Кемине ёкары гатлагың образыны умумы беян этмекден дашда дуран шахырдыр. Предмете эмпирики чемелешме онуң үчин ятдыр. Хут шонуң үчин онуң дөредижилиги түркмен классыкы эдебиятында чепер мазмуның өсмегинде тәзе этап хөкмүнде гаралмага мынасыпдыр. Дурмушың

деталларыны бермәге гезек геленде Кемине, халк арасында айдылышы ялы, «икипайдыр».

Чепер мазмун түркмен классыкы эдебиятында ене бир меселеде өңе сайланды — бу дөврде Лейли, Зөхре, Рүстем, Сүлейман, Исгендер, Межнун ялы халкара гахрыманлара дерек: Огулбег, Огулменли, мүрче гөзели, Елөтен сонасы, эрсарының гызы Акменли, Ораз, Шамырат, Аллак ялы түркмен образлары көп ишленди. Мазмун бүтин дуркы билен түркмен дурмушына югрулды. Хут шу ягдайы гөркезмек үчин хем чепер мазмуның тарыхы ыкбалыны гысга беян этмеги максат эдиндик. Реал адамың образыны ишлемекде классыкларың, шол санда Кеминәниң гошанды әгиртдир. Адам хемише сунгатың объекти болуп гелипди, эмма онуң догручыл гөркезилмеги, озалы билен, жемгыетиң социал белентлиге гөтерилмегине баглыдыр. XVIII—XIX асыр түркмен жемгыети социал прогресиң нәмелигине азда-кәнде дүшүнен ве шоңа рухы тайдан ымтылан жемгыетди. Ол дөврүң өңдебарыжы шахырлары дурмушың зерур меселелеринде өз идея нукдайназарларыны чепер образлар аркалы анладып, халкың рухы, сыясы бирлигини сакландыклары үчин гымматлыдыр. Түркмен поэзиясының агасы Магтымгулының шәгирди, «ягша-ягшы, ямана-яман» диймеги өмрүниң байдагы эдинен Кеминәниң эсерлериниң чеперчилик әхмиети хем шундан гелип чыкяр.

1971 й.

ЧАРВА ГӨЗЕЛЛЕРИНИҢ ТАРЫПЫ

Түркмен классыкы эдебиятында темаларың ишлениши тарыхы энтек йөрите ылмы объект хөкмүнде өвренилменок. Шуңа гарамаздан, ватанчылык, дидактика ве сөйги темалары хакда кәбир пикирлер орта атылды. Чүнки бу темалар XVIII—XIX асыр шахырларың дөредижилигиниң баш темасына өврүлипдир. Шол шахырларың хайсы бири хакда сөз ачсаңам шу үч сапы мөхүм теманы агзаман гүррүң этмек мүмкин дәл. Мунуң дүйп себәби нәмекә? Нәме үчин XVIII асырдан

өңки эдебият барада шейле анык меселәни шейле анык гоюп боланок?

Мунуң себәби эдебиятың адам хәсиетлерини суратландырмага максимал якынлашмагыдыр. Галан хемме затлар адамың эдеби объекте өврүлмеги билен баглаңышыклыдыр. Социал хакыкатам, дурмушам, тарыхы үйтгешмелерем, гахрыманчылыгам, гуманизмдир сөйги-де шоңа баглыдыр. Гадымы түркмен эдебияты-да адамы суратландырмакдан четде дурманды. Эмма онуң принциплери башгачады. Ол адамың психологик ягдайына үнс берйәрди. Меселем, «Ровнакул-исламың», «Кысса-Юсубың» эсасында аңы дини психология югрулан адам ятыр. Бу хили боланда гадымы эдебият өз гахрыманыны идеаллашдырмаклыга көп зехин сарп этмели боляр. Чүнки суратландырылян адам языжының өз янында отуран, онуң билен бир ховадан дем алян реал шахсыет дәл. Адама тәзече гарайыш диңе жемгыетчилик тежрибесинден ве адама теологик нукдайназардан чемелешмекликден дашлашылан махалында дөрәп билжекди. Хут шу пурсат хем бизде Магтымгулының гениал дөредижилиги билен башланды. **Сынпларың өзара йити гөреше** гечмеги эдебиятың битарап темалара йүзленмегиниң соңуна чыкды. Гүндогар эдебиятының «бош темалык» — «хамса» кесели XVIII асыр түркмен авторларының үнсүни өзүне чекип билмеди. Хут шу ерденем адамы суратландырмагың тәзе — классыкы стили эмеле гелди. Языжының уланян эхли чеперчилик серишделери-де шол стилиң талабына баглыдыр. Бу ерде эсасы гөз өңүнде тутулмалы зат — **дүшүнжелилиликдир.** Шахыр өз объектини нәче дүшүнжелилик билен суратландырса, образ шонча жанлы, ынандырыжы, милли хәсиетде эс боляр. Предметиң сада беян эдилмеги-де шол принципе баглыдыр. Биз классыкы эдебиятда мөхүм идеяларың өрән сада, йөнекей дилде беян эдилендигини, эмма шол бир вагтың өзүнде хем халка нәмәлим хадысаларың гүмүртик шөхлелендирилендигини гөрйәрис. Шейле фактларың асыл себәби шахырың өз объектине пугта дүшүнип-дүшүнмезлигине баглыдыр. Йөне ялңыз себәп олам дәлдир. Бейле ягдайың умумы эдеби процес биленем галташян ери көпдүр. Эгер эдебият өз предметини энтек тапып билмедик болса, онда бирнәче асырлап умумыгүндогар я-да халкара темаларың «есирлигинде» хем болуп билер. Тутуш

Орта Азия эдебиятының Новая, Магтымгула ченли арап-парс эдеби процесиниң гирдабында боландыгы икучсуздыр. Шу хили ягдай Пушкинден өңки рус эдебиятында хем довам эдипдир. Эмма эдебияты өңе алып барян гүйч бу дәлдир. **Гүйч — шол эдебияты дөреден халкың өзүндедир.** Халкың **социал дуйгулар** билен иймитленмеги онуң өз гахрыманларыны дөретмән дуруп билмез. Түркмен эдебиятындакы гоч йигитлер, зыба гелинлер, «акыл гәмисини уммана батыран» гожалар башга халкыңкы болуп билмез. Бу гахрыманларың диңе бир атлары дәл, пикир-дуйгулары-да, хесретлери-де, хатда дини ыгтыкатлары-да башганыңкы болмак хукугындан махрумдыр. Ине, шу дережә етен эдебията **милли эдебият** диймек болар. Шунуң мысалыны тутуш классык поэзияның, ылайта-да Кеминәниң **магшук образыны** суратландырышындан гөзлемек мүмкин.

Лейли хем Межнун кимин
　　　　　　　　　　чөллерге уграшдым бу гүн,
Вамыку-Узра болуп,
　　　　　　　　көп өртенип бишдим бу гүн
Варка—Гүлшадан бетер
　　　　　　　　　　хунабалар ичдим бу гүн,
Арзы—Ганбәр, Зөхре—Тахыр дек яныл гечдим бу гүн,
Чүн оларың ышкына
　　　　　　　　первана *арзым айдайын.*

Кеминәниң бу шыгрында шахырың совады-да гөзъетими-де, романтика югрулан дуйгулар-да, чеперчиликде бар. Эники поэзияның найбашыларының бири хасанланян *«Арзым айдайын»* я-да «Зүлпүң» ялы эсерлери бейлеки классыклардан хем гетирмек боларды.

Түркмен машгаласыны суратландырян хер эсеринде шахыр милли дәп-дессуры, милли элементлери ядындан чыкараной:

Гош билезик хуп ярашар дестинде
Желлат гөзлер жан алманың кастында,
Айжемалым акмаяның үстүнде
Бир кениз башыны чекди-де гитди.

Бир зады белләмек герек. Кеминәниң түркмен машгалаларының атлары билен гетирйән шыгырлары айратын садалык билен язылыпдыр. Биз оларда дессан гахрыманларына душ гелмейәрис. Эмма олар шонча-да чепер, шонча-да тиз ятда галяр.

Шейле эсерлериң дурмушылыгының гүйчлүлиги-де мунда гувә гечйәр. Шахыр үчин дине гөркана машгала тема болуп дурмаяр. Ол адаты дурмушда мыдама габат гелйән, ялңызлык хесретине гарк болуп отуран зенанлара-да догручыллык билен йүзленйәр:

Кемине дийр несихатым дуллара .
Тизрәк бир әре баран ягшыдыр.

Шахыр үчин хич хили гизлин мазмун ёк. Онуң эсери ягдай нәхили болса, шонуң ялы идеяны-да өңе сүрйәр:

Отурсаң йүзи ашак «иңләндир» дийрлер,
Ериндеи тиз турсаң «еңләндир» дийрлер,
Геңлесең сөзүңи «яңландыр» дийрлер
Гүң болуп отурмак мыдам бар саңа.

Шахырың чекинмедик хакыкатыны ылмың басырмага асла-да хукугы ёкдур. Ол гөрк-гөрмеги тарыпландакы ачыклыгы, гөнүмеллиги ялы, яшайшың трагики шарпыгыны дадаһың образыны шөхлелендиренде-де йыгрылып дурмаяр:

«Әри ёк» дийип, хер ким гарар дөшүңе
Дул әрлер эгрилер дегре-дашыңа
Кел, көр диймез, бәкар галам гашыңа,
Кими яман дийсең шол гарар саңа

Шу факты инкәр этмәге нәхили богнуп ысжак? Шахыр реал ягдайы беян эдйәр. Мунуң өзи Кеминәниң тема хорлугыны чекмейәнлигини, дөредижилигини халкың жүммүшинден сусуп аляндыгыны тассыклаяр. Бирнәче ягдайларда эдебиятчылар шахырың түйс дурмушы эсерлерини анализлемекден совлуп гечиберйәрлер. Бизе дине шыгыр ролуны ерине етирйән бентлер дәл-де, дурмуш хакыкатындан долы бентлер герек! Эгер йити үнс берилсе, Кеминәниң чарва гөзеллерине багышлан эсерлери шейле мазмун билен долудыр.

Елкилдешип ятлар биле йөрүлме,
Гөзе дүшүп геклүгинде орулма,
Садаган болайын менден айрылма,
Гөрсе бир нәмәхрем тутар гулпагың.

Шахырың чарва машгаласына гарайышлары анализлененде, бир задыда ныгтамак герек. Ол шахсыетиң хусусы сөйгүси хакындакы меселедир. Кеминәниң шы-

гырларында түркмен машгалаларының атларының шейле көп берилмегине гарамаздан, онда шахырың өз лирики объектиниң ёклугы жеделсиздир. Мунуң бирнәче себәплери болмагы мүмкин. Озалы билен, бу хакыкат түркмениң гечмиш психологиясы билен баглыдыр. Хер хили ягдай болса болсун, адам өз элине дүшен объект хакында ойланман, **элине дүшмедик объект хакда ойланаган** боляр. Бу критери сөйгүде хас-да ач-ачандыр. Шахыр өз сөйгүсине гайгысыз говшан адамдыр. Онуң «Дүнъе барында» шыгрында шу факты йигрими докуз йыллап тассыкландыгыны, соңра болса тебигатың ажы кануның өңүнде эжизлəндигини гөрйәрис. Ине, шу ерде биз шахырың ялңыз объектини романтики дуйгы билен дәл-де, **гынанчлы дуйгы билен ятлаяндыгыны** гөрйәрис. Шу ерде-де ол машгала меселесине өз дүйпли дурмушы гарайшыны ыгтамагы унутмандыр. Онуң бейлеки шыгырлары-да дурмушы максатлар үчин язылыпдыр. Шейлеликде, онуң лирикасында **дурмушылык** жуда гүйчли дуюляр. Дурмушылык гүйчли дуюлян шыгарларда **яшайшың деталлары көплүк** этмән дуруп билмез. Дурмушылык ве яшайыш деталлары көп эсерлериң объекти асла бир адамың мейли болуп билмез. Бу хили эсерлер индивидиң гарайышларындан даша чыкян, умумадамзат идеяларыны өңе сүрйән эсерлердир. Кеминәниң лирикасының гүйжи шундадыр. Шонуң үчинем ол хили лирикада авторың өз объекти болман, чарва адамың хер бириниң объекти ве хер бириниң хөвеси эсасы орун тутяр.

1971 й.

БЕЛЕНТЛИК

Хер бир халкың эдеби гечмишинде айратын өңе сайланян чеперчилик белентликлери боляр. Олар хич бир белентлиге меңземейәр. Рус эдебияты дийленде Пушкиниң, Достоевскиниң, Толстойың дениңде оларың өз дөвүрдешлериниң хич бирини гоюп болмайшы ялы, түркмен классыкы эдебияты агзаланда Магтымгулыдан башга белентлик хакында дил ярмак мүмкин дәлдир. Чүнки

булар сейрек габат гелйән чеперчилик белентликлери болуп, оңа етмек үчин өрән улы зехин герекдир.

Мундан ики йүз элли йыла голай озал түркмен топрагында пейда болан бу белентлик дүнйә алымларынын үнсүни хас көп өң чекипди. Гүнбатар Европанын, Руссиянын сыяхатчылары, тарыхчылары, гүндогары өвренижи алымлары Магтымгулынын голязмаларынын угрунда жансерек болдулар, онуң өмрүне дегишли маглуматларын, айры-айры шыгырларын элине дүшенини бүтин дүнйә жар этмеклиге гыссандылар.

Ужыпсыз болса-да революциядан озалкы эдилен шол тагаллалар бидерек гитмеди. Ылым олары эй гөрүп саклады ве хәзирки несле элин говшурды. Биз поляк Ходзьконың, венгер Вамберинин, рус гүндогары өвренижилери Бакулиниң, Березинин, Бартольдын, Крымскинин, Самойловичиң хызматларыны назарда тутярыс.

Бейик Октябрь социалистик революциясындан соңкы дөвүрде кемала гелен түркмен эдебияты өврениш ылмы бейик шахырын дөредижилигини селжермекде абырсыз иш этди. Онуң энчеме гезек түркмен, рус доганлык халкларың диллеринде, дашары юрт диллеринде нешир эдилен эсерлери шөхрат гетирди, оны дүнйә медениетине ымыклы гошды.

Шахырың дөредижилиги догрусында алнып барылян ишлер, ылайта-да 1960-нжы йылда онуң ики йүз йигрими бәш йыллыгы мынасыбетли гечирилен чәрелер, рус ве түркмен диллеринде чыкан макалалар йыгындылары Магтымгулынын чеперчилик «сырыны» ачмага эдилен уллакан сынанышык болды. Шейдип, шол белентлигин нәмедигини, нәдип акылыны элендирижи поэзияны дөредип билендигини ылмы эсасда барламагын тежрибеси топланылды.

Бизиң пикиримизче, шахырың ылмы биографиясыны дүзмеклиге вагт етди. Онуң доглан йылынын дүрлүче берилмеги, шыгырларынын ондан-она гечирилмеги шахырың шахсыетини өвренмекде кынчылык дөредйәр. Элбетде, онуң энеден догуп тә арадан чыкянча гечен өмүр ёлуны документал тассыкламак четиндир. Йөне муңа роваятлар, шахырың өз эсерлери, кәбир тарыхы вакалар ве бейлеки материаллар чекилип хертараплайын ойланылышылып, иң ыгтыбарлы нетижелере гелмеклиге мүмкинчилик бар.

Галыберсе-де шахырың айры-айры эсерлерини йө-

рите өвренмек гызыклыдыр. Бизде велин оны битеви өвренмеклик довам эдйәр. Ол шейле хем болмалы. Эмма пикир чәгини гинелтмек үчин ёкардакы айдылян меселе хем бәхбитли болларды. Пушкиниң дөредижилигине шейле чемелешмелер болупды ве гымматлы теоретики нетижелере гетирипди.

Шахырың чепер дилини өвренмекликде умумы хосиетли ишлер ёк дәл. Эмма онуң сөзлүгини дүзмеклиге баш галдырыланок. Бойдан-баша ишленилип, йөрите дүшүндириш берлип дүзүлен шейле сөзлүк онуң дил байлыгыны халка етирмекде нәхили әхмиетли болларды. Ол аңсат хем дәлдир. Муңа дилчи алымлар, гүндогары өвренижилер, тарыхчылар, этнографлар хем гатнашып билер. Чүнки хер бир дүшүнже, дил үсти билен айдылан затлар шонуң ялы дүзүлен ылмы сөзлүкде хас айдыңлашяр.

Биз онуң дөредижилигиниң хениз өвренилмедик меселелерине үнси чекмек иследик. Шол меселелер чөзүленде онуң чеперчилик белентлиги хертараплайын айдыңлашарды. Шахырың чуңңур гуманизме югрулан эсерлери, дагынык түркмен тайпаларыны бир дөвлете бирикдирмек хакындакы шыгырлары онуң поэзиясының дөвлет масштабындакы пайхасындан хабар берйәр.

Умуман «илим, гүнүм», «халкым», «дөвлет» диен сөзлер онда йөнекей ере гетирилмән, аслында шахырың дөредижилигиниң хамырмаясы болуп дуряр.

Овнук затлардан узакда дурмак, ынсана умумадамзат нәхими билен гарамак, чуңңур гуманизм шахырың белентлигиниң айры-айры тарапларыдыр. Феодал жемгыетиниң ногсанларыны тапкыт астына алмак, бу жемгыетиң халка, адамлара зыяныны паш этмек шахырың дөредижилигиниң аграмлы бөлегини тутяр. Мунуң өзи көне жемгыетде адамың трагики халыны ачып гөркезйәр.

Магтымгулы хемише улы максатлардан угур алыпдыр. Дирилик хакында язылан хем-де адамы хейжана салян шыгырларында ол ажалың элхенчдигини-де бир яндан гоймаяр. Ол нәме үчин герек болупдыр? Үйтгешик талантлар шейле тәр аркалы адамы актив зәхмете чагырыпдыр, онуң адамкәрчиликли болмагыны дүнйә медениетини өвренмегини өңе сүрүпдир.

Уссадың сапакларының бир ужы дүнйә медениетине барып дирейәр. Онсуз мүмкин дәлдир. Магтымгулыны Пушкине деңейән алымлар мамла болса герек. Йөне ол Толстойыңдыр Шекспириң адамкәрчилик концепцияла-

рына-да дахылсыз дәлдир. Шекспириң мешхур алтмыш алтынжы сонети дүнйәни шейле бир нәлетлейәр велин, онуң Магтымгулыда-да эдил шол терзде, шейле әхеңде гелшини гөрүп, хайран галярсың. Шекспир шейле диййәр:

Пелек сенден дат эдип, дилейән ажалымы
Мыдама яшамарын дога хызматкәр болуп.
Хем мәтәчлик гарыплаң гоймады межалыны,
Хем ынам гачды сенден, төхмете дучар болуп.

Хем адалат, намысдан нышан галмады сенде,
Хем гызлык мертебеси басгыланды гум болуп.
Хем хакыкат гачыпдыр бойнунда агыр күнде,
Хем басгыланан гайрат депренмеди гүң болуп.

Хем уссатлыгың гадрын билмейән аңсыз адам,
Сунгаты хем боюн этди отурмага сем болуп.
Онуң ишигин саклап ятыр бир топар надан,
Алласынын хызматын битирмәге жем болуп.

Дүнье зулмуна чыдап аркайын гезебилмен,
Арман еке гитмәге сөйгиме дөзебилмен.

(Иңлисчеден терҗиме өзүмизиңки — Д. Н.).

Шекспир гарыпларың хор-хомсы яшамагында пелеги язгаряр. Ызлы-ызына гайталаняң «хем» редифи лирики гахрыманың гахарыны батландыряр. Пелеги язгармак линиясы Магтымгулыда иңңән кән душяр:

Пелек сенден бир шикаят эдейин
Гүн-гүнден сүрүнип гелди гарыплык.

(«Гарыплык»).

Пелек маңа мал берер сен ол генжи кән герекмес
Сөвер ярымы гөрмесем, паны җахан герекмес.

(«Паны җахан герекмес»).

Яранлар, гердиши чархың элинден
Бу мениң йүрегим пара-парадыр.

(«Пара-парадыр»).

Шейле сетирлери, бентлери иследигиңче мысал алмак мүмкин. Бейле мысаллар шахырың умумадамзат йөрелгесиниң гиңлигинден хабар берйәр.

Лев Толстой өз гүнделиклеринде адамы ишжеңлиге чагыряр. Онуң эсасы максадының хайсыдыр бир мукаддес зат дөретмекликдигини ныгтаяр. Ол дирилик билен

өлүми бир-бирине гаршы гойяр. Зәхмете чагыряр, ахлак принциплериниң горагында дуряр. Шол линияны биз Магтымгулының шыгырларында хем гөрйәрис. Ол «Өмрүң өтүп барян яздыр бир сагат», «Алты гүнче гөрмен, алтмыш йыл сүрсем» ялы пикирлере аграм саляр. Шейлеликде, дүнйә эдебиятының гениал кишилери гуманизм принциплерине вепалыдыкларыны говы беян эдипдирлер. Шу хили типологик хадысалар хер бир халкың эдебиятының абрайыны ёкары гөтерйәр, онуң чеперчилик гөзъетимини гиңелдйәр.

Бейик Магтымгулыны ичгин өвренмек онуң Гүндогар эдебияты билен, белли дережеде Европа медениети билен-де хабарлыдыгыны гөркезйәр. Дөредижилик рухы көбир халатларда гарашылмадык пурсатда ол я-да бейлеки хадысалара чемелешмекде-де бирлешйәр. Шонуң үчин Магтымгулының дүнйә эдебиятындакы орны ялы мөхүм меселелери чөзмеклиге сынанышык эдилсе, ерликли боларды. Ол хили ишде түркмен шахырының дүнйә эдебияты билен эхеңдеш гопян, адамзат пәхими хас чуң ачыларды. Көп шыгырларында ол адам, адамзат, ынсан ялы улы дүшүнжелерден угур аляр. Олары овнук затлардан гораяр, багта, ровачлыга чагыряр.

Улы уссадың дөредижилигинден гелип чыкян сапаклар хәзирки заман түркмен шахырларыны тәзе-тәзе чеперчилик агтарышларына ганатландыряр. Онуң поэзиясы эдебиятың ахлак проблемаларыны тутуш ики асырың довамында, ягны XVIII—XIX асырларда гөрелде аларлык дережеде ишләпди. Шонуң үчин гениал шахырың чепер мазмуны өсдүрмекдәки хызматы шу гүн хем өз гымматыны йитирмән, ол барха гөрк ачяр. Чүнки улы кишилериң ыкбалы халк билен баглы боланы үчин, ондан соң хем шахырың ыкбалы өз или билен берк битевиликде болансоң оңа бизиң замандашымыз дийсең хем болар. Ол биз билен Ахлагың, Хайрың, Парахатчылыгың горагында дуряр ве гөрешйәр.

1981 й.

ГУМАНИСТ ШАХЫР

XIX асыр классыкы эдебиятың гөрнүкли вәкиллериниң бири-де Зелилидир. Онуң чын ады Гурбандурды болуп, Зелили онуң лакамыдыр. Ол бейик Магтымгулының поэзиясының асыллы дәбини йөреден хем-де чепер дөредижиликде өз ызыны галдыран зехинли шахырдыр.

Биз шу макаламызда шахырың дөредижилигиниң кәбир айратынлыкларыны селжермеги назарда тутдук. Белли болшы ялы, Зелили гуманист шахыр хасапланяр. Онуң эдеби мирасының аглаба бөлегини ахлак-дидактики гошгулар тутяр. Мешхур «Ватаным, сени» шыгры, «Җандан доян ялы болдум», «Элли яшың ичинде», «Паш эдер», «Беллидир», «Диймек биләни» ялы гошгулары өвүт-үндев хыҗувына, ватан сөйүҗилик дуйгуларына бесленендир.

Зелилиниң дөредиҗилигиниң аглаба бөлегиниң ахлак-дидактики хәсиетде болмагына, бизиң пикиримизче, ики саны мөхүм фактор себәп болупдыр. Озалы билен Зелили бейик Магтымгулының егени болупдыр, хатда онуң поэзиясындан рухланып, көп бабатда шол идеялары өсдүрйән гошгулары дөредипдир. Муңа Магтымгулыдыр Зелилиниң ватанчылык, ахлак-дидактики гошгулары өзара дегшириленде хас-да гөз етирмек боляр. Галыберсе-де, 1837—1845-нҗи йыллар аралыгында Зелилиниң Хывада есир сакланмагыдыр.

Шахырың гошгулары өзүниң сададан гелен дүшнүклилиги, объектиниң такыклыгы, ишледилен деталларың айыл-сайыллыгы, билен тапавутланяр:

Йүрек телвас эдер гөтерлер серим,
Көңүл арзув эйләр, ватаным, сени
Этрек, Гүрген юрдум — гезен ерлерим,
Көңүл арзув эйләр, ватаным, сени!
(«Ватаным сени»).

Бу гошгы шейле бент билен башланяр-да, ахырына ченли шахырың юрдуның пейзажыны, гөзел тебигатыны, адамларыны васп этмеклиге сырыгяр. Эмма:

Этдилер Юсубны Мүсүрге солтан.
Дийди: — Болсам егдир бир гулы Кенган
Юрдундан турмасын хич бир мусулман,
Көңүл арзув эйләр, ватаным, сени!

сетирлери шыгрың язылыш себәбини, шахырың нәхили адамлар билен достлук гатнашыкларында боландыгыны реал гөркезйәр. Белли болшы ялы, Зелили XIX асырың бейлеки бир ватанчы шахыры дөвүрдеши Сейди билен якындан достлуклы гатнашыкларда болупдыр. Оларың гатнашыкларына дегишли, көп маглуматлардыр, шахырларың өзара алшан шахырана нама-хатлары, айдышыклары бар. Меселем, эгер Зелили «Нышан, Сейди», «Салам, Сейди», «Сейле гидели» гошгуларында, «Сейди—Зелили» айдышыгында ве бейлеки гошгуларында («Харайым, Дөнди», «Ватаным, сени») достуның шанына бентлер багышласа, Сейди хем өз гезегинде шейле мазмунлы шыгырлары языпдыр. Муңа Сейдиниң «Хабар бер», «Гардашым», «Зелилим» гошгулары ве «Гал инди» шыгрының айры-айры сетирлери шаятлык эдйәр.

Зелилиниң гошгулары нәмә багышланандыгы, такык маглумат берйәнлиги билен тапавутланяр. «Җандан доян ялы болдум» гошгусының:

Есир болуп, мунда гелип,
Җандан доян ялы болдум.

Өтди айралык ызасы.
Гачды Хываның мазасы —

ялы сетирлеринде эййәм ваканың өзара багланышыгыны, шахырың ой-пикирлери суратландырылса, «Салам, Сейди» шыгры гарып халкың нәхили есир алнып Хыва сүрлүшини җикме-җиклиги билен беян эдйәр:

Есириң илерси барыпдыр Тәхран
Гайрасы долупдыр Хыва, Сейди!

Мысал алнан сетирлер шол паҗыгалы ваканы реал суратландыряр. Буларың мукдарыны ене-де көпелтмек боларды. Чүнки тутуш гошгы шол процеседен башга зады объект эдинмейәр. «Чох арман сениң» гошгусында ятланылян, аслында хут Меңли хоҗа ханың өлүмине багышланан шу элегияда шейле сетирлер бар:

Чархы кечрев ал эдип, ёлуңа гурды
дузагы
Тәки өлмезден бурунрак, эйледи гөз
туссагы
Бейлемиш такдыр озалда, чекди
Үргенч топрагы.

Диймек, Менли хожа хан хем Зелили ялы Хыва сүргүн эдиленлериң бири болмалы.

Шахыр көп халатларда пикириң, дуйгының аныклыгына-да үнс берйәр:

Барча гүнәниң энеси,
Гыбат билен яландадыр:
Или алдамак тенеси
Аз берип, көп аландадыр.

Бу ерде биз *«гүнә яман затдыр, гүнә этмәң»* диен ялы умумы әхени гөрмейәрис. Эйсем, шахыр гүнәниң дөремегине себәп болайжак затлар хакында гүррүң эдйәр. Ол Дөндә—сөйгүли гызына гөрме-гөрше гитмекчи боланда-да түркмениң аңына, психологиясына кыбапдаш ёлы сайлап аляр. Гошгуда бадыхова сөзлер я-да орта асырчылык поэзиясына махсус чылшырымлылык ёк. Ол «Дөнди ханым», «Харайым, Дөнди» шыгырларында айралыгы нәлетлейәр. Зелилиниң эдеп-тербие, гуманизм меселелерине дегишли шыгырлары хакында сөз ачыланда онуң Магтымгулыдан тәсир аландыгыны беллемек герек. Аслында Магтымгулы-Зелили темасы йөрите ылмы барлага мәтәчдир. Мунуң ичгин, гиң өвренилмеги көп тәсин пикирлере гетирер диесиң гелйәр.

Дидактика XVIII — XIX асыр классыкы эдебиятында иң көп ишленен темадыр. Онуң өз ичине алян меселеси жуда көп. Хатда *ватанчылык* сөйги темалары-да шол нукдай назардан ишленипдир. Ил-гүне, эне-ата, дең-душа сөйги, адам мертебесини сакламак, рухубелентлик ве башга-да бирнәче меселелер гуманизмиң югруп-яйып берен өнүмидир. Шу жәхетден биз Магтымгулыда өңе сүрлен пикирлери башгарак, ягны аныграк, делиллирәк гөрнүшде тутуш XVIII—XIX асыр түркмен шахырларындан тапарыс. Зелили бу планда илкинжи хатарда дуряр дийсек, ялңыш болмаса герек. Эгер Магтымгулы «Кәре дөнди», «Әр янында беллидир», «Ярашмаз», «Чилимкеш», «Яр сенден», «Гидер сен», гошгуларында или талаян сүйтхорлары, ярамаз гылык билен белент адамкәрчилигиң арасындакы тапавутлары, пелегиң бивепалыгыны язгарса, Зелили хем эдил шол ат билен язан шыгырларында («Кәре дөнди», «Әр янында беллидир», «Ярашмаз», «Чилимкеш», «Яр сенден»,

«Гидер сен») ёкарда агзалан меселелери конкрет шертлерде ачып гөркезйәр. Ине, «Яр, сенден» шыгрында Магтымгулы:

Билбиллери есир эден гүл хандан
Я реб, хабар билеринми, яр, сенден!
Еди иклым, иана гөрүнер зындан.
Я реб хабар билеринми, яр сенден! —

дийип башласа, сонра-да дини-суфистик векиллере йүзленип, сөйгүлиси хакында романтики гөвүн йүвүртсе, Зелили ачык гүррүңе гечйәр:

Янаклары лэлэм, писсе даханым,
Мен дөнер мен, көңлүм дөнмез, яр сенден.
Ройы гүл бенефшэм, тоты суханым,
Мен дөнер мен, көңлүм дөнмез, яр сенден.

Бу шыгрың соңы анык шахса-магшуга гөнүкдирилйәр.

Шейле мысаллары ёкарда атлары дең гелйән шыгырлардан ене-де гетирсе болар. Йөне бу ерде Зелилиниң бирнәче пурсатларда Магтымгула гаранда дурмуша хас якын хадысалары, элементлери өз эсерлерине көп сиңдирендигини ныгтамак иследик.

1982 й.

ШАХЫРЫҢ ЛИРИКАСЫНЫҢ АЙРАТЫНЛЫКЛАРЫ

Классыкы эдебияты өвренищ ылмында Магтымгулы социал-жемгыетчилик гарайышларын, Сейди ватанчылыгың, Кемине сатираның, Молланепес лириканың усады хасапланяр. Зелили хакында айдыланда онуң умумы дөредижилик пафосы назарда тутулып, гуманизмиң жарчысы дийлип ыглан эдилйәр. Бу элбетде, умумылыкда алнанда догры кесгитлемедир. Йөне хер бир шахырың поэзиясына гөз айланыңда онуң хемишелик темалар хасапланян сөйги, ватанчылык, гуманизм меселесине сеслелмедиги ёк диен ялыдыр. Зелилиниң дурмушы, биографиясы хасаба алынса, онуң ватанчылык, өвүт-несихат шыгырларының көплүги мэлим боляр. Шейле-де болса «Ылым» неширятының «Зелили.

Сайланан эсерлер» (1982) ады билен чап эден китабында онуң лирикасының хем аз долдугыны гөрмек мүмкин. Шу җәхетден угур алып, онуң лирикасының гөзбашларыны, айратынлыкларыны селҗермеклиге сынанышылса ерликли боларды. Аслында, онуң бу йыгындысына язылан сөзбашыда-да гахрыманчылыклы, ватанчылык рухлы шыгырлара, социал деңсизлиге багышланан гошгулара эсасы аграм салныл, сөйги лирикасы барада умумы әхеңде дурлуп гечилйәр. Эмма ватанчы шахыр XIX асырда сөйги лирикасының ишленишине өз хусусы гошандыны гошуп билипдир.

Шахырың лирикасының милли рухы озалы билен өзүне чекиҗи гүйчли айратынлыкларың биридир. Онуң лирикасында уланан тәрлери, деталлары түркмениң адаты дурмушына, психологиясына якындыр ве душнуклидир. «Лейли герекдир» шыгрында ол, элбетде, Лейлиниң дәл-де, овадан лейлилерден бириниң күйсейәндигини, онуң «бугдай реңк болсун акдан-гарадан» болмалыдыгыны айратын ныгтаяр:

Бойы узын болсун, йүзи ак болсун,
Баламан бакышлы, тугун тап болсун,
Хемме бет ишлерден сүнни сап болсун,
Эмма безениши шайлы герекдир.

Эгер үнс берилсе, шахыр хер бир сөйги шыгрында адамкәрчилиги эсасы критерий хасаплаяр, гөзелиң, хәсиетине, гылыгына әхмиет берйәр.

Шахырың лирикасының гөзбашы, белки онуң Дөнди атлы гыза болан эгсилмез сөйгүсинден башланандыр. Соңра Хыва есир дүшмеги зерарлы ватандан айрачылык лирикасының одуны өңкүден бетер өлчерен болса-да ахмал. Биз «Сейле гидели», «Гелйәр», «Харайым Дөнди», «Дөнди ханым», «Эй гардаш», «Яр сенден» ялы шыгырларының Дөнди билен багланышыклыдыгыны билйәрис, бу оларың мазмунындан беллидир.

Бейлеки классыкы шахырлар (Магтымгулы, Сейди, Кемине, Молланепес) конкрет бир гызың ады билен багланышыклы шыгырларда оларың өзлерине дахыллы тарапларыны (магшугы я-да машгаласы манысында) яшырман языпдырлар. Магтымгулының Меңлиси, Сейдиниң Хатыжасы, Молланепесиң Боссантәҗи шуңуң мысалыдыр. Эмма Зелили бу меселеде хас анык гүрле-

йәр. Ол «Лейли герекдир» гошгусында Дөндиниң адыны тутанок. Диймек, хениз онда анык бир магшуга мейилл дөремән, диңе ышк зерарлы дөрән шыгыр пейда болупдыр. Эмма соңкы шыгырларда велин дуйгы конкрет адама гөнүкдирилйәр:

Зелили айдяр, ол Дөнди хана
Гидели бир ниши эйләп бахана,

«Бир ниши бахана эйләп гитмеклигиң» өзи хакыкы түркмен психологиясыны аңладян реал дуйгудыр. Түркмениң хайсы бир дөврдәки дурмушыны алсаң-да, ылайта-да XIX асырда өз сөйгүлиң янына чекинмән бармаклыгың өзи эдепсизлик хасапланяр. Ол җемгыетчилик тарапындан оңланмаяр. Бу ерде шахыр халк дурмушының өз гөтерйән ахлагыны үндейәр. Шу пикири ныгтаянча ол Дөндиниң кешбини романтики шекилде суратландыряр. Онда реал адам романтики реңкде хас-да гөзеллешдирилен халда беян эдилйәр. Эмма муңа гарамаздан, «баралы, соралы, недир ахвалы» диен сетирде эййәм ерли ягдайдан сөз ачяр. Сөйгиниң азат дәл заманында төвекгелчилик билен шейле карара гелмек үчин йүрек герек. Шахыр Дөнди билен душушмадык халатларында рухы тайдан онуң билен биле яшаяр.

Классыкы я-да хәзирки заман лирикасыны барлаян адамлар лириканың гудратыны дуйгының чынлакайлылыгында дийип дүшүнйәрлер, шейле хем дүшүндирйәрлер. Бу белли хакыката шүбхе болуп билмез. Зелили лирикасында ики хакыкаты адаты дәл бир ягдайда гүйчли беян эдйәр. Оларың бири— предметиң реаллыгыдыр, икинҗиси — дуйгының бимөчбер чынлакайлыгыдыр ве ёкаркы дережеде шөхелелендирилмегидир.

Болмадым дүнйәде бәш гүн парахат,
Гүндиз арамым ёк, гиҗелер рахат
Мундан артык хич бир болмаз мушакгат,
Бир гүнүм йыл, йүз йыл бир айым, Дөнди.

«Харайым, Дөнди» шыгрындан алнан шу бөлекде дүшнүксиз зат ёк. Йөне ашыгың рухының аңрыбаш тарапыны «мундан артык хич бир болмаз мушакгат» диен өрән калба якын сөз билен дерңәнинде онуң хөвесиниң, ышгының дилуҗы дәлдиги, янгындан дөрән сөз-

йердиги ач-ачан боляр. Зелили сөйгини халка жар этмекден хем чекинмейәр, чүнки онуң дуйгусы, ахлагы арасса. Ол гөзеллик душүнжесиниң хер кимде бирхили гарайыш дөредйәндигини реал беян эдйәр:

Мениң ярым өз гөзүме
Ики жаханың генжидир.

Мундан артык диерс сөз галмаяр. Роваятларың биринде гөйә, Лейли шейле бир ызында сенил-сергездан болуп йөрер ялы дилбер дәлмиш-де хорашажа гызмыш дийилйәр. Шонда Межнун: «Шол гыза мениң гөзүм билен бир гараң, онуң дүнйәде тайы ёк ахыры» диенмиш дийилйәр. Зелили белки, шоны ядына саландыр я-да онуң поэзиясының өзүнден гелип чыкян объектив нетижесидир. Ол «мениң ярым өз гөзүме» диен сетирде эййәм дуйгының реаллыгыны газаняр.

Шахырың лирикасында ене-де бир дүйпли айратынлык бар. Ол магшугың өзүнде гоян ышк дагыны хемише «ики» сөзи билен баглаяр. Ол шахырың дуйгусының гутарныклы, кесгитли халдадыгыны аламатландыряр. «Ики генжидир», «Ики жаханда герегим», «Олдур мениң ики гөзүм рөвшени», «Ики жахан серверим», «Ики дүнйә айрылманам ызындан», «Ики дүнйә хакдан диле мырады» ве башгалар.

Классыкы эдебиятда хайсы темада язылaндыгына гарамаздан, көпленч халатда, «дүнйә», «пелек» сөзи көп уланыляр. Эмма Зелилиниң лирикасында, онуң бейлеки темаларда язан шыгырларында «жахан» сөзи актив уланыляр. Ёкарда яй ичинде гетирилен сетирлерде-де «жахан» сөзи лириканың, дуйгыны гүйчлендирйән деталың манысында гетирилйәр. Шол сөзүң йыгы-йыгыдан уланылмагы шахырың хыжувының чәксизлигини ыгтаян фактдыр: «Ёкдур бу жаханда мениң дей болан», «Жаханда Зелилиниң максат-мырады сен-сен», «Жахан деря болды гөзүм неминден», «Барк урар ушбу жахана ай йүзүниң шугласы» ве шуңа меңзешлер.

Шахыр реал магшугың кешбини кәбир халатларда Гүндогарың дәбе өврүлип гиден сөзлери, аңлатмалары билен суратландырмаса-да (меселем, «Халым перишан» «Эйледи хуснуна хырыдар мени» гошгуларында бол-

шы ялы), умуман, түркмен психологиясының гөзеллиги кабул эден нормасындан чыканок:

Оввала гурсагна гуйлан,
Мыхман гелсе, хызмат кылан
Сыпайы тапкеш дил билен
Бир ширин гүфтар дилэрин.

Шахырың лирикасында «Огулбиби», «Бир гелин» ялы гошгулар хем дуняр. Йөне бизиң пикиримизче, бу гошгулар онуң тутуш поэзиясында Дөнди билен багланышыклы лирики системине гирмейэр. Ол, белки-де, дөвүрдешлеринин хайышы билен языландыр. Чүнки гошгуларың икисинин хем пафосы бейлеки лирики шыгырлардан асгын гелйэр. «Бир гелин» гошгусы өзүниң гөнүкдирилен максады, хереке́ти тайындан анык хэсиетлидир.

Зелилиниң лирикасында ене-де бир айратынлык гөзе илйэр. Шахыр сөйгуде деңлигиң ёклугыны, социал шертлерде онуң мүмкин дэлдигини хем унутмаяр. Бу хакыкы лириканың айдаймалы зады. Чүнки дөврүң рухы шоны талап эдйэр.

Шейлеликде Зелилинин лирикасының өзени Дөнди билен баглы болуп, ол соңабака объектив хэсиете өврүлйэр. Айратын бир шахсың ышкы себэпли йүзе чыкан дуйгы поэзияның эмри билен умумы сөйги проблемасыны орта атяр. Бу бир айратынлык. Икинжи айратынлык — шахырың лирикасының садалыгы, гөнүмеллиги ве дүшнүклилиги. Ол хем Зелилиниң өз тебигаты билен баглы болса герек. Чүнки ол:

Бир ынанжаң жаным бардыр, түрк сада,
Билменем эмели, пенди бырадар,

дийиэн сетирлеринде өзүни ачяр.

Онуң лирикасының үчүнжи айратынлыгы хер бир лирики шыгрың романтики эхең билен сеплешмегидир. Эмма шейле-де болса оларда дурмуш эсасы орун тутяр. Шонуң үчин Зелилиниң лирикасында реализм, миллилик агдыклык эдйэр.

Шахырың лирики эсерлеринин мукдар тайдан көп болмазлыгы онуң лирика, гөзеллик хакындакы дүшүнжелеринин юкалыгыны асла аңлатмаяр. Терсине, ондакы лирики эсерлер ховайы пикириң өнүми болман, ха-

кыкатың дурмушың өз вакасының, дуйгусының өнүми болуп яңлаяр. Айратын-да, шахыр өз сөйгүси хакында сөзләнде бипервай болуп биленок. Онуң янгынлы сөзлери («Яр сенден» шыгрына үнс бериң) йүрекден чыкяр. Ынсан калбының, аңының иң тәсирли, йүрек гопдурыҗы сөзлери шол мешхур «Яр сенден» шыгрында җемленипдир.

Дөрдүнҗиден, шахырың эхли лирики шыгырларының айдым эдилип хәзире — бу гүне ченли айдылып гелмеги онуң лирикасының өмрүни узалдян, сөйгиниң гүйҗүни ыкрар эдйән фактларың биридир. Зелилиниң сададан гелен җошгунлы лирикасы билен гуманизми XIX асырда бу жанрың реализме якынлашмагына хемаят эдипдир.

Чын шахырларың мирасының өлмез-йитмезлиги-де онуң халк дурмушына якын дурмагындадыр, гөзеллигиң горагында хемишелик вепалы болуп галмагындадыр.

1982 й.

ДӨВРҮМИЗИҢ ШАХЫРАНА ЛИРАСЫ

ПОЭЗИЯНЫҢ МЕРТЕБЕСИ

Эдеби жанрларың арасында поэзия мукаддес хасапланяр. Ол гадымдан гелйән дүшүнҗе хемише өз гүйҗүнде. Чүнки поэзияда ынсаның «деми», «җаны», «рухы» яшаяр. Поэзияның мукаддеслиги-де шондадыр. Йөне онуң мукаддеслиги бир башга, шол мукаддеслиги саклаян, оны несилден-несле гечирип гелйән шахырана ылхам, шыгрың мертебесини бейгелдйән шертлер бир башга. Поэзия өз-өзүнден мукаддеслик тәҗини башына геен дәлдир, оны зехинлер шол дережә етирипдирлер. Гүррүңи узалтман, түркмен поэзиясының хәзирки заман этапының ягдайы догрусындакы меселә гечсек — онда сөхбети процесиң гөни өзүнден башламак аматлыдыр. Соңкы он-он бәш йылың шахырана «хасылына» назар айламаздан, хәзирки заман поэзиясының угруны, перспективасыны, тенденциясыны кесгитлемек аңсат дәлдир. Иң болманда, пикириң субут эдиҗилик хәсиетини гүйчлендирмек үчин шейле кичирәк тәре йүзленмек зерур. Йөне бу поэзияның өвренилиш тарыхы-да, шахыр адыны гөтерйәнлериң хеммесиниң дөредиҗилигине төвереклейин сынам дәлдир. Шонуң үчин ёң болуп гиден «академизмден» четде дурмагы, шыгрың анализине авторың дережесине, стажына, чап эден китапларының санына гарамаздан, эркин чемелешмеги макул хасапладык. Диңе шейле усул боюнча поэзияның ички өзгеришлерине азда-кәнде гөз етирмек мүмкин.

Түркмен поэзиясында өзгеришлигиң барлыгы икучсуздыр. Эмма шол өзгеришлик энтек долы ачыланок. Шейле өзгеришлиги кимлериң дөредендиги-де эдеби танкытда җуда гөмелтей ятланяр. Эллинҗи йыллардан

соң бизде шахырана өврүм пейда болды дийип, эдебияты өвրениш ылмы ве танкыт кесгитлеме берди. Йөне ол өврүмлигинден гөни ёла-да дүшүп гитди. Ызында бирнәче шахырана белентликлер галдыран шол өврүм инди тутуш процесе өврүлди. Өзи-де индивидуал процес дәлде, коллективлейин бир процесе йүз урды. Шахырларың көпүси дөврүң чылшырымлылыгы, XX асырың тебигы үйтгешиклиги, адамзадың акылланышы хакында сөз ачярлар. Шу жәхетден олары бир-бириңден асла тапавутландырҗак гүманың ёк. Дурмуш ве философия — хәзирки вагтда поэзияның ики саны улы угруна өврүлди дийсек, өте гечдигимиз болмаса герек. Эмма хич махал дурмушсыз поэзия болманды, хер дөврүң өзүне етик философиясы-да болупды. Шонда-да шахырлар диңе акыл сатмак билен чәкленмәндилер, өз дуйгуларыны ачмагы башарыпдылар. Бу олара еңил дүшмәнди, кәсине шахыраналык етмесе, кәсине пикир такыклыгы етенокды. Эгер шуңа мысал эдип революциядан өңки эдебиятдан мысал алсак, Магтымгулы билен Арыфың арасындакы тапавут ер-гөкденем дашракдыр. Ягдай шу гүнки поэзияда-да шейледир. Йөне онуң бир артыкмачлыгы — процесиң довам эдйәндигидир. Биз хәзир Гара Сейитлиеви улы шахыр хасаплаярыс, ол шейле-де болар.

Эйсем, түркмен эдебиятындакы үйтгешиклик мукдара баглымы я-да хиле? Хиле баглы. Хәзирки заман поэзиясы мукдар тайдан ончаклы өсуберенок. Эллинҗи йылларда велин поэзиямызың мукдары көпчүликлейин халда өзгерипди. Ол дөврүрде бизиң поэзиямыз Керим Гурбаннепесов, Аллаберди Хайыдов, Бердиназар Худайназаров, Шәхер Борҗаков, Акҗемал Омарова, Анна Гуртгелдиев, Нуры Байрамов, Каюм Таңрыгулыев, Ягмыр Пиргулыев ялы тәзе атлар билен долды. Элбетде, оларың поэзиясының бир-бириңден тапавуды, кәбириниң болса ил ичиндәки шөхраты ылма-да, окыҗа-да мәлимдир Гүррүң шол йылларың мукдар тайдан өсүши хакда баряр. Эмма хәзир велин мукдара ковалашыланок. Себәби? Себәби инди шахыр өз йыгындысының санына гөрә кемала гелмейәр. Башга дүшүндириш талап этмейән шу хакыкаты диңе бир йыгындысы чапдан чыкан Байрам Җүтдиевиң дөредиҗилиги билен ызарлалың. Ол йыл-йылдан, йыгындыдан-йыгында етишен шахыр дәл. Байрам бирден етишди. Бу гүн ол хемме тарапдан кә_

миллиге гол бермэге етишмедигем болса, кэмил шахырларың хатарында ынамлы дурян шахыр. Байрамың поэзиясыны кесгитлейэн зат — аналитик чемелешме. Шахыр пикир сатанок, дуйгы ачяр:

Гужагында яйнап, васпың этмесем
Өйкелэр,
Сыр саклар гоңрас гасынлар.
Чөлүң жөвзасындан хедер эдйэнлер,
Айлы агшамлары кемситмесинлер.

(«Еллар саңа баряр»).

Эгер шыгрың соңкы сетири болмадык болсады, ол шейле тэсирли ве йити чыкмазды. Йөне бир сетирем дэл-де, шол сетириң ёкарка контрастлайын маңыда гетирилмеги тутуш шыгра чеперчилик боягыны берипдир. Ватана сөйги дуйгусы озал телим авторың дөредижилигинде тесвирленипди. Ол дуйгы Нуры Байрамовың «Ватан серхеди» (1971) атлы шыгырлар йыгындысында топрагың үсти биленем берлипди:

Иле, эййэм гечип баряс серхетден,
«Гызлың бармы?» дийип, берилйэр совал.
Мениң гызылым ёк. Гысым гумум бар,
Гумум болса энем, энэ ёк зовал!

(«Уграмак»).

Соңра лирики гахрыман шол гумы алтын-зере деңейэр, онуң дашыны башга-да көпсанлы дегерли деталлар билен безейэр. Айдылышы-да гулага якман дуранок. Эмма ол эййэм дүзгүне гирен дүшүнже боланы үчин чеперчилик тэсири өңки мысалдакы ялы йити дэл. Шу ерде пикир билен дуйгының гатнашыгы хакында келам агыз сөз айтмак ерликли болса герек. Окыжы пикири ислендик информацион чешмелерден: китаплардан, брошюралардан, газетлерден, радиодан, телевидениеден, Аристотель ялы акылдарларың эсерлеринден тапып билер. Эмма дуйгы велин мыдама тапдырян зат дэлдир. Дуйгы — поэзияның чеперчилик дережесини кесгитлейэн критерилериң биридир. Шахыр Италмаз Нурыевиң «Эгер-де» атлы гошгусында хем Ватан дийилйэн дүшүнжэ тэзече чемелешилендигини айтман гечмек мүмкин дэл. Италмаз Нурыев түркмен поэзиясына алтмышынжы йылларда гелен шахыр. Өзем белли дережеде соңкы неслиң

арасында ады мыдама агзалян шахыр. Танкыды макалаларың көпүсинде Гурбаназар Эзизовың, Аннаберди Агабаевиң, Халыл Кулыевиң, Италмаз Нурыевиң — түркмен поэзиясының шу «дөрт тиркешигиниң» адыны хемише биле тутярлар. Гынанчлы ери — буларың бирбиринден тапавудының ачылман гелмегидир. Йөне ол өзбашына бир меселедир. Нобаты геленде ол меселе хакында-да дуруп гечерис. Хәзир алҗак мысалымыза доланып гелелиң. «Йыллар мениң басганчагым» атлы (1971) йыгындыда шахырың шахсы лирики концепциясыны йүзе чыкарян шыгырлар аз дәл:

Йүрек билен гуванярмың топрагма,
Сайярмысың оң намысын намысын?
Шонуң үчин гечип билҗекми җандан —
Диңләп гиң сохрамың дүйшон нагмасын?

(«Эгер-де»).

Поэзияда хил тайдан өсүш дуюляр. Шол өсүш бир авторда дәл-де, бирнәче авторда йүзе чыкып дуряр. Дөврүң ритмине аяк гошмакда, шахсыетиң рухы мүмкинчилигини гиңелтмекде, интеллектуал өсүши өз гахрыманының аңына ве дуйгусына сиңдирмекде түркмен шахырларының хеммесинде битевилик бар. Йөне, гынансакда, бирнәче авторлар поэзияның бейик боржуны өз эндиклери билен, тәзече ымтылыш, гөзлег боюнча дәл-де, хайсыдыр бир аксиома өврүлип гиден дүшүнҗелер эсасында өдежек боляры. Бейле шыгырлар идея тайдан дурнуклы болса-да, чеперчилик җәхетден бир дуран еринден гозганып билмейәр. Шахыр А. Атаҗановың 1971-нҗи йылда язан «Ягшы ниет» диен шыгрындан бир бент алалың:

Ягты бержек болалың бирек-биреге,
Нурана Ай нәхили ягтылык сачяр!
Совукмы Айдан эйсем йүрегмиз бизиң?
Айлы агшам ашыклар гөвүнлер ачяр.
Гөвне дегмек аңсат.
Ынҗытмак аңсат.
Ягты бержек болалың бирек-биреге.

(А. Атаҗанов. Айлы агшам, Ашгабат, 1972, 312-нҗи сах.).

Шыгрың манысы дийсең оңат, ол түйс гуманистик

шыгыр, эмма дуйгусыз. Эмма шахырың «Ачыланда алч гүли», «Атамың аясы» ялы шыгырларыны велин ёкар кының гапдалында гоясың гелмез:

Җуванлыга гөзүм гитди,
Өтди менден яшлык өтди,
Оглум онки яша етди.
Ачыланда алча гүли.

(Шол ерде, 82-нҗи сах.).

Түркмен шахырларының бирентегинде ченден арты акыл сатмак дуюляр. Хатда бирнәче гошгулар форм тайдан поэзия лайык болса-да, мазмун, дуйгы жәхетде философияның өзи дийсеңем гелшип дур. Шу тенден ция соңкы он йылың поэзиясында агдыклык эдйәр:

Гамсыз гөвүн болмаз,
Гайгысыз — адам.
Гамсыз гөвүн бинамысдыр, арсыздыр.
Мәрекеде йүзи салык мердана
Өзүне мынасып мелек ярсыздыр.

(А. Атаҗанов. Айлы агшам, Ашгабат, 1972, 302-нҗи сах.).

Ерин депип
Бугдай сепип,
Гөгершини гөрсем диййән
Әдимлере хормат гойян.
Алып пилин
Чекип чилиң,
Соң хем өзүм орсам диййән
Адамлара хормат гойян.

(Ж. Оразов. Мургап маралы, Ашгабат, 1969, 21-нҗи сах.).

Бириниң гөвнүне дегмезлик оңат,
Бахтлы бордум шоны башарып билсем,
Ажап борды оны баша тәч эдип,
Йыллардан йыллара ашырып билсем.

(Ө. Бабаев. Ойланмалар, Ашгабат, 1972, 12-нҗи сах.).

— Дүнъеде еңил зат нәмедир? — дийсем,
— Эне гөвсүндәки баладыр — дийдин.
— Дүнъеде ажы зат нәмедир эйсем?
Эне́ниң гөзяшы, наладыр — дийдин.
Дүнъеде иң берк зат нәмедир онда?
— Күкрегиндир чыкса҅ң Ватан горагна

(С. Өвезбердиев. Гүл йүзлим, Ашгабат, 1973, 8-нҗи сах.).

Шу хили мысаллары нәче гетирсең гетирип отурмалы. Пикирде ялңышлык болмаса-да, тәсир, өзүне чекижилик ёк.

Хәзирки заман поэзиясының, бизиң пикиримизче, үч саны мөхүм айратынлыгы бар. Оларың **биринжиси**, шахырларың чеперчилик гөзлеги билен мешгуллыгыдыр. Отузынжы йылларың поэзиясында эсасы орун идея-сыясы йитилиге баглыды. Молламурт өзүниң иңңән йити, дурнуклы поэзиясы билен шол дөврүң белентлигине гөтерилен шахыры болупды. Хәзирки заман поэзиясында велин кесгитлейжи тарап чеперчилик гөзлегине сырыкды.

Бизиң поэзиямызың **икинжи** айратынлыгы лирики хосиетиң өне чыкмагы дийилсе ялңыш болмаса герек. Эпики поэзия орнуны лирики поэзия берди. **Үчүнжи** айратынлык хем шол ёкаркы айратынлыклардан гелип чыкяр. Ол шахырың йүзүни китап санының дәл-де, эсериң хилиниң кесгитлемегидир. Хәзир еке-тәк йыгындысы билен эййәм энчеме китаплары бар шахырларың дециинден өтүп гечен яшларымыз бар. Оларың бири хакда өңде дегерли гүррүңем этдик. Шол айратынлыклар бирлешип, бизде шахырана пикирлениш дийилйән задың система өврүлип барянлыгыны аңладяр, оны йөрите ылмы эсасда ишлемәге вагт етендигини, чепер идеяның образлы аңладылышы ялы важып меселәниң дервайыс ишленмели вагтының гелендигини дуйдуряр.

Дуйга югрулан гошгы гөврүмине гарамаздан, чәксиздир ве түкениксиздир. Оны язмагам сыяхат тәсирлери ялы аңсат дәлдир. Дашары юрда гидип гелен шахыр шол юрдуң хер бир предмети хакында онларча эсер дөредип билер. Онуң мысалыны А. Ковусовың «Сәхер» (1970), Н. Байрамовың «Ватан серхеди» (1971), А. Агабаевиң «Жаханкешде» (1973) ялы йыгындыларында гөрйәрис. Ол китаплары хезил эдип окаярыс. Шахырларың сынчылыгына, интернационал мейиллерине гуваняр. Биз авторлар билен биле Венгрия, Хиндистана, Эйрана, Италия, Арабыстана, Польша, енеенелере айланярыс. Гөзъетимимизи гиңелдйәрис. Сыяхатлар нетижесинде дөрән шыгырлар бизде өрән кән. Олары тутуш өвренмәге вагт етди. Белки, шейле эсерлериң поэзияның тәзе-тәзе проблемаларыны өңе сүрмеги мүмкин. Биз, адатча, шу хили эсерлерден достлугы агтармак билен чәкленйәрис. Шу ерде Аннаберди Ага-

баевиң «Сораг аламаты» (1971), «Освенцимиң наласы» (1971) атлы шыгырлар йыгындысының сыяхатлары нетижесинде дөрәндигини ятламакчы болярыс. Ятла магымызын дүйп себәби — онуң адының танкыт тара пындан хемише Г. Эзизовың, И. Нурыевиң, Х. Кулые виң атлары билен тутуляндыгыдыр. Эгер онуң хайсыды бир эсасы болса, онда йөрите гүррүң этмесегем болар ды. А. Агабаевиң тематик чәги, языш манерасы, пики өврүш айратынлыгы, чеперчилик системасы, дили сүй жүлиги бейлеки үч шахырың дөредижилигине хич би жәхетден якынлашанок. Терсине, ол өзүниң стилин тапды, шонуң биленем гышарман баряр.

И. Нурыев, Г. Эзизов ве Х. Кулыев дагы А. Агабае билен алтмышынжы йылларда поэзия гелен болсалар -да, оларың дөредижилигинде стиль якынлыгы дуйл нок. И. Нурыев көпленч конкрет дуйга, конкрет ыкбал лы адама уйяр. Онуң эсерлери-де белли дережеде такы мазмуна эе. Шахыр «Йыллар мениң басганчагым» (1971) атлы йыгындысында-да, соңкы йылларда «Эде бият ве сунгат» газетинде чап эден шыгырларында-д шол йөрелгесине вепалы болуп чыкды.

Бир эдим галыпды саңа етмәге,
Шонда-да барыпдым...
Сениң той гүнүң,
Мениң умытларымың жайлапан гүни...

(«Гич инди». «Эдебият ве сунгат».
1972, 3-нжи март).

Бизиң пикиримизче, И. Нурыевиң дөредижилигинд илкинжи зат дуйгы. Бу онда озаллар ёкды, эмма дур муш она өз шыгырларыны шейле язмагы өвретди:

Өвсүп барян йүврүк еллер
Саңа арзым говшурмазмы?
Бизи айра салан ёллар
Инди гайдып душурмазмы?!

Хәзирки заман түркмен поэзиясында адам ве дөвү онуң функциясына дүшүнмекде бирнәче шахырлары арасында рухы якынлык дуюляр:

Сени ләлик саклады, энең бойна мүндүрип,
Сени ләлик саклады, атаң бойна мүндүрип,
Огланлыкдан ак сүйт берип уялдып,
Сени ләлик саклады, Ватан бойна мүндүрип.

Дүш сен энең бойнундан, энең дынжыны алсын!
Дүш сен атаң бойнундан, атаң дынжыны алсын!
Ләликлигин чакы бар, сакгалындан утан сен —
Дүш Ватаның бойнундан, Ватан дынжыны алсын!

(Г. Сейитлиев. Бир томлук, Ашгабат, 1970, 22-нжи сах.).

«Мениң нә ишиммиш бу затлар» диййәс.
Ол ялңышяр. Диййәс: «Мениң нә ишим!»
Ол нифаяр. Диййәс: «Мениң нә ишим!»
Ол алдаяр. Диййәс: «Мени алданок
Иллери алдаяр. Мениң нә ишим!»

(К. Гурбаннепесов. «Бизиң ишимиз». «Эдебият ве сунгат» газети, 1973, 19-нжы август).

«Ек!
Бейле боласым геленок мениң.
Халамок дурмушда яшырынлыгы.
Адыл билен карам
Халалдыр харам —
Дүййәң меламаты, өмрүң кынлыгы»

(Б. Худайназаров. «Адам». «Совет эдебияты», 1972, № 6, 7-нжи сах.).

Бу гетирилен мысаллар айры-айры авторлар тарапындан языландыгына гарамаздан, бир-бирине диалектики багланышыклыдыр. Чүнки шахыр өз дөврүне нәче якын дурдугыча, онда чеперчилик битевилиги хас йити йүзе чыкман дуруп билмез. Окыжының рухы дүнйәсине аралашмакда ёкары бентлериң херси күти романдыр повестиң хызматыча роль ойнаяр. Б. Жүтдиевиң бир шыгрында ватана сөйги шейле рухда берилйәр.

Күйсәп гелдим гойбер мениң уяным,
Гершини чыг ертен гүлгүн боссанлар.
Гөзүм ачып илки Ватан диеним,
Ах, ала мейданлар, ала мейданлар...

Шыгыр диңе ватана сөйги билдирилйәнлиги үчин гызыклы дәл-де өзүнде пикириң, рухуң дынгысыз дыңзап дуршуны гөркезйәнлиги хем-де шол хыжувы адатдан дашары бир гүйч билен саклап билйәнлиги үчиң гызыклы. Шахыр дурмушың деталларына баш гошуп дурмаяр, өзүниң сөйгүсини герегинден артык махабатландырыбам баранок. Йөне романтики телвас, өз дуйгың билен тебигатың гаршысына екме-ек чыкмак хөвеси, шолардан дө-

рән кейпичаглык, бир тарапдан дөредижилик хупбат
икинжи тарапдан ылхамың потенциал гүйжүни дуйма
шахырың шыгырларына айратын бир чеперчилик таға
мыны сиңдирипдир.

Бирнәче авторлар ватаны, дөври васп эдйән халат
ларында көнелишен предметлерден угур алярлар: ол
атом, космос, ылмы-техники революция, сынпы гөреши
тарыхы ялы факторлара салгыланярлар. Булар жуд
герек. Эмма шахырана дөредижиликде уссатлар шолар
сызам өз дуйгуларыны ачмагы башарярлар. «Ыхлас
йыгындысыны шейле эсерлериң хатарында гоймазлы
ылхама хыянат эден ялы бир зат боларды.

Шахыр Ө. Бабаев «Йүрек ве...» атлы шыгрынд
дашкы среда билен өз рухунда, рухы дүнйәсинде гапм
-гаршылыгың барлыгыны беян эдйәр. Эллинжи йылл
рың эдебияты өврениш ылмы бейле шыгры дессине пе
симизмиң гөрнетин факты дийип ыглан эдерди.

Мүң гыбат эдилйәр кә адам хакда,
Гүррүңден ирдим.
Достлары эй гөрүп юмрук йүрекде
Йүреге гирдим.

Элбетде, шыгыр Ө. Бабаевиң эсасы шахырана йөре
гесинден сова. Эмма шунуң ялы сап пынхан хем-де к
нели дуйгуларың яшырын сакланяндыгыны ныгтама
ислейәрис. Шейле гошгы билен «Арзувлы өмүр» ял
мазмун тайдан бай, чеперчилик тәри жәхетден өзболу
лы тәзече яңланян поэманың бир авторың галамын
астындан чыканына геңиргенениңи дуйман галярсың. Ш
хили ягдай С. Өвезбердиевиң «Гүл йүзлим» (1973) атл
йыгындысында-да бар. Онда «Дайна», «Гарашмак
«Гүл йүзлим», «Эне» ялы шовлы чыкан эсерле
билен бирликде авторың мүмкинчилигинден бәрд
язылан «Умыт» поэмасы ерлешдирилипдир Догр
шахыр «Умыда» символики маны бермек исләпди
Ол көп ерлерде башардыпдырам. Йөне, биз авторы
мейлине, идеясына херңәче уйсагам, шу хили эсер
окыжа үйтгешик дүшүнже бермейәндигини, онуң ду
гусыны байлашдырып билмейәндигини айтмалыдыры
Себәби лирики гахрыман поэмада уруш хакында, об
дакы ачлык хакында, эне хакда, дурмуш хакда ойлан
Шол ойланыш бизе өңден таныш. Хас бетери, гахр
ман ой-пикирини хайсы басганчакларда, хайсы хад

саларын үсти билен чөшлейән болса — хеммеси окыжы тарапдан физики ве рухы тайдан сыналан. Гахрыман ёвуз уруш билен өз хыялында сөвешйәр. Әхли хесрети енен Умыт гахрыманы шу гүне гетирйәр ве онун өңүнде шейле везипе гойяр:

Эмма уруш, йүрегимде
Салып гиден ызаң дуйян
Сенин теймин чекмеклиги
Өзүм билен
Несле гойян!

(С. Өвезбердиев. «Гүл йүзлим», Ашгабат, 1973, 45-нжи сах.).

Довам эдйән шахырана тенденцияларын хатарына көп темалары гошуп боларды. Уруш хакында, эне хакында, рухы гөзлеглер ве дөвүр хакында язылан шыгырлары-да шоңа сырыкдырса болар. Йөне бу тенденция болман, диңе тематики дүрлүлик боларды. Тенденция нәмедир? Тенденция шахырың угур алыш принциплеридир. Дөредижиликде угур алыш принциплери көп. Олар бир-бирине якын ве даш. Биз дөредижилик принциплерини эййәм энчеме китаплары чыкан авторлардан гөзлемәге халыс өвренишипдирис. Бу-да бир ёл. Йөне көне-де болса хәзирликче түркмен окыжы көпчүлигине ылмы эсасда етирилмедик ёл боланы үчин онданам пейдаланмагы, эмма йүзе чыкан икинжи бир ёлданам хайырланмагы догры хасаплаярыс. Шуңа гарап гечмезимизден озал шу ашакдакы ики хакыкатың үстүнде аз-кем дурмагы макул тапярыс:

Биринжиден, эллинжи йылларың шахырлары өз шахырана тенденцияларыны, дөредижилик принциплерини бирбада йүзе чыкарып етишмедилер. Олара бирнәче китап чыкартмак зерур болды. Эмма шонда гутарныклы шахырана тенденциясыны тапып билмедик шахырлар болупды.

Икинжиден, хәзирки дөвүрде өз дөредижилик принципини турувбашдан анык орта атмагы башаран авторлар көпчүликлейин йүзе чыкды. Бу тебигаты тайдан тәзече башлангычды. Хас догрусы, түркмен поэзиясының гөз-гөртеле үстүнлигиди. Эдебияты өврениш ылмының ве танкыдың шу әгирт өзгеришлиги дүшүндирмекде говшак тарапыдыр. Биз шахырлар Гара Сейитлиевиң, Керим Гурбаннепесовың, Бердиназар Худайназаровың ве

Байрам Жүтдиевиң дөредижилик принциплеринде бит
вилик, якынлык дуйсак, Мәммет Сейидовда айратын тен
денцияны, Анна Гуртгелдиевде, Аннаберди Агабаевд
Акжемал Омаровада, Анна Ковусовда я-да Ата Атажа
новда өзбашдак болуп гидйән тенденциялары гөрйәрис.
Тенденция — мөхүм зат. Оны шахырың өзи сайлайы
дийип сайламаяр. Оны дөредижилик кесгитлейәр, ылы
ачяр. Шол санапан тенденцияларың херси хакында йе
рите макала язмагам болар. Йөне түркмен поэзиясыны
шу гүнки йүзи, хәзирки потенциал гүйжи үчин ола
хакда хәзир гүррүң этмеги ерликли хасаплаярыс. Чүн
ки шунуң үсти билен биз эллинжи, алтмышынжы йыл
ларың поэзиясында болмадык, болубам билмежек ха
дысаларың үстүни ачярыс. Поэзияның өзүниң көпгыран
лы, көп өвүшгинли болшы ялы, онуң анализи-де би
схематик линияны сырып гитмән, дурли реңкде болма
лыдыр. Дине шейле эдиленде шу гүнки поэзия дүшүн
мек мүмкин.

Шу гүнки поэзияның айратынлыгы нәмеден ыбарат
дийлен совала дине шол поэзияның өзи жогап бери
билер. Өсүш, өзгериш көпелдигиче, шол аламатлар йы
гы-йыгыдан пейда болуп башладыгыча, поэзия хакдак
жеделлерем артып башлар. Буларың хеммеси бириги
пикириң чеперчилик кувватының ачылмагына алып бар
яр. Эллинжи йылларда бир ужы гөрнүп угран лирик
дуйгы хәзир тутуш процесе өврүлди. Рехмет Сейидов
«Авчы, атма жерени» атлы йыгындысында өзүниң йити
дурмуш сынчысыдыгыны субут эдипди. Гара Сейитлиев
«Хиндистаның гүллери» атлы китабындан тә «Адам ве
дүнйә» (1970) китабына ченли дурмуш, өмүр, достлук
адамкәрчилик, сөйги хакында биргиден лирики концеп
цияны түркмен поэзиясына мирас гойды.

Йүз йылда бир гезек ачыляң гүл бар,
«Йүз йыллык» диййәрлер оңа багбанлар.
Шол гүлүң бир гезек ачылшына зар,
Етирйәр өмрүни соңа багбанлар.
Шол гүлүң шң болмаң бирини әшгәр.
Гөрүп гитсе болмаярмы ынсанлар?..

(Г. Сейитлиев. Бир томлук. Ашгабат, 1970, 28-нжи сах.).

Шахырың концепциясы өз довамчыларыны тапды. Б
Худайназаровың, К. Гурбаннепесовың, М. Сейидовың ве

Б. Жутдиевиң шыгырларында ол концепция гиңелди ве дүрли өвүшгинлер алды. Өмрүң манысы хакында философики дегшнрмелер абстракт ягдайда дәл-де, белли предметлериң, хадысаларың үсти билен чепер суратландырылып башланды.

Шейле поэзия дурмушдан дашмыдыр? Ёк, терсине, ол дурмушың өзүдир. Йөне дурмушың гитдигиче чылшырымлы, непис форма гечиши ялы поэзияда хем чылшырымлы, непис, овадан формалар пейда болды. Эмма оларың кәбири окыжының аңында предметлейин орун алмады. Эллинжи йылларың ахырындан башлап, түркмен поэзиясында пикир, деталь, чеперчилик гөзлеги гүйчленди. Диймек, ол дурмушы абстракт суратландырмакдан конкрет суратландырмаклыга гечип уграды. Поэзия дөврүң өзгеришлигини дуйян, тиз өзүне сиңдирйән жанр. Екеже мысала йүзленелиң. «Ериң эмели хемрасы» атлы гошгы ядыңыздадыр. Оны, ягны шол шыгры дүзен зехинли шахыр Меретгулы Гаррыев бу техники тәсинлиги говы суратландырды. Бу хакда индики дөредилжек шыгырларың дережеси, тәсири, элбетде, öңкүлер ялы болмазды. Чүнки хәзир геңләп отурасы иш ёк. Ол хеммә аян өсүш. Инди поэзия техники, ылмы өсүшиң хайсыдыр бир фактыны суратландырмакдан сайланды. Чүнки ол диңе мөвсүмлейин ялы бир зат болуп галды. Шонуң үчин Гара Сейитлиевиң поэзиясында тутуш система өврүлен адам ве онуң концепциясы бизиң бичак чалт өсйән жемгыетимизиң, дөврүмизиң өз өңе сүрен концепциясыдыр. Онуң проблемалайын хәсиети-де шондадыр. Эгер ылмың хер бир пудагы: техника, медицина, химия, космонавтика ве гайрылар тәзе-тәзе ачышлары жемгыете бермек билен мешгул болса, оларың боржы хут шондан ыбарат болса, поэзияның боржы адамың пикир мүмкинчилигини артдырмакдан ыбаратдыр. Хәзирки заман поэзиясының философия йыкгын этмегиниң дүйп себәби шондадыр. Йөне бу угурда озалкы дүшүнжелери гайталамак өсүши аламатландырман, терсине, бир дуран ериңи депеләп дурмакдан башга зат дәлдир.

Биз Гара Сейитлиевиң дөредижилигинде адам ве онуң боржы айратын концепцияны эмеле гетирди диййип белледик. Муны мерхум шахырың «Адам ве топрак», «Адам ве хормат», «Адам ве дүнйә», «Адам ве намыс» ялы онларча шыгырларының мысалында гөрйәрис. Эм-

ма шу концепция хәзир бир дуран еринде тогтап галма-
ды. Меселәниң эсасы тарапы шонда. Бу концепция Ке-
рим Гурбаннепесовың «Өмүр хакда, дөвүр хакда» ат-
лы гошгулар циклинде, «Шахыр хакда, шыгыр хакда»
гошгулар топарында, ылайта-да «Кырк» поэмасында өс
дүрилди. Догрусы, ол эсерлер түркмен поэзиясыны уму-
мысоюз поэзиясына якынлашдырды. Диймек, бизиң
поэзиямыз бүтинсоюз эдеби процесс билен деӊ гадам
басмага укыплы, онуң А. Твардовский, Н. Тихонов,
Я. Смеляков, Р. Гамзатов, Д. Кугультинов, М. Карим
ялы улы векиллериниң дөредиҗилигине рухы якынлык-
да дурян поэзиядыр.

Хич бир тәзелик гаршылыксыз өсмейәр. Түркмен
танкыдында К. Гурбаннепесовың «Кырк» атлы йы-
гындысына, Б. Худайназаровың «Дөврүң депесиндәки
адам» атлы поэмасына чекелешикли пикирлер хем ай-
дылыпды. Бу тебигы ягдай. Тәзелик хич хачан гаршы-
лыксыз өсмейәр. Хатда мундан он ики йыл озал Г. Эзи-
зовың, А. Агабаевиң дөредиҗилигине сецригини йыгрып
середйән окыҗылар аз долди. Эмма өсүшиң угруны үйт-
гедип болмаяр. Оны диңе дуймак кын, дуянсоң оңа
аяк гошмак хасам кын. Бейле дийилдиги дөврүң ритми-
ни дуймак дийилдигидир. Шахырана өңе гидишлик та-
рыхылайын затдыр Ол хем гутулгысыз, хем көпчүлик-
лейин йүзе чыкяр. Шонуң үчин түркмениң атлы шахыр-
лары Г. Сейитлиевиң, К. Гурбаннепесовың, Б. Худайна-
заровың, А. Атаҗановың, М. Сейидовың хатарында тә-
зе бир шахырана неслиң ынамлы гадам урянлыгы гу-
ванч дуйгусыны дөредйәр. Байрам Җүтдиевиң, Г. Гел-
диевиң, Г. Эзизовың, И. Нурыевиң, А. Агабаевиң
поэзиясы бизе тәзе чеперчилик үстүнликлерини вада
берйәр.

Хер бир поэзиянын өз дөври бар, шейле-де өз өңүн-
де гоян везипеси, чеперчилик тәрлери бар. Классыкы
поэзияны биз хемише сөййәрис. Йөне онуң ишлән чепер-
чилик серишделери билен хәзирки заман шыгыр тех-
никасының арасы ер билен гөк ялы. Бирнәче окыҗылар
классыкы поэзия артыкмач сарпа гойярлар. Ол бүтин-
лей адалатлыдыр дийип болмаз. Чүнки онуң белентли-
ги өз дөвүрүниң мүмкинчилигинден өңе гечменди. Клас-
сыкы поэзия предмети, проблеманы гөрмегиң хөтдесин-
ден гелипди, йөне онуң өсүш, өзгериш ёлуны салгы бер-
мекден бәрдеди. Хәзирки заман поэзиясы диңе дөврү

пульсы билен яшаяр, шона гөрә пикирленйәр. Бизиң эдебиятымызда аналитик мазмунлы шыгырларың акымы йыл-йылдан артяр. К. Гурбаннепесовың «Алада» атлы кичижик поэмасында бу хакыкат контрастлайын дуйгулар билен суратландыряр:

Адамың хайвандан тапавудыны
Гөркезйән бир топар аламатлар бар.
Шейле аламатлаң иң эсасысы
Алададыр дийип пикир эдйәрин
Аладасыз дөвүр өңем болманды
Аладасыз дөвүр хәзирем ёкдур.
Белки, бейле дөвүр эртирем болмаз.
Алада гүн-гүнден азалып билер,
Эмма ол хич хачан гутарып билмез.
Эгер өзүм хакда айтмалы болсам
Мениң аладамың гутаран гүни
Шо гүн өзүмиң хем гутардыгымдыр.

(К. Гурбаннепесов. Аял багшы, Ашгабат, 1972, 84-нҗи сах.).

К. Гурбаннепесовың дөредиҗилигине махсус бир айратынлыгы шу ерде беллемеги макул хасапланярыс. Ол хемише өз шыгырларының идея чуңлугы, масштаблылыгы, гражданлык рухуның гүйчли чыкмагы угрунда алада эдйәр. Шу хәсиет онда система өврүлипдир дийсенем болҗак. Шахыр иеле «Аял багшы», «Кырк» ялы поэмалар дөретсин, иеле-де лирики шыгырлар — хеммесинде шу тенденция хөкүм сүрйәр. Өзем гитдигиче гүйчленйән хәсиете гечйәр. Онуң эсерлеринде дурмуш, окыҗы, шахыр, шахырана рух драматик чакнышыкда яшаяр. Шонуң үчин окадыгынча, мазмун терлигини дуйярсың. К. Гурбаннепесовың лирикасы билен багланышыклы хәзир умуман союз поэзиясында довам эдйән үч саны эсасы тенденцияны-да ятламагы догры тапярыс.

Биринҗи тенденция — идеяның образдан хас өте берилмеги. Мунуң ялы поэзияның рационал, ягны гураксы пәхим тарапы көп. Шейле поэзия көпленч халатларда окыҗа ахлак категорияларыны, пәхим-парасады меселәни, дурмушы хөдүрлейәр. Элбетде, онуң тарапдарлары рус эдебиятында-да, бизде-де, бейлеки доганлык эдебиятларда-да душ гелйәр. Бизде бу угрун векиллери көпрәк. Йөне бейле дийилдиги, онуң герекмеҗеклигини я-да өсүше пейдасыздыгыны аңлатмаяр. Дөредиҗилик бар еринде хер хили тенденцияларың йүзе чыкмагы те-

бигыдыр. Бизиң пикиримизче, шу тенденция Гара Сейитлиевде, А. Атаҗановда, А. Ковусовда хас гүйчли дуюляр.

Икинҗи тенденция — эмоционал дуйгының, рухуң, образың идеядан агдык берилмеги. Бейле поэзияда образлылык, чеперчилик гүйчли дуюляр. Элбетде, идея шоларың арасы билен образа синдирилйәр. Онда шахырана ылхам, чеперчилик агдыклык эдйәр, йөне булара дерек масштаблылык дараляр-да, локаллык хәсиети артяр. Шу тенденцияның векиллери хөкмүнде М. Сейидовы, А. Гуртгелдиеви, А. Омарованы агзамак мүмкин. Түркмен окыҗысы М. Сейидовың «Аталарың ёдасы» (1958), «Мениң хазынам» (1962), «Бахар гүнделиги» (1973), А. Гуртгелдиевиң «Яшлыгымың гүзери» (1962), «Хасар мукамлары» (1963), «Айлы гиҗелер» (1968), «Җадылы җүлгелер» (1970), А. Омарованың «Мургап чемени» (1959), «Лөле гелин» (1962), «Гарагумуң ләлеси» (1971) ялы йыгындыларында шол бир әхеңиң, шол бир лирики образың барха чуң ве хертараплы ишленйәндигини билйәр. Гитдигиче тимарланяндыгына гарамаздан, ол образларың жуда локаллашып баряндыгыны, херекети, гөзъетими тайындан, яйравы ве тәсири җәхетден белли-белли предметлерден аңры гечмейәндигини хем дуйяр. Шейле боланда олары икинҗи тенденцияның типики векиллери хасапламак мүмкин диен объектив нетиҗе гелип чыкяр.

Үчүнҗи тенденция — идея билен образы, шахырана рухы ве чеперчилик дурлулыгыны, ёкары гражданлык пафосыны ве пикир масштаблылыгыны деӊ дережеде бермеги башармак. Бу чепер-аналитик поэзияны дүзйән тенденция бизде хениз долы яйранок. Эмма онуң актив векиллери өз дөредиҗиликлери билен орта чыкдылар. К. Гурбаннепесовың «Таймаз баба» поэмасыны, «Кырк» (1967), «Аял багшы» (1972) китапларының ве соңкы девүрде язан лирики гошгуларыны («Кынчылык», «Ялңызлык», «Контраст» ве ш. м.), Б. Худайназаровың «Девруң депесиндәки адам» (1967) поэмасыны, «Совет эдебияты» журналының 1972-нҗи йылың бәшинҗи санында чап эден «Адам» хем-де атсыз шыгырлары, Б. Җүтдиевиң «Ыхлас» (1973) атлы гошгулар китабыны шоңа гошмак болар.

Бизиң агзан тенденцияларымызың соңкы несил шахырларында хем довам эдйәндигини тассыкласа болар. Йөне оларың хеммесиниңем өз ериниң барлыгыны, ба-

шарын, болса, үчүнжи тенденцияны өсдүрмегиң зерурлыгыны айратын ныгтамакчы боляры.

Поэзия хакында аз языланок, терсине, көп языляр. Рецензияларммы, айры-айры проблемалайын макалаларыы, чекишмелерми, гараз, хайсы дийсең бар. Ине, инди, С. Мырадовың «Поэзиямызың әдимлери» (1972), А. Гараевиң «Улы поэзиямызың довамы» (1974) ялы гөпүден-гөни хәзирки заман поэзиясыны сиңңин ызарлан тапкыды ишлер хем пейда болды. Элбетде, бу ишлериң меселәни орта атмакда, онуң илерлемегинде азда-кәнде хызматы бар. Йөне сөзүң долы манысында поэзияның танкыды ёк. Шейле пикири «Эдебият ве сунгатың» сахыпаларында Б. Худайназаров, И. Нурыев ве бейлеки ёлдашлар өңден бәри айдып гелйәрлер. Шол нәгилелик догрумы? Догры. Йөне онуң себәплерини велин айдыңлашдырып билмедилер. Шейле ягдайың дүйп себәби, бизиң пикиримизче, танкыдың хәзирки заман поэзиясының жуда овнук меселелерине үнс бермеги, муңа дерек, актуал, проблемалайын затлары унутмагыдыр. Галыберсе-де бизиң поэзия танкыдымыз көпленч адыгып гиден шахырларың (мысал үчин, К. Гурбаннепесовың, М. Сейидовың, Г. Сейитлиевиң ве А. Атажановың) дөредижилигине аграм саляр. Эмма онларча йыллар бәри поэзия билен иш салшып гелйән шахырларың ягшыдан-ямандан атларам тутуланок. Бу ягдай өз поэзиямызың танкыдыны чәклендирйәр, онуң пикирлениш масштабыны гысяр, нетиҗеде өвйән авторларымызынам, дөвүлйән шахырларыңам хакыкы дөредиҗилик кешби ачылман галяр.

Поэзияның танкыдының прозаныңкыдан кән тапавутлары бар. Оны хеммелерем билйән болса герек. Илкинжи тапавут объектиң анализинде образың, дуйгының эволюцион өсүшини ызарламакдыр. Мунуң үчин айратын авторың әхли китапларына сер салмалы. Бизиң танкыдымыз велин шол принципи унудяр, шахырың соңкы чыкан эсерини тематик җәхетден өвренмек билен чәкленйәр. Икинжи тапавут — поэзияның предметиниң көпдүрлүлиги, непислиги, инчелиги хем-де гизлинлигидир. Шолар дуюлмадык, хасаба алынмадык халатында танкыт йити, ынандырыжы, тәсирли, ыгтыбарлы чыкмаз. Шейлеликде, поэзияның танкыды ёк я-да ол говшак диен пикир дөрейәр. Нәме үчин биз Ата Атажанов ялы атлы шахырда декларативлигиң дуюлянлыгыны зехинли ша-

хыр Мәммет Сейидовы шахырана ялңызлыгын хорлаян лыгыны, онуң гахрыманының өз-өзи билен гөрешйәнлигини айтмалы дәл? Нәме үчин биз мешхур Керим Гурбаннепесовың кәхалатларда тарыхы хакыкатлары герегинден артык сүйндүрйәндигини («Он еди» шыгры) яңзытмалы дәл? Бейле ягдайлары яшырмагын зыяндан башга пейдасы ёкдур. Ене-де бир меселә үнс бермек герек. Бизде поэзияны тутуш (мысал үчин, он йылың йигрими йылың өңүмини) анализлейән макалалар языланок диен ялы. Шейдилмесе, өсүшиң барлыгы, онуң перспективалылыгы асла билдирмез. Ылайта-да поэзия үчин бу хөкман зерур. Чеперчилик гөзлег образың терлигинде, сөзүң азлыгында, дереңшдирмелериң тәсинлигинде йүзе чыкяр. Б. Худайназаров «кәсини йүрек язян кәсини небис язян сетирлериң» барлыгыны, оларын «гөврели гелин дек сүлмүрәп» йөрүшлерини суратландыран махалында поэзияның чеперчилик мүмкинчилигини нә хили белентлиге гөтерйәр! Я-да Б. Җүтдиев «Чөлүң җөвзасындан хедер эдйәнлер, айлы агшамларыңы кемситмесинлер» диен махалында, М. Сейидов «Ики гулак бир дил берен тебигат, хасабында ялңышандыр өйдемок» диенде окыҗының пайхасыны, дуйгусыны байлашдырмаярмы?! Бу хадысалар нәмәни аңладяр? Булар түркмен поэзиясында, хас такыгы лирикада ЧЕПЕР ИДЕЯНЫҢ ОБРАЗЛЫ аңладылышының гүйчленендигини аңладяр. Ол өзбашдак дерңеви талап эдйән проблемадыр. Поэзияның танкыдыны говуландырмак үчин онуң өңүндәки талаплары гүйчлендирмели ве оларың нәмелерден дуряндыгыны кесгитлемели. Хәзирки вагтда шахырдан эдилйән талап бүтинлей өзгерди. Ол шахсыет хөкмүнде орта чыкмалы, пикиринде тарых дурмалы дәл-де, диалектика яшамалы. «Вопросы литературы» журналы 1974-нҗи йылың № 2, 3 санларыны хәзирки заман совет поэзиясының проблемаларына багышлады. Ондакы айдылян пикирлер (ылайта-да В. Соловьевиң, В Акаткиниң ве Г. Эминиң макалалары) бизиң поэзиямыза-да дегишли. Чүнки поэзияның проблемасы умумы, диңе чеперчилик серишделери, тәрлери, стиллери айры-айры.

Түркмен поэзиясыны диңе өз масштабымызда дәл, умумысоюз масштабында анализлемәге вагт етди. Нәме үчин, Г. Сейитлиевиң я-да К. Гурбаннепесовың дөредиҗилигини Р. Гамзатовың, А. Твардовскиниң, Б. Худай-

назаровың поэзиясыны Л. Мартыновың, О. Сүлейменовың, М. Сейидовың чеперчилик системасыны К. Кулыевиң эсерлери билен денешдирип өвренмели дәл?! Догры, муны хич ким гадаган эденок, өвренибериң диймеклери мүмкин. Эмма шу пикириң көпчүликлейин дөремеги герек. Бизиң онат поэзиямыз бар. Онуң проблемалайынлыгы Э. Межелайтисиң «Ынсан» (Ашгабат, 1970), Р. Гамзатовың «Гошгулар» (Ашгабат, 1969), К. Кулыевиң «Дөвлетиң ырылмасы» (Ашгабат, 1970) эсерлериндәки проблемалайынлыкдан пес отуранок.

Түркмен поэзиясы гөзлегде. Ол пикир, деталь, чеперчилик гөзлегинде. Шол процес, ялңышмаян болсак, алтмышынжы йылларда башланды. Эгер шейле чынлакай гөзлег болмадык болса, «Таймаз баба» ялы гүйчли поэма язылмазды. Шол гөзлег юваш-ювашдан орта несилиң дөредижилигинде, инди болса яшларың поэзиясында долы херексте гечди. Озалы билен, гражданлык рух поэзиямызың эсасы угруна өврүлди. Шол угур Г. Сейитлиевиң «Адам ве дүнйә» атлы эсеринден соң бирнеме говшажак ялы этди. Эмма К. Гурбаннепесовың «Аладa», Б. Жутдиевиң «Ол ене от сатяр гызан базарда», Г. Гелдиевиң «Гөкде әлемгошар меңзеш кемана» ялы эсерлеринде өз өсүшини тапды. Оларда жемгыетчилик әхеңи батлы янланяр. Йөне гражданлык рух риторика билен бир ере сыгышян дүшүнжелер дәлдир. Биз С. Өвезбердиевиң «Умыт» поэмасыны риторики әхеңиң жуда агдыклык эдйәндиги үчин танкытландык.

Поэзияның танкыдының чәклилигини гөркезйән ене бир факта үнси чекмекчи болярыс. Хәзирки дөвүрде актив ишлейән авторлардан не К. Гурбаннепесов, не М. Сейидов, не А. Хайыдов я-да энче йыллар бәри поэзия билен иш салшып гелйәнлер: Я. Пиргулыев, А. Гуртгелдиев, Н. Байрамов, С. Өрәев, К. Таңрыгулыев ве бейлекилер — шуларың хич бири өз дөредижиликлери хакында чынлакай, ойланылып язылан танкыды макала окан дәл болсалар герек. Эмма шейле мөхүм, анализлейжи макалалар тапгыры жуда зерур.

Шейле чынлакай дерңев гечириленде дөредижилик өчерки бир-бирине асла габат гелмейән авторларың арасында-да якынлык барлыгы белли боляр. А. Агабаевиң жаханкешде лирики гахрыманы шахыр А. Ковусовың «Өйде хем ёлда» (1961), «Түркие чөллеринде (1964), «Кешт эделиң, бу жахана» (1968), «Сәхер» (1970) ялы

китапларындакы гахрыман билен райдаш болуп чык
Оларың бири предмете хәзирки заманың нукдайназа
билен гараса, бейлекиси тарыхы процесиң фактла
билен баха берйәр. Я-да М. Сейидовың чеперчилик ко
цепциясының бейлеки шахырлара гаранда чылшыры
лылыгы («Бахар гүнделиги»), инҗыклыгы хакын
ачыкдан-ачык, ширеүр формада гүррүң этмек мүмки
Хут шу айратынлык онуң ёкарда агзалан «Баш кит
бында» (О. Берггольц) хас гүйчли.

Поэзияның мертебеси онуң тематик мүмкинчилиги
де, шыгыр техникасының кувватлылыгында, шахыра
пикирлениш дережесиниң камиллигинде йүзе чыкма
дан башга-да онуң локаллыкдан сайланмагындады
масштаблайын өсүше гечмегиндедир. Бизде шейле по
зия бар. Гой, оны дөреден зехинлер өз тәзе эсерлери б
лен бизиң поэзиямызың мертебесини ёкары гөтерсин, т
сирлилигини, яйравыны өсдүрсин!

1974 й.

АЛТЫ СОВАЛА — АЛТЫ ҖОГАП

«Эдебият ве сунгатың» поэзия анкетиниң биринҗ
совалы, бизиң пикиримизче, өрән шовлы болан хем түр
мен поэзиясының шу гүнки йүзүни кесгитлемекде кон
крет җогабы талап эдйән мөхүм совалдыр. Хәзирки за
ман поэзиясының дүйп айратынлыгы — онуң чеперчили
гөзлеги билен гүмралыгыдыр.

1. Гөзлег диңе бир я-да ики шахырда дуюлман, ту
туш шахырана неслиң әхли эсерлеринде гөзе илйә
Диймек, чеперчилик гөзлеги индивидуал үстүнлик дә
-де, коллективлейин формада эмеле гелен хадысады
Соңкы он йыллыкда нешир эдилен иселендик шахыран
йыгындыны окасаң, оларда шовлы-шовсуз эсерлери
бардыгына гарамаздан, авторларың чыны билен чепе
деталь агтармага сынанышык эдйәндиклерини, шу угур
да буларың арасында белли дережеде дөредиҗили
якынлыгының барлыгына дуярсыңыз. Деврүң ритмин
аяк гошмакда, шахсыетиң рухы мүмкинчилигини гинелт
мекде, интеллектуал өсүши өз гахрыманына сиңдирмек

...е түркмен шахырларының хеммесинде битевилик дуюлар.

Хәзирки заман поэзиясы өз гөзбашыны эллинжи йыллардан алып гайдяр. Нәме үчин эллинжи йыллардан диен совалы-да шу ерде орта атмак ерликлидир. Ондан өңем поэзия барды. Өзем сыясы-жемгыетчилик пафосы өрән окарда дуран түркмен поэзиясы дөрәпди. Оңа эдеби танкыт ве эдебияты өвренииш ылмы ОТУЗЫНЖЫ ЙЫЛЛАРЫҢ ПОЭЗИЯСЫ диен дөвүр хем дөредижилик айратынлыгы жәхетден анык маны аңладян кесгитлемәни берди. Ылмы тайдан гаты шовлы кесгитленен бу поэзияның иң айдың векили Молламуртды. Ол дөвүрде-де шахырларың сан тайдан аз дәлдигини назарда тутаныңда, ондан бәри эййәм кырк йыл чемеси вагт гечен гожа поэзияның габаралы векилиниң Молламурт экендигине гөз етирйәрсиң.

Эмма эллинжи йылларда ХӘЗИРКИ ЗАМАН ПОЭЗИЯСЫ диен дүшүнже пейда болды. Чүнки ол дөвүрде языжыларың жемгыетчилик ве дөредижилик активлиги артды, эдебият дурмуша сагдын ве чуңңур аралашып уграды. Дөвруң барха өсйән талабы гахрыманың ХЕРЕКЕТИНЕ дәл-де РУХЫ ДҮНЙӘСИНЕ аграм салды. Инди йигрими йылдан говрак вагт бәри түркмен шахырлары әхли совет поэзиясында болшы ялы, шол тәзе дүшүнжәниң — ХӘЗИРКИ ЗАМАН ПОЭЗИЯСЫ атлы тебигаты, чеперчилик принциплери, тематикасы тайындан бүтинлей үйтгешик шахырана этапың кемала гелмегинде зәхмет ве зехин барыны сиңдирип гелйәр. Элбетде, хәзирки заман поэзиясының стили, тенденциясы хакда көп гүррүң этсе боларды. Йөне бу совалдан даша чыкмаклдыр. Чүнки ол өзбашдак меселе. Өзбашдак болшы ялы-да, көп йыллык дерңевиң үсти билен чөзүлмели проблемаларың биридир.

Хәзирки заман поэзиясының **икинжи бир** айратынлыгы—онда лирики хәсиетиң йыл гелдикче гүйчленйәндигинден ыбаратдыр. Бу умумысоюз эдебиятында-да, бизде-де шейледир. Себәби өзгеришлик, эгер ол кануналайык формада йүзе чыкян хадыса болса, хеммә дегишли болман дуруп билмез. Эпики поэмалар союз масштабында аз язылып башланды, муңа дерек лирики шыгырларың гүйчли акымы шахырана процесиң абсолют бөлеги болуп галмагыны довам этдирйәрлер.

Эллинжи йылларда кемала гелип башлан хэзир заман түркмен поэзиясының **үчүнжи бир** мөхүм хэси ли тарапы етмишинжи йылларда йүзе чыкды. Бу илки жи йыгындысы билен орта чыкян авторларың чепер лик дережеси жэхетден эййэм адыган шахырларың х тарында дуруп билмегидир. Бу нэмэни аңладяр? Бу ал мат түркмен поэзиясының мундан соңкы өсүш этапын китабың санының дэл-де онуң хилиниң кесгитлейжи р луның артяндыгыдыр. Шейлеликде, ёкарда үч саны х сиетли тараплары белленен хэзирки заман түркмен по зиясы умумысоюз шахырана процеси билен аякдаш ба яр, онуң Гара Сейитлиев, Керим Гурбаннепесов, Берд назар Худайназаров, Мэммет Сейидов Ата Атажан ялы атлы шахырларындан башга-да, Байрам Жүтди Гурбанназар Эзизов, Аннаберди Агабаев, Гурбандур Гелдиев, Италмаз Нурыев ялы зехинли яш векилле бар. Ады тутулан шахырларың эсерлеринде умумысо поэзиясына махсус болан лиризм, гөзлег, йнти гражда лык дуйгучыллыгы, шахырана пикирленишде өзболу лылык, оригиналлык дуюляр. Элбетде, шол аламатл өзге шахырларда-да ёк дэл.

2. Икинжи совала жогап бермезимизден өң бир за шахырларың үнсүни чекмекчи боляргс. Адындан бел болшы ялы, бу көпчүлигин ортасына атылян анке Мунда субъектив пикир гүррүңсиз агдыклык этме Йөне хер бир совала процеси билмезден жогап берм кын. Ёкарда гетирилен атлары ене-де артдырмак бола ды. Эмма бу жогап болмазды-да, поэзияның тарыхы я- онуң айры-айры дөврүне язылан сына язып гидерди. Э ма гүррүң умумы эхенде дэл-де, кесгитлейжи тарапл хакда баряр. Шонуң үчин ол я-да бейлеки шахыры адының гетирилмеги совалың гойлушына баглы боля Эдил шунуң билен багланышыклы дурмушы өвренмек мен эхли түркмен шахырларының оперативлигини, ет шиклидигини чекинмэн айдып билердим. Дурмуш, он мөхүм тараплары дүрли почеркли шахырларың хемм синде аладачыллык билен гозгаляр. Хэзирки заман т масының поэзия үчин белли мукдары, серхеди ёк. Адам ве онуң рухуна зерур затларың хеммеси языжа матери болуп билер. Йөне меселэни бейле яйраң гоймалы дэ Анкетиң шу совалыны хэзирки заман темасыны жемгы етчилик дережесине гөтермекде, оңа проблемалайын х

снет бермекде нәхили өзгеришлик дуюляр диен совал билен чалшырмак мүмкин экен. Дине шейле боланда-да азда-көпде җогап бермек боларды. Хәзирки заман темасына йүреги билен топулмаян шахыр ёк. Оларың хеммеси-де дурмушы өвренмекде зерур, пейдалы. Эмма өз гозгаян темасына проблемалайынлык хәсиетини сиңдирйән эсер аз языляр. Элбетде, әхли шыгырлара проблемалайын хәсиети сиңдирип болмаяр. Шонуң үчин бу совала оңат җогап берйән бирнәче шыгырларың атларыны тутмак билен чәклеңмекчи болярын. К. Гурбаннепесовың «Кынчылык», «Бизиң ишимиз», Б. Худайназаровың «Адам», А. Хайыдовың «Өйле чагы», «Билсиңлер шуны», А. Гуртгелдиевиң «Гездирерлер атыр ыслы дереде», Г. Эзизовың «Маңа өвран-өвран дийдилер, йигит», «Отузынҗы йылларың гошгулары», Н. Байрамовың «Гара гөзлер», А. Омарованың «Сары өйме» ялы шыгырларыны шунуң мысалы хөкмүнде гетирмек мүмкин.

3. Үчүнҗи совалың «философики лирика» бөлегинден өзгеси түркмен поэзиясының материалы эсасында дүзүлмәндир. Гражданлык поэзиясы болса өзбашдак совалдыр. Рус поэзиясында яшаян «пынхан лириканың» өз тарыхы, онуң айры-айры векиллери бар. Бизде шейле лирика система халында йүзе чыкмады. «Үмсүм» поэзия — ол үмсүм манысында дәл. Шу меселеден йөрите сөз ачан В. Акаткиниң «Баш сөзүң гөзлегинде» атлы («Вопросы литературы», 1974, № 3) макаласындан гөрнүши ялы, ол танкытда аз агзалян шахырларың дөредиҗилиги хакда гүррүң эдйәр. Бизиң поэзиямыз философики лириканың ажайып нусгаларыны берди. Шунуң хатарына Р. Сейидовың «Авчы атма, җерени» Г. Сейитлиевиң «Адам ве дүнйә», К. Гурбаннепесовың «Кырк» атлы китапларыны, Б. Худайназаровың «Өзли-өзүмиз барада (сан билен хил»), Я. Пиргулыевиң «Кәмиллик», Б. Җүтдиевиң «Ах, ала мейданлар, ала мейданлар», Н. Гуллаевиң «Пырагы билен сөхбет», И. Нурыевиң «Гич инди» шыгырларыны гошмак болар. Философики лириканың герими гиңелйәр. Онуң йүзе чыкыш тәрлериниң дүрлүчедигини хем шу ерде ятламак ерликлидир. М. Сейидовың «Бахар гүнделиги» атлы йыгындысында философики лириканың эмоционал-дуйгы хәсиети хас агдык гелйәр.

4. Шахырана пикирлениншиң ылмы кесгитлемесини тапмаздан, онуң хөрпи, дережеси хакында сөз ачмак

мүмкин дәлдир. Бизде, гынансагам, шахырана пикирл ниш, чепер идеяның образлы ацладылышы хакында б сетир макала-да, ишем ёк. Хенизе ченли анкет боюн чап эдилен жогапларда бу совалың дашындан айлан лып гечилди. Шейле-де болмалыды. Себәби оны темат ки герим, идея сагдынлыгы ялы белент дүшүнжелер б лен ачмак мүмкин дәл. Шахырана пикирлениш образл лыга баглы инче меселедир. Поэзиядакы образлыл болса өз гезегинде тәсирлилик, дуйгучыллык билен бе багланышыклыдыр. Ине, йити тәсирли, дуйгучыл шах рана образ эсериц өмрүни кесгитлейәр. Бир эсериц т ятдан чыкып, бейлекисиниң окыжының рухы запасы өврүлмегинде шахырана пикирленишиң ролы өлчегси дир. Мысал үчин, эне хакында дөредилен шыгырлар бир ере топласаң агыр том эмеле гелерди. Эмма олары хич бири Г. Гурбансәхедовың «Энедир, эне» диен мец хур шыгры ялы ятда галыжы болмады. Хатда Г. Гурба сәхедовың шахыр хөкмүндәки хызматы-да эдил ш гошгуда жемленен ялы. Я-да А. Кекиловың «Утан, гыз сатан» шыгры кимлери гозгалаңа салмаяр?! Ады т тулан шыгырларда предметиң дуярлык беяны, бар гүйжейән дуйгы, пикир кувватлылыгы, мазмун терли бирлешип, гөврүм тайдан кичи, чеперчилик ве жемгые чилик зерурлыгы жәхетден әгирт, эстетики нукдайназа дан биркемсиз битеви эсери кемала гетирипдир. Олар яшадян зат нәмедир? Тәсирлиликдир.

5. Поэзияның дили, формасы ве ондакы өзгеришли лер меселеси-де, эдил шахырана пикирлениш проблем сы ялы, танкытда жуда аз дерңелен меселедир. Такы анализ гечирилмесе, мунуң ялы соваллара жогап бери болмаяр. Бу совала шахыр А. Хайыдов «Мениң пикирим че» атлы макаласында етерлик жогап берди.

6. Иң агыр ве иң ецил совала гелип етдик. Агырлы гының себәби поэзияның танкыдының дүрлүче дүшүн лиши ве дүрлүче кабул эдилишидир. Бу совалың ецил тарапы бир агыздан «Поэзияның танкыды ёк» дийи бирнәче ёлдашларың айдышы ялы белли пикири гайта ламак билен оцмак. Йөне ол хакыкаты ёймак боларды Геп поэзияның танкыдының ёклугында дәл.

1975 й.

ТАНКЫТДАН СОВА ПОЭЗИЯ

Хәзирки заман түркмен поэзиясының улы проблемаларының, шол поэзияның гөрнүкли ве актив векиллериниң дөредиҗилигине дегишли меселелериң, галыберсе-де, бу шахырана дүнйә яңы аяк басан яшларың эсерлериниң хемише ылмың ве гүнделик танкыдың үнс меркезинде дуряндыгы җеделсиздир. Бизиң сөхбетимизиң умуман поэзия хакында дәл-де, гөс-гөни хәзирки заман шыгрыет әлеми догрусында барянлыгы үчин, бу чеперчилик сунгатының диңе шу бөлегине дегишли ишлери, китаплары агзамак билен чәкленмекчи боларыс. Р. Сейидов, Г. Сейитлиев, Т. Эсенова хакында язылан диссертацион ишлер, Ч. Ашыров, А. Кекилов, К. Гурбаннепесов, А. Хайыдов, Б. Худайназаров, М. Сейидов, А. Атаҗанов ялы белли шахырларың дөредиҗилиги дерңелйән монография эдебияты өвրениш ылмының дөвнәп ишлән объектлери дийилсе, ялңыш болмаз. Атлары тутулан шахырларың дөредиҗилигинден иш алып баран алымлар, эдебиятчылар бизиң филологик пикиримизиң байлашмагына, гүнделик танкыдымызың активлешмегине өнҗейли гошант гошдулар. Бу, элбетде, бүтинлей кануналайык хадысадыр. Улы масштаблы поэзия улы масштаблы танкыды-да дөредйәр. Ылайта-да соңкы бәшйыллыкда түркмен эдеби танкыды шол шахырларың дөредиҗилигини «айдым» эдинди. Гүррүңи Р. Сейидовдан, Г. Сейитлиевден, К. Гурбаннепесовдан, А. Хайыдовдан, Б. Худайназаровдан, М. Сейидовдан, А. Атаҗановдан алып гайдя-да,... дессине А. Агабаевиң, Х. Кулыевың, Г. Эзизовың, И. Нурыевиң, Б. Җүтдиевиң поэзиясына гөнүкдирйәрис. Хатда олардан соңкы авторлар хакда-да кейпихон гүрлейәрис. Йөне олардан өңрәк поэзия мүбәрәк гадамларыны басан, инди онуң чаркандаклы ёлундан йигрими йыллап әдимләп гелйән, энчеме гезек «чорба совадан», эп-эсли китаплары окыҗылара хөдүрлән шахырлардан Я. Пиргулыев, А. Гуртгелдиев, Н. Байрамов, С. Өрәев хакында велин шейле гиң геримде, җаныгып сөз ачамзок.

Поэзияның танкыдыны үнсли ызарлаян окыҗының шейле совалы гапыргалайын гоймага долы хакы бар. Сан тайыны гөз өңүнде тутаныңда херсиниң бәшден-она ченли шахырана йыгындылары болан йигрими йыл дөредиҗилик стажлы авторларың танкыдың гызан база-

рында өз хырыдарларыны тапман гелишлерине гең г
ярыс. Эмма йыгнакларда, хасабатларда велин олар
атларыны тутярыс, танкыдың шу авторларың дөред
жилигине стерлик, ёк, етерлигем дәл-де, бүтинлей
бермейәндигине башымызы яйкаярыс, макалаларым
да небсагырыжылык билен язярыс. Йөне хич бирим
практики тайдан иш эдипемзок. Шейлеликде, олар
дөредижилиги хәзире ченли танкытдан дашарда гал
гелйәр. Ине, «көре—хаса» дийилйән хакыкат. Олар
поэзиясы эдебияты өврениш ылмының-да йөрите объ
тине өврүленок. Бу ерде айры-айры меселелерде я-
хадысаларда делил хөкмүнде алымларың шол автор
ра салгыланяндыклары билен йөрите ишлемеги гаты
дырмалы дәл. Специалистлер үчин бу ягдай адатыд
ве дүшнүклидир. Йөне поэзия жанры билен иш салы
ян танкытчы ёлдашларымызың китапларында-да (ма
лалар бейледе дурсун) оларың дөредижилигинден со
гечилйәр. С. Мырадов «Поэзиямызың әдимлери» (197
атлы ишинде Я. Пиргулыеви үч гезек (45—56—93-н
сах.), А. Гуртгелдиеви бир гезек (48-нжи сах), Н. Б
рамовы дөрт гезек (92—95-нжи сах), агзаяр-да, «Я
ларың поэзиясына белликлер» бөлүминде олардан со
кы дөрән шахырана несле йөрите сын багышлаяр. Б
танкытчының өз мейли. Мунда хата зат ёк. Эмма эде
ятчы ве танкытчы А. Гараевиң «Поэзиямыз кәмилл
ёлунда» (1974) атлы монографик ишинде хем-де «У
поэзиямызың довамы» (1974) диен танкыды макала
йыгындысында-да шол авторлардан бөвүр берлип
чилмеги билен ылалашмак болмаз. Чүнки йөрите ишле
йән проблемаларда оларың дөредижилиги (айры-айр
гошгулары дәл-де, хут дөредижилиги) азда-кәнде ан
лизленсе ягшы. Ады тутулан «Поэзиямыз кәмилли
ёлунда» диен китапда А. Гуртгелдиев 27—30—31—47
48—78—193-нжи сахыпаларда еди гезек, Я. Пиргулы
24—25—39—47—48—49—56—66-нжы сахыпаларда
киз гезек, Н. Байрамов 32—38—39—40—49—50—79
147—149—193-нжи сахыпаларда жеми он сапар ятла
яр. «Ёкдан бар ягшы» дийлени. Йөне шу ишлерде
ёгы бар. Үнс берсеңиз Сапар Өрәевиң екеже гошгус
нын-да танкытчыларың назарына илмәндигини ан
ларсыңыз.

Белки-де бу поэзия говудыр?

Белки-де бу поэзия говшакдыр?

Бизиң дөрт шахырың поэзиясыны сайлап алмагымызың дүйп себәби танкыдың олары «гөзден саландыгында» дәлдир. Эдил шейле боланлыгында-да гатыбир ховсала дүшер ялы зат ёк. Я. Пиргулыевиң, Н. Байрамовың, А. Гуртгелдиевиң, С. Өрәевиң дөредижилиги шу гүнки улы шахырана акымың бол сувлы голларыдыр. Актив ишлейән шахырларымызың энчеме гошгулары хәзирки заман айдымларының репертуарында мынасып орун алды. Оларың көпленч түркмен, кәбир халатларда рус диллеринде чап эдилйән йыгындылары, шыгырлар цикли окыжы көпчүлигиниң рухы арсеналына сиңди. Оларың атлары, шыгырлары биреййәм окув китапларына аралашды. Бу шахырларың чыкарян йыгындылары хакында республикан метбугат гададачыллык билен сесленип гелйәр. Ине, Я. Пиргулыевиң поэзиясы догрусында мерхум танкытчы А. Мырадовың «Яш шахырың илкинжи әдими» («Совет Түркменистаны», 1955, 13-нжи ноябрь), шахырлар Н. Байрамовдыр Ө. Бабаевиң «Илкинжи әдим» («Яшком», 1955, 4-нжи декабрь), эдебиятчы Х. Таңрыбердиевиң «Йүрек толкунлары» («Совет Түркменистаны», 1963, 16-нжы апрель), шахыр Г. Шамыевиң « Ак ягша дахыллы» («Эдебият ве сунгат», 1967, 18-нжи март), танкытчы А. Гараевиң «Тәзе китабы эле аланда» «Яшком», 1967, 9-нжы декабрь), шахыр И. Нурыевиң «Сув хакда, дурмуш хакда» («Эдебият ве сунгат», 1969, 27-нжи апрель), ене И. Нурыевиң «Сова дүшен ёда» («Эдебият ве сунгат», 1965, 19-нжы май), языжы А. Пайтыковың «Сув толкун атды» (1961, 12-нжи январь), танкытчы Ж. Аллаковың «Гөреш толкунының беяны» («Эдебият ве сунгат», 1971, 11-нжи август) ялы сынлары, сесленмелери чап эдилипдир. Улы болмадык шу списокда шахырың шовлы ве шовсуз тараплары барада дегерли белликлер-де, оңа үстүнлик арзув эдилйән пурсатлар-да габат гелйәр.

Шахыр С. Өрәевиң эсерлери барада-да Х. Гарабаевиң «Дурмушы чун өвренмели» («Дашховуз колхозчысы», 1956, 12-нжи февраль), С. Мырадовың «Гызыл гүл «гүвә гечйәр» («Коммунизм ёлы», 1961, 19-нжы февраль), Й. Дурдыевиң «Чемен тер болсун» («Эдебият ве сунгат», 1963, 29-нжы июнь), Ж. Аллаковың «Гыз йүрегиниң гүрсүлдиси» («Эдебият ве сунгат», 1966, 29-нжы июнь), А. Гараевиң «Гыз йүрегинден» баш-

лап» («Совет Түркменистаны», 1966, 23-нжи авгу
ялы сынларыны гөркезмек болар.

А. Гуртгелдиевиң гошгулары-да өз вагтында
сынларың, сесленмелериң объектине өврүлипдир. Му
мысал эдип, А. Гараевиң «Пионериң йүреги» хакын
пионериң пикири» («Эдебият ве сунгат», 1961, 30-н
ноябрь), Б. Сейтәковың «А. Гуртгелдиевиң гошгулар
(«Яшком», 1960, 11-нжи сентябрь), К. Гурбаннепе
вың «Тәзе гошгулар» («Эдебият ве сунгат», 1963, 9-н
январь), Х. Кулыевдир К. Атаевиң «Йүреге барыл
ёдалар билен» («Яшком», 1961, 15-нжи ноябрь), Й. Ду
дыевиң «Пионериң йүреги» («Совет эдебияты», 19
№ 1), С. Мырадовың «Гүзердәки дүрли ызлар» («Э
бият ве сунгат», 1963, 4-нжи май), А. Гараевиң «М
Хасар оглы» («Яшком», 1968, 6-нжы август), Г. Г
диевиң «Окыжының гөзи билен» («Совет эдебият
1968, № 12) ве башгаларың сынларыны агзамак бол

Шахыр Н.Байрамовың поэзиясы хакында Ш.
рыевиң «Гарагумуң сазлары» хакында («Эдебият
сунгат», 1962, 11-нжи февраль), Ө. Бабаевиң «Окы
разы» («Эдебият ве сунгат», 1964, 5-нжи феврал
енс-де Ө. Бабаевиң «Ватан серхединиң сөхбети» («Я
ком», 1962, 6-нжы июнь), Н. Хожагелдиевиң «Ма
гарашың» («Эдебият ве сунгат», 1965, 25-нжи с
тябрь), Б. Мәмметязовың «Перзентлик боржы» («Э
бият ве сунгат», 1967, 19-нжы август) ялы сынла
пейда болды.

Бу авторларың поэзиясына битевиликде назар
ламак мейли бизде төтонден дөремеди. Онуң
ашакдакы ялы себәплери бар.

Биринжиден, Я. Пиргулыев, А. Гуртгелдие
Н. Байрамовдыр С. Өрәев хем бир вагтда язып ба
ладылар, шол бир вагтың өзүнде эллинжи йылларь
ахырларында поэзия мейил билдирен яшларың а
сындан сайланып, өзбашдак шахырана несил хокмун
өңе сайландылар.

Икинжиден, буларың илкинжи эсерлеринде би
дирип уграй тематики өзбашдаклык оларың иң соңк
йыгындыларында, хатда иң соңкы шыгырларында-
үйтгевсиз довам эдйәр.

Үчүнжиден, шахырларда тематики өзбашдаклыг
барлыгына гарамаздан, оларда чеперчилик концепци
сы-да бүтинлей башга-башгадыр. Йөне шейле дийдиг

ыз буларда индивидуал стиль угры пейда болды дийип ясыкладыгымыз дәлдир. Чүнки чеперчилик концепциясы лирикада гахрыманың дуйгусындан, онуң интеллектуал дережесинден дөресе, стиль шахырың языш маныерасындан йүзе чыкып, бүтинлей өзбашдак меселедир.

...Эллинжи йылларың орталары. Рехмет Сейидовың лирикасының гоязыланан дөвүрлери. Гара Сейитлиевиң поэзиясының галкыныш заманы. Ата Атажановың, М. Сейидовың эсерлериниң элден-эле гечйән гүнлери. Керим Гурбаннепесовың адыгып башлан йыллары. Шол йылларың газетлериниң биринде сураты ерлешдирилип; «Бу яш шахыр тиз етишйәр» диен сетире мынасып болан Аллаберди Хайыдовың шыгырларының яш йүреклере ылан ёдалары... Бу пурсатлар өсүп-өсүп, инди поэзиямызда улы этапы эмеле гетирдилер.

Шейле гүнлериң биринде түркмен окыжыларына аран илкинжи әдим уран яш шахыр тебигатың нурана гөзеллигини өзүче суратландырярды:

Монжук-монжук эртир чыгы,
Симап кимин булдураяр.
Оңа дүшүп гүнүң тыгы,
Дүрдәне дек йылдыраяр.
Безеги ол хер япрагың,
Хем ызгары боз топрагың.

(Я. Пиргулыев. Илкинжи әдим, 1955, 32-нжи сах.).

Бу йыгындыда шахырың 1951—1954-нжи йылларда язан гошгулары ерлешдирилипдир. «Касам», «Коммунизм гәмиси», «Америкалы энә сөз», «Теплоход» ялы дүрли темадан язылан гошгулар билен бирликде, тебигата йитилик билен сын салмага сынанышян «Ак дерек», «Гүн ортадан аганда», «Гиңелен карта», «Эртир чагы» ялы гошгулар хем бар. Олар «Жейхун толкунлары» ялы бетери-де, «Ак ягыш» ялы китапларда долы йүзе чыкан пейзаж лирикасының илкинжи аламатларыны өзүнде саклаян экен.

Элбетде, Я. Пиргулыевиң илкинжи шыгырларындакы пейзажа чеперчилик тайдан өзлешдирилип, образа гетирилен пейзаж дийип болмаз. Ол тебигатың натурал гөрнүшиниң шыгырдакы беяныдыр. Шонуң үчин «Гиңелен карта» атлы гошгыны окан окыжы шахырда иш процесини жаныгып гөркезмек мейлиниң гүйчлүдигини,

эсериң узакдыгыны дуяр. Хас бетери-де яш шахы
херекети, предмети гөнүмел алшы онуң гөзүне илер

А. Гуртгелдиевиң «Яшлыгымың гүзери» (1962),
Өрәевиң «Сөйги шербети» (1963), Н. Байрамовың «
рагумуң сазлары» (1961) диен китапларында-да ол
дайы сынламак мүмкин. Эгер А. Гуртгелдиев ёка
ады тутулан йыгындысында «Адамың гүйҗи», «Г
укуда болса-да, бейни херекстдедир», «Рус халкы
«Эне топрак», «Сәхер», «Дымма, эй, гыз!» ялы ду
темада язан шыгырлары билен бирликде, «Яшлыгым
гүзери», «Хасар дагы» ялы гошгуларында өз темати
сының угруны белертсе, Н. Байрамов турувбашдан
объекти эдип сувдур чөли сайлап аляр. С. Өрәев «С
ги шербети» (1963), «Ашгабадың ашыклары» (19
«Ашыкларың айдымы» (1970) ялы китапларында гө
лиги пейзаж билен бермәге йыкгын эдйәр. Шахырла
херсинден алынҗак айры-айры бентлер-де, ондан со
ызарланҗак лирики линиялар-да шоны сынламага
берйәр.

Биз дөредиҗилиги ызарланян авторларда гөнүм
лик бар дийип, ёкарда белледик. Ол башлангыч эта
хер бир шахырың эсеринде өзүни гөркезип билер. Э
А. Гуртгелдиев «Адамың гүйҗи» атлы шыгрында:

Әлемиң йүзүнде менден гудратлы,
Не-хэ керамат бар, не-де гайры гүйч.
Айың аңырсына элиң етирен
Адам, сениң гүйҗүң — бу бир айры гүйч

(«Яшлыгымың гүзери», 1962, 4-нҗи сах.).

дийип тассыкласа, С. Өрәев «Гөврәм улы болмаса-да
гошгусында:

...Арзувлардан долы йүрегим гиңдир.
Дагларда белентдир, деңизден чуңдур.

(«Сөйги шербети», 1963, 5-нҗи сах.).

ялы сетирлерде өз уч-гыраксыз сөйгүсини халка, Ва
на багш этҗекдигини гөнүмеллик билен айдяр. Окы
бу гөнүмелликден нәме аляр? Элбетде, шахырың ва
сы билен таныш яр. Йөне адамың гудратыны догруч
беян эдйән шахырың лирики дүнйәли поэзиясы хакы
бирбада хич зат алып билмейәр. Шахыр Н. Байра
«Маңа гарашың» (1965) атлы йыгындысында «Ашы

...» диен шыгыр билен гөнүмел гүррүңе башлаяр. Ол ...шигы 1956-нжы йылда язылыпдыр. Йөне шол гөнүмел...ик соңра өсүп, өзгерен үлкәниң образыны бермек хет...ине етйәр:

Чөл дниймәң,
Гум диймән мениң үлкәме,
Мениң үлкәм — рейхан, гүлүң үлкеси!
Мениң үлкәм — азат илиң үлкеси!
Мениң үлкәм Магтымгулың меканы,
Молланепес — сайрак дилиң үлкеси.

(Гөркезилен китап, 6-нжы сах.).

Гөнүмелликден сөзе башламагымызың өз себәби ...р. Гөнүмеллик — дурмушда иң зерур хәсиетлериң ...ири болса-да, поэзияда образлылык, чеперчилик билен ...ир ере сыгышмаяр. Шонуң үчин шахыр ондан нәче тиз ...аны ачса, шонча-да утушлы боляр. Шу җәхетден Н. ...айрамовың поэзиясының үмзүги образлылыга тарап...ыр. Я. Пиргулыевиң «Җейхун толкунлары» (1962) ат...ы йыгындысында лирики поэмада предметлериң бея...ына көп орун берилендигине гарамаздан, образлылык ...ык дуярлыклы халдадыр. Йөне, гынансак-да, А. Гурт...лдиевем, С. Өрәевем диңе биринҗи дәл-де, соңкы ...кинҗи, үчүнҗи китапларында-да шол янҗалып айдыл...и гөнүмелликден сапланып билмәндирлер. С. Өрәев ...Даг серпилйәр» гошгусында поэзияны образлы сурат...ндыряр. Дөредиҗилик билен иш салышдыгынча, онуң ...ырларыны эле алып боляндыгыны беян эдйәр:

Йөне велин өңе херекет этсем,
Серпилип барандыр юваш-ювашдан.

.(«Сөйги шербети», 7-нҗи сах).

Эмма шахыр «Ашгабадың ашыклары» (1968) атлы ...итабында болса ол образлылыкдан дашлашяр-да, ене...де гөнүмеллиге йүз уряр. «Гошгым» шыгрында автор ...икир гөзлейәр. Оны тапанок. Бирденем тапдым хасап ...дип, шейле диййәр:

Мен билйән азабым болмаз бидерек
Шейдип гыш гүнүнде язы гетирйән,
Өзге гөвүнлере бахар-яз җошуп,
Өз башыма болса гүйзи гетирйән

(Гөркезилен китап, 8-нҗи сах.).

Озалы билен шахырың арзувы, идеалы нәче д
нукли болса-да, онда хыжув дуюлмаяр. Зәхметиң
лыгыны, оны шахырың эй гөрйәнлигини окыжы бил
Йөне онуң чынлакай чекилен зәхмет дәлдигини хем а
«Гурчуклара», «Адам» ялы шыгырларында шахыр
йик сеневи—поэзияны угурсыз, игенчли дуйгулары
чыкармагың гуралына өврүйәр велин, онуң башда а
чекиши хакындакы янзытмасына ынанасыңам геле

Йүрегимде нәче дийсең бар генжим
Йүрекдәки йигренжимем(?) бир генжим.
Шонам ийжек болуп бир сынаның сиз,
Ек, онданам сизе тапылмаз дерек
Калбымда мөвч урян чуң сөйгим ялы,
Мениң йигренжимем бу дүнйә герек(?)

(«Ашгабадың ашыклары», 4-нжи сах.).

Шыгрың белент болшы ялы, шахырам белент бол
лыдыр. Өз пикирини айдың, чепер айдып билмек
мә шахыра башардып дурмаяр. Бу ерде велин авто
пикири белли дережеде аласармык халдадыр. Ша
бейик затларың арзувында болса, олары шахыр
суратландырса — шонда поэзия оңа боюн эгер.
«Гара гүллер», «Гөзлериң» ялы гошгулары оканым
да С. Өрәевиң эсерлеринде лириканың йылы акымы
аралашып башландыгыны бада-бат дуйярыс. Ше
дуйгулы, шейле пәк арзувлы шыгырларың көп бол
гыны ислейәрис. Бейле гошгулары ислән ериңден ке
болмаяр. Олар дуйгы, пикир битевилиги билен та
вутланяр:

Ховлыңызда гара гүллер болса-да,
Ховлыңызда гара гүнлер болмасын!

(«Гара гүллер»).

Гөзле, гөзел, гөзлериңе бакайын,
Гөзлериңде гөрдүм ышкың токайын,
Шемалсыз гижелер ука батанда,
Горагында дуруп шөвүр чекейин,
Шол гөзлер балкылдап оянан чагы
Өңүнде эрилип дыза чөкейин

(«Гөзлериң»).

Мысал гетирилен бөлеклер С. Өрәевде, хаял бол
-да образлылыга йыкгын этмек мейлиниң башланан
гыны тассыклаяр. Йөне ол энтек гутарныклы, систе

ялы ягдая гечен халда дийип айдып болмаяр. «Ашыкларың айдымы» (1970), «Хер чешмеден бир дамжа» (1971) ялы йыгындыларында шахыр образлылыга йыкгын этмекден, она якынлашяндыгыны гөркезйәр.

Я. Пиргулыев билен Н. Байрамов өзлериниң икинжи үчүнжи китапларында гөнүмелликден сайланып, образлылык, сураткешлик әлемине якынлашдылар ве шондан иры гитмегиң ёлларыны агтардылар. Бу аламатлар оларда деталь гөзлегинде, пикириң айдың, тәсирли берлишинде йүзе чыкып уграды. Эгер Я. Пиргулыевиң дөредижилигинде ол «Җейхун толкунларында» айратын пурсатларда гөрнүп, сонра «Ак ягышда» долы система гечен болса, Н. Байрамовың «Маңа гарашың» йыгындысында белли болуп уграды. Шахырларың херси бир хили ёл билен тапан я-да тапян деталларыны пикире бояп бермеги максат эдиндилер. Н. Байрамов тема гөзлегидир идеяны сюжетли беян этмек аркалы образлылыгы газанса, Я. Пиргулыев бир темада — Җейхуны суратландырмакда тәсирли деталлары тапмага эзбердигини гөркезди.

Гарагум ве Җейхун. Җейхун билен Зәхмет. Гум ве Сув. Гүнешдир Багт. Ине, Я. Пиргулыевиң, Н. Байрамовың поэзиясының ичинден эриш-аргач болуп гечйән тема. Йөне буларда тематики якынлык асла оларың чепердилик торине йүзленмеклериндәки битевилиги аңлатмаяр. Догры, Н. Байрамов «Ватан серхеди» китабында өз тематики чәгини гинелтди. Онуң зехини юрдумыздан узаклара сер салып уграды, өзем өзболушлы тәрлер аркалы совет халкының ватанчылык гуванжыны, интернационал мейлини суратландырмагың хөтдесинден гелди. Шуңа гарамаздан, ол «Чөлдәки гудрат» атлы тәзе китабында өңки темасына вепалылыгыны ныгтады. Гарагум ве Адам — ине, шахыры ойландырян проблема. Сув, Багт, Гүнеш. Шахырың поэзиясы шу үчбурчлугың дашындан айланяр. Деталам, пикирем шол объектлере гөнүкдирилйәр. Шу меселеде ол бейлеки авторлара гаранда хас өңе гитди дийилсе, ялңыш болмаса герек. Умуман сув хакындакы арзув конкрет предмете — канала, онуң газылыш процесине, шейлеликде, адамлара, хәсиетлере, дуйгулара иррәк гелип бирикди. Шейле болмагына гарамаздан, ол меселе бирнәче шахырлар тарапындан ызыгидерли, чуң, тәсирли беяныны тапып гелсе, кәбири мода коваланшян җуванлар

ялы «дегдим-гачдым» билен оцнут этдилер. Н. Байр мов буларың илкинжисине дегишли шахырлардан б луп, тутуш дөредижилигинде Гарагумуң жанлы образ ны суратландырмагыны довам этдирди. «Гарагум сазлары» китабы онуң субутнамасыдыр.

Шахырың лирикасында Гарагум, Гүн, Адам зәхм процеси аркалы бирлешдирилйәр. Элбетде, шахыр салан дөредижилик ёдасына дүшүнжелилик билен ч мелешмеги башарыпдыр, оны дуюпдыр дийип айтма болар. «Маңа гарашың» атлы 1965-нжи йылда чыка китабында өзгерен чөлүң кешби, лирики гахрыманы өзүни гүнеш юрдундан хасаплаян рухы, образы окы жының чеперчилик тешнелигини гандыряр. «Гүн», «гү неш», «нур» сөзлери авторда образы ягтыландырмакд актив уланыляр:

Мен гүнеш юрдундан, гүнеш перзенди.

(«Мен гүнеш оглы»).

Гүн нурундан дөредим
Дүнйә шамчыраг болан
Гүнешиме середиң!

(«Пәкдир мениң йүрегим»).

Ленин бар гележегиң нуры диймекчи

(«Биз Ленин несли»).

Йүрегиңизиң нуры нагтаңыздадыр

(«Оба гызларына»).

Гиже гара атын чапып гелди-де,
Колхоз обасына гирмек иследи.
Ильич нуры оңа бакып гүлди-де
Гүр обаны гүнеш билен беследи.

Ол гүл өвшүн атяр, нур сачяр парлап.

(«Бир гүли ачыпдыр бир ватанчының»).

Гүнүң жөвхер тыгы чөгә синенде
Толкунлар титрешип, сарсды-да гитди.
Гүнеш гумы,
Гум гүнеши өпенде,
Бир дәне жанланып, эрсди-де гитди...

(«Шемал хүвдүледи тешне чәгәни»).

«Гунча, тиз гүл!» дийип, Гүн-де нур гуйды.
(«Баларысы»).

Яңакдакы ялкымың
Йүрегимиң нурудыр.
(«Яңагың ялкым атды»).

Нур ягдырсын булутлар.
*(«Мен шат дийсем, белки,
сенде гам бардыр»).*

Биз шахырың эй гөрйэн сөзлерини биргиден мысалларда тутушлыгына алмагы ниет эдиндик. Шу мысалларың жеминден гелип чыкян ики саны чеперчилик концепциясы хакында айратын дурмак артыкмачлык этмесе герек.

Биринжиден, автор, озал беллейшимиз ялы, «Гарагумуң сазлары» китабында суратландыран Гарагум, Гүн, Адам образларыны зәхмет процесинде, херекетде бермек билен чәкленен болса, «Маңа гарашың» атлы йыгындысында шол деталларың өрүсини гиңелдипдир. Айдымларың тутуш циклинде оны долы сынламак мүмкин. Чүнки олар инди лирики гахрыманың дуйгусына сиңенлиги үчин дүрли ягдайларда йүзе чыкмага укыплыдырлар.

Икинжиден, «Перзентлик боржы» (1967) китабында шахыр шол гөзлег концепциясыны довам этдирип, бүтин поэзиясына нур чаймагы арзув эдйәр:

Мен сениң перзендиң Ватаным-жаным,
Боржумдыр оглуңы, гызыңы сөймек.
Боржумдыр гышыңы, языңы сөймек
Улгдыр оглуңа нур сачман сөнмек,
Боржумдыр язмак!
(«Мен сениң перзендиң»).

Н. Байрамов бу йыгындысында «Маңа гарашың» — дакысында болшы ялы хер шыгырда, хер бентде я-да хер сетирде «гүн», «гүнеш», «нур», ялкым» сөзлерини уланып дурмаяр. Ол булары жемлейэн жемгыетчилик мазмуны гүйчли предметлере йүзленйәр. «Сен эпгеги Гарагумда гөренсиң», «Коммунист», «Сен нәме гөрйәрсиң чөле чыканда», «Бир өмри дәл», «Ленин идея-

сы диңе шу затда» шыгырларыны оканында шахырд дуйгучыллыгың артандыгына ынанярсың.
Биз көп гошгуларда шахырың Гарагума, Гүне, Ад ма йүзлененлигини гөрүп гечдик. Шуларың хеммес биригип, онуң лирикасында ишленен образы предме лейин гөз өңүне гетирмәге ярдам эдйәр. Эгер шы гырдан шол деталлары айрайсак, нәме галарды? Хи задам галмазды. Шол мөхүм деталларың ёк еринд «Маңа гарашың» йыгындысындан окыжы сувытл маны алып билмезди. Диймек, шахыра энтегем би мөхүм задың етмейәнлиги йүзе чыкяр. Шол мөхү зат пикириң образлылыгыдыр. Деталлар оны диң гүйчлендирип, хас-да айдың хала гетирмек үчин зеру Шахырың пикириндәки образлылык «Маңа гарашы да», элбетде, салгыланян деталлара гаранында говша дыр ве икинжи, үчүнжи орунлардадыр. Бу ягдайы а торың дуян я-да дуйманлыгы-да мүмкин. Йөне, «Пе зентлик борҗунда» велин пикирдәки образлылык де таллардан өңе дүшүпдир. Муны бир факт билен та сыкламак болар. Шахыр «Перзентлик борҗундан» оза үч китабы окыжылара хөдүрледи. Шоларың хич би ринде ол өз шахырана ёла йүз уршы я-да, көп шахыр ларың хайсыдыр бирхили эндик эдишлери ялы вада дыр эхди-нейман билен окыжа йүзленмәнди. Ол, ёка да сынланан шыгырларындан гөрнүши ялы, өзгере хакыкаты шыгра салмак нукдайназарындан угур алд ве детала көп ковалашды. Соңра-да поэзияның хүнба лыдыгы оны чынлакай хопукдырды. Шейдип, «Йөрә барян, өңүмде ёл-ёда ёк» шыгры билен пикир образлы лыгына голайлашды.

Шахырың элегияларындакы пикир образлылыгы адамың мертебесини җемгыетчилик дереҗесине гөтер мек хыҗувы айдың халдадыр. «Арман, гапыл галдык» «Яшалмадык яшлар» элегиялары хәзирки заманың ру хуны ачмакда, ынсаның мазмуныны җемгыетчилик гат нашыкларында ызарламакда оригиналдыр:

Гаррылар отырлар хасаплап яшың:
Йигрими еди...
Китаплар дил ачып гыгырды гаты:
— Йигрими еди диймәвериң, гожалар
Гайдың он бәш яшы китаплар үчин,
Биз билен гечипди, гүнлер гиҗелер.

Гүллер дийди: — Бизде-де бар бир яшы,
Пеллер дийди: — Бизде-де бар бир яшы,
Елларам гыгыряр! — Бизде бир яшы,
Голларам гыгыряр: — Бизде бир яшы!

«Яшалмадык яшлар» элегиясындан алнан бөлекде адама, онуң җемгыет өңүндәки хызматына чеперчиликли чемелешме барлыгы, онуң гечмишде ынсана гарайыш билен дегширмелер эсасында ызарланылянлыгы белдидир.

Н. Байрамов «Ватан серхети» (1971) атлы йыгындысында өз тематики өрүсини гиңелтди дийип белләпдик. Йөне шу йыгынды билен онуң өңки кәбир шыгырларында сакланан шахырана багланышык хакында -да айтмага мүмкинчилик дөреди. Бу шахырың элегиялары билен рухы тайдан якын дийсек, ялңыш болмаса герек. Ол халкың стишдирен Артык, Павел ялы гахрыманларының рухы билен Италия топрагында азатлык угрунда гөрешлерде гурбан болан Фёдор Полетаевиң рухунда якынлык гөрйәр, оны образлы суратландыряр. «Артык еке дәл» атлы шыгрында шахыр шейле диййәр:

Дагың этегинден деңзе гөзләп,
Ятыр бир мазар.
Руса рус дилинде, түркмене түркмен.
Инлисе инлисче, эстона эстон,
Дилинде сөзләп, ятыр бир мазар.

Соңра бир ерде шахыр шейле җемлейәр:

Артыклар, Павеллер әлеми гезер,
Иле ёл гөркезер маяклар ялы.

Шахсы гам-гусса гүйчли элегиялары дөредип билер. Онуң мысалыны эдебият тарыхындан иследигиңче тапмак мүмкин. Йөне шол шахсы хесретиң җемгыетчилик мөчберинДәки хесрети дуймага ёл арчаяндыгының мысалыны гөркезйән ёкаркы сетирлер шахырың чеперчилик гөзлеги билен гумрадыгыны икучсыз тассыклаяр.

Йөне «Ватан серхети» шахырың тематикасыны гиңелдендигине гарамаздан, ондакы монологлы сетирлер шыгрың тәсирини песелдйәр. Чүнки дашары юрт темасындан дөредилен эсерлериң аглабасында өзболушлы тәр агтармаклык мейли көпден бәри довам эдйәр. Шу-

нуң монолог аркалы берлишини окыжы озал А. Агабаевиң «Сораг аламаты», «Освенцимиң наласы» ялы йыгындыларында гөрүпди. Эмма шахыр революцион өзгеришлерде дөрән Павелдир Артыкларың образыны берен китапларың илден-иле яйрайшыны, шол баран юртларындакы гахрыманлар билен рухдаш чыкышыны беян эденде велин оригиналдыр.

Автор чагалара нистләп «Мерет билен Гүн» (1972), соңра гошгулардыр поэмалары өз ичине алян «Чөлдәки гудрат» (1976) китапларында-да өз шахырана угруны, чеперчилик йөрелгесини тапандыгыны гөркезди. Шол йөрелгәниң иң белент факты хөкмүнде «Бушлук, Хожанепес» шыгрыны гөркезмек болар.

Шыгрың матлабы шу гүнки хакыкаты ачмакдыр. Эмма оны тарых билен баглан шахыр Гарагум, Гүн, Адам деталларының көкүни ызарламак билен тарыхы шу гүне, шу гүни тарыха сеплемегиң хөтдесинден гелипдир. «Көпетдаг» сув ховданының боюнда дөрән дуйгулар». «Чөлдәки гудрат» ялы лирики поэмалардакы логики битевилик хем шол деталларың жеминден гелип чыкяр.

Шейлеликде, Н. Байрамовың дөредижилигинде айдың тематики йөрелге, онуң өсдүрилиши, чуңлашдырылышы ач-ачан дуюляр диен нетижә гелмек мүмкин. Бу әлбетде, автор үчинем, окыжы үчинем гувандырыжы аламатлардыр. Йөне шахырың поэзиясында гойберилйән сәвликлер онуң шахыраналык, образлылык бабатда энтек агсаянлыгыны, азда-кәнде тиженмелидигини анладяр.

Биринжиден, шахыр фактсыз, деталсыз узага гидип биленок. Бу болса онуң шыгырларының тәсир эдижилигини песелдйәр, тебигылыгыны өртйәр.

Икинжиден, фактлара, деталлара халыс өвренишенлиги үчин шахыр өз лирики гахрыманының рухы мүмкинчиликлерини аямага эркинлик бермекден эжиз гелйәр. Шол эркинлигиң гысылан еринде тебигылык, чынлакайлык, сынчылык, дуйгурлык йүзе чыкып билмән гөйдүклигине галяр. Оларың орунларыны гураксылык, логика зор салмаклык мейли, гөнүмеллик эелейәр.

Үчүнжиден, шахырың «Чөлдәки гудрат» китабы онуң айдың йөрелгесини тассыкламак билен бирликде, шахырана гөзлеглериниң мейданының белли дережеде гысыландыгыны хем гөркезйәр. «Маңа гарашың», «Пер-

зейтлик боржы» эсерлериндәки ялы дуйгучыл, образлы гахрыманларың көп болмагы шахырың өзүне баглы. Онда шейле мүмкинчилик бар.

Гарагум чөли, Сув, Адам темаларының Н. Байрамовдыр Я. Пиргулыевиң дөредиҗилигинде довамлы ишленйәнлигини ёкарда белләпдик. Шонуң билен бирликде, оларда образлылыга болан ымтылышың гүйчлүдигини, Н. Байрамовың поэзиясында болса шол ымтылышың дүрли ягдайда йүзе чыкышыны гөзден гечирдик. Ики шахырдакы тематики якынлык асла оларың шахырана гөзлеглериндәки якынлыгы аңлатмаянлыгыны дериң нетиҗесинде аныкладык. Я. Пиргулыев «Җейхун толкунларында» (1962), соңра болса, «Ак ягыш» (1966), «Ачыл сачагым, ачыл» (1975) ялы йыгындыларында тебигат гөзеллигини образлы беян этмекде өз гайталанмаз йөрелгесини тапыпдыр. Онуң поэзиясына махсус аламатлар тебигылыкдыр, юмшак лиризмдир, сынчылыкдыр, сураткешликдир, образлылыкдыр. «Җейхун толкунлары» атлы лирики поэманың «Лебап пейзажлары» бөлүмини окан окыҗы өзүни шол тебигатың гуҗагында ялы дуйяр:

Җеңнели гөк өвсер язу-гышына,
Гуҗагың гиң эдер, гелер хошуңа.
Гамышлары ак готазын эгер-де.
Гулпаклары йүз-гөзүңе дегер-де,
«Гел» диййән дек, шыгыр-шыгыр сесленер
Сеслененде авчы гөвни бесленер.
Гызылгыяк аягыңа чолашар,
Чырмашыклар торун гурар улашар,
Елгамаклар башларыны ыкҗадар,
Тозгалары үст-башыңы акҗа эдер.
Гөрениңде гайыш ялы екени,
Диййәң: «Екен эхли үйшен экени».
Өзи гызгылт гулпаклары хүжжүкдир,
Памык дек юмшак ол ады вүжжүкдир,
Кән болар җеңңелиң галампатлагы,
Галампатлак—Товшанларың отлагы.

(8-нҗи сах.).

Тебигатың натурал гөрнүшини суратландырмак шахырдан пикириң җуда акгынлы, тебигатың өзи ялы тебигы, чынлакай, ынандырыҗы чыкмагыны талап эдйәр. Ёкаркы сетирлерде шахырың еңиллик билен дем алындыгы дуюляр, ол өзүне аграм салмаздан, шол гөзеллиги чекип билипдир. Диймек, онуң индики эсерлеринде-де

шейле айратынлыгы сынламак мүмкин болса, онда шахырың өз натурасындакы бир дуйгурлыгың барлыгы белли боляр. Ол шахыр үчин жуда зерур затдыр. Жейхун предмет хөкмүнде диңе шахырың дуйгусына боюн эгдирилйәр. Эмма шахырың дуйгусы Жейхуна боюн халында дәлдир. Мунуң себәби нәмеденкә? Эгер шахырың дуйгусы Жейхуның ыгтыярында дуран болсады, онда ол хемише ве хемме халатларда предмете гарашлы боларды ве гөзлег укыбыны йитиреρди. Эмма ол бейле болуп чыкмады, терсине «Ак ягыш» бизиң өңе сүрен теоретики пикиримизи долы тассыклады. Жейхун диңе деталь, предмет хөкмүнде шахырың дуйгуларына голдав бермегинде галды ве сынчылык мейданыны гиңелтди. Дуйгуларың тәсирлилиги, көп өвүшгинлилиги хемише предмете нәхилидир бир гөзеллиги ачянлыгы билен өзүни гөркезйәр. Биз «Ак ягышда» тебигат гөзеллигиниң бөлеклейин деталларда ачылышыны сынлан махалымызда шахырың дуйгусының йитилигине гөз етирйәрис:

Ак ягышдан сапак ишип булутлар
Гүнден алан иңңелерине сапдылар
Гыз-гелин дек үмә үйшүп булутлар
Гүйзе лыбас тикип
Гүлап сепдилер.
Ала гарпыз чаңын ювды бөврүниң
Сәхрада көмелек гүберлип галды.

Шыгырда хайсыдыр бир кейпичаглыгың барлыгы дуюляр. Онуң себәбини дүшүндирмек аңсадам дәл. Йөне өз үстүне шейле чуң образлылыгы алан сетирлериң шахырың зехинине еңиллик билен табын болушларыны велин гизлемән айтмак болар. Муны шу ашакдакы ягдайларда гөрмек мүмкин:

Биринжиден, сынаг мейданына чыкан предмет — чөлүң кешби. Эмма онуң кешбини чекйән деталлар окыжының өвренишен я-да онуң көп окан эсерлеринде душян «таныш» штрихлери дәл. Себәби олары деталь дийип атландырмагың өзи мүмкин дәл. Олар дуйгының образа салнан гөрнүшлеридир.

Икинжиден, шейле болса предмет билен дуйгының гатнашыгында, оларың бир-бирини долдурмакларында нәхилидир бир профессионал гаршылык дуюлмаярмы диен совал гелип чыкяр.

Үчүнжиден, бу ягдай шахырда диңе бир ерде дәл-де,

көп рөвүшде душ гелйәр. «Бир гысым топрак», «Языӊ ысы» ялы шыгырларда-да, «Өмүр басганчаклары» атлы кичижик поэмада-да бизиӊ пикиримизи тассыклаян сетирлер агдыклык эдйәр.

Алнан мысалларда гөнүмеллик ёк. Муӊа дерек дуйгыӊы гыжындырмаклык, оярмаклык гүйчли сакланяр. Умуман Я. Пиргулыев эсерлеринде ваканы, предмети чыплак суратландырмакдан гача дуряр, оӊа чеперчилик донуны гейдирмеклиге көп йыкгын эдйәр. «Ачыл сачагым, ачыл» (1975) атлы китабында хем шоны сынламак боляр. «Дурналар», «Гөрмәге гөз герек түркмен сәхрасын», «Дурмушыӊ сапагы», «Кәмиллик» ялы шыгырлары шейле аламатлары өзүнде сакланлыгы билен окыжыныӊ ядында галяр.

Дүзе бакып гүнүӊ гөзи гамашды
Серпигин сыранда гөгүӊ түйнүги
Хаялжадап «кыррув-кыррув» сес эдип,
Гөзден йитдя дурналарыӊ тойнугы

(*«Ачыл сачагым, ачыл», 6-нжы сах.*).

Озалы билен, шыгырларыӊ анализи Я. Пиргулыевиӊ тебигаты сынламакда, онуӊ чепер кешбини бермекде эзберлигини тассыклаяр. Пейзаж лирикасыныӊ бизде оньчаклы ровачланып гидибермейәнлигини яда саланында бу улы үстүнликдир. Галыберсе-де, шахырыӊ дуйян, сызян затларыны чеперчилик катдына етирмек укыбыныӊ барлыгыны окыжы көпден бәри билйәр. Шейле айратынлыгыӊ барлыгы үчин хем онуӊ шыгырларыны иселән еринден окап гидиберип болмаяр я-да ахырына етмән сакланыбам болмаяр. Бу, элбетде, поэзия жанрындан эдилмели талап. Йөне хемме халатларда талабыӊ ерине етирилмейәнлиги-де белли хакыкатдыр.

Шейлеликде, Я. Пиргулыевиӊ поэзиясында оӊайлы йөрелгелериӊ кемала гелендиги билен бирликде, онуӊ мундан буяна узалып гиӊелип гитмегине пәсгел берйән ногсанлыкларыӊ барлыгыны айтмаклыгыӊ ери гелди.

Бизиӊ селҗерйән авторларымызыӊ дөрдүсиниӊем шейле ховпдан узакдадыкларыны ныгтамалыдырыс. Эмма меселе диӊе шунуӊ билен гутармаяр. Шахырыӊ өсмегине ярдам эдип билжек хер бир делили оӊа дуйдурмак талапкәр окыжыныӊ-да, тankыдыӊ-да борҗудыр. Я. Пиргулыевиӊ дөредиҗилиги хакында айдыланда бол-

са, онуң яз ховасы ялы мылайым, сыпайы поэзиясын барлыгыны, йөне оңа хениз тематики айтымың дарл эдйәндигини, шахырана гөзъетимиң етмейэнлигини гө кезмелидирис. Оңа өз «Баш китабыны» дөретмекли вагт етди. Шол язылҗак тәзе эсеринде ол өз шахыра шахсыетини ачмагың ёлуны агтарар диен тамамыз ба Шахыр «Амыдеря», «Түркмен сәхрасы», «Лебап», «Гө мәге гөз герек түркмен сәхрасын», «Гарагумуң сураты диен гошгуларыдыр лирики поэмалары аз язмады. Э бетде, бу предметлери шахыр оңат билйәр, олар авт рың сынчылыгының, дуйгучыллыгының тербиеленмеги дүйпли итерги берди хасап эдйәрис.

Өз тематики угруны кесгитләндиклерине гарама дан, белли-белли чеперчилик хем образлылык белентл гине галып билендиклерине серетмезден, Н. Байрамо дакы, Я. Пиргулыевдәки кемчиликлериң хеммесини А. Гуртгелдиевде, С. Өрәевде душянлыгыны небсагыр жылык билен яңзыдасымыз гелйәр. Йөне бу беллик ша хырлары горкузмалы дәлдир. Чүнки дөредиҗиликде гө лег хил-хил боляр. Кәбир халатларда габат гелйән шо сузлык хем гөзлегиң довам эдйәнлигини тассыклая Шейле боланда мешхур шахыр Александр Блогы «Шовсузлык, мен сени кабул эдйәрин, шовлулык, саңа ме гөзүм дикйәрин» диен дана сетирлерини ятламагам кем лик этмесе герек. Рус поэзиясының XX асыра аяк баса заманында онуң әгирт бир векилиниң мертлигинден са пак алмагың өзем дөврүмизиң шахырлары үчин пес ли дәлдир. Чүнки Блок Пушкиниң, Лермонтовың довамы ды, тәзе рус поэзиясының тылла сахыпаларының бири ди. Диңе шейле кишилер өз халкының поэзиясыны бе ленде гөтериндилер, диңе шейле кишилер танкыда гы гарамазлыгы башарындылар. Инди бу гүн бизиң акыл лы эйямымыз оларың шахсыет дережесиниң бейиклиги ни бүтин айдыңлыгы билен әлеме яйды.

Турувбашдан ики шахырың сәвликлери хакында сө зе башламагымызың «эммасы» шейледир: эгер оларың дөредиҗилигиниң эйикмән гелмегине биз танкытчыла рың вагтында эсеваң болмандыгымыз себәп болан бол са, ене бир тарапдан, А. Гуртгелдиевиңем, С. Өрәевиңем поэзиясына ынамымызың гүйчлүдигидир, шахырана өсүшлер үчин буларың икисинде-де потенциал мүмкин-

йилигиң барлыгыны дуйянлыгымыздыр, онуң ерликли пейдаланылжакдыгына берк умыт баглаяндыгымыздыр.

«Яшлыгымың гүзери» йыгындысы А. Гуртгелдиевиң илхам алан, дөредижилигиң ак ёлуна дүшен бадалгасы болупды. Шондан сонра шахырың «Хасар мукамлары» (1963), «Айлы гижелер» (1968), «Жадылы жүлгелер» (1970), «Гарлы дaглар» (1976) китаплары пейда болды. Буларың хеммесинде-де лирики гахрыманың шо-ол бир таныш овазына, таныш гүррүңине кайыллык билен гулак асярыс, онуң таныш ызларыны гөрйәрис. Элбетде, даг пейзажыны чекмекде, оңа жемгыетчилик мазмун бермекде авторың галамының гайталанмасызлыгыны гүррүңсиз айтмалыдырыс. Тутуш республиканың тас эхли күнжегиниң йылы деми билен гаплап алан поэзия дагың гыңыр тебигатына-да, хөкүмини йөредип билди дийип, А. Гуртгелдиевиң дөредижилиги билен ичгин таншан адам буйсанчлы айдып билер. Дагың натурал гөзеллиги, онуң ынсанлашдырылан кешби, лирики гахрыманың мердемси образы шахырың көп шыгырларында чеперчиликли суратландырылды. Догрусы, шахырың даг тебигатына ыхласы, оңа йүрекден ынанжы, өзгерйән кешбине болан дөвребап буйсанжы оны хыжувландыряр, тәзе-тәзе гөзеллеглере чагыряр:

Хава, мен Хасарлы, мен Хасар оглы,
Магтымгулың гүзеридир гүзерим.

(«Яшлыгымың гүзери», 1962, 41-нжи сах.).

Ене гөрмек несип этсе йүз яшы,
Хасара янарын биленлеримп
Эгер сөйүп билсем шол гөзел дагы
Сөйдүгимдир вепат боланларымы!

(«Айлы гижелер», 1968, 10-нжы сах.).

Белки, гелип шу дaглардан аландыр
Магтымгулам йүпек ялы лирасын

(«Жадылы жүлгелер», 1970, 3-нжи сах.).

Меңзеш болмайшы дек даш кешбимизиң
Ички дүнйәмизем айрыдыр-айры
Мен муң бир чешмели бейик даг бордум
Эгер башга бир зат болмалы болсам
Адамдан гайры.

(«Гарлы дaглар», 1975, 4-нжи сах.).

Мысаллардан гөрнүши ялы, шахырың дөредижили-

гинден адам ве даг пейзажынын концепциясы эриш-
гач болуп гечйәр. Тебигатың үсти билен адамың ру
дүнйәсине аралашмагың хөтдесинден гелмеги башар
автор «Овадан, сен овадан», «Ажы ятлама», «Акма
«Гездирерлер атыр ыслы дереде»», «Сен жувансы
«Гызлар, гызлар, болаверин сересап», «Денсизлик д
дининң доцаклыгындан», «Гара даглар даш дәлдир, до
дуршуна» ялы шыгырларында муны окыжылара айд
гөркезйәр.

Гелин, соңкы ады тутулан шыгрың ахыркы бенди
окап гөрелиң:

Гара даглар даш дәлдир-де, дуршуна
Гойны яз гужаклы гүлли бахардыр.
О гүлли бахарлы гала дей бу ер,
Хем сувлы
Хем гувлы...
Улы арзувлы
Даглылары чын зәхмете чагырян, –
Асты магданлы,
Үсти ынсанлы,
Дашдан доңдурылан тәсин шәхердир.

(«Жадылы жүлгелер», 1970, 54-нжи сах.).

Гошгы говы окаляр, онуң социал мазмуны-да ёка
Шундан соң автор даг хакында үйтгешик бир пикир
дып билмежек ялы ягдай дөрейәр. Эмма «Гарлы д
лар» йыгындысының объекти ене-де шол даглыгын
галыпдыр.

Шейлеликде, шахырың поэзиясында бирхили дург
лык пейда болуп уграды. Онуң тематики чәклилиги
кир йөредишиниң үйтгевсизлигине алып гелди. Шун
нетижесинде бир авторың дөредижилигинде локал
сиет долулыгында йүзе чыкмага межбур болды. Лока
лык өсүшиң өңүни саклаяр. Поэзияның хәзирки зам
талапларындан угур алынса, угур хөкман алынмала
онда хер бир шахыр гөзлег мүмкинчилигини бирсыды
гын гиңелтмегиң аладасыны этмели. Догры, А. Гуртг
диевиң салдамлы шыгырлары көп, олары канагат бил
окамак мүмкин. Эмма автор өзүне ченден артык агр
салянды, шыгырларың, хатда айры-айры сетирлер
жуда хаял гымылдаяндыгы, лирики гахрыманың хыж
вының эгсилйәндиги әшгәр гөрүнйәр. Бу аламатлар о
сөййән окыжылары гынандырман дурмаса герек.

Дагың тутуш габарасыны, онуң дерелерини «жанл

дырып» билмеги шахырың үстүнлигидир дийип озал белледик. Йөне шу теманы хемише өзүне якын хасаплаян автор онуң тәсин тарапларыны, деталларыны тапмалы. Тапандан соң оны образа, дуйга уссатлык билен сиңдирмели. Шуны ерине етирмекчи болян автора чеперчилик гөзъетиминиң көмеги герекдир.

Ене-де бир ягдайы шахыра дуйдурмакчы болярыс. Көп гошгуларында А. Гуртгелдиев дилиң бир тәрине йүзленйәр. Олам болса «ол» чалышмасының актив уланылмагыдыр. Мунуң жүпүне дүшйән вагты-да маныны юкалдян ерлери-де боляр.

А. Гуртгелдиев лирики шыгырлар билен бирликде «Хатамтай хакында роваят», «Хасар дагында», «Көнәниң хекаяты», «Доганлар», «Дөнүк гыз» ялы поэмалары-да язды. Шол поэмаларың дилиниң жуда акгынлыдыгы хакында улы сөз уссады Аман Кекиловың шу сетирлериң авторының янында ики-үч гезек гүррүң эдендигини, хатда олардан кәбир тымсаллары дуйпли эсерлеринде уланандыгыны ятламак ерликли болсун герек. Улы алым, улы шахыр бу хакда хайсыдыр бир макала язмакчыдыгыны-да янзыдыпды. Элбетде, бу арзувлыгына галды. Йөне, гөрүп отурсак, уссат мамла экени. Шахыр поэмаларында ахлак проблемасыны гоймагы, оны социал йитилиги билен чөзмеги башарыпдыр. Мегерем, автор өзүнде бар болан эсасы артыкмачлыгы дуймаян борлы. Онуң соңкы «Гарлы даглары» шейле поэмасыз чыканы үчин өңки йыгындыларына гаранда гылтыз гелйәр. Диймек, автор гелжекде дөредижилигиниң шу тарапыны гөзден салмаса, өзи үчин утушлы боларды.

Анализленйән шахырларың ичинде С. Өрәевиң поэзиясы кичигөвүнли орунларың бирини эелейәр. Онуң гахрыманының садалыгы, гөнүмеллиги, эмма шуңа гарамаздан, түйс жаны-тени билен сөйгә берлендиги меселеңа болуп дур. Биз шейле гахрыманы «Сөйги шербетини» башына чекенинде, «Гыз йүрегиниң» гүрсүлдисини гурсагына гоюп диңләнинде-де, «Ашгабадың ашыкларына» болан гуванжында-да, «Ашыкларың айдымына» хиңлененде-де, «Хер чешмеден бир дамжа» йыгнап йөркә-де гөрйәрис, оны дессине танаярыс. Гең-энайы ачышлардан долы ве баш аламаты ТИЗЛИКДИР ҚУВВАТЛЫЛЫК хасапланян дөврүмизде шейле түркана лирики гахрыманларың бизиң арамызда гезип йөрендиклерине аз бе-

генемзок. Оларың хут түркана боландыклары үчинe
ислән еринден кесип болян көпсөзли гүррүңлерини-д
такат билен диңлейәрис. Шонуң үчин лирики гахры
маның:

> Йүрегимде дуран ерин билсем-де,
> Чыкарып билемок төсин тылланы

дийип, чыны билен боюн алмасына ынанярыс. Диңе би
ынанмак дәл, гынанярыс. Шахырың «Яр гарап галды»
«Гөвнүм», «Илдешлериме», «Эгер гошгы дийселер...»
«Чынар хем хүнәр», «Ая чыкың, аяллар» ялы гошгула
ры ёкарда ятланан лирики гахрыманың юваш-ювашда
өсйәнлигини, өзүниң рухы мүмкинчиликлерини ачмаг
ымтыляндыгыны гөркезйәр. Шонуң үчин бу гошгуларың
хөври көп болсун диесиң гелйәр. Айратынам шахырың:

> Поэзия бойы етен бир гөзел
> Менем шонуң өлемен бир ашыгы
> Васп эдип язсам-да хер гүн бир газал
> Ачылардан мөкәм онуң ишиги
>
> *(«Ашыкларың айдымы», 1970, 47-нжи сах.).*

диен мердемси боюналмасы бизиң гөвнүмизден ту
яр. Диймек, шахыр кын ёла баш гошандыгына ынаня
Шейле ынамың болан еринде үстүнлигем, өсүшем өз н
батында гелибермели. Эмма «Хер чешмеден бир дамжа
атлы йыгындысында шахыр өңки китапларындан «сен
ми» хасаплаян гошгуларыны-да йыгнап чап эдипдир в
лин, эййәм горуны гутардайдымыка дийдирйәр. Бейл
дәл. С. Өрәев гөзеллик темасыны хертараплы ишлей
лирик шахыр. Онуң темасы инчеден гелен сынчылыг
талап эдйәр, җайдар деталлары күйсейәр:

> Үлкәм бир гүляка, Гүн гөвхер дашдыр
>
> *(«Мениң гүнешим»).*

Ине, шейле җупүне дүшен сетирлери ерини тапы
гысгадан айтмагы башарян гахрыманларың гелҗек
шахырың поэзиясыны безеҗекдигине шүбхәмиз ёк...

Шейлеликде, биз эдеби танкыдың бөвүр берип геч
шахырларының дөредиҗилигини мүмкингадар сынлам
ны, оларың мукаддес сенеде — поэзия чирксиз гулл
эдйәндиклерини, бу ёлда газанан үстүнликлерини

өсүши бөкдейән кемчиликлерини гүйжүмизиң етдигинден буйтар-суйтарсыз, бассыр-юссурсыз беллемеги гөз өңүнде тутдук. Макаланың адыны «Танкытдан сова поэзия» дийип йөне ерe гоймадык. Эгер танкыт шу авторлар хакында озалындан шейле жаныпкешлик билдирен болсады, йигрими йылкы шахырана өсүш оларда шейле өндүмсиз болмазды. Эмма хәзир вагты. Мундан гижикдирмек поэзия үчинем, танкыт үчинем бәхбит болмаса герек.

1977 й.

ПОЭЗИЯМЫЗЫҢ КВАРТЕТИ

Алтмышынжы йылларың ахырында түркмен поэзиясының багты чүвди. Шол онйыллыгың башында газет-журналларда гошгулары чап эдилип угран дөрт жуван көп вагт гечмәнкә окыжылар билен таныш гитди. Өзүнден улы шахырана неслиң тәлимине «ыхлас билен гол берен» дөртлериң эдебият мейданына гелмеги билен шыгыр әлеминиң горизонты гиңеди. Оларың ыхласына, зехинине дес-дең умыт баглан дөвур ялңышман экен. Дөврүң буларың арасында парх гойман, хеммесине дең бил баглайшы ялы, эдеби танкыдам хемише шулар хакда сөз ачылса хич бириниң адыны унутман дең тутды. Диймек, эдеби танкыт хем ялңышман экен. XX асырың үчүнжи чәрьегинде дөредижилик боссанында шинелән, гол атан, гүллән хем новчалык процесини башдан гечирен шол дөрт зехин бу гүн — асырың соңкы чәрьегинде бол хасыллы жомарт гүйзи яда саляр.

Гуррүниң Гурбанназар Эзизовың, Аннаберди Агабаевиң, Халыл Кулыевиң, Италмаз Нурыевиң дөредижилиги хакында бaряндыгы хеммелере дүшнүкли болса герек. Инс, бизиң поэзиямызың квартети! Вагт-вагт гечирилйән умумы йыгнакларда оларың атларының өңүнден я-да ызындан башга бирлери тутулса-да, шейле эдилмек билен өсүшиң довам эдйәнлиги, онуң несиллер билен баглылыгы адалатлы ныгталян болса-да, нәме үчиндир диңе шуларың дөрдүси хакда биныгтыяр ойланяндыгымызы боюн алалың. Чүнки бу шахырана квартетиң гөс-

-rəни өзүне махсус овазы бар. Шол оваз башга хич бир оваз билен гатышман, лирики ансамблда өзбашдак орун эмеле гетирмели. Гелиң, умумы лирики ансамбла гошулышып, ширин мукамы гүйчлендирип гойберйән шол квартетиң овазыны айратынлыкда диңләп гөрелиң.

Бизиң пикиримизче, поэзия билен деңзиң тебигатында бир якынлык бар болса герек. Деңиз хемише адажа чайканып дурса-да, ол гүйчли толкуның ерини тутуп билмейәр. Әпет пароходлары элендирижи гүйчли толкунлар болса хемише дәл-де, арам-арам дөрейәр. Деңзиң сувы кенара сыгман, жошяр-да, эп-эсли ере яйраяр. Поэзия хем хемише лирики дуйгуларың асуда акып гелиши билен парахат деңзи яда саляр. Эмма махал-махал бирден хыжувланып гайдан дуйгы поэзияның кенарларыны юмуряр-да, оны гиңелдйәр. Шейле шахырана толкунлар түркмен совет поэзиясында аз болманды. Биз дине шоларың анык бир топары хакда сөз ачмакчы боляр ыс.

Нәме үчин буларың дөредижилиги хакда йөрите дурулянды гы белли дережеде дүшнүкли ве эсаслы болса-да, онуң көбир тарапларыны ене-де айдыңлашдырмак ислейәрис. Озалы билен, Г. Эзизов, А. Агабаев, Х. Кулыев, И. Нурыев өзбашдак китаплары айры-айры йылларда чапдан чыкандыгына я-да ол йыгындыларың мукдарына гарамаздан, дөрдүси-де бир вагтда эдебията гелдилер. Дөрдүси-де аралары дащ болмадык дөврүң довамында ёкары мекдеплерде окадылар ве филологик угруң теоретики эсасларыны пугта элс алдылар. Дөрдүсиниңем өңүнде дөредижилигиң ажайып гөрелдеси дурды: Р. Сейидов, Г. Сейитлиев, Қ. Гурбаннепесов, М. Сейидов, А. Атажанов, Б. Худайназаров, А. Хайыдов ялы уссатларың поэзиясы — бир тарапдан. Икинжи тарапдан болса, хәзирки заман рус совет поэзиясының хем-де доганлык республикаларың лирикасының ажайып нусгалары. Булардан башга-да, йөрите сөхбет эдилмегине хас айгытлы себәп дөреден мөхүм факт — оларың дөрдүсиниңем бу гүн Түркменистан Ленин комсомолы байрагының лауреатлары диен ада мынасып болмакларыдыр. Шейлеликде, олар эдебията дең гелишлери ялы, окыжының гызгын сөйгүсине, танкыдың ынамына, халкымызың, хөкүметимизиң ёкары бахасына-да болмакларыдыр. Шейлеликде, олар эдебията дең гелишлик олардан өңки шахырана неслиң хич бириниң дөре-

дижилик дурмушында шейле гысга вагтда йүзе чыкманды.

Шейлеликде, поэзиямызың квартети ачыкдан-ачык айдыланда түркмен совет поэзиясының өсмегинде улы иш битирди ве онуң Г. Эзизовдан гайдян тэзе этапыны дөретди. Шол этап хэзир өсүшде.

Мэлим болшы ялы, дөредижилиги дерңелйэн дөртлер догрусында танкытда ве ылымда довамлы гүррүң эдилип гелййэр. Көпсанлы сынлардыр макалалары ятламанымызда-да, биринжи нобатда танкытчылардан С. Мырадовың «Поэзиямызың эдимлери» (1972), А. Гараевиң «Улы поэзиямызың довамы» (1974), «Түркмен совет поэзиясының өсүш этаплары» (1977) диен китапларында буларың поэзиясына белли дережеде назар айланды. Булардан башга-да, Г. Эзизовың шахырана йыгындыларына Н. Хожагелдиевиң, Г. Гелдиевиң, А. Агабаевиң, А. Гурбаннепесовың, Ө. Бабаевиң, О. Гурдовың, К. Кулыевиң, М. Амансэхедовың, шу сетирлериң авторының ве бейлекилериң сынлары чап эдилди. Х. Кулыевиң мылайым лирасы догрусында Г. Эзизовың, Г. Шамыевиң, А. Атабаевиң, К. Гурбанмырадовың, А. Рахмановың ве башгаларың пикирлери вагтында окыжылара етирилди. А. Агабаевиң дөредижилиги Г. Эзизовың, Б. Жүтдиевиң, Б. Худайназаровың, С. Пименованың, Г. Гелдиевиң, А. Мэммедовың, О. Гурдовың, А. Атаевиң ве ене-де бирнэче сынчыларың үнсүни өзүне чекди. И. Нурыевиң поэзиясы А. Мырадовың А. Хайыдовың, С. Мырадовың, Г. Шамыевиң, А. Гараевиң, Х. Кулыевиң, А. Ашыровың, А. Мэммедовың, А. Атабаевиң, К. Гурбанмырадовың, Р. Дурдыевиң ве ене көп танкытчыларың, сынчыларың үнс меркезинде болды. Шол ишлерде ве сынларда умуман дегерли гүррүң эдилип, оларың дөредижилик умзугының илеридиги догручыл белленди. Хут шу ерде бир ягдайы йөрите ныгтамакчы болярыс.

Танкыт буларың айратын китапларының чыкарына гарашмады-да, бада-бат гызыкланып башлады. Өзи-де шейле эдилмеги бүтинлей догры хем кануналайыкды. Догрулыгының себәби бу гөс-гөни гүнделик танкыдың борждуы. Ол тэзе зада сесленмек билен хем өзүниң активлешйэндигини гөркезйэрди, хем-де шахырана процесиң өсүш угруны максимал дүрслүкде кесгитлемэге сынанярды. С. Мырадовың ёкарда ады тутулан китабында оларың йөрите йыгындылары хакында дэл-де, айры-ай-

ры гошгулары барада чыплакай сөз ачмагы я-да бу-
рың хер бир тәзе чыкан китабына язылан сынлар ш
нуң субутнамасыдыр. Қануналайыклыгының себәби
оларың дөредиҗилигине А. Гараевиң адыбир китаб
да айдылышы ялы «улы поэзиямызың довамы» хөкм
де дүшүнилмегидир. Шол китабың чыкан дөври бол
1974-нҗи йыла ченли И. Нурыевиң «Бахар гүли» (196
«Гүндогарлы» (1967), «Докузың бири» (1969), «Йылл
мениң басганчагым» (1971), А. Агабаевиң «Эпге
(1970), «Сораг аламаты» (1971), «Освенцимиң налас
(1971), «Җахаңкешде» (1973), Х. Кулыевиң «Даң ага
яр» (1967), Г. Эзизовың «Ынам» (1971), «Ер-гөгүң а
сында» (1973) ялы китаплары чап эдилди. Диймек,
ичинде геркезилен сенелерден чен тутанымда, бу дө
шахырың дөредиҗилиги бирсыхлы гүнделик танкыд
гөзегчилиги астында болупдыр. Ара хич хили бөвше
лик душмандир. Танкыт ве онуң сын жанры булар
илкинҗи поэзиясы билен шыгырларындан башлап
өзбашдак китаплары чыкып, ымыклы дөредиҗилик ёл
па дүшйәнчәлер, хатда шондан соңам, шу вагта чен
ичгин ве ызыгидерли гызыкланып гелипдир. Шон
үчин биз «бу дөрт шахырың дөредиҗилиги бирсыхл
гүнделик танкыдың гөзегчилиги астында болупдыр» д
ен пикиримизи хас өсдүрип, ол зехинлериң дөредиҗил
ги гүнделик танкыдың гөзегчилиги астында өсүпди
кәмиллешипдир диймекчи боляры. Чүнки бу ерде эд
бияты өвреииш ылмының ве алымларың «йүзи» онча
лы гөрүнмейәр-де, гөс-гөни эдеби танкыдың олары «а
макдакы» ролы хас әшгәр дуюляр. Элбетде, олары
дөредиҗилигиндәки умумылыгы ве гайталанмасыз инд
видуаллыгы ачмак ишиден бейлэк ыгма дахыллы мес
ледир. Йөне хут шу гүррүңи эдилйән шахырана несли
чеперчилик тайдан формирленмегинде, кәмиллешмеги
де (умуман бу хадысаны көп шахырлар дуймаярла
дуйсалар-да оны инкәр эдиҗиликли поэзияны тутярла
— **Д. Н.**) түркмен эдеби танкыдының, танкытчылары
хызматының боландыгы икучсуздыр. Эдеби танкыт ч
перчилик процесине өз тәсирини етирмелидир диен дү
меселә биз шейле дүшүнйәрис ве онуң хак мивеси
шол дөрт шахырың дөредиҗилигинде гөрйәрис. Өзи-д
шу меселе йөрите ишленмеги талап эдйән гызыклы м
селелериң биридир. Бу ерде-де ики хили ягдай болу
олары анықламак зерурдыр: бири — шахырың өз дөр

дижилиги хакында танкыдың сесини хачан ве нәхили ягдайда «эшиденлиги», икинжиси — шол сесиң нәхили чыкянлыгы ве оңа шахырың дүшүниши. Дөредижилик процессиниң сагдын өсмегинде бу пурсатларың хеммесиде өрән әхмиетлидир. Танкыдың бада-бат ве довамлы голдавы, онуң ынжысыз, игенчсиз, китүвсиз сеси, аладачыл талапкәрлиги Г. Эзизовың, А. Агабаевиң, Х. Кулыевиң, И. Нурыевиң талантының тапланмагына гетирди.

Тематик дүрлүлик буларың башлангыч дөредижилигиниң эсасы аламаты болупды дийсек, ялңыш болмаса герек. Оны Г. Эзизовың «Ынамында», А. Агабаевиң «Элгегинде», И. Нурыевиң «Бахар гүлүнде», Х. Кулыевиң «Даң агаряр» йыгындысында сынлаярыс. Авторларда хайсыдыр бир темадан ызыгидерли шыгыр топлумларыны дөретмек мейли асла дуюлмаяр-да; умуман язмак, дөретмек хыжувына махсус болан эркинлик дуюляр. Шонуң билен бир хатарда иcлендик зады, исләндик предмети, хадысаны тема дережесине гөтермек дәл-де, хут асырың эдил кесердин гоян мөхүм меселелерини суратландырмак хөвеси бада-бат гөзе илйәр. Буларың арасында «аз болсун-уз *болсун» принципине* берк эерип, өзүниң гысга өмрүнде бары-ёгы ики йыгындыны ядыгәр гоюп гиден Халыл Кулыевиң шыгырларына сер салалың. Онуң биринжи китабы 1967-нжи йылда, икинжиси болса тегелек оп йылдан соң, 1977-нжи йылда чапдан чыкды. Шахырың биринжи китабында онуң поэзия чынлакай гарайшы, ыхласы, дөврүң өңе сүрен дервайыс меселелерине сагдын гарайшы дуюлярды. «Жейхун ёллары», «Жуванлык чагым», «Йылдан огрынча», «Университет йыллары», «Гүзере гелди» ялы гошгуларында яшлык тәсирлери, доглук меканың пейзажы, йигитлигиң сүйжи хыяллары билен бир хатарда шахырана гөзлеге берилмек, онуң хупбатына мердемсилик билен дөз гелмек әшгәр дуюляр:

...Барядырын...
Йөне вели алңасап,
Бүдресем-де, гүлүшмәң, сиз уялар!
Шу яшында дага чыкып билмесе —
Бу агаңыз илден-гүнден уялар.

(«Даң агаряр», 1967, 12-нжи сах.).

«Дагда» атлы гошгудан гетирилен шу бентде би[...] дагын натурал кешбини дэл-де, ол сөз аркалы дөреди[...] жилиги гөз өңүне гетирйэрис. «Даг» чеперчилик бе[...] лентлигиниң символики аламаты. Ери геленде айтсак[...] түркмен поэзиясында дөредижилик, чеперчилик бейик[...] лиги дүрли йыларда дүрли символики атлар билен ан[...] ладылып гелинди. Онуң дөврүлейин серхетини биз шу[...] макалада чекмекчи болмаярыс. Эмма «дагдан» өң «гом[...] лар», «байдакларын» боландыгыны велин ятладып ге[...] челиң. Алтмышынжы йылларың поэзиясында ве шу гүн[...] лерде «даг» хас йөргүнли мана ээ болды.

Ине, шол көпчүликлейин халда ишледилйэн «даг» образы — дөредижилиге тарап хаял, йөне ынамлы сүйшмек Халыл Кулыевиң ёкаркы гошгусында тәсин беян эдилйәр. Мунда автор бир зады йитилик билен сызяндыгыны хем аңладыпдыр:

Йөне вели алнасап,
Будресем-де...

Шахырың йүреги дурмушың канунындан башга кануны гөтермейәр. Шыгрың ынандырыжылыгы, тебигылыгы, пынханлыгы билен гынандырыжылыгы хем шунда. Онуң лирики гахрыманы бигам дэл. Терсине, дурмушың сүйжүлиги хакында, онуң гадырыны билмек хакында ерликли ойланян гахрыман:

Инди-инди хайран галян бир зада,
Гөр, ненеңси ишлер боляр дүнйәде,
Шол почтальон
Шол газаплы йылларда
Гетирипдир шум хабарлан эннесини,
Бир өлүме дөз геләймек аңсат дэл
Ол неңеңси гөтердикә шончасын.

(Шол ерде, 4-нжи сах.).

«Сөвешдеш достума» шыгрының бу сетирлери гүррүңини эдйэн лирики гахрыманымызың кешбини хасам айдыңлашдыряр. Мегерем, Бейик Ватанчылык уршы тамам боландан соң көп вагт гечмәнкә адамлара етирилен рухы азаплар шол дөврүң почтальонларының образы аркалы ачылып башланды дийилсе, догры болса герек. Йөне бу диңе бир башлангыч болман, соңабака улы тема өврүлип гитди. Ине, автор вака гечйэн пурсатдакы ялңышлыгы билен онуң асыл манысына гөз етирен кәмил-

лик пурсатыны шейле эзбер шекиллендирмегиң хөтдесинден гелипдир. Чагалык, ажы хабар, почта сумкасы ве оны кынам болса гөтерип билен ынсан! Буларың хеммесини рухы тайдан сеплешдирйән, өз ызына дүшүрип алып гелйән дөвүр!

Йөне башга бир ягдайы-да унутмалы дәл. Кәбир авторлар илкинжи эсерлеринден мукдар тайдан дашлашсалар-да, рухы ве чеперчилик тайдан хич дашлашып билмейәрлер. Эмма булар дашлашдылар. Биз хәзир буларың өз башкы эсерлеринден дашлашып гитмәнкәлер дөрдүсине-де махсус тематик дүрлүлик хакда гүррүң эдип отырыс. Соңабака олар өзбашдак өсүш ёлуна дүшдүлер, өзлериниң шахырана концепциясы дөреди. Г. Эзизов болса поэзияда йөрите этап дережесине гөтерилди. Шейле өзгеришлик нәдип йүзе чыкды? Оны ниреден гөзлемели? Олар бир-биринден нәхили тапавутланып башладылар? Муны оларың өзлери дуйярмыдылар? Дөвүр олара дең умыт багласа-да, ол умыт чына өврүлсе-де, бир-бирлеринден зехин тайдан нәхили тапавутланярлар? Поэзиямызың квартети дийлип, жемлейжи әхеңде язылан шу макалада шейле соваллара мүмкингадар жогап бермеклик назарда тутулды.

Халыл Кулыевиң илкинжи шыгырларында чеперчилик гөзлегине чыкышы ялы (гетирилен мысаллар ве «Дагларың үстүнден даглар гөрүнйәр» гошгусы) хем-де дөврүмизиң рухы кешбине үнси чекиши дек И. Нурыев «Бахар гүли» атлы гошгулар йыгындысында шол меселелере көп йүзленйәр:

Дагың беркличине ёкдур мең сөзүм,
Гүнүң йити тыгам тенин кесмеди.
Йөне бир чешмәни гөренде гөзүм,
Дагы васп этмәге дилим ысмады.

(«Даг ве чешме»).

Белли болшы ялы, бу ерде автор өз тежрибесизлигине гарамаздан, улы задың арзувыны эдйәр, шона ымтыляр, онуң лирики гахрыманында өз ынамлылык бар. Шонуң үчин онуң кәбир сүйндүрмелерини-де дилимизе чолап дурман, умуман максадының оңунадыгыны тассыклаярыс. Себәби башда айдышымыз ялы, алтмышынжы йылларда дөредижилиги дага деңемек ёң болупды, тас хер бир яш шахыр шондан башлаярды дийсек хем

өте гечдигимиз болмаса герек. Авторың «Гожа Балк
«Ызлар» гошгулары хем тәсирден даш дәл:

Эй, белент дагым!
Белентлигиңе тарап гидейин сене
Шахырлаң бармадык ерини тапып.
Ыз гояйын гөрнер ялы гелене

(«Ызлар»).

Бу ерде шахыр эййәм анык пикире гечйәр. Даг
лен дөредижилик белентлигини хер бир окыжа дүшн
ли эдип гойяр. Йөне онда ёдалара («Ягшы арзув нә
билйәрмиң достум?») ёллара («Ёлагчының хекаят
йүзленмек хем гөрүнйәр. Ол хем мүмкин. Йөне ба
бир мөхүм факта үнси чекмекчи боларыс. Автор эң
өзүниң мешхур «Чап атым, чапындан» дашдады, эм
бир ёдажык шоңа алып барярды:

Сүр достум, сүр!
Ядаманы билмез сениң зор атың.
Өңе тарап азат, эркана чапып
Болды бейик еңишлере яр, атың

(«Сүр достум, сүр!»).

Шол илкинжи йыгындысында өз дең-душ галамд
ларында болшы ялы, И. Нурыев дөврүң айратынлыгы
-да дуймаклыга сынанярды:

Серет маңа, серет, эзиз Адамзат
Серет, буйрукларыңы ерине етирдим.
Саг элимде гүл бар, чеп элимде от,
Булары мен саңа совгат гетирдим.

(«Йигриминжи асыр»).

Гүл — парахатчылык, абатлык. От — уруш, берб
лык. Лирики гахрыман батыргайлык билен Адамз
йүзленйәр, онуң пайхасына умыт баглаяр. Йыгынды
башда ерлешдирилен шыгырларың тематикасы мы
алнан нусгаларың гозгаян проблемаларындан кичид
лерине гарамаздан, авторың тематик гериминиң гиң
гиңе гүвә гечйәрлер.

Г. Эзизовың «Ынам» атлы илкинжи гошгулар йыг
дысы тематикасы жәхетден, чеперчилик ве образлыл
тайдан месе-мәлим тапавутланярды. Биз бу тапавут
ры танкыт эдил шол вагт ачды дийип айдып билмер
Онуң дөредижилиги хакындакы башкы сынлар уму

хенде яш талантлы диңе оңламакдан аңры этләп билмәндилер. Хатда оңа көп дережеде дүшүнилмедик боландыгыны хем ятламак ерликсиз дәлдир. Эмма шахырың илкинжи эсерлеринде дүйпли пикирлериң бар экенлиги, оларың хениз етерлик ачылманлыгы онуң «Серпай» (1978) ве «Гүйз» (1978) китаплары чыкандан соң мәлим болуп башлады. Умуман, ол хем шыгырларындан чен тутанында айдылмадык сөзлерине ахмыр эдйән, ховлугян шахырдыгына гарамаздан, аз ишлейән, йөне жуда саз ишлейән зехинлерденди. Өзи дирикә ики саны йыгындысы чап эдилен шахырың ёкаркы китаплары, сенелеринден гөрнүши ялы, ол бивагт трагики ягдайда арадан чыкандан соң озалкы язылан, нешир эдилен эсерлериң хасабына ве тәзе, энтек окыжа говушмадык шыгырларың ерлешдирилмеги билен чыкарылды.

Өзүниң формасы боюнча классыкы шыгырлары ятладып дуран «Даглар» гошгусы Гурбаназарың ирки дөредижилигиниң өз дең-душларыныңкы билен хендеш гопанлыгыны тассыклаяр:

Мен-мен диййп дага көңүл багладым,
Сени гөрүп кичилигме агладым
Боюмы боюңа деңән халатым
Тоба эдип өңүңде чөкерин, даглар.

(«Ынам», 1971, 22-нжи сах.).

Бу ерде яш авторың өз-өзүнден талап эдижилиги образлы суратландырыляр:

Яманлыгмы гой өзүмиң эркиме
Ягшылыгмы велин апарың, даглар.

Эмма онуң эсерлериниң турувбашдан белент идеялылыгы, маяковскичилик какувы; сыясы ве философик жемлейжилик хәсиети шахырың зехин дережесиниң үйтгешиклигини анладярды. Адатча, яш авторлар илкинжи эсерлерини Ватана, Октябра, Революция багышламакдан башлаярлар. Бу асыллы дәп шахырана йыгындыларың хеммесине махсусдыр, ол хәзирем шейле. Йөне мыдама дөвнелип дуран темаларда өзгелерден тапавутланян чеперчилик өврүм тапмак, деталь тутмак, тәсин образлылыгы ачып бермек жуда кын боляр. Яш автор үчин болса бейле кынчылык хас-да гөрнетин ягдайдадыр. Шу жәхетден середенинде Гурбанназарың «Революция» атлы гошгусы көп тарапдан утушлы болуп чыкыпдыр. Шыгрың

сетирлеринде, капысында, формасында ве рифмасын
гөзе илйән тәзеликлери хасаба алман, дине онун м
мун чуңлугы, лирики оваэлылыгы, сыясы әхеңи, логи
ынандырыжылыгы догрусында айдыланда-да өзболу
лы талант билен йүзбе-йүз болуняндыгы бес-беллиди
Биз бу гошгы хакда соңам гүррүң эдерис, онуң шах
рың язан «250000000» атлы публицистик поэмасы б
лен багланышыклы тарапларыны, өз рухы пафосы, и
тернационал геримлилиги, шахырана тежрибәниң и
гүн дөредижиликли өсдүрилиши жәхетден Маяковск
ниң «150000000» поэмасыны ятладян пурсатларын
гысгача беллемеклиге сынанышык эдерис. Хәзир бо
са, ери геленде, шыгрың кәбир, эмма шу тема багы
ланан көп эсерлерден сайланян дүйпли үч саны айр
тынлыгыны гөрүп гечмек билен чәкленелиң.

1 — Йигриминжи асырды,
Он единжи йыл.
Ал байдаклар — пасырды,
Көчелерде ил.

Герби орак-чекичди,
Деңлик ислейә
Бу гүн көчә чыкыпды
Ре-вол-ю-ци-я!

2 — Ол Уралда урулды,
Ол Уралда улалды.
Ол Сибире сүрүлди,
Ол Сибирде сүйрелди.

3 — Оны өлдүрмек үчин муң бир чәре гөрдүлер,
Эмма әхли чәрелер оңа дерманды-дерман
Белки, бейик Революция —
Революция болмазды,
Ураллара урулман,
Сибирлерде сүйрелмән

Ёкарда гойлан цифрлериң шыгрың бент тертиб
дәлдиги Г. Эзизовың дөредижилиги билен якындан та
ныш окыжы үчин дүшнүклидир. Биринжи бөлегиң дөр
сетиринде такык тарыхы сене, революцияның аламат
ве халк көпчүлиги өзара багланышыкда, ачык предмет
лейин формада (көчелерде — ил) суратландырыляр
Соңкы дөрт сетиринде пикир хас айдыңлашяр, сынпы
тайдан аныклашяр ве гөрешженлик әхеңине югруляр
«Герби орак-чекичди» — ишчи-дайхан союзы, пролета
риат манысында болса, революцияның богна бөлүни

айдылмагы зәхметкеш халкың галкынян газабыны сарҫгынлы овазландыряр.

Биринжи бөлек билен икинжиниң аралыгында тарыхы ыза чекилме бар. Эмма мунуң довамы икинжи бөлегиң бары-ёгы дөрт сетиринде шейле дүшнүкли, тәсирли гөркезилйәр. Диймек, революция бишишмек, кәмиллешмек процесини башдан гечирйәр. Иң соңкы бөлекде авторың чыкарян нетижеси муны тассыклаяр ве революцияның ениҗилик рухуны ёкары гөтерйәр. Биз шыгрың формасы, сетир сазлашыгы, капыясы, рифмасы хакда йөрите дурмакчы болмаяндыгымызы озал айдыпдык. Чүнки гошгыны үнсли окан окыҗы авторың соват дережесиниң белентлигине, онуң революцияның тебигатына, боржуна, тарыхы-җемгыетчилик әхмиетине эдеби-ченерчилик тайдан дүйпли акыл етирйәнлигине пайхас этсе герек. Биз мундан ацырсыны окыҗының өзүне гоймак билен чәкленелиң-де, шахырана квартетиң бейлеки бир зехинли векили догрусындакы сөхбетимизи довам этдирелиң.

1968-нҗи йылың 14-нҗи сентябрында «Эдебият ве сунгат» газетинде окыҗыларың ве халыпа шахырларың адындан бир зехине «Ёлуң ак болсун!» дийилди. Шол Аннаберди Агаба́евди. Гөрүп отурсак, ондан бәри яңы он йыл гечипдир. Дөредиҗиликде ол көп мөхлет дәл, йөне ыхласы, зехини бара азам дәл. Дөртлериң хатарында эдебият мейданына гелсе-де, олардан илкинҗилериң бири болуп, республиканың Ленин комсомолының байрагының лауреаты адыны алан, бүтинсоюз окыҗысына-да иррәкден таналып башлан бу шахырың дөредиҗилик стили тиз айдыңлашды. «Эпгек» йыгындысында ве оңа гирмедик ирки шыгырларында ол галамдашларының йүзленен темасында гүйч сынанам болса, тиз вагтдан дашары юртлара сыяхатлар оны поэзияда тәзече ёл салмага итекледи. Эмма шейлелигине гарамаздан, А. Агабаев хем бейлеки ёлдашлары ялы Дөврүң улы совалындан — XX асырың адамзадың өңүнде гоян нарахатчылык проблемасындан дашлашмады:

Хем асырлаң надәнлыгын гөрдүм мен
Гылыч салнып яданлыгын гөрдүм мен.
Йигриминҗи йүзйыллыгың бир гүни
ОСВЕНЦИМ!
Сең гапыңда аяк чекип дурдум мен...

(«Освенцимиң наласы», 1971, 7-нҗи сах.).

«Сыяхатчының монологы» — йне шейле башланяр. Соң бу монолог айдың тарыхы картиналара, трагик образлара, философик ой-пикирлере сеплешип гидйәр. Шондан соң авторың язан көп санлы эсерлери шу тема билен багланышыклы өсди, кәмиллешди. Хатда «Гүнлериң бир гүни» (1977) атлы тәзе йыгындысында-да ол «йигриминжи йүзйыллыгың жеминде» капиталистик юртларың вежералыкда «етен дережелерини» реал суратландырмагы унутмаяр.

Шейлеликде, XX асыра йүзленмек, чеперчилик агтарышларына гүмралык буларың дөрдүсине-де махсус сыпатлар болупды. Диңе дөрдүсинемикә? дийип, хөтжет окыжының сораймагы мүмкин. Догры совал. Бу аламат түркмен шахырларының хеммесине-де махсус дийилсе ялңыш болмаз. Эмма ичгин сын эдиленде, ылайта-да XX асырың үчүнжи чәрьегинде башланып, шу гүнлер хас-да гүйжән гөзлейжилик хөвеси назарда тутуланда бу шахырана неслиң ёкаркы соваллара жуда догумлы хем довамлы йүзленендигини-де инкәр этмек болмаз. Шу пикириң үстүне ене бир зады гошасымыз гелйәр. Сай-себәп билен (эмма йөрите ылмы максатлар билен дәл), биз эдил 1975-нжи йылың декабрында яшларың дөредижилигине төвереклейин сын бермели болдук. Сонра шол сынанышык ССКП МК-ның «Дөредижи яшлар билен алнып барылян иш хакында» 1976-нжы йылда чыкан тарыхы карары мынасыбетли гинден орта атылды, яшларың эсерлерине хас дүйпли назар айланды.

Мукдар тарапыны гөз өңүне тутанында бу шахырларың арасында И. Нурыевиң язан ве чап этдирен эсерлери көплүги эелейәр. «Бахар гүлүнден» соң «Шыгыр окап берейинми?» (1977) атлы йыгындысына ченли ол бәш саны китапча чыкартмага етишди. Оларың кәбирлери рус дилинде хем чап эдилди. Геп онда дәл. Бу ерде хемме йыгындыларына махсус аламатың сакланяндыгы — ол тематики көпгырaңлылык. И. Нурыев энтек хайсыдыр бир улы проблеманы өз өңүнде «гапыргалайын» гоянок. Догры, онда соңкы йылларда «ере якынлашмак», топрага йүзленмек, башгача айданыңда, окыжының йүрегине эмоционал аралашмак оңа рухы тайдан ыснышмак гүйчленди. Умумылыкда аланыңда онуң эсерлериниң хеммеси-де дурмушдан алнан, шондан үзңе зат дәлдир. Дурмушдан улы проблема болмаз. Йөне өз

индивидуал йөрелгәни тапмак, хусусы шахырана концепцияны гечирмек уссатлыгың нышанылдыр. Ол зехин үчин хөкманы затдыр. Хениз автор өз «баш китабына» (О. Берггольц) етмедигем болса, — аслында кәмиллигиң белли серхети-де болмаяр, — шоңа ымтылянлыгы, «йыллары басганчак» эдинип, «даглара дырмашянлыгы» окыжыны бегендирйәр:

Дырмашярын.
Чыкдыгымча беленде,
Тәзе белентлиге дикйән гөзүми.
Шу белент гаялы даглаң ичинде
Достлар, менем даг дек дуйян өзүми.

(«Халасгәр», 1975, 9-нжы сах.).

«Мен дагларың арасында» гошгусы 1967-нжи йылда язылып (оны шахыр эсериң ызында гөркезйәр), халыпа шахыр Д. Халдурда ве бейлекилере багышланыпдыр. Биз оны оканымызда шахырың, биринжиден-ә, өз башкы гөзлеглеринден дашлашмандыгыны, галыберсе-де, бу эсериң рухуның, матлабының Х. Кулыевиң «Дагда» гошгусы билен райдашлыгыны гөрйәрис. Гөзлеглер оны кәте оригинал хем милли хәсиетли деталларың үстүнден элтйәр.

Гараз ягшы-яман тутуляр адым,
Адыма ер берйәр ортакы сетир.
Йөне шол орталык йигренйән задым,
Шоң үчин хайыш бар, я алчы гетир,
Я йыллар маңлайда гоймаңка гасын,
Алчы гоп ашыгым, алчы гоп басым.

Бу нәмәни аңладяр? Бизиң пикиримизче, ол нәгилелигиң аңладылмасы. Өңде айдып гечишимиз ялы, бу дөрт авторың ады эдеби танкытда хениз чынлакай анализ эдилмәнкә-де ур-тут тиркешдирилип тутулып угралды. Шол гидишине-де, хәзир окап дуршуңыз ялы, «Г. Эзизов, А. Агабаев, Х. Кулыев, И. Нурыев» болуп гидип отыр. Биз олары өз тербимизде гетирдик. Йөне бу хили ягдайда екеже хакыкатдан угур алынмалыдыр — ол хем зехин дережеси ве чеперчилик аграмы. Ине, шунда хич кимиң гепи болмаз. Биз велин улы эдеби хадысалары дөреден ве дөредйән бейикликлериң деңинде я-да хатарында икинжи, үчүнжи, ондан-да пес дережели атлары тутушып йөрүс.

Хер хили тертипде гетирилйэнлигине гарамазда гүррүңи эдилйэн дөрт авторың саныны артдырып-к мелдин болмаяндыгыңы велин ныгтамалыдырыс. Би гешлейинден артдыржак болсагам, кемелтжек болсага пашмаз. Чүнки муңа оларың дөври ве поэзиясы ругс бермез. Геп шонда. Хайсыдыр бир хадысаның, теманы меселэниң, дуйгының ачылышы хакда сөзлененде мүмкиндир. Эмма шол дөрдүң ичинденем бириниң х сайланандыгыны, художниклик хетдине етендигини ай малы болар. Мунда велин сыпара ер галмаяр. Гөнүл мели боляр. Поэзиямызың квартети шу хакыкаты ачма лыга долы мүмкинчилик берйэр. Хэзирликче оларың ч перчилик гөзлеглериниң ызына дүшелиң.

Дине бир тема тайдан дэл, форма ве стиль тара пындан хем А. Агабаевиң «Освенцимиң наласы», «С раг аламаты» эсерлериниң өзболушлылыгы өзүне чек йэр. Буларың дине бири хакда айданымызда-да ону соңкы эсерлери билен форма, стиль җэхетден бирлешйэ тарапларыны беллемек мүмкин. «Освенцимиң наласы да» «Сачлар гүрлейэр» атлы өзүне чекиҗи бөлүм бар Мелеҗе сач, хумай сач, ак сач, соңра печ якянлар окы җының гөз өңүнде җанланяр. Шахырың бу тапан тэри- реңклери гүрледиши, олара ынсан «демини» берш И. Нурыевиң «Халасгэринде» «Реңклериң кыссасы бөлүминде башгача рөвүшде өсдүрилип: гөгүмтил рең гара, ак реңк ве шуңа меңзешлер символики манада дур мушың социал меселесине сес гошярлар:

Мелеҗе сач:
Эҗем мени акҗа гулплы легенде
Пөвхүлдедип хер гүн супа дүширди.
Көчэ чыксам, гөз дегер диййп габанып
Яглык япып ал-арвахдан яшырды...

Хумай сач:
Деңзе гирип толкун ичре яйылсам,
Елдан гечен дуруп-дуруп гарарды.
Сувдан чыксам, аял бары үйшүшип,
— Өзүңкими шу сач? — диййшип сорарды.

(«Освенцимиң наласы», 8—9-нҗы сах.).

Меле,
        Яшыл,
Ораяны,
            Мэмиши.
Таныш реңклеримиң бары гечип дур.

Хер хайсы бир вакаң,
я бир ынсаның
Дүнйә пешгеш берен сырын ачып дур.
(«Халасгәр», 27-нжи сах.).

Гөршүмиз ялы бу ерде-де ики шахыра хәсиетли хакыкатларың өзи йүзе чыкяр. Эгер А. Агабаев поэмада реңклери айры сачлары гепледип, онуң арасында адам ыкбалының ятандыгыны реал суратландырса, И. Нурыев диңе эсериң дашкы формасына ковалашып, реңклере «дил» битирмеги максат эдиниидир. Биринжи шахыр шол форманың, стилиң авторы болансоң, соңкы эсерлеринде-де муны үстүнликли өсдүрмегиң хөтдесинден гелди. («Хатынь дашлары», «Гыр атлы», «Биринжи май декларациясы», «Гарын тансы» поэмаларыны гөз өңүнде тутярыс). Дниймек, ол өз тапан ёлуна, йөрелгесине вепалы. И. Нурыеве бу йөрелге хәсиетли болмандыгы үчин оңа хемише йүзленип дурмады-да, өз хусусы ёлуны довам этдирди. Өзем догры этди. Чүнки бу ёла ол өвренишипди. Эмма А. Агабаевиң стилинде ол шовлы эсер дөредип хем билмезди. Хатда стиллериң тәсири догрусында И. Нурыевден алан мысалымызда-да, тутуш «Халасгәр» поэмасында-да символика жуда гүйчли, хакыкат велин суратландырылмаяр-да, диңе аңыляр. Бу бир тарапдан. Икинжи тарапдан, А. Агабаев сөзи гысмагы башаряр, көп ере яйрамаяр ве жемлемә өкде. И. Нурыев, терсине, сүйндүрйәр. Ери геленде айтсак, шейле стилде поэма язан авторларың хеммеси диен ялы тарых билен шу гүни гезеклешдирйәрлер, арасында лирики ызачекилмелерден хем пейдаланярлар-да, окыжының үнсүни көп ере бөлйәрлер. Өзи-де жуда көп сөзлери сарп этмеклигиң нетижесинде эсасы затдан дашлашыляр я-да она ужыпсыз ер берилйәр. Ол эсасы зат хем — Дөврүмизиң образы.

Айдышымыз ялы, А. Агабаев өз стили билен гитди. Оны шахырың «Жаханкешде» (1973), «Гүнлериң бир гүни» (1977) йыгындыларында-да гөрйәрис. Йөне ол «Сыяхатчың монологында-да», «Жаханкешде» шыгрында эсасы гүйжи өз юрдундан аляндыгыны, бейик Лениниң таглыматындан гүлләп өсйән социалистик Түркменистаның оглудыгыны гөркезйәр, социализм системасында тербиеленен сагдын дүнйәгарайышлы лирики гахрыманың назары билен середенинде дашары юртла-

рың шу гүнки дурмушының гөзгыны халыны реал бе
этмегиң хөтдесинден гелйәр. Шейлеликде, эсериң сы
пы хәсиети, партиялайынлыгы гүйчли йүзе чыкяр.
«Биринжи май декларациясында» шейле бент ба

— Гамбурглар, парижлер, лондон, бостонлар,
Римлер, токиолар, мадрид, бейрутлар,
Йигриминжи йүзйыллыгың жеминде
Етен дережәңиз шумы, эй юртлар?

Ол батыргай хем адалатлы пикири Биринжи май рухунда орта атяр. Эсасы максады—дынчлык, абатлы парахатлык. Өзи-де көп санлы капиталистик юртлары ягдайыны ичгин сынлап, айдылан, гелнен нетиже.

А. Агабаевиң стилине хәсиетли ики саны айратынл бар: оларың бири — эсерлеринде антифашистик әхең чуң ер тутмагы, икинжиси — умуман публицистик м йил. Ол дашары юртлар хакда язан гошгуларының к пүсинде Г. Сейитлиевиң, Р. Алыевиң, А. Ковусовы башга-да көпсанлы түркмен шахырларының орта ат темасыны гиңелтди. Диңе бир гиңелтмек билен чәкле меди. Эгер шонуң билен болса, онда йөрите гүррүң эд ре иш ёк. Ол өз ёдасыны тапды. Совет халкының, түр мен лирики гахрыманының парахатчылык ислеги өзболушлы беян этди. Я-да алып гөрсек, «Гыр атлы поэмасыны. Онда лирика гаранда публицистика кө Умуман шахырың гошгуларының аглаба көплүгин шол мейил гүйчли дуюляр. Шахыр Бейик Ватанчыл уршы хакда язяр. Ол тема хакда өңем, хәзирем өрә -өрән кән языляндыгыны хеммәмиз билйәрис. Дийме уршы нәлетлемек, парахатчылыгы ыкрар этмек. Йө шоны чепер эсерде аңлатмагың тәзеден-тәзе, тәсинде -тәсин тәрлерини тапжак болмалы. Шу ёк еринде онларча эсерлерде айдылан пикирлер яңадан гайтал нып дуряр. А. Агабаев схемадан чыкмагы башарды. О «Украин темаларына фантазиясында-да», «Хатынь да ларында-да», «Освенцимиң наласында-да» өз тәзече г райшыны аңлатмагың хөтдесинден гелди. «Совет эд бияты» журналының 1976-нжы йылда чыкан секизинж санында ерлешдирилен «Гарын тансы» поэмасы шу п киримизи тассыклаяр. Шунуң үстүне ене бир зады го макчы боляры. Автор поэмаларының башында, аягы да, я-да герек хасаплаян бөлүмлеринде тарыхы фактл ра салгыланяр. Шейлеликде, онда асла хыялы я-да д

це лирики мейил билен язылан эсер дәл-де, тарыхы бака, сыясы дурмушың өзи ве парахатчылык проблемасының өңе чыкарян халкара әхмиетли меселелери билен баглы эсер дөредйәр. «Гарын тансында» Тогалак зат — Ер шары манысындадыр. Ашык-магшук, гожа хүви, гөврели аяллар ве шуна меңзешлер адамзат векиллери хөкмүнде парахатчылыгы ыкрар эдйәрлер:

Бир-бирини гырянлыгна дүшүнип,
Инди нирә барянлыгна дүшүнип,
Ер шарыны ярянлыгна дүшүнип
Йүрегни тутупдыр бу гүн Адамзат!..
Дурмушың тагамна гошуп асалы —
Гүйже бүтиндүнйә йүрек кесели!

(«Совет эдебияты», 1976, № 8, 88-нжи сах.).

Эмма А. Агабаевиң стили хәзир башга-да көп яш авторларда гөрүнйәр. Йөне муна энтек шол яшларың дөредижилигинде ымыклы орнашан стиль дийип болмаз. Г. Эзизовда «гүйз», «дурна» сөзлериниң инди онуң лирикасында өзболушлы стили йүзе чыкармак үчин деталлык ролуны ойнайшы ялы, А. Агабаевиң өз сайлап алан я-да тапан стили-де онуң хем дашары юрт темасындан язян хем-де республиканың зәхмет гахрыманларының тарыпланян поэмаларында долулыгында йүзе чыкяр. Шол стиль онуң поэзиясының сыясы пафосыны-да ёкары гөтерйәр.

Биз А. Агабаевиң поэмаларына артыграк гол япянлыгымызы янзытдык. Шейле болмагына гарамаздан, онуң соңкы йылларда дөреден эсерлеринде лирики шыгырлар-да аз дәл. «Гүнлериң бир гүни», «Бирдир дүнйә энелериниң йүреги», «Уруш баряр», «Достумың ядыгәрлигине», «Шахырлар хакда», «Сизе гаты гынанмагам, бегенмегем боланок» ялы гошгуларда образлылык, сураткешлик өңдәки плана гечйәр. Дилиниң ончаклы акгын дәлдигине гарамаздан, «Уруш баряр» шыгры окыжының аңында мыдамалык галяр:

Бир эли пишекли, бири таяклы
Ерден *уруш баряр — еке аяклы.*
Хер гүн ишден гелип, итип ишиги,
Өс гирйәр онуң таяк ийнжиги.
Маңлай гасынында ажымтык дери, —
Мисли Карелиаң чыг траншейлери.

Еңсесинде болса — 43-де ялы,
Тозгалап соврул дур Волганың гары.
Онуң абат гөзи яняр от дейин,
Бейлекиси дымяр гөмлек дзот дейин

...Бир эли пишекли, бири таяклы,
Ерден уруш баряр агач аяклы.
Гиже дүшйәр якып сансыз йылдызын,
Уруш ука гидйәр — юммап шол гөзүн —.

Хакыда ояняр башланяр сөвеш,
Ене-де от-ялын, ене-де гөреш...
Даң атянча ерде йылдыз дек парлап,
Дынчлыгы гораяр шол Ялңыз Гөреч!

(«Гүнлериң бир гүни»).

Багы-ёгы он секиз сетирде автор 1418 гүнләп гиден эймені уршуң образыны чекмеги башарыпдыр. Шахырың деталлары ишледишине үнс берсең, онуң көп «чорба соваданлыгы» гөрүнйәр. Уруш темасындан аз язылмандыгыны назарда тутанымызда, окыжыны өзүне имриндирижи деталь тапаймак аңсадам дәл.

А. Агабаевиң поэзиясының дили аз-кем агыррак, йөне тәзече ойланмагы эндик эден окыжы үчин дүшүнмесиз зат ёк. Шахыр сетирлери гысмагың аладасыны хем эдйәр. Онуң поэмаларыдыр лирики эсерлериниң гутарныклы стиле боюн эгйәндигини-де беллемелидирис. Чүнки шахыр хусусы стили билен окыжа өз сөзүни етирип билйәр.

И. Нурыев дөрт авторың арасында актив, өндүмли ишлейәр дийип белләпдик. Ол эржеллик гөркезйәр, деталы тутмага кән зехин сарп эдйәр дийип бейлеки сынчылар-да ерликли ныгтапдылар. Бу догры. Ол дурмушы шыгырлары көп язяр. Топрага йүзленмек, гадамлара гулак габартмак, шыгыр үлкесине сыяхата чыкмак авторың лирики гахрыманының дурмушы жошгунлы кабул эдип билйәнлигини, сүйжи хыяллара беслененлигини тассыклаяр. «Дириликден нышан», «Ёл бериң», «Топрага синен айдымлар», «Етишикли йигит», «Яшлык достларыма», «Огулларыма саргыт» гошгуларында лирики гахрыманың кешби аныклашяр.

Гүн-гүнден аграляр гердендәки йүк,
Гүн-гүнден көпелйәр маңлайда гасын.
Йыллар йылдырым дек гечйәр-де душдан,
Дуйдурман йүзүме басяр тагмасын.

Мен болса йыллары узалтжак боляң
Хем гележеге тарап учурян арзув;
Чүнки дирилигмин, яшаянлыгмың
Аламаты бу.

«Дириликден нышан» атлы гошгудан алнан бөлекде шейле улы пикир ёк. Эмма тутуш гошгының маны гермине, пикирлерине үнс берсең шахырың дурмуш, өмүр хакдакы арзувларының чуңнурлыгына ынанярсың. Автор соңкы йыгындыларының бирини «Шыгыр окап берейинми?» дийип атландырыпдыр. Окыжыларың ядында болса, онуң «Халасгәри» шейле гошгы билен ачылярды. Бу ерде биз шахырың өз сенедине вепалылыгыны сынлаярыс. Диймек, онуң йыгындыларында нәхилидир багланышык сакланяр. Ол болмалам, йөне бири бейлекисини гайталамаса ягшы.

И. Нурыеве хәсиетли зат тема дүрлүлиги. Ол бир предметиң, бир дуйгының дашында көп эгленмейәр, өң гүрлешен гахрыманы билен тиз хошлашяр-да, тәзе гахрыманлары гөзлейәр. «Огулларыма саргытда», «Говусы мертлерче» гошгусында шейле факта душярыс.

Лирики гахрыманың бирахатлыгы, нирәдир бир ерлере гыссанышы көп гошгуларда душяр. «Совулың, совулың гожаң өңүнден» («Ёл бериң»), «Ылхам бер, жошгун бер, гайрат бер маңа» («Мургап»), «Гаршы алыш мукамна аяк гош-да, сен гелибер» («Гаршы алыш мукамы»), «Алыслардан гелйәр жаң сеси: Дүңңүр... дүңңүр... дүңңүр» («Шыгыр кервени»), «Ховлугярмыкам мен, ховлугярмыкам?» («Нәме үчин?») ве шуңа меңзеш сетирлере үнс бериң. Эмма бу хили гыссанмаклыгың зыяны хем дуюляр. Лирики гахрыман көпсөзли. Ол маңыны аянок-да, пытрадяр. Зәхметем, гөзлегем герекдир велин, лирикада аз сөзлүлигем зерурдыр. Алңасаклык, херекете мешгуллык И. Нурыевиң лирикасында көп. Эмма шу хәсиетли затлар онуң поэмаларына махсус дийип болмаз.

Эгер И. Нурыев көп ишлемеги халаса, активлиге мейил этсе, Х. Кулыев «аз болсун—уз болсун» принципинде ишлемеги говы гөрйәрди. Белки-де, бу онуң тебигатында бардыр. Я-да өз хусусы кәри — эдебиятчылыгам оңа пәсгел берсе берендир. Йөне «Даң агарярда-да» (1967), «Сәхер саламында-да» (1977) биз шейле ыхласлы, салыкатлы лирики гахрыман билен душушярыс. Ол

бизи дессине өзүне чекйәр, сөйдүрмеги башаряр. Ш
нуң үчин Х. Кулыевиң поэзиясында сынчылык, йыл
лык, йүрекдешлик бар дийилсе догры болса герек. В
өзболушлылык. Хер киме етдирмейән шол сыпаты Х
лыл хемише саклаярды. «Уграмак», «Сәхралар», «Эде
ли оглан», «Уялар», «Аяллара дегишме», «Кеймирк
рүң йигитлериниң бири Варрыгың хекаяты» ялы го
гуларда Халыл Кулыевиң өзүне махсус айратынлыкл
өңе сайланяр. Ахлак проблемасының лирики чөзгүд
ни ятлаян «Эдепли оглан» гошгусының соңкы бенд
шейле тамамланяр:

...Ине шейле гечди бизиң яшлыгмыз,
Сапак кынам болса өврендик дүрс
Ялынлы йылларда ода өврүлен
Гаты эдеплиже огланлардырыс.

(«Сәхер саламы», 7-нҗи сах.).

Халылың поэзиясында хемише ики зат барды в
бар. Ол мылайымдан гелен чуңңурлык ве гөвүн-кин
сиз дегишгенлик. Эдил Халылың өзүне махсус бола
шол аламатлар бу гүн лирики гахрыманың кешбин
хас ачык гөркезйәр. «Уграмак» гошгусында ол шейл
язынды.

Өз ишиме гүмра болуп, ойланып,
Гезип йөрүн башым салып ере мен,
Эртир өйден уграсам-да айланып,
Агшамара гайдып гелйән ене мен.

Поэзия бахарың, яшгың, жошгуның, хөвесиң, дуй
гының жанрыдыр. Шоңа сүңңи билен уян ве ынана
шахырың онуң овсарындан сыпжак гүманы ёк. Чы
зехинлериң ыкбалы шейле. Ол лежи чыкан меңзетме
лерден, абстракт затлардан дашда. «Товшанжык»
«Дурды Гылыжың эшеги», «Өмүр ёлдашым», «Бәш ча
ганың атасы» ялы шыгырларда шахыр тәзе деталлары
эчилйәр. Галыберсе-де, «Даң агаряр», «Сәхер саламы»
йыгындыларының атларына үнс берленде, шахырың
гөзлеглериниң пәклиги, тәзелиги, асуда тәсири хем
окыжыны өзүне майыл эдйәр. Арман, бу зехинли ша
хыр, йүпек ялы оглан бизиң арамыздан кырк ики яшы
ның ичинде дуйдансыз гитди. Эмма онуң якымлы поэ

зиясы, ёкары гражданлык рухуна югрулан эсерлёри хемише биз билен яшар ве гөрешер.

Өзүниң илкинжи китабы чапдан чыкан шахырларың көбири аркайынлаиляр, окыжының гөзүнден йитип башлаяр. Эмма буларың дөрдүси велин хемише окыжыларың жүммүшинде болдулар. Тәзе китапларының чыкарына гараман, республикан газет-журналларың мүмкинчилигинден пейдаландылар. Шейлеликде, ол нешир билен бейлекиниң аралык вагтыны йөрите танкыды максат билен аныклаймасаң, Х. Кулыев хем умуман аласында поэзия мейданының жепакеш мерданларының бириди. «1946» атлы гошгы оба чагаларының базара гиден эне-аталарының гайдып гелишлерине бегенишлерини беян эдйән болса-да, онуң соңкы бендини окамында окыжа хемише рухы голдав берен зехинлериң бири экенлигине ынанярсың:

Менем нөкер бу гошуның ичинде,
Хич кимседен гайра дурман, әлбетде,
Гыгырардым: «Гелйәрлер-э, гелйәрлер...»
Эмма велин гыгырардым бир четде.

Аслында кичигөвүнли йигит болан Халылың поэзиясы бадыховалыкдан узакда. Ол хич хачан өз аладасы билен яшаманды, оны башаржагам дәлди. Ёк, шахыр дурмушда-да, поэзияда-да, танкытда-да «бир четде гыгырмаярды» онуң орны төрдеди.

Дөредижилиги гүррүң эдилйән шахырана неслиң хеммесинде душ гелйән ене бир хадыса хакда айтмак герек. Буларың «гушларың дердини чекмедиги» (Х. Кулыев), «гушлар билен сөхбет этмедиги» (Г. Эзизов), «үчүн барян сансыз гушларың ганатларының пасырдысына диң салмадыгы» (И. Нурыев), «тавус гушларың гуйругына гарамадыгы» (А. Агабаев) ёк. Я-да «ал асмандан дурна гечди гуррулдап» (А. Агабаев), «хем дурналаң, гувлаң ысы гарылып» (И. Нурыев) ялы сетирлер билен гушларың тәсин дүнйәсине, оларың ичинде дурна йүзленмедиги ёк. Башга-да бир факты ятлалың. Оларда пасыллара, пасылларың ичинде-де гүйзе йүзларында битеви задың — Дурмушы шахырана суратлы гошгулардыр, шахырана сетирлер хем гытлык эденок. Диймек, буларың дөредижилик практикасында ене бир якынлык йүзе чыкяр. Бир дөврүде эдебият мейданына гелен, бир-бирлери билен жуда достлуклы гатна-

шык саклан дөрт шахырана гөвүнлерде эсасы дөред
җилик угурларының айры-айры болуп гидйәнлигине г
рамаздан гөзлег якынлыгы, деталь битевилиги-де гө
илйәр. Ёкарда гетирилен мысаллар шоны тассыклая
Эмма сонабака шол гөзлег якынлыгы, оларың умум
тарапларыны гөркезйән деталлар бир шахырың поэзи
сында җемленип, онуң өзүне дегишли индивидуал айр
тыплыгы эмеле гетирдилер.

Г. Эзизовың окадыгынча рухуны тәзелейән гүйчл
поэзиясы бар. Биз шахырың дөредиҗилигиниң онуң
дең-душ галамдашларындан үзңе дәл тараплары, ягн
белли дережеде умумы тараплары хакда озал айтды
Эмма эсасы сөхбет шахырың өз гайталанмасыз лири
овазы хакда болмалыдыр. «Серпай», «Гүйз» атлы җе
лейҗи йыгындыларында шахырың зехини җомарт гү
зүң хасыл берши ялы окыҗа сахылык билен рухы и
мит пайлаяр. Г. Эзизовың поэзиясында образлылы
нәзиклик дуюляр. Онуң лирикасында дурмуша хас як
дурян романтика бар. Дурмушы арзыламак, өмре г
дыр гоймак шахырың поэзиясындан эриш-аргач бол
гечйән дуйгудыр.

Адатча улы шахырлар өз лирикасының гөзбашын
чеперчилик әлеминиң классыкы нусгаларындан гайдя
лыгыны янзыдярлар я-да ачык ныгтаярлар. Г. Эзиз
оны хас-да ныгтап беян эдйәр. «Серпайы» ичгин ок
чыкан окыҗы онуң Пушкине, Магтымгула, Лермонтов
Муса Җелиле нәхили сарпа гойяндыгыны гөрсе гере
Диңе бу хем дәл. Ол умуман сунгата, поэзия көп эс
багышландыр. «Бәшим Нуралы», «Мукамлар башы
«Талантлар», «Шахыр достларыма», «Отузынҗы йылл
рың гошгуларына», «Шахыра хат» (К. Гурбаннепесова
«Пикир дерясында акыл гәмиси» ялы эсерлери ол По
эзияның образыны дөредипдир дийм әге эсас берйә
«Серпайы» нешире тайярлан ёлдашлар шахырың лир
касының эсасы угурларыны догры бөлүпдирлер. Шону
ичинде сунгат хакда йөрите бөлүм берилмеги хас-д
гөвнеҗайдыр. Шахырың баш максады шол бөлүмде
беяныны тапыпдыр.

Шахыр сары гүйзи «айралык пасылы» атландырса-д
онуң эсасы пикири дурмуш сөйүҗилиге алып гелйә
Адамың гурсагында ахлак пәклигини, пәхим-пайхас
гуймак үчин шахыр шол тәре өвран-өвран йүзленйәр

Көне ойлар дөммесе,
Топрак аграс дыммаса,
Бу айралык болмаса —
Гүйзүң гөрки нәм болсун.

(«Айралык паслы»).

«Гүйз пейзажы», «Гүйз гижеси», «Дурна», «Гүйз», «Сөййән гүйз паслыны», «Гүйз билен сөхбет», «Магистраль» гошгулары-да шол пикириң чуңлашдырылмагыдыр. Мегерем шахыр өмрүң гысгалыгы, оны манылы гечирмек догрусында классыкларың айдан пикирине йүрекден уюп, анлы суратда гүйзе көп йүзленендир. Шейлеликде, ол бир тарапдан поэзия багышлан гошгуларында, икинжи тарапдан болса, гүйзе ниетлән шыгырларында битеви заты — Дурмушы шахырана суратландырмагын хөтдесинден гелипдир. Шахыр өзүнден өңки чеперчилик тежрибесине хемише йүзленйәр. Бу бир айратынлык. Икинжи айратынлык болса онуң хут өз йөрелгесиниң болмагыдыр. Биз Гара Сейитлиеви ятланымызда Бахарың яда дүшүши ялы, Г. Эзизовы ятланымызда-да бииыгтыяр Гүйз паслыны ятлаярыс.

Хер бир эсери ахырына ченли окап чыканыңдан соң авторың дүйп максады, пикири айдыңлашяр. Йөне айдыңлашяр дийленде бир зада үнс бермели. — эгер окалан эсерде пикир бар болса ол айдыңлашяр, белли система өврүлйәр. Поэзия жанрында ол хасам зерур. Г. Эзизовда пикир ызыгидерлилиги, максатлылык бейлеки гөрүп гечилен авторлара гаранда берк сакланяр. Оны икинжи йыгындының илкинжи «Революция» шыгрыны ве иң соңкы «Гүйз» йыгындысының соңкы «250000000» атлы публицистик поэмасыны оканыңда гөз етирйәрсиң.

«Революция» шыгрыны язанда автор хачан-да болса бир дөврүрде В. Маяковскиниң «150000000»-ыны довам етдирерин диен пикире уян дәл болса герек. Йөне онуң өредижилиги логики тайдан шу пикири тассыкладып уруберди. Муны ики эсериң-де рухундан, гурлушындан, өн ерлерде гетирилйән деталь меңзешликлеринден гөзлемели. Галыберсе-де, «250000000»-ны язанда ол өвранларан Маяковскиниң мешхур поэмасыны окан болмалы. «Революцияның» эсасы айратынлыкларыны гөзден гечиренимизде биз оны үч саны бөлеге бөлүпдик. Оны хәзир гайталамакчы болмаярыс. Йөне шахырана сызыш, чеперчиликли дуюш ягдайыны назарда тутаныңда Г. Эзи-

зов ики эсериң хем социал пафосының бирлигини т
сыклаяр.

«Революция» шыгрында шахыр оны көчә чыкар
ил билен билеликде Азатлык, Деңлик угрунда гөр
пурсатында онуң бишишйәнлигини суратландыряр.
ерде патыша режиминден хамыла болан зәхметкеш х
кың оянышы, ички толкунышыгың эййәм саклап бол
җак гүйч билен дашары — «көчә» чыкышы гөркезил
Революция, көче, ил—бу ерде бир-бири билен багла
шыклы гетирилип, битеви образ дөрейәр. Җанлы в
цес гысга сетирлерде берлип, соңра тарыха йүзлен
узын сетирлер башланяр ве ене гысга сетирлер про
сиң довам эдйәнлигини гөркезйәр. Өзем бу шыгыр у
лы-кичили секиз бөлекден ыбарат. «250 000 000»-да
шахыр ачыклыга чыкяр:

Шәхермизиң көчелерин сүпүрдик,
Агартдык җайларын — гөзүң гамашяр.
Гуран агачларың барын гопардык,
Тәзеленен багда гушлар сайрашяр.

(*«Гүйз», 1978, 45-нҗи сах.*).

Бу ерде эййәм Бейик Октябрь социалистик рево
циясының мивеси хакда гүррүң гидйәр. «Көчелер
пүрилен», «җайлар агардылан», «гуран агачлар гопа
лан». Маяковский өзүниң «150 000 000»-да революц
ның көчедәки херекетини, булутларың сырылыш
гиң мейданларың ал байдакдан долушыны, умумы
херекетиниң болса батлы, гахарлы, ынамлы гүйчл
гидишини беян эдипди. Шол сөзлер Г. Эзизовың по
сында-да бар. Эмма бүтинлей башга мазмунда. Ж
докуз бөлекден ыбарат поэмада шу гүнки дурмуш,
рых, гелҗек суратландырыляр. Өзем тарыха акыл
-башлы дүшүнмек, революцияның дүнйә әхмиетине
етирмек поэманың баш лейтмотиви-максады. Онда
тирилйән тарыхы вакалар, хадысалар җемгыетиң
тайдан өзгерендигини, кувватлы социалистик сис
өврүлендигини айдяр:

Гелен дөвлет!
Гел, бу дүнйә чагаҗык!
Эййәм элҗагазна дакдылар багҗык,
Ким сен?
Эйнштейнми?

Гагарин?
Саады?
Атаң гөзләп отыр мынасып ады.

Ол сетирлер бизиң көпмиллетли совет халкымызың ики йүз элли миллиона етен гүнүнде язылана меңзейәр. Шондан соң шахыр бизи тарыхың җуммушине, «нәмедсп башлананды̆гына» әкидйәр, Лениниң генисини өңүмизде ачып берйәр, отузынҗы йылларың җыгба-җыглы әхмет процесине, Бейик Ватанчылык уршуның хупбатлы гүнлерине, Еке-тәк энәниң — Ер шарының сынасыны горамак үчин Адамзадың акыл-парасадына үнсүмини чекйәр. Поэманың ёкары социал-сыясы пафосы «Битеви Адамзадың өрбоюна галмагы» билен җемленйәр.

Диймек, Уралларда урлан, Сибирлерде сүйрелен Революция «бу гүн дүнйә системасына өврүлен социализмиң гөнезлигиди, парахатчылыгың җарчысыды» диен идеялы «Революция» билен «250 000 000» чеперчилик рухуң битевилигини йүзе чыкаряр. Ол диңе бир белли хакыкаты шыгра салмак билен чәкленмән, окыҗыны ойландыряр, эндиге өврүлип гидилен дүшүнҗелери тәзеден дуймага чагыряр.

Соңкы йылларың поэзиясында аналитик башлангыч гүйчленди, ол пикире ограм салды диен алымлар, танкытчылар мамла, Ылмы-Техники революцияның Адамзада, адама етирйән тәсирини гөреңде Поэзияның Шериң гаршысына чыкыш гүйҗи артмалыдыр, Хайры ыкрар эдиҗилиги диңе бир бар зада «хава» диймек билен чәкленмән, эйсем онуң дүйп өзенине дүшүнмэге чагырмалыдыр. Ине, өзүниң гысга өмрүнде шейле чуң поэзияны бизе ядыгәр гоян Г. Эзизовың бейиклиги-де шондадыр.

Чепер эсериң әхмиети бир я-да ики макала билен ачылмаяр, я-да шол ачылыш етерлик болмаяр. Шонуң үчин дөредиҗилигине гысга гөз айланан шахырларың «чеперчилик лабораториясына» ене-де сын эдилер, ене-де тәсин затларың үсти ачылар. Биз оңа хич шүбхеленмейәрис. Йөне бир хакыкат хеммә аяндыр — шу неслиң поэзия гелшем, ыкрар эдилишем, өз угурларыны тапышам үйтгешик болды.

1977—1978 й.

ЯШ ПОЭЗИЯНЫҢ ПУЛЬСЫ

Хәзирки социалистик җемгыетиң баш айратынлы онуң хемме угурлар боюнча сазлашыклы, планлы өсй лигидир. Өз революцион рухы, сөвешҗеңлик хәсие зәхмет эдерменлиги билен шейле җемгыети кемала тирен совет халкы диңе шу гүнүң етен белентлигин сакланмага дәл-де, эртириң үстүнликлери, гелҗег аладалары билен яшамага, өңдәки сепгитлере ынам гарамага эндик эдипдир. Бу аламат халкымызың өм манысына өврүлипдир. XX асырың соңкы чәръегин эдил башында язылан ве бирагыздан кабул эдилен зе Конституцияның, диңе онуңам дәл-де, совет дөвле ниң алтмыш йыл ичинде газанан әхли үстүнликлерин авторы болан Совет халкы, мәхрибан Коммунистик па тиямыз халк хоҗалыгының, техниканың, ылмың — м ласы, өсүшиң хемме угурлары боюнча перспектив пла ларыны дүзди. 2000-нҗи йыла ченли көп ишлериң, пр лемаларың, меселелериң етилмели сепгитлери бел нилди.

Йөне зехиниң перспектив планыны чекип болма Дөредиҗилик дийилйән задың диңе аладасыны этм сабырлылык билен хыҗувлы, ызыгидерли ишлемек калы максада етмек мүмкин. Шонуң үчин парасат Коммунистик партиямызың Меркези Комитети гелҗ ки неслиң чеперчилик мүмкинчиликлерини тербиелем билен олары йүзе чыкармак максадындан угур ал «Дөредиҗи яшлар билен алнып барылян иш хакынд йөрите карар кабул этди. Ныгтап айдярыс, асырым зың соңкы чәръегиниң башында кабул эдилен бу тар хы карар яш дөредиҗи гүйчлери тербиелемегиң пе пектив голданмасыдыр. Шонда шейле дийилйәр:

«Яшларың проблемаларыны ве хаҗатларыны ренмек, олара өз талантларыны йүзе чыкармага көм этмек, талантлары өсдүрмеги дөредиҗиликли перспе тив ёл боюнча гөнүкдирмек герек».

Дөврүң өсүш чалтлыгы эдеби процесиң хемме жа ларына активлик, җанлылык берди. Бу хили өз ришлик поэзияда хас-да месе-мәлимдир. Диңе «Түрк нистан» нешириятының 1975-нҗи йылда чапдан чыкар «Он оваз» йыгындысында шыгырлары ерлешдирил яшларың бирнәчесиниң өзбашдак йыгындыларының

шир эдилмеги поэзия мейданына гелйән тәзе гүйчлериң йыл-йылдан артяндыгына шаятлык эдйәр. Олардан Атамырат Атабаевиң «Диярым», «Сени сөймедик болсам», А. Мәммедовың «Тупан перзенди», Б. Ораздурдыеваның «Бахар болуп яшасадым», К. Гурбанмырадовың «Алабахар» , А. Акмәммедовың «Ак чәге», Г. Дашгыновың «Йүрекдәки язгылар» ялы китапларының атларыны тутмак мүмкин. Өзбашдак китаплары бу гүн-эрте чап болуп чыкжак яшлар хем аз дәл. Атлары агзалан йыгындыларда яшларың сесиндәки ынамлылык дуюляр. Шол китаплара язылан сынларда А. Атабаевиң, А. Мәммедовың Г. Дашгыновың поэзиясында чынлакайлыгың барлыгы, пикири, дуйгыны тәзе деталларда ачып бермегиң гитдигиче кәмиллешйәнлиги догры беллепилди. Шонуң билен бирликде, оларда кәбир халатларда пикири гүмүртик халда беян этмегиң душ гелйәндиги хем танкыды нукдайназардан өрән адалатлы гөркезилди. Шейле диен вагтымызда биз Н. Хожагелдиевиң А. Акмәммедовың, А. Атабаевиң йыгындыларына язан сынларыны гөз өңүнде тутярыс. Биз оны гайталамакчы боламзок. Эмма шолар ялы беллигиң бейлеки яшларың шыгырларына-да эдилмегиниң мүмкинлигини ныгтамак максады билен йүзугра ятладык.

Яш поэзияның аладалары көп меселелери өз ичине аляр. Онуң тематик герими, чеперчилик дережеси, шыгыр техникасы тайыпдан кәмиллиги, я-да говушгынсызлыгы ве ене-де энчеме меселелери хакында шу макалада гысгача сөхбет ачмагы макул билдик. Шейле максат билен соңкы ики йыллыкда чыкан өзбашдак йыгындылары, «Совет эдебияты» журналының 1975—1976-нжы йыллардакы чыкан санларында ерлешдирилен шахырана нусгалары, «Эдебият ве сунгат» газетиниң 1977-нжи йылың биринжи ярымында чап эдилен гошгулары гөзден гечирдик. Шол чешмелерде яшларың көпсанлы шыгырлары чап эдилипдир. Хас бетери-де, «Яшлара сөз берилйәр» диен рубрика билен чап эдилен гошгуларда дүрли пикирлер өңе сүрүлйәр. Шейлеликде, биз яш зехинлериң йигримә голайының гошгуларына сер салдык.

Түркмен совет поэзиясы хемише этаплайын өсүш басганчагыны гечип гелен дүрли өвүшгинли, кәмил поэзиядыр. Онуң улы-улы векиллери болупды, хәзирем

бар. Шоларың дөредижилигинде гөзе илйән эсасы з
—өзлеринден өңки чеперчилик белентлигини өзлешди
мек ве ондан хас ёкары чыкмаклык болупды. Өсүш
кануны шейле. Тәзелик өңки заты өзүнче өзлешдирме
ден, ондан башгача, оригинал йөрелгәни тапмакдан д
рейәр. Шу нукдайназардан гараланда бизде эййәм ад
ган яшларың барлыгыны айтмак гуванчлыдыр. Ин
А. Атабаевиң, А. Мәммедовың, Б. Ораздурдыеваны
К. Гурбанмырадовың, М. Көмековың, Г. Дашгынов
шыгырларында оларың бир-бирине габат гелмейән,
йәм өзбашдак ёла дүшүп угран чеперчилик тагам
барлыгыны дуйярыс. Олар поэзияның мукаддес ишиг
ни ынамлы ачып билен яшлардыр. Булар хакында г
руң эдилен вагтында эдил яңы шыгырда гүйҗүни сы
ян яшлар билен деӊ хатарда пикир өвүрмек нәдогр
дыр. Терсине, оларың йыгындыларына махсус алам
лары өвренип, шондан угур алып гайтмак хакыката х
якындыр.

Биз яш хем дөредижилик җәхетден эййәм окыжы
ра таныш авторлары илки агзамак билен ики ягда
ныгтамакчы боляры с.

Биринҗиден, ол шахырлар өзлеринден сәхел өнд
неслиң (меселем, Г. Эзизовың, А. Агабаевиң, Х. Кул
виң, И. Нурыевиң, Г. Гелдиевиң) дөредижилик теж
бесини өзлешдирен, оларың ызыны довам этдирмек б
лен бир хатарда, нәхилидир өзбашдак чеперчилик т
лерини агтарян, зехинлери тапланан яшлар.

Икинҗиден, хут шол яш диййән шахырларымыз
китаплары, гүнделик метбугатда чап эдйән эсерлери
нүден-гөни асырымызың соңкы чәрегинде дөреди
рухы өнүм болмак билен бирликде, умуман поэ
жанрында дөврүң аламатларыны сынламага мүмкин
лик берйәр. Башгача айдыланда, яш поэзияның пу
суның нәхили урияндыгыны дуймага, шол ургудан у
алып, онуң жанр өзгеришлигини белли дережеде к
гитлемәге ёл ачяр.

Шейлелик билен хер бир дөредижилик угрунда б
шы ялы поэзияда-да шу гүнүң ве эртириң арасында б
чеперчилик, рухы багланышык пейда боляр. Шоңа
рә-де, А. Бугаев, М. Бабаназаров, М. Тувакбаева,
Сәхетдурдыев, Б. Хапызова, Н. Гозлыева, Т. Садык
Х. Широв, О. Кулыева, Э. Аманов, А. Геленова, О. Б

Непесова, Ы. Хоммадов, А. Аманлыева, А. Акмухаммедов, Г. Непесов, Р. Таганов, Г. Ашыров, Ш. Чарыгулыев, Т. Таганова, О. Таңныева, Ө. Непесов, Н. Режебов, А. Нургелдиев ялы яшларың язан шыгырлары тематикасы, чеперчилик ойланмасы тайындан оларың өң яныңдакы шахырларың дөредижилигине якын дуряр. Диймек несиллер бир-биринин ызындан чалшып гелйәр, дөредижилик кешиги жуван герденлере дүшйәр.

Ыхлас! Ол хемме ишде зерур. Дөредижиликде, ылайта-да! Шонуң бар еринде үстүнлик, шовлулык даш дәлдир. Поэзияда Ватан, Сөйги, Эне, Топрак, Выждан ялы хемишелик темалар ызыгидерли ишленип гелйәр. Бу темалардан озал айдылмадык пикир тапмак, элбетде, кын. Йөне зехинин, эржеллигиң герек ерем шонда-да. Шахырың ыхласы нәче чынлакай, нәче довамлы болса пикириң терлиги, тәзелиги өзүни гүррүңсиз йүзе чыкаряр.

Гелиң, А. Атабаевиң «Сени сөймедик болсам» атлы китабындан ики бенди мысал алалың:

«Эртир уруш туржак» дийсең, энелер,
Аталар, чагалар, гараз, адамлар —
Яңлапярка шадыяна айдымлар,
Шейле шум хабара ынанармыды?
Ынанмазды эгер-эгер...

(«1941-нжи йыл, 21-нжи июнь»).

«Эртир уруш ятжак» дийсең, энелер,
Аталар, чагалар, гараз адамлар,
Ёвуз урушуң шарпыгыны даданлар,
Шейле хош хабара ынанармыды?
Ынанарды, мегер,
Йөне энелер
Ынанмаз-да,
Олар жуда бегенер.

(«1945-нжи йыл, 1-нжи май»).

Гөрәймәге садалач гөрүнйән бентлерде шахырың өзбашдаклыгы дуюляр. Ол уруш темасындан язылан шыгырлардакы пикир өврүмини, деталларың өң ленч эдилен нусгаларыны гайталамакдан сакланыпдыр. Дине сакланмак дәл-де, өзүче өврүм тапыпдыр. Ол гөзлег, агтарыш шахырың «Мазардан чыкан седа», «Душушык» «Габанжаңлык» ялы бейлеки гошгуларында хем гөзе илйәр. А. Мәммедовың «Разылашярмың, дост, мениң

билен», «Шатлык гушы гөч әйләнде калбымда», К. Г...
банмырадовың «Гошгыны гөресиң гелйәрми», «Г...
даш»», Г. Дашгыновың «Бу эне еримин гызгынлыг...
дан», «Ятсам-турсам гөз өңүне гелип дур», «Айдыщь...
«Жедел», «Сен хакдакы пикирлер» диен шыгырлар...
да-да җүпүне дүшен гөзлеглере душярыс. Шахыр...
лирики гахрыманың дурмуша ичгин сын эдип билши...
шыгырларда реал суратландырмагың хөтдесинден г...
йәрлер.

Шейле положител хадысаның тутуш шахырана и...
ли тербиелемекде-де әхмиети аз-күш дәлдир. Эмма, ...
нансак-да, шол адыгып угран шахырларда хем, олард...
кичи шахырларда-да мыдама душ гелйән умумыл...
хер бир дүшүнжә, пикире, дуйга абстракт чемелеш...
шейлебир абсолют көплүги эелейәр велин, эгер яш п...
зияда САН көплүк эдйәрми я-да ХИЛ диййип гөнерт...
соралайса, САН диййип гыгыраныңы өзүңем дуйман г...
ярсың. Элбетде, ол өңи алынмалы хадыса. Эйсем, ум...
мылык, абстракт тассыклама нәхили ягдайларда, ш...
бир ленч эдилен гураксы әхеңлер хайсы шертле...
йүзе чыкяр? Оларың себәби ниреде? Тематик мең...
ликдеми я-да чепер пикирленмеде? Бир сөз билен ...
дыланда чепер пикирленмеде. Өң белләп гечишим...
ялы, Ватан, Зәхмет, Топрак, Сөйги ве шуңа меңзеш м...
дамалык темалар шахырана пикириң-де меңзеш чык...
гына себәп болмаяр. Терсине, шол бакы темалар ш...
хырларың чеперчилик гөзлеглериң хас җуммушине а...
лашмагына ёл ачяр. Шу угурда азда-кәнде өңе гиди...
лик хем дуюляр. Йөне гөзилгинч ягдайда дәл.

Гелиң, Ватан хакда зехинли шахырларымызың дө...
ден кәбир гошгуларына сер салалың. Ене А. Атабаев...
«Ватан, депәмде сең асманың дурса», К. Гурбанмыр...
довың «Ватана сөйгим», А. Мәммедовың «Ёл ойланм...
сы» я-да «Ватан хакында ики гошгы» диен шыгырл...
рына йүзленмеги догры хасаплаярыс. Ээалы билен, ш...
шыгырларың ичинден эриш-аргач болуп гечйән пик...
Ватана сөйги. Ол жуда гowы, мукаддес. Йөне нәме үчи...
дир шол мукаддес сөйги, улы гуванч гураксы сөзл...
герекмежек сүйндүрмелер астында чала көрәп дурм...
лы? От дек ловлап галыберенде болмаярмыка? Лири...
гахрыманың говушгынсызлыгы-да батлы сөзлере ков...
лашып, тәсирлилиги говшадянлыгындадыр:

Ватаны йүрекден сөййән адама,
Ватаның хасратам горкулы дәлдир.
Ватаны агысын агламаклык хем
Хакыкы перзенде оңат ахвалдыр.

(А. Атабаев, «Ватан депәмде сең асманың дурса»).

Өз багтымы пәк зәхметден гөзлесем,
Ил бәхбиди үчин савулса дерим, —
Булаң бары сөййәнлигмиң шаяды
Әзиз Ватанымың хер дабан ерин.

(К. Гурбанмырадов. «Ватана сөйгим»).

Ёдалара байдыр Сибирь дүзлүги,
Ёдалара байдыр бизиң Гарагум.
Ёлы ёда бирикдирйән ёдалаң,
Айдымыны айдар дурар йүрегим.

(А. Мәммедов. «Ёл ойланмасы»).

Дашындан серетсең шу үч саны авторың шыгрында хич хили меңзешлик дуйланок. Оларың бир меңзешлиги — тематик бирлик. Догры. Херси өзүче пикир йөредйәр. Эгер икиси ватанчылыгы умумы әхеңде яңзытса, үчүнжиси предметлейин гүррүң эдйәр. Ватан үчин агламаклык айып дәл диен пикир тәсирсиз дийип болмаз. Йөне ол нәхили «перзенде оңат ахвал» болмалы? Дүшнүксиз. Белки-де Ватана абанан ховпа аглаян гахрыман өзүни «оңат» дуйян дәлдир? Терсине, шол ховпы салана онуң калбында газап гайнаяндыр! Шейле-де болмалымыка дийййәрис. Герегинден артык сүйндүрилен шыгырда максат лирики гахрыманың өзүни Ватаның чын перзенди саймагы. Шол дуюляр. Боланы. Йөне үстүне ховп абанан Ватаныны жаны-тени билен горамага тайяр гахрыманың «оңат ахвалың» ичинде дуюшы окыжа дүшнүксиздир.

Икинжи мысалда биз озал поэзияда көп душян зәхмет-дуйгы Ватан линиясыны ызарлаярыс. Белли, таныш линия. Үчүнжи мысалда абстракт сөйгүден гача дурмаклык бар. Автор сөйгини ер-юрт билен баглаяр, чеперчилик өврүм эдйәр. Бу садалач болса-да хакыката, реал зада якын боланы үчин өзболушлы хем-де өзүне чекижи. Йөне ол гошгы хем А. Атабаевиңки ялы сүйндүрмеден халас дәл. Докуз бент шыгрың хайсы бендини айырсаң-да пикириң арасы үзүлмейәр. Инди

дөредиҗилик ёлуна ымыклы дүшен шахырларымызд шейле кемчиликлериң болмазлыгыны ислейәрис. Чүн ки бу ягдайың соңкы яшларың эсерлерине гечмезлиг үчин «сакасына» бек болмалы.

Яш поэзияның ики саны положител тарапының бар лыгыны турувбашдан беллемегимиз герек. Оларың би ри шу гүнки яшларың шыгырларында «биографик» хә сиетлериниң ёклугыдыр. Биз муны 1975-нжи йылың де кабрында яш языҗыларың Марыда гечирилен респуб ликан семинарында эден «Яшларың дөредиҗилигинд эсасы хәзирки заман тенденциялары» атлы доклады мызда-да белләпдик. Икинҗи үйтгешиклик болса эй йәм 1976—1977-нжи йылларда языланн шыгырлард душяр. Ол языланн шыгырларда проблемалайын затла рың гозгалмагы. Диңе бир гозгалмагам дәл-де, он чеперчиликли суратландырмага эдилйән чынлакай сы нанышык. Биз шейле фактлары Б. Амангылыҗовың «Контрастлар», М. Бабаназаровың «Сын эдерсиң а ёлуна Акмаяң», «Пасыллар», А. Аманлыеваның «Бол йын», Х. Каканепесовың «Гушҗагазың арзувы» ял гошгуларында гөрйәрис. Хайсыдыр бир тәсирли детал аркалы пикири аңлатмак болса шыгырларың утушл тарапы. Екеҗе мысал:

«Реңклеӊ хайсы говы?
— Сарысы говы.
— Себәби?..
— Тыллаиың гөркүне меңзеш.
— Реңкиң хайсы яман?
— Сарысы яман.
— Себәби?
— Саралан сыркына меңзеш.
— Реңкиң хайсы говы?
— Гарасы говы.
Гарагөз гызларың гарагна меңзеш.
— Реңкиң хайсы яман?
— Гарасы яман.
— Себәби?
— Бетполлен йүрегне меңзеш».

(Б. Амангылыҗов. «Контрастлар»).

Яшларың бири юмшак лиризме йыкгын этсе, бейле киси философик ойланма үнс берйәр. Шахыра гыз А Аманлыеваның шыгырларының аглабасы өз арзувчы лыгы, ыхласлылыгы, йүрекдешлиги билен тапавутланяр

«Чырам бол-да, өчме йигит,
Гүйчли тогуң болайын
Багбаным бол, гачма йигит,
Сахы багың болайын»

(«Болайын»).

А. Аманлыеваның ёкаркы гошгусына махсус хәсиет онуң «Өмүр отлусы», «Перзентлик боржы», «Ынсан гөзеллиги» ялы шыгырларында-да бар. Оларың эсасы үндейән зады—гуманизм, бирек-биреге вепалылык. Эйсем, бу аламат диңе шол гошгулара махсусмы? Ёк. Биз оны А. Геленованың «Дүнйәң хасабаты», О. Бегнепесованың «Бентлер», О. Таңныеваның «Яз гиҗелери» атлы шыгырларында сынлаярыс.

Биз поэзия билен иш салышян яшларың барха артяндыгыны белләндик. Эмма мукдарың хиле гечмек процесини-де ятдан чыкармалы дәл. Аз болса-да бирнәче яш шахырларың шыгырларында образлылык, чепер овүшгинлилик, сураткешлик хас йити дуюляр. Г. Дашгыновың, А. Бугаевиң, М. Бабаназаровың көп шыгырларындан оны тапмак мүмкин. Умуман, шол үч яш шахыра улы умыт билдирмек өте гечилдиги болмаса герек. Оларың гошгуларында поэзия болан җогапкәрчилик, чынлакайлык, ызыгидерли агтарыш гөзе илйәр. Өсүп барян зехинли яш шахыр Г. Дашгыновың шыгырлары өз хыҗувлылыгы, гөчгүнлилиги, оба адамларының психологиясыны ачмакдакы өзболушлылыгы билен окыҗыны өзүне майыл эдйәр. Онуң «Гүйч барлаян гурал гөрленден соңкы ичгеплетмелер», «Ялңышларым», «Кимлер сенден нәме үчин нәразы?!», «Атам» гошгулары, М. Бабаназаровың «Эден ишлеримден болян нәгиле», А. Бугаевиң «Яшлык» шыгырлары идеясының айдыңлыгы, чеперчилик тайдан кәмиллиги билен тапавутланяр.

Шу гүн бир зат
Дүшйәр онуң ядына:
Алардын-да
Эшежигиң ардына,
Сүрүп илерлигне —
Догры гүзере
Әкидердиң
тоя-томга, базара...
Бу гүн сени
Алып барян өвлүйә...

...Шунуң үчиң
Өсдүрдиңми оглы я?!

(Г. Дашгынов. «Атам»).

Гайдып гелйәр өз эркиме ынанҗым,
Жахана сөйгимден довлаян шо хал,
...Мушакгат ягдырып,
Берип теселли,
Дурмушың сынаян болмагам ахмал

*(М. Бабаназаров. «Эден ишлеримден
болян нәгиле»).*

Алнан мысалларда гоязылык, пикир дүрлүлиги, мазмун байлыгы өңе сайланяр. Тәзе пикирлери орта атян окыжының чеперчилик ислегини канагатландырян гошгулар Р. Тагановда-да, Г. Ашыровда-да, Т. Садыковда-да ёк дәл.

Эгер Р. Таганов «Дурмуш сахнасындан», «Чал гуюп берсене» шыгырларында оба дурмушына белетлигини гөркезсе, Г. Ашыров чага психологиясыны ачмага укыплы «Токай», «Гурбага», И. Худайбердиев болса тебигат гөзеллигини сеерлик билен чекйән «Сайгаклар», Т. Садыков хем «Машгала баша душенден соңкы ойланмалар» атлы гошгусында философик ойланмалара йыкгын эдйәндиклерини гөркездилер. Буларда бир-бирине гапма-гаршы гоюлян ахлакларын, хосиетлерин, хадысаларың үсти билен ачылып гөркезилйән лирики гахрыманың образы өз оригиналлыгы аркалы ятда галяр. Р. Тагановың адй агзалан гошгусында тойда пула гызып айдым айдян багшының хем-де илиң алкышыны алып шыгыр окаян шахырың чепер образы берилйәр. Өзем жуда уссатлык билен чекилипдир. Я-да Т. Садыковың мысал алнан гошгусындакы идея хем өрән шовлы деталларда йүзе чыкарыляр. Чагака эне-атаның юмшуны ёкуш гөрйән гахрыман машгала баша душенде шейле диййәр:

Язгарардым сизи овнукчыллыкда,
Хем диердим: «Башлаплырлар гожалып»,
Бу гүн ойлаярын шол затлар хакда,
Баша душенден соң улы хожалык

Индн хакыката душүнйән кем-кем.
Гайта-гайта палтам дегенсоң даша.
...Какам пахыр гахаржаңам дәл экен,
Эжемем зейренжең дәл экен аша.

Гөрлүп гечилен мысаллар яш поэзияның өсүшделигини, онуң жаныпкеш векиллериниң барлыгыны тассыклаяр. Йөне мунда энтек бэрден гайдян, умуман шыгра совуклык билен чемелешйән яшлар хем азлык әденок. Окан махалың хич хили тэсир этмейән, ятда галмаян шыгырларың мукдары көп. Хениз йөнтемликден сайлапмадык, айтжак болян пикирини дурлап етишмедик гошгулар газет-журналларын энчеме сахыпаларыны эелейәр. Биз яшларың зехинине гиң ёл ачмалы. Шонуң иң ыгтыбарлы ачары поэзия дегишли эсерлери көп окамак, шыгрың сүңңүне аралашмакмыка диййәрис. Кәбир ягдайларда илкинжи тэсир нетижесинден йүзе чыкан гошгулара душярыс. Оларың чеперчилик тайдан югрумының стмонлиги дессине гөзе илйәр. С. Агаоразовың «Пенжирәңиз ачып, йылгырып дуркан», О. Халлыевиң «Этюд», Х. Гурбангелдиевиң «Перишан умыт», Б. Сейитбердиевиң «Ынжама», Х. Чарыевиң «Ыкбал» А. Алланазаровың «Гарагума», О. Таңныеваның «Шәхерли жорама», Ч. Режебовың «Дагларын хайбаты гаясы, дашы», А. Акмәммедовың «Адама бир гезек өмүр берилйәр» гошгулары йылылыкдан махрум. Оларда не сураткешлик бар, ене-де гутарныклы пикир жемлемеси. Кәбир яшлар болса пикири аңлатмакда хәзирки заманың талапларындан жуда песде дуряpлар. Гелиң, Х. Нурмырадовың «Атамың овазы» шыгрындан бир бент алалың:

Кәте мен гижелер галып азара,
Пикир дерясында йүзйән, бойлаян.
Келләм дөнйәр хангечениң базарпа(?)
Ятламалар гирдабына гарк болян.

Хәзирки заман окыжысы «хангечениң базарындан» дашлашды. Онуң нәме маны бержек боляндыгы долы әйдынлашмаяр. Шахыр тәзе деталь, меңзетме тапмаклыга дерек тарыхы тайдан мөврити гечен заты пикир доланышыгына гиризмекчи болупдыр. Ол хем йөнтем, хем гөмелтей болуп чыкыпдыр. Умуман Х. Нурмырадов сейрек язяр, өзем жуда совук, зораякдан язылан гошгулары бу яш шахырың поэзия сунгат хөкмүнде дәл-де, сенет хөкмүнде гараян ялы ягдайдан хабар берйәр. «Дайханың айдымы», «Селлели адам» ялы шыгырлары-да шахырың мүмкинчилигинден бәрде.

Яш зехинлерде тебигат хадысаларыны адамың ру
ягдайы билен жуда дуярлыклы шөхлелендирмегиң х
десинден гелйәнлери-де душяр. Н. Режебовың «Ягш
өң яны» атлы шыгры шунуң мысалы болуп билер. Ш
гыр ягыш ягмазындан өң хованың пестишлигинден, с
раның солгунлыгындан хабар берйәр. Эдил шу пур
гошгы язмагың күйүне душен шахырың калбында гоп
харасат, рухы эзъет билен гөвнежай дегширилйәр:

Ягышың өң яны шейле болянмыр,
Хем-де гошгы язылмазың өң яны.

Биз кичижик жемлемеде улы маны сызярыс. П
зияның гүйжем шонда.

Яшларың дөредижилигине махсус бир ягдай хак
да-да йөрите дурмагы макул билдик. Оларың көп
энтек өз «йүзүни», өз «сесини» тапып билмән көсенй
лер. Ине, Б. Ораздурдыеваның «Сөйги сетирлер
«Томаша залында дөрән сетирлер», О. Кулыеван
«Арзуваларымың бой алан ери», «Йүрек ургусы», «Ду
доки сөйги», Б. Хапызованың «Гүллер», «Гел томс
дага гиделн сейле», «Сен гелерсиң айдым беслән к
бында» гошгулары. Буларың хеммеси «Совет эдебият
журналының 1975-нжи йылда чыкан биринжи саны
ерлешдирилипдир. Догры, шахыра гызларың үчү
көпден бәри актив чыкыш эдйәр. Өзлери-де гумани
сөйги, вепалылык хакында язярлар. Йөне нәме үчи
дир оларың шыгырларыны бир-бириңден айыл-сай
эдип болмаяр. Мегерем, онуң себәби гызларың т
чеперчилик гөзлеглери билен кәнбир гүмра дәлдик
ридир. Галыберсе-де, оларың хеммесинде пәхилид
хыялбентлик гүйчли. Лирики гахрыман хыялында
вер яр билен сөзлешйәр, оны дүйшүнде гөрйәр, я-да о
өз янына чагыряр. Башга бир халатда болса гөрл
сыналан дурмуш дәл-де романтики ёкары гөтерил
гахрыманы окыжыдан дашлашдырып гойберйәр.
Хапызованың хайсы гошгусыны окасаңыз хем онуң л
рики гахрыманының өз ислегине говушян пурсаты
душмаярсыңыз. Я-да О. Кулыеваның лирикасына гул
ассаңыз бирхили сусулгың, говушгынсызлыгың бар
гыны дуярсыңыз. Б. Ораздурдыеваның гошгуларын
сүйжи арзувлы бай йүрегиң гүрсүлдиси эшидилсе-
онуң реал зада, дурмуша якынлашман галмагы лап
ны кеч эдйәр. Бу хили пурсатлар шахыр гызларың ү

сиприцем эсерлеринде нәхилидир мазмун, рухы битевилигиң барлыгыны тассыкламага мүмкинчилик берйәр. Нәхили? Элбетде, ол поэзия билен хемише иш салшып гелйән, зехинли гызларың кәмиллешип гитмегине пәсгел берйәр.

Яш поэзияның гөзден гечирилен нусгалары онуң кадалы өсйәндигини субут эдйәр. Йөне шуна серетмезден, вагтың гечмеги билен шол жуван авторларың бирнәчесиниң дөреджилик мейданындан дашлашмак ховпы-да дуюляр. Өзлеринде зехин бар болан Ы. Хоммадов, Ө. Непесов, Г. Непесов ялы яшлар жуда-жуда сейрек чыкыш эдйәрлер. Гележекде оларың поэзияның кешигини чекйән шахырлар болуп етишмеклерине ынанмак кын. Дөреджиликде болса иргинсиз зәхмет герек. Метбугатда йыгы-йыгыдан чыкыш эден О. Аннаев ялы яшларың хем бады говшады. Эдеби сынаг бирбада өз мивесини бермейәр. Ол йыллара мәтәч. Бу догруда яшулы языжымыз Б. Сейтәков яшларың дөреджилигине багышланан республикан пленумда ерликли айтды:

«Өвги билен-де, дөвги билен-де, айратын адамларың хемаяты аркалы-да, агыңа-да ак, гарана-да ак дийилмеги билен хакыкы языжы болуп болмаяр. Диңе хакыкы ыхлас аркалы, зехиниң гудраты нетижесинде жошкун йүрек билен, халка, партия берлен йүрек билен дөреджилик ишинде нетиже газанып болар. Бу тәзелик дәл. Бу бозулмаз, мыземез кануңдыр» («Эдебият ве сунгат», 1977, 2-нжи март.)

Поэзия тиз өсйән, өзгерйән жанр. Ол дуйга баглы. Пикир байлыгына баглы. Бизиң гүнлеримизде онуң хатарлары яш зехинлериң хасабына артып баряр. Дүйнки яш автор — бу гүн өзбашдак йыгындылы шахыр. Ген өзбашдак йыгындыда хем дәл, өз ёлуны тапмакда. Өз ёлы билен барян зехинли яшлар бизде бар. Оларың бар еринде поэзияның пульсуның уршуны дерңемек кын дәл. Эйсем, яш поэзияның пульсы нәхили?

— Яш поэзияның пульсы кадалы.

1980 й.

ТОЛКУНЛАРЫҢ ОВАЗЫ

«Түркменистан» неширяты яшлар поэзиясы барад асыллы иш этди. Ол етмишинҗи йылларың ахырла рында бәш саны жуван йүрегиң илкинҗи йыгындыла рыны окыҗылара хөдүрледи. Бәш йүрек! Бәш толкун Сиз нәхили?

А. Аннадурдыевиң «Рубагылар» (1978), О. Аннае виң «Сынаг», (1978), А. Ташовың «Гөзъетим» (1978) Н. Режебовың «Топрагың тагамы» (1979), Ш. Чарыгу лыевиң «Бахар чакылыгы» (1979) йыгындыларыны эл аланымызда ёкардакы совал бизи гуршап алды. О бүтинлей тебигыдыр. Чүнки атлары тутулан яшларың бир вагтракда язып башландыкларыны яда салалың Ине-де оларың бәшисиниңем биринҗи өзбашдак шахы рана йыгындылары деңечеррәк дөвүрде нейда болды Элбетде, йыгындылар белли бир форма эерилип чыка рылыпдыр. Умуман аланыңда көп ерлерде шейле эдил йәр, эмма бизиң республикамызда бу илкинҗи тежри бе хас-да якымлы гөрүнйәр. Йыгындыларың ызынд берлен зерур маглуматлар окыҗы үчин онуң ичиндәки шахырана әлеме дүшүнмеклиге ярдам эдиҗилик ролу ны ойнаяр. Буларың көпуси Союзымызда гечирилен яш языҗыларың маслахатларына гатнашыпдырлар Диймек, ынам бар. Диңе бир ынам дәл-де буларың йы гындыларының чап эдилшиндәки үйтгешиклик, Бү тинсоюз шахырана фестиваллара актив гатнашмак оларың өзлеринден өңки поэзия неслинден бирнеме я-да чекинмән айтсак, хас тапавутлы тарапларыдыр Эмма булар, элбетде дашкы гөзе илйән тапавутлар Меселе бәш йүрегиң херсиниң дүнйәни дуюшында, өз лешдиришинде.

А. Аннадурдыев турувбашдан поэзияның диңе бир гөрнүшинде гүйҗүни сынамакчы боляр. Өзи-де өрән гадымы хем чылшырымлы рубагыларда. Пикир хем максат онланылмага мынасып. Шу гүн рубагыларың асыл функциясы хакда гүрлемегиң гереги ёк. Ол хеми ше пикириң, хәсиетиң ачылмагына хызмат эдипди. Йөне дүрли дөвүрлерде дүрли деталлар аркалы. Шу етерлик, А. Аннадурдыевиң рубагыларының рухы бизе якын, чүнки ол бизиң дөвүрдешимиз ве пикирдешимиз. Геп шахырың башарнынгында. Тәзечил ойланмаларында,

убагы тарыхында сыналан өврүмлериң шу гүнки өвүшиклериниң ачылмагында, пикир, дуйгы дуюш серхеиниң гиңелмегинде.

Иллер-гүнлер ак дийселер аксың сен
Иллер-гүнлер гөк дийселер гөксүң сен.
Иллер-гүнлер нәме диййән болсалар
Такмынан, такмынан шончараксың сен

Эгер рубагыларың хер бендинде болмаса-да, агласында өзүче ойланмагы, окыжының пикир мүмкинчилигини артдырмагы башарян А. Аннадурдыев тутуш ыгындысында классыкы поэзия махсус өврүмлилиге, уйгының халкы тарапларына йыкгын этсе, О. Аннаев өчбер тайдан аз болмадык гошгуларында ваканы, дуйыны, тәсири узалданыны кем гөренок. Ол «Оба», «Сәхи», «Өзгерипдир оба өңкүлигинден», «Депәми дирерим ак асманыма», «Ядыгәрликлер», «Эне хакда балада», «Перзентлик боржы», *«Мениң бар байлыгым — из достларым»*, «Сада арзувлар» ялы гошгуларында мумы пикирлери гиниңлейин ачмагың хөтдесинден елипдир. «Сынагы» окап чыканында шахырың йыгындысына махсус зат: довамлылык, хер бир эсер кичик вака чалым эдйәр диен нетижә гелйәрсиң. Элбетде, буларда хич хили зыяплыклы зат ёк. Эсасы зат кыжының сынчы гөзүниң озал ленч эдилмедик өврүмерде эгленмегинде. Авторың шыгырларының ичинден интевилик, улулык, гиңишлик дүшүнжеси эриш-аргач олуп гечйәр. («Ватан хакда айдым», «Алты айдым», Чагакаң өйнүзе ерлешйән дүнйәң» ве шуңа меңзешер).

Гүррүңи эдилйән бәш шахырың хеммеси-де тематик тайдан көп дүрлүлик, пикир өврүмлерде умумылык, якынлык билен бир-биринден аз тапавутланярлар. «Топрагың тагамында» Н. Режебов хем көпрәк гүрлемеги кем гөренок. Онуң шыгырлары догрусында тәнкытчы О. Ягмыров хем язды ве ерликли игенди. Пәне шахырда мүмкинчилик көп. Ол шыгры енииллик билен язяр, деталлара «дем салмагы» башаряр. Эгер үнс берип окасаң, онуң шахырана пикирленишиниң чалт өзгерйәнлиги, абстракт затлардан гачянлыгы, дуйгулара сырлылык берйәнлиги билдирер:

Бедениңде жемлэп эхли межалы,
Бир бичәрә «эне» диййжек дилини,
Бир гызың балындан дойжак дилини,
Парча-парча эдип чейнеди йигит,
Бирден бейхушка-да самраймаз ялы...

(«Харбы сыр»).

Авторларда шовлы гошгулар билен бирликде, к
ленч сүйндүрилен шыгырлар-да аз душмаяр. Сү
дүрме шыгрың бент саныңдан гөрүнсе-де гөрүнйәр
лин, айдылжак пикириң өзүниң гысгача беяи эдилэй
ли махалы-да шо-ол эйлек-бейләк чекилип, гидил
отурылмагында йүзе чыкяр. Н. Режебов хем шейле с
лиге ёл берйәр. «Гоншы», «Бахар», «Дагда», «А
«Барыбир, сен мени сөймэи билмерсин» ялы шыгыр
рында-да ол бир пикири өврүп-чөвүрйәр.

Эмма дашындан гөрәймәге гөврүмли шыгыр бол
-да, пикир тайдан көп дүрли, тәсирли эсерлер хем
дәл. Олары оканыңда шахырың сөхел өзүни эмгесе,
ламыны йити ишледип билжегине гүвә гечйәрсиң.

Аслында биз байлыгың дәл,
Байроның,
Пырагының ызын ызлап селледик
Биз бу дүнйә диңе кейп этмәге хем
Гелнимизи беземәге гелмедик.

«Достума» шыгры-да эдил шейле хөрпде язылы
дыр. Бейле гошгуларың узаклыгы дуюлмаяр. Йөне ш
хыр пикире аша гызыгып, нәдүрслүк хем гойберйәр:

Мениң шахыр эден кеммагал ыкбал(?)

(«Отуз яш»).

Бипарх йөрәп барян шол гамгын(?)
гелни.

(«Ягыш»).

Шәхериң кеплери титилигинден(?)

(«Дагда»).

Бу хили мысаллары гетирмек кын дәл. Илкинж
синде шахырың яш ыкбалының нәме үчин кеммага
лыгы душнуксиз болса, бу ерде кичи гөвүнлиликд
дәл-де, социал манысында душнуксиз болса, икинж

сетирде бипарх гелниң гамгынлыгы-да дүшнүксиздир. Эгер гелин гамгын халда гелйән болса, диймек ол бипарх дәл ахырын! Гамланмак, шатланмак асла бипархлык дәлдир. Иң соңкы сетирде-де образ шейле анык гөз өңүне гелмейәр.

Кәбир ягдайларда автор өзүнден өңки шахырларың айдан пикирине маңыдаш затлары-да язяр. «Дениз ве гыз» гошгусы С. Өрәевиң «Дениз ве гыз» гошгусыны бизде икиленч җапландырса, «Угратмак» шыгры-да өз рухы боюнча М. Бабаназаровың «Ярыма чекди» гошгусына җуда якындыр. Бу хили боланда, элбетде, пикир, дуйгы, деталь меңзешлиги йүзе чыкяр. Хатда шейле гошгуларың идеясы, сюжети-де шол бир зат боляр.

«Шахырың «Серкерде» атлы лирики поэмасы окыҗыда оңат тәсир галдыряр. Мундан башга-да бу поэмада тапгыр-тапгыр акып гелйән дуйгулар тарыхың сапакларыны ядыңа саляр. Авторың гелҗекде шейле эсерлери дөретмек укыбына ёл ачяр.

Аслында шейле лирики поэма язмаклыга хөвес ве башарнык А. Ташовда хем душ гелйәр. Онуң «Гөзъстим» китабындакы « Пида» поэмасы мунуң шаядыдыр. Башлангыч шахырларда болшы ялы А. Ташовда уссатларың какувы-да дуюлман дуранок. Онуң «Мүсүр депдерлеринден» атлы шыгырлар топлумыны оканыңда мешхур Г. Сейитлиевиң Эйран, Хиндистан хакдакы аҗайып гошгулар топлумының ялкымы йүзүңе чаян ялы болярсың (айратын-да «Багшиш» шыгры). Йөне А. Ташовың китабы хакда гүрлененде онуң тәзе капыялар тапмага укыплыдыгыны пикири сададан тәсирли бермегиң хөтдесинден гелйәндигини беллемелидирис.

Шахырың «Сен дүнйә иненде» гошгусыны оканыңда онуң поэзияда өз орнуның болҗакдыгына ынанасың гелйәр:

Сен дүнйә иненде
өзүми гөрдүм,
Аталык борҗумың гымматын дуюп,
Өмрүмиң өңүнде хасабат бердим,
— Яшайшы отуз яш йигделтдим —
дийип

Шейле гошгулар көп болсады. Я-да «Дири гел
шыгры. Буларда дурмушам, алада-да, дуйгы-да ба
Биз жуван йүреклериң бәшисиниң денечеррәк в
да дөредижилик мейданына гелендиклерини «Түр
нистан» нешириятының оларың китапларының бе
формада окыжа хөдүрлемегини оңландык Говы б
лангыч. Йөне оларың мукдар меселеси, элбетде,
дәл. О. Аннаевиң «Сынагы» өз деӊ-душ галамдаш
рыныӊкыдан ики эссе көп. Эгер ол көп сөзлүл
ден гача дуран болса, бентлери бирнеме гысса,
кир гиң, дуйга бай боларды. Көп сөзлүлик мазму
яйрадяр ве окыжыны тиз ядадяр. Лирика гысгалы
эмма өз тәсириниң довамлылыгыны сөййәр, хемише ш
ымтыляр. Эдил А. Аннадурдыевиң бир рубагысы
айдылышы ялы:

Гездим ил-гүн үчин от-элек болуп,
Дүнйә пикирине жансерек болуп.
Язып етишмедик гошгы сетирим,
Кепенимден чыкар кебелек болуп.

«Бахар чакылыгы» йыгындысының авторы Ш.
рыгулыев гөврүми аз шыгырларда көп зады берм
ислейәр. «Антенналар», «Башга гызлар, башга-ба
огланлар», «Гүйзден үч чемен» гошгуларында бу м
сат оңа башардыпдыр. Яш шахыр поэзияда хемишел
темалардан четрәкде дураныны кем гөрмедик бола
чемели. Адаты оба дурмушына дегишли гошгулары
ол пейзаж билен хәсиети деӊ суратландырмагың х
десинден гелйәр:

Онсоң, биз бой алдык.
Аз-кем уладдык.
Инди пикиримизем ушак дәл бизиң.
Йөне чагалыгмы гөзлейән сенден
Хер йыл муртларыны товланда үзүм.

(«Акдашаяк»).

Ш. Чарыгулыевде романтика гүйчли. Ол өзүнд
улы болмакдан даш, гаты гүрлемеги халамаян, юва
тап оба йигидиниң сада ойланмасыны суратландырм
га хөвесли. Өзем шол угурда көпленч шовуна дү
йәр. «Дуйш», «Яр-ов жан», «Энәниң оглуна хат
(С. Есенине вариация) шыгырларында муны дуйм
кын дәл. Эмма кәбир пурсатларда ягыш билен, бах

билен баглы берилйән гошгулар йыгындыда агдыклык эдйәр-де, умумы китабын тематик өрүсини даралдян ягдайлар эмеле гелйәр. Белки-де бир хасаба гөрә бу догрудыр. Көпленч шахырлар гум, даг хакда герегинден артык язярдылар, хәзирем аз-куш дәл. Соңабака бу соңкы несил үчин түйс эндиге өврүлип гитди. Бәш авторын ичинде велин Ш. Чарыгулыевиң лирики гахрыманынын гөзи ягышда, бахарда. Бахар дуйгынын яшлыгы, бахар йигитлик чагы, бахар төзе ойланма. Бу хили эхенли шыгырлар хем йыгындыда аз дәл. «Ене бахарлара дүшсе назарым», «Хас ир гелен бахара», «Саңа совгат берсем» ялы гошгуларда дуйгы бахарың үсти билен ачыляр. Диймек, шахырың өз йыкгын эдйән белли-белли предметлери бар, олар оңа яраяр, шоларың ичинде онуң дуйгусы активлешйәр. Бу хеммелерде шейле болуп дурмаяр. Бир авторда гүйзүн, бейлекисинде бахарың я-да дагың, өзгелерде чөлүң гозгалаңа салмагы мүмкин. Бу ердe хич хили хаталык ёк. Йөне бир зат болуп билер, ол хем айдылжак болуняп пикириң тәсириниң говшаймагы ахмал. Шонуң үчин хемише жайдар деталын гөзлегинде болмалы. «Достларымы ятлап», «Гызлар ләле какдылар», «Мыш-мышлар» атлы гошгуларында ол бизиң күйсейән деталларымызы таняр. Аз-кем сүйндүрилендигине гарамаздан, «Мыш-мышлар» тәсирлилик жәхетден айратын сайланяр:

Боланмыш, болжакмыш,
Чыимыш,
Яланмыш,
Онсон, ене-де мыш,
Чилим түссесинден долы жай ялы —
Бу гүррүңиң бары
Бош,
Бош,
Бош!

Умумылыкда аланында бәш авторың йыгындылары шахырана сынагың довам эдйәндигини гөркезйәр. Ине, ала мейдан. Зехиниңи сынарын дийсең, хайдабер. Булар Ш. Чарыгулыевиң «Дарагтым» диен гошгусында айдылышы ялы «бәш серелик яш нахал». Яш нахаллара идег, үнс зерур. Эмма шахалары мердемси болар ялы иргөзинден дөзүмли дарашмалы.

Озалы билен, Н. Режебов-да, А. Аннадурдыев шахыраналыга якын, оңа дүшүнйән зехинли яшл... Булар сынчылыгы хемише-де башарсалар герек. Эм... икиси-де «акыл сатяр». Поэзия философиядан бош д... дир велин, ол биринжи нобатда сунгатдыр, образды... Шоны унутмалы дәл.

О. Аннаев, А. Ташов, Ш. Чарыгулыев кәбир хал... ларда бир пикири өвран-өвран хечжиклейәрлер, сө... узалдярлар. Бу ягдай О. Аннаевде хас гүйчли ялы. Д... ры, тутжак болян задың, чекжек болян образың ваг... билен айдыңлашман, сөз узалдян пурсатлары көп ш... хырлара махсус. Бу ягдай уссатларда-да аз душ гелм... йәр.

Бу гүн поэзиядан эдилйән талап артды. Илки га... малы зат көпсөзлүлик, ене бир гачмалы зат өз-өзү... гайталамаклык. Галыберсе-де, тәсире дүшүп, шонуң т... руна чолашып галмакдан гача дурмалы. Бәш толку... да шейле затлардан дашда дурмага, гележекде өзба... дак акабалара өврүлмәге укып бар хасап эдйәрис.

1980 й.

ПОЭЗИЯ ҢАРТАСЫНЫҢ ӨҢҮНДЕ

Бейик Магтымгулыдан гайдан шахырана акым б... зиң заманымызда йылылык толкунының гиден бир у... гамыны дөретди. Магтымгулы, Кемине, Сейди, Зели... Молланепес, Мәтәжи, буларың ызы билен Молламу... Ата Салых, Рехмет Сейидов, Ораз Тәчназаров, Ам... Кекилов, Гара Сейитлиев, Керим Гурбаннепесов, Бе... диназар Худайназаров, Мәммет Сейидов, Аллабер... Хайыдов, Гурбанназар Эзизов, Халыл Кулыев, Анн... берди Агабаев, Италмаз Нурыев, Байрам Жутдиев ди... ленде нәхилидир толкунлар яда дүшйәр. Ичгин сер с... лынса, оларың херсиниң өз белентлигиниң, яйравының... пикир өврүминиң, тарыхдыр дөвүр билен серхетин... бардыгыны гөрерсиңиз.

Шол шахырана картаның революциядан өңки бө... гинде бир азажык саклаиалың. Специалистлериң хаб... бермегине гөрә, бу дөвүрде йүзлерче шахыр болупды...

Олар догрусында ылмы ишлер гечирилди, гечирилип дор. Эмма деврe сес гошмак, йүреге гирмек бабатда жарда агзалан алты зехин өңе дүшйәр дурубeрйәр. Белли болшы ялы, чеперчилигиң ёлы шейле: онуң лаыклык өлчеги пайхас, образлылык, деврүң ритмине як гошмак, девлетлилик!

Биз соңкы сөзи йөнелиге ныгтамадык. Рус танкыды пикри шыгра хәсиетлендирме беренде «девлетлилик» билен кесгитлемәни уланып уграды. Ол тәзе тапылан сөзем дәл, өңден довам эдип гелйән дүшүнже болуп, онуң дине хәзирки заманлык рухы ачылды. Түркменлерде «Девлетли гүррүң этсене», «Девлетли маслахат бер» дийилйәни хем шоңа сырыгяр. Дередижилик дүнйәси гиң шахыр овнукчыллыкдан, хусусы бәхбитден сайланяр-да, деврүр мөчберинде ойланяр, илиң-гүнүң аладасы билен дем аляр, шондан «кеселлейәр». Бейик Магтымгулының:

Дердим бардыр диярымдан, деврүмден...

сетирлери билен башланян гошгусыны тәзеден окап чыкың. Ол XVIII асырың җемгыетчилик гурлушына гөнүкдирилен улы угры дәлмидир?! Я-да шахырың «Бәшимиз», «Или гөзләр», «Фетдах», «Гача башлады», «Ажап эйям гелмеди»... шыгырларына диң салың. Сиз дагыныҗ түркмен тире-тайпаларының бир девлете бирикмегиниң арзувыны чекйән йүрегиң гүрсүлдисини эшидерсиңиз. Кеминәниң «Гарып», «Гарыплык», «Казым», «Бейле» гошгулары сатираның конкретлиге гечишиниң айдың нусгасы ахырын. Әралы пир онуң диңе умумылашдырылан, типлешдирилен бир векили болуп, шонуң үсти билен тутуш эзиҗи сынпа гөнүкдирилен танкыт гөрешиң сөз тәрине берк даяныпды. Серкерде шахыр Сейди оны «Хош имди», «Лебап, хош имди», «Шол сөвеше барайлың», «Беглер» ялы отлуклы гошгуларында ярага гечирипди, ачык херекете өврүпди. Зелили «Ватаным, сени», «Җандан доян ялы болдум», «Салам Сейди», «Чопан» ялы онларча эсерлеринде социал эзилишиң процесе гечишини реал суратландырмагың хөтдесинден гелипди. Молланепес сөйгүде диңе «Махмалың четини» гөрүп галса, Мәтәҗи онам «Элден гидерипди». Махласы, классыкы поэзия тутушлайын планында, социал хорлугың процеслейин беяныдыр.

Чүнки Магтымгулы «гөкден учан топ жыгалы дур[...] ны» — поэзияны ере гондурыпды. Ол ердәки зулу[...] гөрмән дуруп билжек дәлди. «Классыкы эдебият» д[...] ленде онуң сыпны хәсиети эййәм ачылыпды, чепер м[...] мун барха революционлашян дуйга, социал оянышa [...] лайлашярды. Классык шахырларымыз поэзия эста[...] тасының бир ужуны тәзе девре говшурды. XX асыр[...] башында кабул эдилен ол таяк отлы кесевә айлан[...] Көрмолланың «Большевигинден» бәрлигине окгун[...] гайтды:

Пахыр бәхбидине басды байлары,
Асманда булутдан чыкарып айлары,
Гарып үчин пиже ерде жайлары
Өз-өзи эчилип гурды большевик.

«Зәхметкеше арка дуран» шол большевиге багы[...] ланан адыбир оданың соңкы бендини мысал алды[...] Юртда болян революцион өзгеришлиги батыл шах[...] рың «гөрмеги» иңңән тәсин эдеби хадысадыр. Шол [...] вүрлерде ене бир батыл шахыр Ата Салыхың хениз [...] бир-он ики яшлыка язан «Большевиги басан болм[...] яранлар» шыгры хем поэзиның тәзечиллиги дуюш[...] бигатының аша гүйчлүдигинден хабар берйәр. Аңы[...] дан гелйән чеперчилик системасы тәзе сөзлери, т[...] дүшүнҗелери кабул эдип башлады. Октябрь, Лен[...] Гызыл Гошун, колхоз, комсомол, трактор, совет, сайл[...] хөкүмет... ялы сөзлериң аңырсында улы тәзе дурм[...] барды. Дурды Гылыч Ленини «Адамзадың баш зу[...] ды» атландырса, Молламурт:

Бүтин дүнйә жар салды,
Шанлы Октябрь жаңы
Гитди гараңкы гиже
Атды азатлык даңы!

дийип, Октябрь революциясының васпыны етир[...] Ленини онуң «уссады» хөкмүнде догручыл, образ[...] хәсиетлендирди, шахырана өңден гөрүҗилик билен: [...]

Бир ёл гойдуң дүнйәде
Ексуллар ондан йөрйәр,
Ыза галан миллетлер
Гелип етер бирме-бир.

диймеги башарды. Молламуртың соңкы гошгулары-да совет хакыкатының айры-айры меселелерине багышланып, дуркы өзгерен үлкәниң шахырана беяныны берүлипди. Б. Кербабаев, Ата Салых, Гаража Бурунов, Амандурды Аламышов, Шалы Кекилов, Аман Кекилов өз эсерлеринде гечен гүнлериң агырлыгыны, тәзе дурмуша бөвет болян көнечиллиги берк танкыт астына алдылар. Аламышовың мешхур «Сонасы», Ораз Тәчназаровың «Батрагы» революцион гөреши суратландырян реалистик поэмалардыр. Гаража Буруновың азат зәхмети васп эдйән сеси батлы яңланды:

Ур, чекижим, дынман ургул,
Зарбыңдан от сычрасын.
Сенден сычран гызыл отлар
Дүнйә йүзүне пытрасын!

Зәхмет темасы Б. Солтаныязовың «Донбасында», Ш. Кекиловың «Гызыларбат вагон-ремонт заводында» өз довамыны тапды. Соң эпики поэзия эллинҗи-сегсенинҗи йылларда «Сөйгиниң», «Ганлы саканың», «Еди ипрагың» хасабына байлашды.

Түркмен поэзиясында Октябрь, Азатлык, Сув, Сөйги, темалары белли бир хатарда Бейик Ватанчылык уршы йылларында юрды фашизмден горамак темасы-да дүйпли ишленилди. Ата Салыхың «Батырларым», Ч. Ашыровың «Эрмени гызы», А. Кекиловың «Кавказ», Н. Помманың «Әдигимиң ёлы», А. Ныязовың «Дениз огуллары», «250 гүн», К. Ишановың «Эллик», «Ватан үчин», «Гараш», Халдурдының «Гачгак», «Машат гиҗеси», Г. Сейитлиевиң «Халкым», «Гөзел Москвам», Г. Гурбансәхедовың «От ичинде дөрән гахрыман» ялы йүзлерче гошгулары бизиң поэзиямызың гахрыманчылыклы интернационал мазмуныны чуңлашдырды, сөвешҗеңлигини гөркезди. Шол ады тутулан гошгулар мундан тас кырк йыл чемеси озал дөредилендигине гарамаздан, хенизем окыҗыларың гулагында яңланяр.

Аман Кекиловың мешхур «Кавказы» 1941-нҗи йылда язылыпды. Онда еңше болан нәхилиң чуң ынанч бар!

Рейхстагың бир керпиҗине адыны язып гайдан шахыр Н. Помманың:

Сөвешжен эдигме дүшенде гөзүм,
Хас берк гушаян гайратың билин.
Тарыхың өвренип огланым гызым
Өвредер неслиме эдигмиң ёлун.

диймәге долы хакы барды. Чары Ашыровың:

Нирде сен, эй Нина, эрмени гызы!
Гезсем тапармыкам бүтин Союзы?

диймеси йөне ерден дәлди. Ол өзүни халас эден гах

ман билен он бәш йылдан соң хакыкатдан-да ду
шыпды.

Шейдип, классыкы совет түркмен поэзиясы йыл
йын өңе үмзүк атды. Ол асырың орталарында Ата
лыхың дилинде «Агзыбирлик хемме затдан гүйчлүд
дийип, ынамлы сесленди. Рехмет Сейидовың, Гара
йитлиевиң поэзиясы гөзеллиге атылан ока дөш герд

Авчы атма жерени!
Онда говы арзув бар.
Говы арзувы сени,
Этсин оңа рехимдар!

(Р. Сейидов)

Г. Сейитлиевиң белли «Коммунист» гошгусы, К. Г
баннепесовың «Коммунизм гелйәр» шыгры тас бир
вүррәклерде дөредилипди. Оларың икиси-де эллин
йылларың орталарында чепер хөвесжеңлер тарапын
декламация эдилип айдылярды. Сыясы мазмунлы ли
каның бу ажайып нусгасындан бөлеклер гетирелиң:

Коммунист!
Бу сөз тарыхы Октябра йүзлендирди
Бу сөз ынсан багтының ачылмагыны тизлендирди.
Бу сөз бизе гөрешлерде байдак болды.
Бу сөз парлап, дүнйәмизе шөхле салды.
Бу сөз билен Ватаныма гелди шатлык.
Бу сөз билен совет халкым алды азатлык.
Бу сөз гүнден парлак, дагдан бейик сувдан-да зор.
Бу сөзде Лениниң йүреги, партияның гудраты бар.

Дашындан середенинде адаты проза чалымдаш
тирлер чуң сыясы мазмунлы лирикадыр. Аслыетин
партия гимни хасапланылян «Интернационал», СС
-иң ве Түркменистаның Дөвлет Гимнлери ички лири
сазлашыгы билен дәл-де, гөрешиң, дурмуш хакыка

ын, социал өзгеришиң реал хем белент тассыкламасы илен тапавутланярлар. К. Гурбаннепесовың «Коммуизм гелйәр» шыгры хем шейле форманы сайлап алан ыясы лириканың бир бөлегидир:

Орак-чекич нышаныны гөтерип гүн денине,
Бәшбурчлы йылдызын галкан эдип өңүне
Байдагыны боян дек Ватаның ал даңына,
Гелйәр Коммунизм
Гетирйәнлер өзүмиз
Берекете югрулан нази-ныгматлы гелйәр,
Нәче көп зәхмет чексек, шонча-да батлы гелйәр.

Шу сетирлериң язылан вагтларында түркмен поэиясы йүзүни Дөврүң назарына мазалы өврүпди. Инди Г. Сейитлиевиң «Адам ве дүнйәсиниң», К. Гурбаннепесовың «Кыркының», «Мензилиниң», А. Атажановың «Өчме, ожагымының», Б. Худайназаровың «Эне сүйдүниң», М. Сейидовың дөвребап рубагыларының, Г. Эзизовың «Серпайының» язылҗак вагты даш дәлди. Оларың хеммеси XX асырың соңкы чәрегинде окыжа гоулды. Поэзияның сувуның месәндиги инди хич киме гизлин дәлди. Ватанына буйсанян, зәхметинден хөзир таняян лирики гахрыман Ер йүзүнде парахатчылыгың орагына чыкды. Онуң элинде яраг ёкды, оңа дерек Пайхас, Сөйги, Выждан серишделери бар.

Гошгы язылмаяр аглатмак үчин,
Язылмаяр дийе гүлдүрмек үчин.
Гошгы даңың ак сүйдүне югруляр,
Ятаны ериңден галдырмак үчин.

(Б. Худайназаров).

Бу гүн түркмен совет поэзиясының зехинли несли космос тизлигине эе. Ол Эне топрага аягыны дирәп, Гүне назар айлаяр, хусусы иш-аладасы етик лирики гахрыман дүнйәде Парахатчылыгың, Адамкәрчилигиң, Выжданың, Хайрың ровачланмагы угрунда гөрешйәр.

Оң хасабы улы. Улы гележеги.
Оң дердини хич кес гөтерип билмез.
Эгер гүйчлүлигиң бирлик өлчеги
Поэзия дийсек ялңышлык болмаз.

(Г. Эзизов).

Поэзия картасының шахырана нокатлары д
өңе сүйшдүгиче артяр. Олары ербе-ер гойҗак н
бар. Йөне бир хакыкаты ятладайын — лирики ду
лар, гарайышлар, шахырана пикирлер, чепер детал
образлар системасы карта ерлешерден көпдүр!

1984 й.

САРПАЛАР

ҚЫРКДАҚЫ ҚӘМИЛЛИК

Гүррүңи эдилҗек шахырың дөредиҗилиги түркм
окыҗыларының әхлисине белли. Шонуң үчин онуң п
зиясыны хакыкы болшундан ёкарда я-да песде бе
этмек мейлинден узакда дурмак билен, диңе өз де
җесинде, өз стилинде, өз лирики концепциясында г
гача гөзден гечирмеги максат эдиндик. Догрудан
Керим Гурбаннепесовың поэзиясының эсасы айраты
лыклары нәмеден ыбарат? Онуң лирики гахрыма
ның сесиниң бейлеки энчеме лирики гахрыманлард
нәхили тапавуды бар? Шахыр лирики шыгырлар
поэмаларам дөредйәр. Гаты гитсе эдеби макалалар
языберйәр, дөредиҗилик чекишмелеринде өз гарайы
ларыны дилеварлык билен яңзытмагынам хөтдесинд
гелйәр (инс, шу меселе велин, гынансагам, хер дөре
җә башардян зат дәл). Бу фактлардан башга-да К
рим Гурбаннепесовың дөредиҗилиги хемише метбу
тың үнс меркезинде. Ылмы-дерңев ишлерде-де бу те
мынасып орун аляр. Энчеме студентлер йылда онл
диплом ишлерини горяярлар. Шахырың хер бир т
эсерине рецензиялар пейда боляр. Махласы, онуң өс
барян поэзиясы хакында инди йигрими йылдан говр
вагт бәри метбугатда ызыгидерли гүррүң эдилйәр. Яз
җыларам, шахырларам, окыҗыларам мунуң гөзли ш
ятларыдыр. Иң гызыклы ери-де онуң эсерлерине сесл
нен авторларың көплүги ве оларың эдеби гарайышл
рының дүрлүлигидир. Онуң дөредиҗилигине Р. Алые
дир Г. Сейитлиевем, Б. Сейтәковдыр, Б. Худайназар
вам, А. Мырадовдыр Қ. Җумаевем, Н. Хоҗагелдие

дир А. Гылычдурдыевем, А. Хайыдовдыр Ш. Борджаковам, А. Гараевдир Н. Атдаевем сесленипди. Буларың дүрли яшлы, дүрли эдеби назарлы языжылардыр эдебиятчылардыгына гарамаздан, хеммесиниң шахырың лирикасына положител баха бермеклери поэзия хадысасына көпчүликлейин ыкрар эдижи әхеңде чемелешип билйәндиклерини тассыклаяр. Эдеби пикирде шейле көпчүликлейин сөйгини газанмак диңе авторың дәл, ол хер бир халкың эдебиятының хем үстүнлигидир. Шунуң үстүне москвалы эдебиятчыларың ве шахырларың К. Гурбаннепесовың поэзиясына берен бахаларыны-да гошмак герек. Бир-бириниң үстүни етирйән шол гарайышлардан кәбирини сынлалың. Елена Николаевская «Ата ве огул» поэмасына «Дружба народов» (1966 йыл, № 8) журналында язан сынында шейле дийиәр:

«Гурбаннепесовың поэмасындакы гахрыманларың хеммеси гужурлы херекетде (бу ягдай поэмаларда шейле бир башардыбам дуранок). Мунда херекетсиз адам ёк диен ялы, хер ким өз ыкбалына кимдир бири гарашык эдер дийип дурман, гөни өзлери ише гиришйәрлер... Гурбаннепесовың поэмасы көппланлы вакаларың херекет линиясы органики ве эсасландырыжы ягдайда бири-бирлерине сеплешип гидйәр...»

Москвада «Ашхабад» журналы ара алнып маслахатлашыланда баш докладчы, М. Горький адындакы Дүнйә эдебияты институтының алымлар советиниң секретары, доцент А. Власенко шахырың лирики гошгулары хакында шейле айдыпдыр: «Ол шыгырларың бирнәчеси «депәмизе гөтерйән» кәбир шыгырларымыза «гайра дур» дийип билмәге хаклы эсерлердир» («Эдебият ве сунгат», 1969, № 99).

Ёкарда гөзден гечирилен сынларда айдылмадык, хас догрусы, ачык субут эдилмедик бир фактдан угур алып, шахырың дөредижилигине сер салмак аматлыдыр. Ол факт шахырың шу гүне ченли етен дөредижилик дережесини этаплара бөлүп өвренмек меселесидир. Илкинжи шыгрындан башлап, «Таймаз баба» поэмасына ченли аралыгы шахырың гөзлег этапы дийип атландырмак мүмкин. «Таймаз бабадан» «Кырк» поэмасына ченли гечилен дөври болса лирики шахсыетиң формирлениш этапы дийип алмак болар. Бу дөвүрде шахырың дүрнүклы поэтики стили йүзе чыкды. Лирики гахрыманың хә-

сиети кемала гелди. Ол окыжының бир гүнлүк хемр
сына дәл-де, мыдамалык рухы ёлдашына өврүлд
«Кыркдан» соңкы дөвүрде язылан әхли лирики гошг
лар онуң дөредижилигиниң үчүнжи этапы хөкмүнде я
ланды. Керим Гурбаннепесовың поэзиясының биринж
ве икинжи этапы (этап хөкмүнде дәл-де, эгер башгач
хәсиетлендириленде-де) озал метбугатда көп дөвнеле
диги үчин биз оңа вагт сарп эдип отурмакчы дәл. Ону
дөредижилигиниң соңкы дөври хакында көпрәк дурмаг
мүвесса билдик.

Дөврүң ритмини дуймак диймек гурлушык объектл
рини санамак, юрдуң гечен тарыхы ёлуны шыгра салма
дәлдир. Шол ритм гадамларың дуйгусында, гарайшы
да, шахсыетинде, предметлере гатнашыгында, дүшүнж
синде йүзе чыкяр. Шахырың йүреги, ине, шуны дуймаг
башармалыдыр. Тәзече дуймак, бир дүшүнжәни икинж
дүшүнже билен байлашдырмак аңсат дәл. Эмма дөврү
ритмини дуян ве оны белент хыжув билен беян эде
әгиртлери эдебиятың тарыхы гөре-гөре гелйәр. Магты
гулыдыр Пушкинем, Горькидир Маяковски-де, Егиш
Чаренцдир Молламурт-да оны дуюпдылар. Шонуң үчи
олар гайталанмажак поэзияның векиллери болуп галды
лар. Хәзирки вагтда Р. Гамзатовың, К. Кулыевиң, Э
Межелайтисиң, М. Керимиң атлары улы гуванч биле
тутуляр. Элбетде, оларың поэзиясының образлылыгы
монументаллыгы, чеперчилиги, миллилиги шейле абра
етирди.

Шахыр Керим Гурбаннепесовың поэзиясы-да шол бе
лентликде дурмага мынасып. Чүнки ол автор хөкмүнд
дәл-де, формирлешен шахыр хөкмүнде өзүне йөрелг
эдинди. Шол йөрелге я-да стиль инди көп вагтдан бәр
онуң эсерлеринде душ гелйәр. Ваканың башланышын
обадан алып, онуң өсүшини, яйрайшыны шәхерден, со
циал әхеңлериң революционлашып угран юртларында
сусуп гайтмак, соңра шол процесиң обадакы довамын
ызарламак шахыра махсус хәсиет. Йөне оны суратлан
дырмак принципинде-де өзболушлылык дуюляр. О
принцип мәхүм гүррүңе башламазындан өң гахрыманы
рухы ахвалыны парахат беян этмек, оны совукганлы
пурсатында окыжы билен таныщдырмак. Биз эдил ш
ягдайы Таймаз бабада-да, гумлы гыз Гүлнәзде-де, Бу
ра чопанда-да, Гарагызда-да гөрйәрис. Шол темп, гах

рыманларың херекетлериндәки шу принциплер шахырың әхли поэмаларында сакланяр. Бу нәмәни аңладяр? Бу эййәм өзлешдирилен стили аңладяр. Таймаз баба чай башында гүрләп отыр. Онуң хәсиетине гөрә, яшына гөрә среда окыжының гөз өңүнде яйыляр. Таймаз гүррүңиниң материалыны илки обадан аляр. Соңра биз оны революцияның ожакларында гөрйәрис.

Шейле стилиң үсти билен шахыр окыжа нәме өвретмеги назарда тутупдыр? Поэзиямызың хадысаны айры-айрылыкда суратландырмакдан сайланып, дүшүнжәни, предмети синтетик, битеви бөяп эдише гечеңлигини гөркезмек ислэпдир. Тарыхы тутушлыгына дуймагы, хасраты, индивидуал гайгыны аладаны җемгыетчилик-социал алада билен сеплемеги өвренмек исләпдир. Шонуң ялы-да чыкыпдыр. Дүшүнҗелери дөвүр билен багламак, чеперчилиге тарыхы мазмун бермек шахырың лирикасында хасам гүйчли.

«Кырк» ады билен *чыкан шыгырлар* ве поэзия декларациясы шахырың өз боржуна дүшүнйәнлигини аламатландырды. Ол лирики шахсыетиң битеви образыны дөретди. Шахыр ве шыгыр сунгатының агырлыгы, шахыр ве жемгыет — онуң лирикасының мыдамалык объектине өврүлди. Авторың хас ирки лирикасында өзүни гөркезип уграп халкы әхең огланлык торундан чыкып, кәмиллик ёлуна дүшйәр:

Улы кынчылыга махсус адамлар,
Оңа огланлыкдан болармыш тайяр.
Йөне кынчылыгы сен сайламарсың
Гөзлерине бакып ол сени сайлар.

Ол сениң кимдигиң гөзүңден танар
Онсоң сынаг эдер өз дүнйәсинде,
Пырландырар сени гыш дүнйәсинде,
Айландырар сени яз дүнйәсинде.

Томус дүнйәсинде гүйз дүнйәсинде,
Сынар ол. Дөрт паслың ичинден гечир.
Бир ерде лакырдап дуран гайнаг сув'
Ене бир ерде-де бузлы сув ичир...

Евгений Винокуровың *беллейши ялы*, шыгырда гөзе гөрнүп дуран мазмун дәл-де үчден ики эссе дурмуш деңзиниң ичине синен мазмун герекдир. Рус танкыды шейле мазмунлы поэзияның Баратынский, Ахматова, Тихонов ялы векиллерини ыкрар эдйәр. Окыжа хәзирки дөвүрде

руҳы ыңмит берижи поэзия герек. Өзбашдак, аналит
пикир эмеле гетирйән шахырана дүнйә зерур. Хер б
халкың поэзиясында шахырана этаплар сменалайын х
сиегде чалшып дуряр. Шу шахырана этапың түркм
эдебиятындакы башланан сакасында Рехмет Сейид
Гара Сейитлиев, Аман Кекилов ялы векиллери дуру
ды. Екардакы гражданлык пафосы, йылы лиризми, ха
кы юморы билен тапавутланян шол поэзияның кемал
гетирен шахырларының хатарына Керим Гурбаннеп
сов, Бердиназар Худайназаров, Мәммет Сейидов даг
гирйәрлер.

Поэзияның улы векиллери-де тарп ерден дөремейә
Эдил шонуң ялы-да олар төверегине тәсир этмезден өсү
билмейәр. Керим Гурбаннепесовың дөвүрдеш шахырла
ра дуйлар-дуюлмаз тәсири хакда йөрите макала язма
мүмкин. Улы алымың, улы шахырың кимедир башг
бирине тәсириниң барлыгыны тарых хениз инкәр этмед
Керим Гурбаннепесовың өзүне-де Шандор Петефиниң
Межелайтисиң, Твардовскиниң, Гара Сейитлиевиң тәси
риниң боландыгыны эдеби танкыт билйәр. Йөне гов
затдан тәсирленип, соң оны өсдүрмән йөрен шахырлара
бар. Бир чапувыны үйтгетмән, хәли-шинди көне-күшү
роваятлардан өзүче маны чыкарып йөрен шахырлара
бар. Муңа дерек оригинал ойланмага йыкгын эдйән
окыжыны шоңа чагырян шахырам боляр. Керим Гурбан
непесов, ине, соңкы кысыма гирйән авторлардан. Леони
Мартынов диңе гөзе илйән затлары шыгра салып йөр
мек бизиң дүнйәмизи гарыплашдыряр дийипди. Эсери
теманың актуаллыгы, дилиниң чеперлиги, меселесиниң
сыясы тайдан әхмиетлилиги билен беленде гөтермек хә
зир эдеби танкыдың баш талабы дәл. Дурмуша, җемгые
те герекли идеяларың хеммеси-де әхмиетли, хеммеси-д
актуал. Эмма поэзия үчин затлары социал анализде бер
йән дуйгы герек. Эдеби танкыдың чепер эсерден эдйән
талабы шундан ыбарат. Бирнәче шахырлар өз стиллери
хакында ойланмаярлар. Керим Гурбаннепесов велин
шахсы дөредиҗилик стилине чынлакай үнс берйәр. Өз
стилини тапдыңмы, диймек, гахрыман хем сениң стилине
боюн эгйәр. Онсоң оны өзге эсерлерден сайламак окы
җа-да аңсат, танкытча-да.

Шунуң өзи нәмәни тассыклаяр? Бу шахырың чепер
пикирленмесинде хемишеки эдилйән, ленч эдилен галып-

ларың, роваятчыллыгың дәл-де, аналитик этапын башланандыгыны тассыклаяр. «Кырк» поэмасы шу факты айдың субут этди. Поэма диңе шахсыетиң Ватана, Эдебията, сөйгүсини дәл, шол дуйгулара проблемалык хәсиетини берди. Шахырың формирленишиниң аңсат процес дәлдиги аян болса-да, оны анык дуярлык халда битеви суратландырмак хеммелере башартмаяр. Адам өзүниң эндик эден дуйгуларының белентлигине мыдама пайхас эдип дурмаяр.

Эдил шолар ялы сениң хем адың
Эндиге дөнүпдир, эзизим мениң —
Дөрт харпдан ыбарат СССР-им,
Мүң багтдан ыбарат Союзым мениң.

Шахыр рухы өзгериши, шахсыетиң бегенҗини, гыманҗыны, хыҗувыны проблемалайын ишлейәр. Бу поэма Җеренин, Бердиниң я-да ене бириниң тарыхы-революцион херекетини, зәхметдир сөйги ёдаларыны ызарланок. Ол лирики шахсыетиң кемала гелшиниң дуйгучыл беяныдыр:

Ягшылары сөйдүм бәш дуйгым билен
Алты дуйгым билен йигрендим галпы

Лирики гахрыман чепер идеяны образлы беян эдйәр:

Хич киме меңземән айдым айдарын
Хич киме меңземән доглушым ялы...

Рус поэзиясының байры векиллеринден бири Ольга Берггольц айтмышлайын, шахыр чепер сөзүң өңүндәки җогапкәрчилигине долы акыл етирмедик вагтында, шоны бүтин сүңңи билен дуймадык махалында, өз «Баш китабына» хич етибилмез. «Кырк» поэмасы авторың шахырана дөредиҗилиге нәхили сарпа гойяндыгыны тассыкламак билен бир хатарда, онуң поэзияда гелип етен белентлигини аңлатды. Окыҗылар шол поэма аркалы нәмә гөз етирдилер? Керим Гурбаннепесовың дөреден эсерлеринден башга-да онуң талантының улудыгына гөз етирдилер. Кәбир ягдайларда языҗының битирен хызматы яшы ве дөреден затларының көплүги билен өлчелйәр. Йөне шоларың ичинде талантың нәчерәклиги, аслында онуң барлыгы-ёклугы велин үнсден дүшүрилйәр. Шахыр үчин талантың болмагы мөхүм канундыр. Талантлы гошгы адамың дүшүнҗесини бир гез өсдүрйәр.

Ол сениң накылларда, роваятларда, маталларда, тар хы китапларда тапмадык, асыл-ха тапып билмежек д шүнжелерини, пикирлерини бейнице гиризйәр. Кер Гурбаннепесовың «Кырк» поэмасы ве шондан соңкы д вүрде язан лирики шыгырлары окыжының лирики ду гуларыны, дурмуша болан дүшүнжелерини байлашды маклыга хызмат эдйәр. Шейле гошгуларың хатары «Кынчылык хакында», «Адамың башланышы», «Габанч «Гожа», «Ялңызлык», «Контраст» гирйәр. Буларда ты сала ковалашмагам, вагыз окамагам, велилик сатмага ёк. Дурмуш нәхили болса, шонуң дуйлан, сыналан бе ны бар. Ылайта-да «Ялңызлык» хакындакы шыгыр с ниң шу дүшүнжә болан гарайшыңы тәзелейәр. Ялңы лык дережеси, онуң бири-биринден эйменчрәк гөрнүш гөз өңүне гелйәр.

Дулунда ажайып аялың бардыр,
Өйүңе безегдир, дызыңа гурбат.
Ылгал хызмат эдйән онуң өзүдир,
Эмма сең адыңа гетирер хормат.

Эллә сер урарсың. Чагасын дөкүп,
Гөзлерин юмар ол. Башлар эҗизлик.
Он мүң достуң бардыр — эмма екесиң,
Муңа дийилйәндир улы ялңызлык.

Шахыр дуйгулары, хадысалары механики сурат дырмаяр. Шонуң үчин онуң гошгулары тутуш мазмун тутуш рухы билен окыжының ядында галяр. Керим Гу баннепесовың лирики эсерлериниң айратынлыгы, окыж ны өзүне чекижи гүйжи-де шондадыр:

Бу нәмәң габанжы? Дүшүнжек болдум.
Себәбин ызладым. Чыкмады башым.
Габанжак габансын! Меңки нәмемиш —
Не-хә ашыгым ол,
Не гарындашым!

«Сейрек зады ил болуп габанмак, ил болуп горама пикири окыжыны нәче бейгелтсе, «гүйчлиниң гүйчлин габанмазлыгы» оны шонча арша гөтерйәр. Шейле рух кувват берижи лирики эсерлере окыжының буйсанж артяр, шахыра абрай гетирйәр. Лириканың гражданл пафосы шахырың дуйгы-дүшүнжелериниң тәзечил, ор гинал йузе чыкышындадыр:

Столуң башында тенхасың еңе
Адам атаданам етишмез көмек
Иллере өвредип билмегиң үчин
Иллерден өвренип билмегиң герек.

Шахырың лирики гахрыманы рухубелент, дөредижиликли ойланяр. Оңа җемгыетчилик гатнашыкларына механики дүшүнмеклик ят. Шонуң ялы-да ол җемгыетчилик процесини, адамларың арасындакы гатнашыклары нәхилидир бир ёл билен логикалашдырмак мейлинден узакда. Дуйгының, дүшүнҗәниң өзгермегини тебигат хадысалары билен баглап бермеклик принципи классыкы эдебиятда агалык эдипди. Шонуң довамыны бизиң гүнлеримизиң кәбир шахырларында-да гөрйәрис. Шейле эсерлердәки пикир шахырың өзүниңки дәл-де онуң хусусы ойланмасы дәл-де аталарың дөреден өнүми болуп чыкяр. Керим Гурбаннепесовың лирики концепциясында шол көнелишен ёдаларың ёклугыны айратын беллемек герек. Онуң дөредиҗилик ёлунын, хакыкатлара акыл етириш тәрлериниң заманабаплыгы, умумысоюз эдеби процеси билен аякдаш барянлыгы шонуң үчиндир. Бу болса шахырың өз борҗуна чеперчиликли пайхас билен чемелешйәнлигини аңладяр. Халк языҗысы шу дөредиҗилик концепциясыны өсдүрип, түркмен совет поэзиясыны тәзе эсерлер билен байлашдырмагың аладасында.

1972 й.

«ИЛ БЕЙИК, БЕЙИК!»

Лирика хемише жошгунының өнүми болупды. Чүнки ол йүрек билен иш салышян иң непис, иң сырлы, иң догручыл, иң гайдувсыз хем җадылайҗы жанрдыр. Шонуң билен бир вагтың өзүнде иң җомарт жанрдыр. Калбында жошгун барлар үчин ол хич хачан мейдан гысганманды. Йөне ол бипервай хем болманды. Лирика-да сахылык билен хер бир хөвесеге өз ишигини ачса-да, хер кими төрүне гечириберенок. Мегерем, бу җадылы гоҗа хем җуван сенедиң өз ыгтыярында саклаян, хич киме ынанмаян, хер киме ачмагы башартмаян айратынлыгы-да шунда болса герек.

Лирика өз гөбегини өзи кесйән жанр. Ол диңе б
зада зехине гол япяр. Яша ве чап эдилен китаплар
санына асла парх гоймаян бу жанр, ислесек-ислемес
-де, өз хусусы канунларына бизиң хеммәмизи боюн
дирйәр. Муны лириканың тарыхындан энчеме мыса
лар гетирибем тассыкласа боларды. Эмма биз тары
дәл-де, шу гүне йүзленелиң.

...Етмишинжи йылларың башы. Яш шахыр Байр
Жүтдиевиң ады яңы газет сахыпаларында пейда бол
башлан дөврлер. Ине-де, онуң «Ыхласы»! Окаяры
Ойланярын. Тәзе ат. Йөне онуң айдымы тәземикә? П
эзияның шатысына чыдап билерче гүйжи бармыка? Б
шүбхелер бизде узак сакланмады. Байрамың догумл
мердемси, поэзиясы окыжылар билен тиз хөврүг
Йүзлерче шахырана ёдаларың хич бириндеи гитмед
Байрам өзүче ёл сайлап алды:

Буйсаняи,
Буйсанян сең ыхласыңа
Онуң лабырындан эйменйән кәте.
Йигит чыкдым,
Ёла дүшдүм,
Уградым,
Ёллар саңа баряр. Бер сен ак пата.

(«Ёллар саңа баряр»).

Ёллар нирә баряр? Ёллар бир поэзияны Ватана ал
баряр. Ыхласам, хупбатам, сөйги-де, достлук-да, йит
рилен ве тапылан әхли шатлык-да шол поэзияның ичи
де. Айдыланлара гаранда айдылмадыгы агдык ш
гошгулардан-ам Байрамың өз ёлы башланыпды. Инд
онуң кесип гечмели ери көп болар. Ол гидер отурар..

Айлар ёлда галды,
Йыл ёлда галды
Өмүр ёлда галды,
Гүл ёлда галды...

(«Гарагум хакында баллада»).

Бары дүшнүкли. Укусыз гижелер, гөзлег, беген
гынанч. Сәхралардан башланан бу ёлда нәмелер бол
гечмейәр! Ол ылгап гечерден узак. Чүнки ол «ёл» –
Ватан диймекдир. Шу екеже сөзде нәхили гудрат, н
хили маны бар. Муңлап сахыпа багышланында-д

васпыны беян эдерден эгирт бу дүшүнҗәни шахыр тәсин сетирлерде җемлейәр:

Җаханкешделере бир гүн дүшелге
Мениң үчин Ватан...
Ватан...
Ватан...

(«Ханховузда дөрән сетирлер»).

Байрамың поэзиясында «сәхра», «ёл», «дост», «бедев» — шу мукаддес дөрт сөз җуда көп заты өз ичине аляр. Поэзияның гүйҗи хем шунда. Адаты затдан улы маны чыкарып билмедик халатында шахырың фантазиясы хичдир. Чынлакай дуйгы фантазия гошулып, ганат бекләйәр, шахыры сүйҗи алыслыклара экидйәр.

Шахыр хайсы пикири орта атса-да, шонуң иң хәсиетли тарапыны тапяр, предметиң зерур бөлегини ягтыландыряр:

Буйсаняр сең билен тапаляныма,
Ах ала мейданлар, ала мейданлар...

(«Ах ала мейданлар, ала мейданлар»).

Шыгырда шейле улы өврүм ёк. Йөне сададан чуңнур тассыклама бар. Эмма бу гөнүмеллик хем дәл-де, өзүнде йити образлылыгы сакласн тассыкламадыр. Лирики гахрыман тутуш түркмен сәхрасына җанлылык берйәр. «Ватан дидары» билен «Гарагум хакында балпада» хем «Гүйз пейзажыдыр» «Йөр ене-де сәхрамыза гидели» гошгусы-да ёлларың, сәхраның, достлугың васпыны етирйәр.

Поэзия жанрының тосин тараплары бар. Ол хич хачан галплыгы, икийүзлүлиги халамаяр. Эйсем дуркы билен шейле ногсанлыгың гаршысына чыкан жанр. Шахырың үч йыгындысыны нәмелер билен хәсиетлендирмек болар дийилсе, чынлакайлык, догручыллык, йити сынчылык, чуң миллилик диердим. Шу җәхетден «Магтымгула» шыгры айратын тапавутланяр. Бейик халыпа хакында лирики шыгырларың саны йүзлерчедир. Ол процес хемише довам эдер. Эмма шоларың ичинде шыгыр сенедине талапкорлык, айдып билҗек ве айтмалы задын эдил җүпүне дүшәйәни аз-аздыр. Магтымгулы дийленде көпленч онуң бейиклигини умумы сөзлер билен ыкрар этмекден анры гечмейән шыгырлар бизде нәче дий-

сен бар. Бейле шыгырлар асла-да шахырын бейиклиг ни-де, онун «сырыны-да» ачып билмейәр, окыжыда хили толгундырма, гең галмак дуйгуларыны дөретмей Байрам ёкарда ады тутулан гошгусында халыпа тә че гарамагы, оңа рух ве жанлылык бермеги, шыгыр недининң жадылайжы образыны чекмеги башарыпдыр:

Ёк, мен саңа игенмәге гелемок
«Орунсың» диййп сөз мейданың бугдайын,
Экипсиң
Орупсын,
Бары душнүкли —
Экмедиклер гөрүберсин ягдайын.

Шундан сонра гысгача сәгинме дуюляр-да, озал гө галмадык пикир орта атыляр. Өзем шол пикириң айд лыш эхениңде бейик халыпаның сенедини өвренйәнле адалатлы игенжем, оңа художнигиң гөзи билен берл баха-да бар. Шол бентлери оканыңдан соң шахыр ха дакы пикириң догрулыгына, оңа нәме үчин озал үнс б рилмәндигине гең галярсың. Эмма Байрам илкинжи б луп дуюпдыр, айтмагы-да башарыпдыр. Өзем берк а дыпдыр:

Онсоң ислеселер — астроном сен,
Ислеселер йыгын чекйән серкерде.
Сен болса гылычлы,
Отлы асыры,
Дызына чөкерен шахыр бар ерде.

Шу ерде айдылжак пикир гутарян ялы велин, аңы да хас есер өврүм эдилйәр. Олам гошгының битевил гине, пикириң салдамлылыгына, дуйгының догручыллы гына тәсир эдйәр. Шол бент болмаса шахырың умум габарасы бирхили кем суратландырылян ялы дуюляр

Дагдан дага угратдылар кәмахал,
Багдан бага уградтылар кәмахал,
Бу не гудрат болян зады гөрсеңе,
Гел-гел саңа өвретдилер кәмахал...

Шыгрың бүтин сүңңүнде дөрән шол улы нәгилелик ш хыра дәл-де, шахыры өвренйәнлере, оңа өз эсерини б гышлаянлара гөнүкдирилендир. Автор бир ерде өзүн

шкисе гоян пикириң гиже дөрәндигини, сәхер хем оны халыпа билен бөлүшмәге гелендигини яңзыдяр. Диймек, поэзия ве сәхер, тәмизлик ве гаћылык шу сетирлерде чакнышяр. Шахыр өз дуйгусыны иң мукаддес сөзлере янаяр — сәхер, яз, бахар, дутар, ил, дост, ве ш. м.

Шыгырда шахырың поэзиясы дуюлмаса, ол сунгат дережесине гөтерилип билмез. Шол позицияны өзүче аңлатмагың хөтдесинден гелмесе, шахыр фантазиядан махрумдыр.

Поэзия гөзеллигин, хайрың хатырасына дөрән жанрдыр. Онуң ярагы — дуйгы. Дуйгы хер бир шахырда өзболушлы йүзе чыкяр. Шол хем шахырың пафосыны кесгитлейәр. Байрамда дуйгы ызыгидерли ве барха чуңлашян халда йүзе чыкяр. «Ыхлас» билен «Абрай» гошгы йыгындыларының битевилиги шондадыр.

Инди бар зат диңе намыса баглы
Әр кишими — йүкүн чексин-де гитсин.
Бир ерде әжизләп намартлык этсе,
Гой, мениң ыхласым гарагын тутсун!

(«Гүн гелдикче»).

Хайсы йыгындысы болса-да, нәхили гошгусыны окасак-да Байрамы өзге шахырлардан сайгармак кын дәл. Ол жуда өзболушлы. Өзболушлылыгы поэзияда догручыллыгындан, сейрек затлара үнс берйәнлигинден, дуйгуларының ынандырыжылыгындан, дурмушылыгындан, беян эдишиниң миллилигинден гелип чыкяр. Бир зады гайталамагы билмейән шахыр өз-өзүне дөредижилик нәгилелиги билен гараяр, гөвнүхошлукдан четде дуряр. Шонуң үчин сейрек язяр. Пикирлерине проблемалылык бермеги халаяр, шоны башаряр. Бу овадан сөзлериң хатырасына айдыланок. Айдылмалы сөз. «Чын гүллериң гич етишмеги», «Иллериң өлчәп-өлчәп бир кесмеги» өзүнде көпманылыгы сакляяр.

Шахырларам әлмыдам,
Болса ягны диңе өзүне меңзеш.

(«Сетирлер»).

Поэзияда гең хадысалар габат гелйәр. Хемме дөвүрлерде-де онуң мушдакларының саны эгсилмәнди. Эмма поэзияның эсгерлериниң саны-да шончарак бар болса

герек. Хер ким тәзе пикириң, тәзе деталың гөзлегин
Оны тапмак аңсат дәл болса, тапаныңы образлы а
мак онданам кын. Шахыр «Язылмадык гүнлер ийн
башымдан, кейигиң шахына чыкды бу сетир», «Көри
ге ялы кесип ташладым, бир ай мундан озал халан ш
рымы» диенде, мегерем, шол гүзабы назарда тутан бол
герек.

Шейлеликде, поэзия ве окыҗы, шыгыр ве шах
проблемасы өрбоюна галяр. Муны шахыр өзүче чөзйә
Өзүче чөзйәр дийленде нәмелер гөз өңүнде тутуляр? С
нәхили өзүче? Бу совала шахырың бүтин дөредиҗилиг
җогап берйәр. Достлук темасы, догручыллык, галп
гаршысына гөреш — ине, шу меселелерде биз Байр
мың поэзиясының айратынлыгыны гөрйәрис. «Әр дос
лугы», «Гөвнүң үчин гелдим», «Эгер өзүң эрбет болсаң
«Бейиклик», «Инер», «Ойланма», «Абрай», «Җоконда
«Шахыр билен йүрек», «Мукаддеслик», «Пердәң ар
сындан чыкан оваз», «Улы йүрек герек сөйгә», «Ма
көп зат берлипдир», «Ёлагчырак боляң», «Ынҗык с
тирлериң пәзини чекдим», «Гарайыш», «Хатыра», «Г
дымлардан бәри», «Йүзүндедир», «Көен хем көймеди
ыхласың билен», «Соң» гошгуларыны окапыңда шах
рың сайлан угруна вепалылыгына, онда өз йүзүни гө
кезип билйәндигине гөз етирйәрсиң. Бу угур шахыры
дөредиҗилигинден эриш-аргач болуп гечйәр. ДОСТЛУ
ДОГРУЧЫЛЛЫК, ГӨЗЕЛЛИК — шахырың аграм са
ян угрудыр. Булары умумы сөзде дәл-де, образлылы
сураткешлик билен гөркезмеги башарян шахыр поэзи
да өз ёлуны тапды.

Өз-өзүң болуп галмак, кишә меңземезлик дөредиҗ
лик мейданында хер кимиң арзувы. Йөне ол арзув е
дирип дурярмы? Ата-баба гелйән дүшүнҗелери овада
сөзде тассыклап, окыҗының гөвнүни авлап болмая
Оңа образлылык, сураткешлик герек. Поэзияда достлу
хакда аз язылмады. Оңа багышланан сетирлери, бен
лери, тутуш лирики шыгырлары, поэмалары мысал ге
тирсе болар. Байрам бу теманы реаллык нукдайназа
рындан суратландырды. Достлук — ахлак проблемасы
дыр. Ол көп затлары өз ичине аляр. Шахыр онда га
пашыкларың догручыл болмагыны ислейәр. Дуйгыны
алдамазлыгыны күйсейәр:

Дост тутунма кын дәл, достлы болмак кын,
Ёл гөзлеме кын дәл, ёл тапынмак кын.

(«Әр достлугы»).

Шу сетирлерде эсасы зат айдылыпдыр. Өзем мунуң ёла депелмеги окыжыны ойландыряр. Шахыр, ядыңыза дүшсе, илкинжи гошгусыны «Ёллар сана баряр» шыгрындан башлапды. Биз ене ёла душйәрис. Ёл чын доста, вепалылыга алып баряр. Йөне бу дурмуша гаплылыгам, дурнуксызлыгам ят дәл. Шолардан велин адам калбы аман саклапсын:

Хак сөз гылыч болуп инсин депәмден,
Я бейгелтсин, я-да калбым дагласын.
Бир гүн...
Бир гүн мен гидерин шонда чын достум
Бирже гезек ичин тутуп агласын.

Шахыр достлугың я-да догручыллыгың зерурлыгыны ныгтанок, ол өз-өзүнден дүшнүкли. Дурмушда бу дүшүнжелериң орнуны ныгтаяр, олара анализ берйәр. «Гөвнүң үчин гелдим» шыгрында шейле анализ бар. Гысгадан чуң, жайдар айтмагы башарян шахырың шыгырлары ойландыряр, өзүңе чекйәр.

Поэзия ыхлас этмек, оны өзүне дост саймак хем шахырың эсасы йөрелгесидир:

Мен ол сетирлерме овалда-сонда
Доста ынанмадык сырым ынандым.

(«Гүн гелдикче»).

«Карз өвгүлерден гачдым баш алып» шыгрында шахыр шол идея өврүм эдйәр:

Ока болян шыгырлары дост сайдым,
Сөйдүм оң башына дүшен ыкбалы.

Сенеде сөйги овал-башдан бар зат. Поэзия ялы бейик сенеде ыхлас герек. Она сырыңы ынанмак болар. «Хан минарасы» шыгрында-да шол идея үнделйәр. Биз «Жоконда» шыгрыны-да шол шыгырларың хилинден хасап эдйәрис. Шыгрың иң соңкы сетири хас-да көпманылыдыр:

Бейиклигиң хузурында кичелмәң,
Бейиклигиң хузурында бейгелиң.

Говы айдылындыр. Арада бир кәрдешим шол сетi-
лериң гөнүмеллигини субут этмекчи болды. Йөне ол ш-
хырың бу сетирлери йөнелиге язманлыгы хакында с-
ланмандыр өйдйән. «Ядыгәрлик» гошгусындакы:

Зехиниң өңүнде башыны яйкап,
Галпылдап дуф соватлылаң дүнйәси.
Бизи хенизлерем шол бейгелдип йөр
Соватсыз гелинлең гуран бинасы

бенди хем шол маныдадыр.

Лирикада кын зат сураткешлик. Сөз билен карти-
чекмек шахырың уссатлыгының нышаны. «Ыхлас» к-
табына гаранда «Абрай» шыгыр топлумының тапаву-
лы тарапы сураткешлиге йыкгын эдилмегидир. Сура-
кешлик тәзе сөз дүзүмлеринде, тебигы предметлери-
җанландырылышында гөрүнйәр:

Ювунан япраклар суратым алды,
Топрагың боз ысы айлады башым.
Бу гиҗелер мыдам он секизинде
Ах, бизиңки гитди перинде гушуң.

(«Бу гүйз гиҗелери»).

Чилләң еркүжинде улугыз дейин
Салланып яз гүни дүшдүкә нирден?
Биреййәм базары совулан баглар
Үстүп-башын какып сапланды гардан.

(«Язың бир гүни»).

Гиҗе башлап, узын гүнләп яган гар
Гойнуң гөзне етди, дүйәң — дызына.

Ёкарда мысал алнан сетирлер тебигат кешбини су-
раткешлик билен чекйәр. Кәмахал екеҗе сетир тутуш
картинаның леззетини берип билйәр:

Гөзден чыкан ялы овадан бедев...
Генҗим дек гысыляр гыш гиҗелери...
Кейигиң шахына чыкды бу сетир...

Хем образлы, хем милли бу сетирлериң гөтерйән чe-
перчилик йүки хакда нәче язсаң язып отурмалы. Эмм-
шахыр сәгинмейәр, ол бизи ене ёла чагыряр. «Багышлан-
яр» китабында бизе ёлуң гарашмагының өз маныс-
бар:

Улы йүрек герек маңа
Елларда овнаман билйән

(«Улы йүрек герек сөйгә»).

Шахыр шыгырдан көп зат алып болҗагына ынаняр. Шонуң үчин өзүни поэзия багышлаяр. «Нәмелер алян, шыгрында?!» ол бәш пурсаты ятлаяр: Дутар, гыз, айдым, дүнйә, дост. Пикир берилсе, «Багышланяр» китабының өзи шол предметлери шахырана ачмаклыга багышланандыр.

Шахыр ойланяр, овнук затлардан гача дуряр. Онуң ойланышында ызыгидерлилик, принципиаллык бар. Поэзия — ыкбал. Шонуң үчин шахыр борчлы. Оригинал болмаклыга дәл-де, мукаддеслиги горамага борчлы. Догручыл, галпа газаплы дарамага борчлы:

Маңа бир зат берилмәндир:
Ялан агы,
Сапалак,
Хем йүлмеклик,
Ил агланда — гүлмеклик.

(«Маңа көп зат берлипдир»).

Байрам кәмиллешйәр. Ол өз йөрелгесине вепалы. Шыгырларында енилик дуюляр. Окап отурансың велин, хер шыгрында аграмлы пикире габат гелерсиң. Өзи-де поэзияның ишлемедик меселелерине назар айлаяр, дурмушда иң мөхүм хәсиетлери беленде гөтерйәр, песи наш эдйәр. Онуң поэзиясы сынаг мейданына чалым эдйәр. Диңе өзүни дәл, шахыр окыҗынам сынаяр. Онуң ынамыны берклешдирйәр, дуйгусыны сынтгылаяр. Сөхел сетирлерде көп зат айдып билсең — оңа етеси зат ёк. «Сакгыч ялы чейнешмели болмасын» сетирини нәхили ягдайда улансан-да гелшип дур. Дүшүнишмек, ачыклык, хошройлык, гөвүн сазлашыгы ве башга-да дурмушда нәче габат гелсе, жайдар чөзгүдини тапмак шол сетирде ынталяр. Онуң поэзиясы дурмушы асла ювмарланок, адам хәсиетлерини-де идеаллашдырмаяр. Геренпе, кынчылыга чыдамы, дурнуклылыгы, доста вепалылыгы үндейәр. Лирики гахрыманың дуйгусы шейле тапланяр:

Мен кәте өзүмем рет эдйәрин,
Йыллар билен дөвүш гуряр жахыллык
...Гөзлериң агыны саралдып гелйән,
Я ёлларын шейлемиди кәмиллик?

(«Гарайыш»).

Байрамың кәбир гошгуларыны оканыңда суратла дырылян предметиң я-да ныгталян дуйгының бите процес болуп, жанлы гөрнүшде гөз өңүне геленини ду ман галярсың. «Хатыра» шыгрында ныгталян «Айд мың сөзүне сиңжек болярды». «Шапагың алына си жек болярды», «Гызлаң хөвесине сиңжек болярды «Бедевиң ялына сиңжек болярды» сетирлер окыжын бипарх этмейәр, оны бакылыга, дирилиге, мукаддесл ге чагыряр. Ёк, бу дүшүндириш энтек бәрден гайдя Шыгры долы окамак герек, оңа уймак герек. Диңе шо да «түркмен Бетховенининң» гымматына дүшүнип бола

«Соң» гошгусында поэзия сенедениң хупбатына дү шүнсе боляр. Шахыры бирахат эдйән дуйгы танкыд -да дегишлидир. Бу дуйгы шейле бентде йүзе чыкяр:

Сув сөкер даглары, дүзи,
Ел кәндир-ә биригере.
Соң бир гүн бөлерлер бизи
Өлүлере, дирилере.

Философик ойландырян гошгы. Умуман шахырың көп гошгусы философиядан даш дәл. Йөне гуракс акыл сатыбам дуранок. Диңе айдылаймалы зады чуң лашдырмак, тәзе пикири өңе сүрмек. Ине, шахырың фи лософиясы шейле идея гуллук эдйәр:

Говы гүнде абрайыны горамак
Ватан горагындан еңил дәл борды.

(«Абрай»).

«Бейиклик» шыгры-да чуңңур философик мазмуна эедир. Мунда газаплы хакыкат бар. Ил-гүни чүркән, гарайүрек, кеззап гендәниң жеседини гөтерип барян адамлар «сүйтден ган гөзлән, гова говы диймедиги» бу гүн «говуды, говы» дийшип, гүвә гечйәрлер. Шу ерде шахыр оригинал нетиже чыкаряр:

Говулык нреде несди ол адам.
Йөне ил гөтерйәр. Ил — бейик
Бейик.

Нәхили җупуне дүшен пикир! Шахырың гошгуларында «агыр ил», «ил» сөзи актив уланыляр. Чүнки ёллар оны иле алып баряр. Окыҗы шол ёлда шахырың эдиминиң ынамлы, аграс болмагыны ислейәр. Хатда «ыхлас», «мензил», «ёл» сөзлерини шыгырларында аз уланмадык Пырагы-да ил-гүнүң бейиклигине бил баглапды, ол халк билен бейикди, «ыхласың» «бир мензиле етирйәнини» ныгтапды. Байрамың ыхласы оны шыгыр ёлундан ынамлы алып гитди. Биз оңа өз сөзи билен: «Бар, өз мензилине ет» диймекчи болярыс.

1983 й.

«ГҮНЕШЕ» ЧОЮНЫП

«Түркменистан» неширяты Х. Кулыевиң «Гүнеш» (1983) атлы гошгулар китабыны чапдан чыкарды. Оны бирнәче гезек окап чыкдым. Шахыр достумың эй гөрйән сөзлери «гүн», «гүнеш», «гүл», «бахар», «сәхра», «даг», «гай», «гоҗалык», «яшлык», «гөзелликди». Аслында онуң тутуш дөредиҗилик ёлы маңа гаты таныш диййәни айдып билериң. Халыл икимиз 1955-нҗи йылың июль айында Түркмен дөвлет университетиниң филология факультетиниң дил ве эдебият бөлүмине арза берипдик. Мен Гызыларбатдан, ол болса Дарганатадан окува гелипдик. Гелен гүнүмизден башлап, тә университети тамамлаянчак икимиз бир ерде яшадык. Хатда бизиң илкинҗи танкыды сынымыз «Йүзлейликден гача дуруң» диен ат билен «Совет эдебияты» журналының 1957-нҗи йылдакы санларының биринде чап болупды. Студентлик йылларымыз көп редакцияларың гапысыны биле какыпдык, кәбир эдеби ишгәрлериң гөлек сөзлеринем эшидипдик. Халыл — поэзия, мен — танкыда йыкгын этдим. Өмри узак болмадык достум поэзияда өчмез ыз гойды, йөне ол эдебияты өвренииш ылмында-да, чепер танкытда-да говы ишлери язмага етишди.

Онуң дөредиҗилиги хакда мениң илкинҗи сыным «Бахар ыслы поэзия» ады билен «Октябрың ялкымы» газетинде өзи арадан чыкансоң чап болупды. (Догрусы, бу макала онуң өзи барка редакция элтилипди, эм-

ма... гарашылмадык ажал себәпли макаланы бирне соңа гоймалы болупды). Макала йыглан гүни ол 1978-нҗи йылың 8-нҗи мартында арамыздан дуйда сыз гитди. Шол себәпли өзүм редакциядан хайыш эди макаланы бир ай соң чыкартдым. Соң-соң Халылы дөредиҗилиги хакда Б. Җүтдиев, Г. Гелдиев, О. Ора бердиева говы публицистик макалалар яздылар. Эс сы зат айдылды. Шахыр арадан чыкансоң республик ның Ленин комсомолы байрагының лауреаты болд Ол шейле ада ир мынасып шахырды.

Халыл билен биле сурата дүшердик, көп йыгнакла да болардык, эдеби җеделлере гатнашардык, гиҗел поэзия, зехин, лирика, адыллык хакда көп чекишерди Сөйги хакда хас көп гызышардык, ол өз сөйгүлисинде хат аландыгыны, оңа нәхили язаңда говы болҗакдыгы ны чекинмән маслахатлашарды. Язян кәбир гошгул рының «тарыхына» ченли белетдим. Уз язян, йөне а язян Халыл салыхатлы йигитди, көп гүрлемезди көп диңләрди. Өз язышы ялы ол «ялынлы йылларда од өврүлен, гаты эдеплиҗе огланлардан». Биз мун арасына салым дүшүп окыҗа етен «Дан агаряр «Сәхер саламы», «Гүнеш» ялы йыгындылардан били рис. Бири-бириниң үстүни етирйән бу китапларың а ларына үнс бериң ахырын! Нәхили гөзел, нәхили ысс Үч китап биригип, бир битеви шахсыетиң образын дикелдйәр. Җошгунлы лирики оваз болуп яңланяр. Х лылда оваз, бахар ысы, юмшаклык, гоҗалара махс мылайымлык, сынчылык, чуңңур канагат, эркилил нусга эдинәймели асыллылык, чага ялы бир затда нәгилелик, найынҗарлык, нәмедир бир затларда үйшенмеклик, сәхере ымтылыш, әхли гараңкы болу гөрүнйән затлара йигренч, чын зехине гуванч, арзу чыллык ялы түйс лирик калплы адамлара дахыл дуйгулар барды, хәсиетлер җемленипди.

Лирика сени ойландырмаса, гусса батырмаса тәси сиздир. Оны аңсатлар «ачып» боланок. Болҗак за болансоң шейле дуйгулара бай гошгулары окап, хы чыны дишлейән халатларын боляр ахырын. Мен Хал лың гошгуларыны оканымда ондан хемише бир гусс лы овазы эшидйәрин. «Хошлашык», «Дагда», «Дерьяда «Айдылмадык сөзлер», «Ыкбал», «Уграмак», «194 «Кичиҗик оглума», «Өмүр ёлдашым», «Товшанҗык

«Алысларда галан яр», «Арзув», «Мен сениң ашыгың»; «Мен сорап алмандым», «Өлүлер билен дирилер», «Гөр: ненеңси хекаят», «Чатрыкда», «Даг башыны думан аляр», «Сесим етдигинден», «Билип болмаз», «Шахырың ялы», «Гурбанназар Эзизовың ягты ядыгәрлигине», «Йүрек». Нәче гайталап окасаңыз бир зада гөз етиреригиз — шахырың гөрйән задындан, дуйян, сызян задыкөп экен!

Мен хенизем өңким ялы бисабыр,
Йүрек шиндем өңкүси дек бикарар.
Узак йыллаң өртүгини серп-де гел,
Узак йыллаң аңырсында галан яр!

Гошгы нәхилидир бирхили якымсыз зады айдып дуран ялы. Гусса бент сайын гүйчленйәр:

Адамлаң ичинден гыя дек согрулып,
Бир гүн соңкы ёла уграрын менем
Гечип гидеп йыллар ыза өврүлип
Хич хачан, хич хачан доланмаз сенем

Шейле дийсек, ол гөвнүчөкгүн шахырдып өйтмәң. Ол — өрән оптимист, улы арзувлы йигитди, белентлиге ымтылян талантды, «даглара дырмашанда йыкылмажак болян», ганыма гайдувсыз, доста мәхирли АДАМДЫ. Эдебиятың инче сырларына акыл етирйән алым шахырды. Халылың лирикасы бизи гүн ялы чоймагыны довам этдирйәр. Халкы, адамлары сөен шахыр гүнеш болуп думлы-душа мәхир, йылылык, ягтылык пайлаяр. Ол шу гошгусыны көп гайталарды:

Мен мыдама ширин сөзүң ашыгы,
Хош сөзлерде йүреклериң оды бар.
Арманым галмазды шейле сөзлери,
Адамлара гоюп билсем ядыгәр —

ол шейле хем этди. Онуң «Гүнеши» шахырың йүрегиниң ургусыны довам этдирип, өз чагаларының, өз достларының, өз окыжыларының гурсагыны йыладып йөр. Гүнүң бакылыгы ялы «Гүнешиң» рухы леззети-де бакыдыр.

...1978-нжи йылың февраль айының йигрими үчүди. Мен академияда, өз ишлейән секторымда бир затлара

гүйменип отырдым. Бирден Халыл йылгырып гапыд гирди. Ол университетде мугаллымчылык эдйәрди, өз -де соңкы йылларда жуда сейрек гөрүшйәрдик. Догр сыны айтсам, биз өйде душушардык, отуршардык, эм академияда мен оны шо сапардан өң асла гөреним яд ма дүшенок. Мен гeңиргендим-де:

— Бе, тувелеме, азашдыңмы-нәтдиңми, сен нире, б ерлери нире — дийдим. Ол:

— Әй, бир йүрегим гысды-да гайдыбердим, гүмү ямыр эдели, көпден бәри гөршемзогам — дийди.

— Говы эдипсиң, ишем гутарып баряр, йөр онда да чыкалы. Тиркешип уградык. Башында шляпа, эгнинд гоңур плащ барды. Йөрәнде бирхили галкыжакламас барды. Хова чигрекди. Биз «Ашгабат» мыхманханасы ның икинжи гатындакы буфете бардык-да, адама би икинжи ве ожук-бужук заказ этдик. Хемише ишдәс тутук Халыл шейлебир оңат, небсевүрлик билен иййәр ди велин, бирсалым өзүм хайран галып дуруп дырын Ичимден бегендим. Онуң йүзи-гөзи-де тәзеленен ялы Гара кофеден ики гезек гайталатдык-да, хасаплашы турдук.

Халыл ончаклы гүррүңчи дәлди. Йөне шол сапар о Москва стажировка гидишини ятлады, студентлиге бары етдик. Кәбир ёлдашларымызы ятладык. Шо-ол өңк Халылды, студентлигиндәки ялы йыгралыгы оңа теби гы безег берйән ялыды. Бирден бир зат ядына дүшйә ялы:

— Ёгса-да, сениң бир оңатжа гызжагазың бар экен Шонуң ады кимдикә? — дийип сорады. Мен болан ва каны ядыма салдым-да, йылгырдым: — Онуң ады Гөзел Долы ады Аннагөзел, инди биринжи класа гатнап баш ламалы.

— Догру-да, валла, сен кимиң гызы — дийип шунча сораян велин, йөне: «Папамың» диймекден башга за ды биленогайт, ол — дийди. Зо-ол «Папамың» дийип дур, сениң адыңы болса айданок. Мениң болса кимиң өйүне гелениими билесим гелйәрди, ахыр соңунда:

— Папаң ниреде ишлейәр? — дийдим велин, сэгин мәнжик: — Академияда — дийип жогап берди. Мен ынжалдым. Академияда болса мениң сенден башга шарикли задым ёк ахырын, дессине гызжагаза йүзлен дим-де:

— Сен Нуралыевиң гызымы? — дийдим. Ол баш атды.

Халыл маңа хемише «Нуралыев» диерди. Шунча адымы тутдуржак болсам, башармазды. Өзем оны бир тәсин айдарды. «Сениң адың ач эшеге йүк, өзүңем фамилияң билен иле белли. «Нуралыев» диймесең, адыңы тутсак, «Ким ол» дийип сораянам бар» диерди.

— Халыл, сен ирки суратлары саклаяңмы, менде оларың көпүси бар — дийдим.

— Менде-де болмалы, өз-ә. Йөне көп алшан хатларымыз Шыхарыкда йитди өйдйән — дийип дымды. Такси гелди. Мен оны өйүне уградым. Биз икимизем шол санлы гүнден ажы айралыгың гелжегини дуймадык...

Студентлик йылларымда шыгыр үчин альбом тутупдым.Шонда Халылың маңа ядыгәр язан «Вах, мениң йүрегим даш болан болса...» диен гошгусы бар. Ол өз сураты билен шол гошгыны мениң альбомыма елмәпди. Белки, бу гошгы онуң илки «гарлаважыдыр». Хич ерде чап болмадык шол гошгыны долулыгында шу китапда ерлешдирмеги макул билдим.

ВАХ, МЕНИҢ ЙҮРЕГИМ ДАШ БОЛАН БОЛСА...

Вах, мениң йүрегим даш болан болса,
Шунча соваса-да буймазды белкә
Я гөврәм йүрексиз, бош болан болса,
Калбым бу авыны дуймазды белкә.

— Сен мениң дүнйәмсиң — диймедик болсам,
Кесгир сөйгә йүрек гыймадык болсам,
Аслында мен оны сөймедик болсам,
Пәкизе йүрегим көймезди белкә

Мениң йүрежигим саңа — топ — дийип,
Зыңмадык болсадым, ойна — гап — дийип,
Вах, күйсемеседи гөвнүм — өп — дийип,
Бивепалык тыгы гыймазды белкә.

Ек, инди гөзел гыз, диймерин сени,
Унутдым. Чүнки сен унутдың мени,

Ханы ширин сөзлер? Вадалаң ханы?
Сөйги сахнасында гойдуң-ла гүлкә.

* * *

Сөзлейән йүрекден, сен гулак салсаң,
Вагтыңы аларын, багышла, ёлдаш!
Өмрүң сөйги билен безежек болсаң,
Илки вепа билен нагышла, ёлдаш!

Иң говы достума. (гол).
14/IV — 58 й.

1984 й

СЫНЛАР

КӘМИЛЛИГИҢ ЧӘГИ ЕК

Шахсыет нәме, шыгыр нәме, дүнйә чеперчилик... акыл етирмек нәме дийлен соваллар окыжының өнүн... кесерип дуряр. Түркменистаның халк язажысы Кер... Гурбаннепесовың «Кырк» атлы китабыны окап, ш... соваллара жогап тапмак мүмкин. Чүнки шахыр ш... меселелериң ачарыны тапыпдыр. Ол рухы ачар. Эм... шол рухы ачары эле салмагың шахыра аңсат дүшм... диги месе-мәлим.

Лириканың ягдайы ики тарапдан чылшырымлаш... Биринжиден түркмен эдебиятының тежрибесинден г... нүши ялы, гадымы лирика жемгыетиң әхли месе... сини бир өзи ишлейәрди. Чүнки башга жанрлар биз... эдебиятымызың чыгрындан узакдады. Көне дөврүң ш... хырларында адамың дуйгуларыны оярмага гурбы чат... лирики эсерлер билен бирликде, формасы шыгыр бол... мазмуны боюнча адаты прозада берәймели пикирле... хем барды. Эмма хәзирки заман окыжысыны прозад... форма тайдан тапавутланян шыгыр билен ызыңа дүш... мек башартмаз. Оңа диңе прозаның поэзияның, ш... хыраңалыгың, уссатлыгың өнүми болан чепер мазм... герек. Диймек, лирика еңе өзүне аграм салмалы бол... шейдип онуң ягдайыны чылшырымлашдырян икин... факт эмеле гелйәр. Эгер окыжы шол ягдайлары са... дарлап гөрмек ислесе, «Кыркы» окасын диесимиз гелйә...

Адатча шахыр язан шыгрыны йүрекден чыкар... язяр. Шонуң үчинем авторың үстүнлиги билен кемт... гайдян ери диңе онуң меселелере, адамың мазмуны... жемгыетчилик гатнашыкларына нәхили дүшүнйәнл... гиндедир. Адамың дашкы среда, жемгыетчилик гурл...

ы билен эдйән гатнашыгыны сөз үсти билен берип
илмегиндедир. Бу шахыры шахыр эдйән меселәниң
ир тарапы.

Шахсыетиң ролунын жемгыете тәсир этмеги үчин,
лки билен жемгыетиң шейле шахсыети етишдирмеги
ерек. Адам жемгыетден үзңе пикирленип, үзңе хере-
ет эдип билмейәр. Шахыр муңа оңат дүшүнйәр:

Ер шарының йүзден тогсан
эссеси
Өзлешмедик мейдан билен
океан
Хениз адамзадың
келлесинде-де
Шонча өзлешмедик ер
бардыр өйдүп,
Башым йөкаян.

Эмма жемгыетиң прогрессив болмагы, гөрлүп-эши-
дилмедик дережеде өсмеги ажайып ёкары идеялы эсер-
лери дөретмәге долы мүмкинчилик берсе-де, хемме
шахырын, язычының бейик болмагыны кепиллендир-
мейәр. Чүнки шол мүмкинчилик хемме адама деңхыз-
мат этсе-де, хеммелер ондан деңдережеде пейдаланып
билмез. Бу тебигы зат. Шахыраналык-да, ылхам-да
шонуң ялы. Жемгыетчилик өсүши шахсыетиң өсмегине
чәксиз хукук дөретсе-де, зехин, ылхам ялы дүшүнжеле-
рин тебигы эсасыны инкәр этмәге хукуксыздыр. Терси-
не, жемгыет бир процентлик зехини, ылхамы өзүне та-
бын этмек үчин тогсан докуз процент зәхмет чекмәге
борчлы эдйәр.

Деңизлерин гөрдүм ики
нокады:
Бир нокада бир нокатлык
сан сыгды.
Яшасын, яшасын гөреч
нокады —
Бир нокат ичине Ер, Асман
сыгды.

Йыгындының эсасы үч саны айратынлыгыны бел-
лемели. Шол айратынлык онуң хемме ерине деңяйра-
са-да, гөвнүңе болмаса, «Кырк» поэмасында оларың
хеммеси жемленен ялы болуп дур. Китабын тутуш ана-
лизини шол үч айратынлыкдан угур алып дернемек
мүмкин.

Эсериң **илкинжи айратынлыгы**, ондакы сахыпала
көпүсини философик хәсиетде языландан лириканың э
йөнлигидир. Адатча философик пикир өврмек кын,
өртүгли боляр. Айдылжак зат окыжы үчин гаты ай
болман галыберйәр. Эмма шахыр екеже гошгусында
шейле душнүксизлиге ёл бермейәр, пикири сада
ачык беян эдйәр:

Шахырам ил ялы яланач
догяр,
Онсоң оңа көйнек герек, дон герек.
Олам иллер ялы, эмйәр,
аглаяр.
Эмзик герек, эмме герек, нан герек.

«Шахыра» шыгрының пикир өврүми йөнекей, с
эмма мазмуны белент. Автор рухубелентлик идея
үндейәр, окыжыда дуйгучыллыгы тербиелейәр.

Бир шахыр бар — диңе ады
йөрйәндир.
Бир шахыр бар — язан
зады йөрйәндир

Бу сетирлериң мазмуныны хечжикләп отурмаса
болар.

«Шажа Батыровың ёгалан гүнүнде язылан гош
жемгыетчилик мазмуны билен долы. Бу ерде ыкба
жемгыетчилик ыкбалы билен баглы шахсыетиң до
эдйән жемгыете, несле гоян мирасы тесвирлен
Шыгрың ене бир хәсиетли тарапыны беллемели. Му
диңе айратын шахсың мертебесиниң бейиклиги сур
ландырылман, терсине шейле мертебәниң жемгыет
рапындан унудылмаяндыгыны ныгтаяр.

Сенем сайлап алдың шейле
ыкбалы

Сен гөрешдиң. Гөрешмеги
өвретдиң.

Сен ишледиң. Ишлемеги
өвретдиң.

Сен яшадың. Яшамагы
өвретдиң.

Сен диңе нәхили яшамагы дәл,
Нәхили өлмегем өвредип гитдиң.

Икинжи беллемели айратынлык шахырың пикирлериниң өрән салыкатлылыгыдыр. Мунуң йөрите ныгталмагының себәби бар. Соңкы йылларда умуман совет поэзиясында, шол санда түркмен шыгыр сунгатында ёкарда яңзыдылан философик хәзиет агдыклык эдип башлады. Бу уллакан ениш.

Бу акымың говы тарапы билен бирликде, онуң ингән ховплы ери-де бар. Говы зады — адамзадың мүмкинчиликлерини поэтик ёл билен окыжа етирмек, адам мертебесини горамак. Ярамаз тарапы болса чен-чак дуйгусыны элден гидермек, «мен-менлик» сатмак, оригиналлык этжек болуп, еңлеслиге барып етенини дуйман галмак. Поэзия үчин аграслык, пикириң салыкатлылыгы зерурдыр. Поэзия инче хем йити сынчылык, акыл хем йүрек билен чемелешилмегини говы гөрйәр. «Кыркың» лирикасының философиклиги хем салыкатлылыгы окыжының гөвнүнден турса герек.

Йыгындының **үчүнжи** айратынлыгы пикир битевилигинден ыбаратдыр. Хер бир айры шыгырда-да пикир битеви я-да бөлеклейин аңладылып билнер. Эмма тутуш эсерлер топлумының бир я-да бирнәче пикире хызмат эдйән халаты боляр. «Кыркдакы» шыгырларың охлиси, шол санда соңкы поэма хер бир пикире — поэтик шахсыете, онуң жемгыетчилик ыкбалына сырыгяр. Темаларың дүрлүдиклерине гарамаздан, олары бирлешдирйән пикир әхеңи шейледир. Эсердәки лирики гахрыман диңе шол пикир билен яшаяр.

Гамла шатлык бермек
умыдым биле,
Дертлә саглык бермек
умыдым биле,
Саңа багышладым гечен
өмрүми
Сагадым, секундым,
Минудым биле.

«Кыркың» шол үч айратынлыкларының хеммесиниң «Кырк» поэмасында жемленендигини озал белләпдик. Олары субут этмек үчин узын мысаллар гетирмегиң хажаты ёк. Эмма ондакы гиң гөзъетими, белент пикирлилиги, поэтик акгынлылыгы хем ерликли юморы шол айратынлыкларың үстүне гошмак герек.

Шахырчылык сенеди хакда хенизе ченли түркмен поэзиясы бир битеви эсери гөренокды. Шонуң үчин бу

эсер түркмен совет поэзиясының аякланыш, кәмиј мердиванындан йөрәп баршыны, онуң өңүнде хе -хенизлер хас эгирт максатларың бардыгыны, шол милли рухда шахырана шөхлелендирмәге языжыла мызың борчлудыгыны ныгтаяр.

1967 й.

«ГАРАГУМУҢ ЛӘЛЕСИНИҢ» ОВАЗЫ

Акжемал Омарова түркмен окыжысына «Гошгула «Айнажык», «Мургап чемени», «Ләле гелин», «Гүн лен гүррүң» диен йыгындылары билен мәлимдир. О голайда чапдан чыкан «Гарагумуң ләлеси» шыгырл йыгындысы шахырың өндүмли ишлейәндигиниң шая дыр.

Бизиң шахырымыз хем өз дөредижилик ылхамы дөврүң ритминден, мукаддес дуйгуларың песел йылылыгындан тапяр. Онуң тематик мүмкинчил неширсайын өсйәр. Шахырың лирика йыкгын эдйән ги, бу угурдан шовлы чыкан тәсирли шыгырларың бардыгы В. Луговской, В. М. Тушнова, А. А. Захарч ко ялы рус шахырлары тарапындан хас иррәк бел нилипди. Шу лирики йөрелгә вепалылык, ондакы ю шак мәхир, гөнүмеллик хакында шахырың дүр йыгындыларына сын язан Ш. Боржаков, А. Мырад А. Гараев, Б. Мәмметязов дагы хем ныгтапдылар. Э би танкыдың шейле ерликли белликлери шахыр соңкы дөредижилигине оңайлы тәсир эдипдир. Йө танкыдың хәли-шинди ахмырлы сөйгини объект эд диги үчин Омарованы язгармагы, өзи-де, бизиң пи римизче, эсассыз язгармагы, онун поэзиясына бел бир дережеде зепер етирипдир.

Шонуң үчин онуң «Гарагумуң ләлеси» йыгындыс да сөйги темасына дегишли шыгырлар жуда аз. Ха Окыжы шахырдан сөйгә дегишли шыгырларың тәзе-т тапгырына гараşяр. Ол «Илкинжи сөйгим», «Сен ма герек», «Дийжегими гөзүм билен диемде», «Гөвнү йыкдым» ялы инче дуйгулы шыгырлара мәтәч. Гөвнү болмаса, танкыт шахыры шейле эсерлери дөретмекд бирнеме үркүзипдир. Йөне муңа дерек Ватана сөй

пейзажа майыллык ве гражданлык мәхрине югрулан шыгырлар йыгында гиризилипдир. «Гөрйәрин кешбини онуң хер ерде», «Түркменистаным», «Гарагум каналым», «Мениң Руссиям», «Магтымгулы», «Сатылҗак гыза», «Белент дагың депесиндәки адам» ялы шыгырлар шол темалары йитилик билен ачып гөркезмәге укыплы. Авторың мешхур рус шахыры Владимир Луговской багышланан «Чөлде ыз йитйәрми?» диен шыгры айратын беллениилмәге мынасыпдыр. Ол эсер «Огонёк» журналының 1971-нжи йылдакы биринҗи байрагыны алды. Өрән мынасып баха.

Тәзе йыгындыда автор пейзаж лирикасына-да йүзленйәр. Пейзаж лирикасы түркмен шахырларының бирнәчесиниң дөредиҗилигинде улы орун тутян-да болса, А. Омарованың поэзиясында бейле дәл. Шуңа гарамаздан, пейзажа йыкгын этмеги шахырың дөредиҗилигинде икинҗи бир поэтики линияны кемала гетирер диен умыт дөредйәр. «Дециз», «Күйсейәр йүрек», «Алма агачлары» ялы шыгырлар муңа долы гүвә геччйәр. Эмма А. Омарова өңки йыгындыларында өзүни гөркезип башлап оңат поэтики ёдалары велин гөрмәндир. Олар энелик дуйгусы билен перзентлик гуванҗы болуп, авторың «Гүн билен гүррүң», «Ләле гелин» китапларында йити беян эдилен темады. «Тойлы аялың монологы», «Дүнйә инениңе», «Арзув», «Ахмет җан» ялы шыгырлар шол линияны өсдүрмәге көп мүмкинчилик дөредип билерди.

А. Омарованың лирикасы бөлеклейин хадыса дәл. Ол өзбашына бир сюжете өврүлди. Онда гам-да, шатлык-да, мертлик-де, аял эҗизлиги-де, зенанлык буйсанҗы-да, сөйгүден соң пейда болян энелик мәхри-де бар. Чүнки булар дурмушда шунуң ялы. Онуң лирикасы предметлешен лирикадыр. Шахырың хер бир шыгрында тәсир, дуйгы, хыҗув, өкүнч, умыт материал халда йүзе чыкяр:

«Сөениң хакмы?» шыгрында ол шейле диййәр:

Булутлар геченде хем гүн яшанда,
«Ниредә гитдиң?» дийип, гөзлениң хакмы?
Тәзе мөвч уруп, ышкың җошанда,
Йүрекден алкышлап, сөениң хакмы?

(«Ләле гелин», 64-нжи сах.).

Шахырың илкинҗи йыгындысында яңзыдылан вепалылык шол гүйчлүлигине, шол берклигине галыпдыр:

Яз ягшы синди мейдана, гүле,
Сен гелмедиң багда сайрады гушлар.
Ёк, хич зат болмады! Йөне мен биле
Аглады гөк асман, яшыл агачлар.

(«Гошгулар», 36-нжы сах.).

Биз муны яп- яңы окап чыкан китабымыздакы «И кинжи сөйги» шыгрында хем гөрйәрис:

Илки сөйгим, унутмарын мен сени
Унутсам-да көп вакаты, күлпети.

А. Омаровада ене бир дөредижилик хэсиети бар ол кинэ акыл өвретмек, оны эт, муны этме диймекд узак. Предмети гөвне гелшиче шахырана йүрегиниң с зышыча бермеги халаяр. Шонуң үчин сөйгүде ол ты сала ковалашанок, ил шейдйәр, менем шейдейин д нок. Хут шу себәбе гөрә, онуң лирикасы башганың чалым эденок. Бу шахырың өз почерки, өз сеси. Он шахсыети шейдип ачыляр, лирики гахрыман жогаба г рашяр, жогап болмажагынам билйәр Йыл гечдиги онуң хыжувы артяр. Шейдип сөйги материал хэсиети ден идеала өврүлйәр. Идеал хер бир задың арзувыды

Эмма бейлеки темаларда ол өз йүзүни гөрүп бил нок. Олар көп авторларың пикириндем үйтгешик да Шейле гошгуларың хатарына «Байдагым», «Ятла ха кың пелегини», «Серхетчи», «Сэхер», «Пагтачы гызлар «Йыгымчы гыз», «Зэхметкеш халкымың гуран канал ялы шыгырлар гирйәр. Буларда А. Омарованың се эшидиленок. Эгер предмети өзүнче шөхлелендирип би месең, оны йыгындылара салып отурмагың гереги е Йөрите цитирләп, дегширип отурманымызда хем, ок жы оларда тэсириң ёклугыны окан бадына аңар. Ок жа тэсир этмежек шыгыр шахырың дуйгур йүрегини а ла-да гозгалаңа салып билмез.

Говачалы гин мейданда,
Гөрдүм, Женнет жаны гөрдүм,
Гүйз айында ак даңданда,
Гөрдүм, Женнет жаны гөрдүм.

Шейлеликде, Акжемал Омарова гележекде өзүне эд би танкыдың, окыжы көпчүлигиниң салгы берен угр боюнча тэсирли, дуйгулы эсерлери хас көп дөредер д йип, умыт эдйәрис. Иң эсасы зат хем онуң лирики пре метини хас чуң ве тэсирли беян этмеги үчин тэзе усу

лары деталлары сынчылык билен тапмагы мөхүмдир. Мыдамалык предмете ве мыдамалык дуйга вепалы болуп галмак үчин оны тәзе, чеперчиликли пикирлер билен байлашдырмак өрән зерур.

1972 й.

ПОЭЗИЯНЫҢ АЛА МЕЙДАНЫ

Хәзирки заман түркмен поэзиясының гең хәсиетлери бар. Йөне олар өз-өзүнден дөрән ве дүшүнилмейән хәсиетлер дәл. Хер бир тәзелик бирбада өркүз йүзе чыкан ялы болуп гөрүнсе-де онуң тарыхы, себәплери бар, хут шонуң ялы-да гелжеги бар. Бизде довам эдйән тенденцияның бири яш шахырлар дийип атландырылян бирнәче авторларың эсерлериниң хил тайындан чеперчилик ве идея җәхтинден эййәм халыпаларың дециңде дуруп билйәндигидир. Шахырың таналмагы онуң чап этдирен китапларының санына баглы дәл диййәрлер. Бу хәзирки дүшүнже. Мундан он-онбәш йыл өң ил-гүнүң сени танамагы үчин эп-еслиже йыгынды җуда герекди. Чүнки о вагтлар поэзия гарайыш шейледи. Инди бейле дәл. Бир йыгындысы билен ады уссат шахырларың хатарында тутулып угран Байрам Җутдиев өз поэзиясы билен шол дүшүнҗелериң көнелип башландыгыны гөркезди. Ол гөрәймәге бирден пейда болды. Чүнки окыҗы онуң эсерлерини метбугатда сейрек гөрди. Эмма пикири дуры, дили айдың, идеясы гунт дүшен ялы аграмлы шыгырлар өз авторының ылхам кувватындан хабар бермегиң хөтдесинден гелдилер. Окыҗы она бипервай гарамагың эбетейини тапмады. Хас бетери-де авторың 1973-нҗи йылда чапдан чыкан «Ыхлас» атлы илкинҗи йыгындысыны окан окыҗылар оңа «яш шахыр» дийип йүзленмегиң әсгермезлик ялы бир зат болаймагыны сыздылар.

«*Яш шахыр*». Бу хер бир халкың поэзиясында инди көп йыллар бәри гелйән йөргүнли дүшүнҗе. Ол өз функциясыны ыхлас билен ерине етирип гелди. Йөне шол эпитет авторы бөкдәймек мүмкинчилигинем өзүнде саклаяр дийсек, өте гечдигимиз болмаса герек. Дурмуш оңа өз «корректурасыны» гиризип уграды. Шу гүнки поэзияның гең хәсиетлериниң бири автора «яш шахыр»

диймекде бирнеме ойланмалыдыгыны, сересап бо- лыдыгыны янзыдяр. Олам кануналайык затдыр. П- зия өсүш этапына аяк басан махалында онуң «сы- көпчүликлейин ачыляр. Бейле ягдай билен иңлесек лемесек-де ылалашмалы болярыс. Өсүшиң тебиг- шейле:

Күйсәп гелдим гойбер мениң уяным,
Гершини чыг өртен гүлгүн боссанлар,
Гөзүм ачып, илки ватан дыеним,
Ах, ала мейданлар, ала мейданлар...

Бир чемен гошайын — ал боссанына,
Бир шыгыр гошайын — гүл дессанына,
Буйсаняп сең билен таналяныма,
Ах, ала мейданлар, ала мейданлар...

(«Ах, ала мейданлар, ала мейданлар»).

Шыгыр бир гөрсең пейзаж дуйгусы билен до- бир гөрсеңем Ватан хакындакы адаты сөйги беянна- сы ялы болуп дур. Йөне икисем дәл. Онда шахыр- ички хыжувы, шахыраналык энергиясы сызыляр. Ө- де гураксы әхең дәл-де, дартгынлы дуйгулар шы- чеперчилик безег берйәр. Ватана сөйги мыдама- темаларың биридир. Ол хер дөврүң поэзиясында өз- аңладылыпды. Отузынжы йылларың лирикасы о- юртда гурлан сенагат объектлериниң саны билен г- кезен болса, эллинжи йылларың шахырлары муңа р- рахатчылык угрунда йитилешен дүнйә сыясатының р- хуны синдирипдилер. Буларың икисем шол вагт зер- ды, шол вагт арзылыды. Хәзир поэзия ол принципле- ден узаклашды. Байрам лирики гахрыманың дуйгусы- Ватаның предметлери билен аналитик бирликде гаты- дырып бермеги башаряр:

Гужагында яйнап васпың этмесем,
Өйкеләр,
Сыр саклар гонрас гасынлар.
Чөлүң жөвзасындан хедер эдйәнлер,
Айлы агшамларыңы кемситмесинлер.

(«Еллар саңа баряр»).

Шу бентде ики саны факта окыжының үнсүни че- мек ислейәрис. Автор пикирини иң соңкы сетирде же- лейәр. Башдан гүйчленип угран дуйгы икинжи, үчүнж- сетирлерде бизе өңден таныш схеманы ятлатжак ял-

эдйәр-де, дессине өзбашдак, оригинал ёл билен акып башлаяр.

Шу аламат шахырың «Магтымгула», «Әр достлугы», «Сачың чөзләп, гөркезенде ак тары», «Кәмиллик», «Ёллар сана баряр» шыгырларында гөзе илйәр. Байрам Жутдиевде башга-да бир тәсин эндик дуюляр — ол гөзлейәр, өзем чыны билен, бүтин выжданы билен агтаряр. Агтарян задыны тапярам. Мегерем, онуң лирики дуйгусыны барха гүйчлендирйән зат гөзлеглердир:

Ынама ниреде, билсеңиз, хер гүн,
Өз-өзүми азын астына салян.
Дегимсизлер дегим етсе эселер,
Мен велин кичелйән,
Хер гүн кичелйән.

Том-том китаплары окап кичелйән,
Кичелйәрин диңләп, өзгә айдымын.
Шонда дат гүнүне бу гара келләң,
Шонда дат гүнүне язан бейдимиң.

(*«Кәмиллик»*).

Онда лирики дуйгыны гөнүмел аңлатмак эндиги ёк. Йөне о диен чылшырымлы, гизлин тапмача ёллары-да агтарып отуранок. Пикириң акымы нирә барса, шахыр шоны чеперчиликли ызарлап билйәр. Диймек, ол өз хыялына дүвен хадысасыны булашдыранок, оны йитиренок. Нетижеде, ол сайланан предметлере синдирилен ыхлас, гөнүкдирилен идея битеви полотно өврүлйәр.

Шахыры хайсыдыр бир пикир бирахат эдйәр. Шыгыр шоны ызарлап отыр. Эмма онуң ызыны окаман, орта билинден кесәймәге окыжыны богны ысанок. Чүнки шыгыр сили оны долап-дүйрләп алып гидип баряр.

Поэзияда екеже мүшгүл зат бар — олам **өзболушлылык.** Башга кынчылыкларың хөтдесинден гелмек мүмкин. Йөне өзболушлылыгы тапмак аңсат дәл. Бу ягдай әхли халкың поэзиясында-да шейлемикә диййән. Эмма түркмен поэзиясында велин хас кын задың бири өзболушлылык. Эйсем Б. Жутдиевиң өзболушлылыгы нәмеде? Өзболушлылык, гиң, абстракт хем йымпык дүшүнже. Оңа бир сөз билен «Шахыр өзболушлы» диййип жогап берсеңем, хич кимиң сени деталларда тутуп билжек гүманы ёк. Йөне биз бейле жогап билен шахырың кимлигини, айратынлыгыны ачып билмейәрис. Өз-

болушлылык — чеперчилик тәрини тапмак диймекдир өзгә меңземезликдир. Ол бир шахырда ир пейда боляр бейлекисинде гич йүзе чыкяр. Кәсинде болса асла-д болмаяр. Б. Жүтдиевде өзболушлылык ир пейд болды. Биринжи йыгындыда ол орта чыкды. Ону мундан буянкы өсүши, кәмиллиги, довамлылыгы диң авторың зехинине, ыхласына, иргинсиз зәхмете баглы Шол шертлер җемленен махалында ол бизиң ынамы мызы өдәп билер.

«Ыхласда» илкинжи өзболушлылык — сынчылык дыр. Автор предметиң хайсыдыр бир айратынлыгын дуймаса, онуң шыгры тәсирли болмаяр. «Редакторы поштасындан» атлы шыгырлар гөрәймәге «ецил тема да» язылан ялыдыр. Эмма онда дурмуш сапакларын гөрүп боляр. Соңкы дөврүң түркмен поэзиясында пел сепе сатмаклык гүйжеди. Ол онат задам болса, барх көпелмеги ве гитдигиче тәсирсиз хала дүшмеги зерар лы окыжылары ядадып башлады. Окыжы йылы ли ризме, ере якын предметлере мәтәч. Б. Жүтдиевде ге рекмежек парасатлылык я-да ерден өркүни үзйән бады ховалык ёк. Диңе бир гошгусында дәл, тутуш йыгын дыда шу принципден угур алан автордакы икинжи өз болушлылык лирики сайхаллылыкдыр:

Хак сөз гылыч болуп инсин депәмден,
Я бейгелтсин, я-да калбым дагласын.
Бир гүн...
Бир гүн мен гидерин, шонда чын достум
Бирже гезек ичин тутуп агласын.

Еке гезек ичин түтуп агласын
Бир сапарам эгсин ол белент башын.
...Эр достлугна гөзи гитсе бу Ериң
Йүзүнде бир гасын азаларымның.

(«Эр достлугы»).

Бизе илки душ гелйән дуйгы — лебиз, ыграр. Йене ол шыгырда яланач беян эдилмәндир. Шол бейик дуй гулар тебигат билен диалектики багланышяр. Диа лектики кануналайыклык автора ене-де бир өзболуш лылык багышлаяр:

Бу пайыисап тебигатың, эзизим,
Гаты гөрдүм саңа элиң гатаның.

(«Сачың чөзләп, гөркезеңде ак тары»).

Б. Жүтдиев хер бир хадысаның, дуйгының хачанды

бир вагт айдыландыгыны ве шоларың имитациясыны агтарып йөрмекден гача дуряр. Бу шахыра зерур хәсиет. Шейле-де болса йыгындыда хәзирки поэзиямызда ёң болуп гиден схеманың чаларак ыз галдырандыгыны айтмак герек. «Эне сүйди» атлы шыгыр дил тайындан биркемсиз болса-да, якымлы окалса-да, дуйгы, пикир җәхтинден ёкаркы анализленен шыгырлардан пес какяр. Себәби? Себәби автор эне хакда өң көп язылан эсерлериң тәсириңден бошап, өзбашдак пикири өңе сүренок. Лирики дуйгы озал өвренишен акабасы билен акып гидиберйәр. «Көне дуйгулар» шыгры-да шонуң ялы. «Язың ысы гелйәр», «Ханховузда дөрән сетирлер» гошгулары белли дережеде окыҗа таныш дүшүнҗелери якиленч ятладяр.

Бу хаталары ениң гечмәге авторың гүйҗи етер диен умыдымыз бар. Йөне ене-де бир мөхүм аламат хакында автора ятлатмакчы болярыс. Ол уссатлара эермек меселесидир. Б. Җүтдиевде туркмениң мешхур шахырлары Г. Сейитлиевиң, К. Гурбаннепесовың, Б. Худайназаровың, белли дережеде М. Сейидовың дөредиҗилик тәсири дуюляр: Элбетде, ол зерур. Эгер адам өз өңүндәки нусгалыклары өвренмесе, тәзе зат хөдүрләп билмейәр. Дөредиҗилик рухуның якынлыгы сетир я-да тутуш эсер якынлыгы дәлдир. Эмма оңа аша гүмра болмаклык оригиналлыга зыянлыдыр. Эгер ол довамлы ягдая гечсе, өзболушлылыгың умумылыга барып етмек ховпы-да даш дәлдир.

Лириканың гүйҗи хусусы гөзлеглере баглыдыр. «Ол бу гүн от сатяр гызан базарда» шыгрында автор ене-де өз «ёдасына» доланып гелйәр. Дөвүр, уруш, тәзе несил, намыс, хая, буйсанч бир шыгырда җемленйәр. Диймек, шахыр ишленен темалары тәзече ишлемеги-де башаряр. Ол гайталама-да дәл, көне тема-да дәл, окыҗынам ядаданок. Хәзир гөзлег тенденциясы бүтинсоюз поэзиясында тутуш процесс өврүлди. Рухыңы гозгалаңа саляң шыгырлар көпелди. Гечен уруш хакда, отузынҗы йылларың паҗыгалы вакалары хакда хем шыгырлар язмак болар. Йөне тәсирли, мазмунлы болсун. «Уруш йылларының чагалары биз» гошгулар топлумына шоны арзув эдесимиз гелйәр. Б. Җүтдиевиң шыгырларында сөз аз-да, пикир көп. Гой, шу тенденция шахырың дөредиҗилигиниң хемрасы болсун!

1974 й.

«МЕЙДАН» ТӘСИРЛЕРИ

Эрмени танкытчысы Сүрен Агабабян «Поэзия өсүш катдына етенде, онуң дашыпың җедели тебигы суратда йитилешйәр, хатда газап атына мүнйәр» (С. Агабабян. Дөвребаплык ве эдебият, М. 1973, 5 сах.) дийип язяр. Белки түркмен поэзиясының хәзирки ягдайы барадакы гидйән гүррүңлер хем шол себәплидир. Йөне муны анықламак үчин өз поэзиямызың өсүше гечеңлигини я-да гечмәнлигини илки кесгитлемек герекдир. Ол меселәни тутушлайын бойнумыза алмасак-да, дине бир зады чекинмән беллемек мүмкин — түркмен поэзиясы гөзлегде. Йөне шол гөзлегиң нәмелигини, гөзлейәнлериң кимдигини билмезден, мунам кесгитлемек кын. Поэзия пикир, детал, чеперчилик гөзлегинде. Гөзлейәнлерем — яшлар. Өзи-де етмишинҗи йылларың шахырлары. Биз бу факты Г.Гелдиевиң «Мейдан» (1972). О. Гурдовың «Бушлук» (1972) ве Б. Җүтдиевиң «Ыхлас» (1973) атлы йыгындыларында гөрйәрис. «Агтаран тапар» дийлиши ялы, бу гөзлег белли дереҗеде өз нетиҗесини берип уграды. Г. Гелдиевиң «Мейданы» илкинҗи шахырана әдим. Ады тутулан шахырларың йыгындылары-да илкинҗи әдим. Оларың херсиниң өзболушлы ёдалары-да бар, олары бирлешдирйән ёлам бар. Айры-айры ёдалар бу авторларың хусусы сынчылыгындан, дашкы гөзеллиги кабул эдишинден дөресе, битеви ёл оларың түркмен поэзиясының мертебеси угрунда чынлакай ойланяндыкларындан, шол ойланмаларың мөхүмлигинден гелип чыкяр. Г. Гелдиев «Ватан» шыгрында, умуман, ватан догрусындакы дүшүнҗелере тәзелик гиризди, дийип айдып болмаз. Эмма шахыр:

Сениң адың гурсагымда гөтердим,
Эгнимде гөтердим
Гара башым дей,

диен махалында эййәм лирики гахрыманың тәзече ойланянлыгы гөзе илйәр. Догры, ол шыгрың ызында «он бәшде сөйгини гаршылайшым дей» дийип, бенди тамамлаяр. Соңкы пикир окыҗының өвренишен айдып билҗек заты боланы үчин оңа ончаклы гулак габартмалың. Йөне шыгрың җемлеме бендинде автор ене-де тәзече пикир өвүрйәр:

Дайысына халат-серпай япарлар,
Сырдырлар бәбегиң йүпек дей сачын.
Еле-гуза берман,
Ере апарлар,
Соң топрак дийип башын бермеги үчин.

Шейле сетирлерде миллилик хем дуюляр дийип айтсалар ялңыш болмаз. Йөне миллилик шу махала ченли ады тарыха өврүлен шахырларда я-да камиллешен языжыларда ызарланян дүшүнже боланы үчин бир йыгындысы чыкан шахырдан хайдан-хай оны агтарыбермек энтек бейле ёкары бахалар билен өвренишмедик түкмен окыжысыны геңиргендирибирмика диен горкымыз бар. Йөне ислесек-ислемесек-де, ёкарда агзап гечен йыгындыларымызың хеммесинде милли деталлар, пикириң дөвребаплыгы аз дәл. Ол хәзирки заман түркмен поэзиясының айратынлыгы. Чүнки окыжыны схема өврүлен дуйгулар билен онуң верзиш эден ёдалары билен өзүңе чекмек инди шахырлара башарданок. Шонуң үчин «Атамың ёлы» шыгры гөврүм тайдан кичилигине, дил җәхетден кемсизлигине гарамаздан, тә сонкы бенде ченли бизи гең галдыранок. Эмма онда пикир динамикасы гүйчленйәр ве дөврүң рухуна гапланяр. Диңе шонда окыҗы адамың белентлигине гөз етирйәр.

Шахыр пейзажа ашык, онуң пикирлери-де пейзажың лezzетини окыҗа дуярлык халда етирйәр. «Гүллер» шыгры шол баха мынасып. Йөне олам «Роваят» шыгры ялы узак. Г. Гелдиев гысгадан маныль, дуйгулы шыгырлары язмагы башаряр. Шол укыба эе автор үчин узак шыгырлары язмагың хаҗаты ёк. «Дыммак» гошгусы бизиң пикиримизиң айдың тассыкламага эсас берйәр.

Сен нәме-де болса бир
зат дий ахыр,
Ере бакып дымдың
душушыкдан соң.
Горкян, горкян,
Ёвуз-ёвуз тәлейли
Вулканлар атыляр
дымышлыкдан соң.

Образлы хем тәсирли шыгырлар йыгындыда көп. «Айың ак алкымын өпүп дур деря», «Догуляс», «Меңзешлик», «Гөкде әлемгошар меңзеш кемана», «Етимиң

этюдлары», «Сәхрам» ялы гошгуларда дурмушын хасратыны, гайгысыны, шатлыгыны өзүне синдирен, шоны окыжа гайтарып бермегиң хөтдесинден чеперчилик билен гелйән шахыры гөрйәрис.

Гечен жахан уршы поэзияда, прозада ыз галдырды, шол хенизем довам эдйәр. Ол белли дережеде схема өврүлибем баряр. Эгер оны оригинал деталлар аркалы берип болса, схема өврүлмездем. Йөне бу мыдама башардып дуранок. «Эжемиң йүзүне чиш уран гүни» атлы шыгыр гечен чагалык хем ёвуз гүнлериң шу гүнки ойланмасыны догручыл ве агыр суратландыряр:

Ине йүк тутуныл алтын-күмүшден,
Чоланып барярыс иң гыммат парча.
Йөне чага башда, йигит, чал башда:
«Ай эже!
Чөрегиң бахасы нәче?!»

Йыгындыда «Гүйз япрагы, «Ынанч» ялы ончаклы шовлы чыкмадык гошгуларам бар. Шовсузлыгының себәбини ондакы пикирлериң танышлыгындан гөзлемели. Диңе бир танышлыгынданам дәл-де, оларың етерлик дережеде образлы беян эдилмәнлигиндедир. «Йылдызлар яняр», «Гыза», «Гар» ялы шыгырлар хем окыжыны гобсундырмаяр. Эмма «Гүйз шемалы» гошгусы рифма тәзелиги, пикир юмагының тәсин чөшлениши билен окыжының гөвнүни авлаяр:

Пенжирәниң дашында,
Гүйз шемалы шу-ув.
Аладачыл башымда
Ат салып йөр шу:

Шахыр ойланяр, гүйзүң совук шемалыны «жанландыряр», гепледйәр:

Даң аталы бәри
Гөр чекип пида
Нечүн бейдип йөркән?
Билип билмек кын:
Ол өз сөйгүсинден
Душүпми жыда?
Я дост гөзлейәрми
Йүреге якын?

Етмишинжи йылларың поэзиясы дийилйән душүнже өрән гиң. Оңа баха бермегем көпсанлы ишлериң языл-

магыны талап эдйәр. Йөне етмишинжи йылларың шахырларыны алтмышынжы йылларынкыдан тапавутландырмак велин мүмкин. Олары көпрәк окаң, чыныңыз билен окаң. Шонда ол хакыката өзүңизем гөз етирерсиңиз.

1974 й.

ЫНСАН ВЕ ЫНСАП ХАКЫНДА АЙДЫМ

Поэзиямызың шу гүнки етен дережесинден онуң тарыхы өсүшине назар айланымызда бу непис жанрың социалистик реализмиң принциплерине лайыклыкда камиллешмегинде, чеперчилигиң, образлылыгың өсмегинде, онда жемгыетчилик рухуң ве мазмунының гүйчленмегинде бүтин түркмен совет шахырларының тагалласы билен бир хатарда, айры-айры адамларың индивидуал хызматының айгытлайжы роль ойнандыгыны ве ойнаяндыгыны йөрите ныгтамак герек. Меселәни шейле гоймагымызың өз себәби бар. Биз хемише поэзияның я-да прозаның тарыхыны тарыхы-хронологик тертипде ызарлаярыс ве эдебият мейданына гелен хер бир векилиң дөредижилигине умумы эдеби процесиң я-да шол дерңелйән жанрың чэгинде баха берйәрис. Бу өрән зерур хем-де әхмиетли йөрелге. Йөне шунуң билен бирликде, чеперчилик өсүшинде өзбашдак этапы эмеле гетирен векиллер хакында оларың индивидуаллыгыны ачян ишлери-де язмаклыга вагт етди. Поэзия бабатда айдыланда болса бу хасам зерур. Чүнки идеяны образлы аңлатмак, дуйгучыллык хемише ве хемме авторларда дең болманды, диңе шу гүн дәл, хич хачанам дең болмаз. Аслында шахыры авторлык дережесинден ёкары гөтерйән, онуң шахсыетини гиң дүнйә жар эдйән задың өзи шол гайталанмасыз дуйгучыллыкдыр, чуңңур жемгыетчилик мазмундыр, йити тәсир эдижи образлылыкдыр. Өзүнде шол тараплары бирлешдирйән шахырана белентликлериң түркмен совет поэзиясының өсүшинде бирнәчеси кемала гелди. Шоларың иң мешхурларының атларыны тутмагам болар: Молламурт, Рехмет Сейидов, Аман Кекилов, Гара Сейитлиев, Керим Гурбаннепесов ве башгалар.

Шейле шахырана белентликлериң бири хакында сөз ачмак бизиң үчин хас якымлы. Чүнки онуңам ыкбалы эдил шол белентликлериңки ялы болды. «Гызгын сәхра», «Дөврүң депесиндәки Адам», «Гумлулар» ве... Бердиназар Худайназаров. Шу дүшүнҗелериң хайсы бириниң окыҗының аңына өң орнашандыгыны айтмак кын. Буларың хеммеси бирлешип, шахырың шахсыетини беленде гөтерйәр, оны халкың рухы хазынасына өврүйәр.

Онуң поэзиясы-да, прозасы-да хемише метбугатың үнс меркезинде. Өзи-де ики жанрда-да дес-деӊ үстүнлик билен ишлемек дөредиҗилик векилиниң хеммесине башардып дурмаяр. Бердиназар Худайназаровда велин бу ягдай тебигы аламата өврүлипдир. Онуң «Буйсанчлы баш» атлы шыгырлар йыгындысыны оканыңда гүйчли зехини, дуйгучыл шахыр гөз өңүңе гелсе, «Акар сувуң айдымы» романыны оканыңда җемгыетчилик процесини тебигылыгы, реаллыгы, гөзеллиги билен суратландырян уссат языҗыны гөрйәрис. Элбетде, онуң дөредиҗилигинден ишлер, макалалар, сынлар язан авторлар Б. Худайназаровың бу айратынлыгы хакында белли пикир айтмаярлар. Эмма, бизиң пикиримизче, онуң поэзиясы шахырың йүзүни кесгитлән жанр болупды. Онуң адыны беленде гөтерйән гүйҗем шол поэзиядыр. Терсине, «Гумлулар», «Акар сувуң айдымы» ялы проза эсерлериниң якымлылыгы, акгынлылыгы, шахыраналылыгы, олардакы лиризм хем сынчылык онуң шахырана ылхамының өнүми болуп дуряр. Шу җәхтден аланыңда языҗының прозасының шахырың поэзиясына якынлыгы белли боляр.

«Буйсанчлы башың» эсасы айратынлыклары хәзирки заман поэзиясында яшаян баш айратынлыклар билен багланышыклыдыр. Шонуң билен бирликде, онуң диңе өзүне махсус чеперчилик пурсатлары, шахырана тапавутлары-да бар. Биз оларың хеммеси хакында-да гысгача гүррүң этмеги макул хасаплаярыс.

Хәзирки заман поэзиясында баш айратынлык дуйгының проблемалайын мөчберде ачылып гөркезилмегидир. Лирики гахрыманың дуйгусы индивидуал бәхбитлере дәл-де, җемгыетчилик бәхбидине югрулып беян эдилен махалында шол дуйгуны ачян поэзияның проблемалайынлыгы артяр. Ол хәсиет, өз гезегинде, шахырың җемгыетчилик ве дөредиҗилик активлиги билен баглы-

лыкда йүзе чыкяр. Шейлеликде, поэзияда дөвүр ритмини бермек, шахсыет ве җемгыет битевилигини дуйгуда ачмак хәзирки дөврде өңе сүрүлйән эсасы талапларың биридир.

Хәзирки заман поэзиясында довам эдйән ене-де бир гүйчли тенденция хакында дуруп гечмеги догры хасаплаярыс. Ол лирики хәсиетиң көпчүликлейин ишленмегидир, чеперчилик гөзлеглериниң көпчүликлейин алнып барылмагыдыр, образлы ойланмагың айры-айры авторларда дәл-де, көпчүликлейин халда йүзе чыкмасыдыр. Шейле болдугыча шахырлара өз индивидуаллыгыны йүзе чыкармагың барха кыналып баряндыгыны айтмак герек. Гөзлегиң гүйҗүни, зәхметиң тебигылыгыны, ыхласың реаллыгыны, дуйгының чынлакайлыгыны кесгитлейән мизанам шол көпчүликдир. Ондан сайланмак я-да аякдаш гитмек шахырың зехин дереҗесине гөзъетимине, сынчылыгына баглыдыр. Ол хемише шейле болупды. Бизиң дөврүмизде бу талап хасам җемгыетчилик эхеңе югрулып орта атыляр. Хәзирки вагтда Л. Мартыновың, Р. Гамзатовың, К. Кулыевиң, Э. Межелайтисиң, М. Керимиң, К. Гурбаннепесовың ве Б. Худайназаровың поэзиясының образлылыгы, монументаллыгы, чеперчилиги, миллилиги ве интернационал геримлилиги шол талапдан гелип чыкяр.

Шейлеликде, «Буйсанчлы башда» эсасы өңе сүрүлйән концепцияның — ынсан ве ынсап концепциясының җемгыетчилик себәплери-де шол талаплар ве шахырана гөзлеглер билен баглыдыр. Галыберсе-де, бу улы концепцияның Б. Худайназаровың шахырана дөредиҗилигинде өңрәкден ишледилмегиниң, шу китапда хас-да ныгталмагының ве җемленмегиниң өз түркмен поэзиямыздан гелип чыкян себәплери-де бар. Бу умумысоюз поэзиясында довам эдйән баш тенденциялар билен йити багланышыклы болмак билен бир хатарда, түркмениң мешхур шахыры Гара Сейитлиевиң «Эсерлериниң бир томлугында» өңе сүрен адам ве дүнйә концепциясының довам этдирилмегидир, онуң байлашдырылмагыдыр, өсдүрилмегидир, шол дүйпли концепцияның улы шахасының — ынсан ве ынсап дүшүнҗелериниң чуңңур чеперчиликли чөшленмесидир. Тутуш китабың ичинден гечйән дуйгының өзи шол идеяның образлы беяныдыр Аслында, Г. Сейитлиевиң өңе сүрен адам ве дүнйә концепциясының соңкы шахырларда көп шаха йайраданлы-

гыны, онуң ики саны улы линиясының — адам ве гөзе[л]лик линиясының К.Гурбаннепесовың поэзиясында, ы[н]сан ве ынсап линиясының Б. Худайназаровың дөредиж[и]лигинде оригинал суратландырылянлыгыны айраты[н] беллемек герек.

«Буйсанчлы башың» хемме шыгырларына махсус ү[ч] саны дүйпли тапавуды беллемеги-де ерликли хасапла[]ярыс. Чүнки шол тапавутлар белленмезден ве ачылма[]дан, айратын шыгрың деталлайын анализи долы ве а[й]дың дереҗә етмейәр. Меселем, «Ватан хакда» я-д[а] «Гөрнүш» шыгрының айратынлыкда алнан анализ[и] китабың сүңңүне махсус тапавут ачылмаздан асла д[о]лы хем-де ынандырыҗы болуп чыкмаз. Себәби кита[п]дакы шыгырларың эсасы топары хем-де шахырың ны[]тамакчы болян идеясыны гөтерйән гошгуларың хем[]меси бир-бири билен баглы. Шейлеликде, эййәм кита[]бың биринжи умумы айратынлыгы айдыңлашып угра[]ды. Ол — шыгырларың хеммесиниң бир тема баглы[]лыкда язылмагыдыр ве шол тертипде ерлешдирил[]мегидир. Ынсан ве ынсап хемише бир-бири билен логи[]ки җебислешикде, рухы гатнашыкда суратландыръляр[]. Ол китабың **биринжи** айратынлыгыдыр.

Китабың **икинжи** айратынлыгы чуңңур пайхаслылы[]билен йити дуйгучыллыкдыр. Шол ики мөхүм алама[т]бүтин китабың сүңңүне сиңипдир. Оны айратын гош[]гуларда-да, тутуш китабың ичинден гечип гелйән ли[]рики гахрыманың образында-да сынламак боляр. Ш[у]ерде башга бир зада үнси чекесимиз гелйәр. Эге[р]биз «Буйсанчлы баша» махсус пайхасы өзбашдак я-д[а]дуйгучыллыгы өзбашдак кабул этҗек болуп гөрсе[к]шунуң асла баша бармаянлыгыны деррев дуярыс. Бе[л]ле этҗек болмаклык Б. Худайназаровы айры-айры и[ки]саны адам хөкмүнде кабул этмек ялы зат боларды[].
Олам окыҗыны китапдан бүтинлей дашлашдыра[р].
Диймек, эсериң диңе өзүне махсус битевилиги үчин ш[о]ики пурсатың сазлашыгы герек экен. Йыгындыны[ң]гымматы-да, оригиналлыгы-да шонда экен.

Китабың **үчүнжи** айратынлыгы зехиниң тебигы ха[л]да эркин ачылмагыдыр ве онуң җемгыетчилик рухуны[ң]гүйчли суратландырылмагыдыр.

Шол үч саны дүйпли тапавутлы тарапларың би[р]лешмесиниң ёк еринде ынсан ве ынсап концепциясы[]ның чеперчиликли беяны хакында пикир йөредип бо[л]

мазды. Диймек, китапда ерлешйән йүзден говрак шыгрың ынсан ве ынсан хакында бир ширин айдым болуп янланмагы-да шунуң үчиндир.

Биз йыгындының айры-айры шыгырларыны анализләнимизде-де китаба махсус шол умумы аламатлары гөрйәрис. Йөне олары гайталамаздан диңе шыгрың өзүнден чыкян пурсатлары сынламагам гызыклыдыр. «Ватан хакда» атлы шыгрың дерңевинде биз ватанчылык темасының оригинал ишледилишини сынлаярыс:

Өврениң огланлар, касам ичмеги,
Чынлакай затлары эдиниң хөвүр.
Огланлар, бипервай этмесин сизи.
Донйүрек этмесин бу юмшак дөвүр.

Яйнаң саясында эне Ватаның
Ийдир, гейдир,
　　　　　　　сиз дийип җансерекдир.
Шейдип огланлыкдан сайланҗак болуң,
Себәп
　　　Ватана-да хоссар герекдир!

(Б. Худайназаров, «Буйсанчлы баш», Ашгабат, 1975, 8-нҗи сах.)

Поэзия тиз өсйән, тиз өзгерйән жанр. Онуң пульсуны хемише барлап дурмалы. Шейле эдилен вагтында гөзлеглериң өзи шахыры оригинал пикириң, оригинал деталың үстүнден элтйәр. Гөзлегиң, хемишелик үнсүң ёк еринде я-да песелен еринде образлылык йитйәр, айдылян пикир озал мүң керем гайталанян задың башгача редакцияда берилдиги боляр. Анализленйән шыгыр гөзлегиң, образлылыгың, хемишелик чекилен зәхметиң өнүмидир.

Шейле шыгырлар Б. Худайназаровда тутуш циклп эмеле гетирйәр. «Адам», «Буйсанчлы баш», «Поэзия бөлүми», «Гошгының горагында», «Өзли-өзүмиз барада», «Дийяң...», «Гошгуларам адамлара меңзейәр», «Бу өмрүмде ишим дүшди көплере» ве «Багтлы гүнлең ене бири гелди-де» диен гошгуларың хеммеси-де адамың дуйгусының җемгыетчилик мазмундан гелип чыкянлыгыны, шейле рухы иймитден; сыясы кувватдан тапланан гахрыманың шахсыетиниң ватаның замун сынагларында ачыляндыгыны тәсин суратландыряр. Биз оларың хеммесини анализләп отурман, оларың тутуш җеминден сырыгып гайдян идея үнси чекмекчи боляры.

Ол идея бизде лирикада гражданлык пафосының ёк ры дөредижилигини тассыклаяр.

Гражданлык рух, гахрыманың ватанчылык пафо хич хачан ховайы зат болманды. Ол хич хачан ритори билен бир ере сыгышманды.

Шейлеликде, «Ватан хакда» шыгрындакы дөрт пу саты айры-айрылыкда дәл-де, хеммесини битевилик ызарладык. Эмма мысал алнан дөрт бендиң херсини өзбашдак пурсатлары ачянлыгыны окыжы дуяр ял эсасы пикири жемлейән сөзлери — предметлери «ды нак ичинде гетирдик». «Аталар» шыгры хем эдил шо пикири башгарак рөвүшде берйәр.

Шахыр ынсабы хер бир задың мәхек дашы сайя Шонуң бозулян еринде адыллыгың, адалатлылыгы халаллыгың ёклугыны, хич-хили хошгылыклы гатн шыгың-да болмаяндыгыны реал хем образлы сура ландыряр. «Гошгулар хем адамлара меңзейәр» атл шыгрында ол шейле диййәр:

Кәси симап кимин сыпжыкдыр-сыпжык
Кәси гуршун кимин жебисдир-жебис.
Бейле үзңелиге дүшүнмек кын дәл:
Кәсин йүрек язяр,
Кәсини небис.

(Б. Худайназаров. Гөркезилен китап, 72-нжи сах.)

«Диййән» атлы шыгрында ол дуйгының конфликт ни адыл билен карамың, халаллык билен харамың ча нышмасында гөрйәр. Шу идеяның суратландырылыш «Бимахал чак гелен гыңыр булутлар» гошгусында х тәсирли ве образлы чыкыпдыр. Лирики гахрыманы ахвалам тебигат хадысасы билен сазлашыклы гет рилйәр ве гүйчли реализм дуюляр:

Бимахал чак гелен гыңыр булутлар
Бирселлем әлемден гүни гизледи.

Гаращманкам гелен гараңкы гиже
Гөрер гөзден әлван гүли гизледи.
Алдансам-да
алдан вагтым ёк мениң,
Гыйылсам-да
аглан вагтым ёк мениң.
Ниетим ак мениң, калбым ак мениң,
Такдырым төхметден мени гизледи,

Шыгырда ики саны улы пурсат эриш-аргач болуп гечйәр. Оларың биринҗиси ынсабын боэулмагыдыр ве шондан лирики гахрыманың эҗир чекмегидир. Икинҗиси адалатың дабараланмасы ве ынсаның мертебесиниң ёкары гөтерилмеги. Бу дүшүнҗелериң хеммеси бир-бирине диалектики баглы, эмма оларың үстүн чыкмагы ене-де ынсабың пәклигине гарашлыдыр дийлен пикир шыгрың эсасында ятяр. Китапда шу пикири тассыклаян гошгулары нәче гетирсең гетирип отурмалы. Йыгындының шовлы тарапы-да шонда. Элбетде авторың енилжек юморы-да өзболушлы тагам берйәр. Меселем, «Аяллар», «Чүрчүри гуюсында», «Гумлы чопаның шәхере геленде, мыхман ерине айданы» ве шуңа меңзешлер.

Китаба гиризилен шыгырларың акгынлылыгы, чеперчилик серишделери хакында-да нәче гүррүң этсең, материал азлык эденок. «Түркмениң өйи дек калбы ачыклык. Галыпдыр бигүнә чагалыгымдан», «Гавундан сыкылып алнан шире дек. Гөрсең диңе чәч галандыр дуршуна» ве шуңа меңзешлер).

Эмма китапда кәбир шыгырларың окыҗыларын өсен талабындан бәрдедигини хем яңзытмак боларды. Бу шахырың асгынлыгының нетиҗеси дәлдир. Терсине, шол шыгырлардакы дуйгуларың инди энчеме йыллар бәри көп шахырларың эсерлеринде, хатда Б. Худайназаровың өзүнде-де көп гезеклер дүрли гөрнүшде гайталанандыгы зерарлы оларың тәсир эдиҗилиги белли дережеде говшак. Ол гечен уруш билен баглы язылан гошгуларың хеммесине махсус. «Кырк үчүнҗи йылың чөреги», «Билезик», «Байдакчы» ялы шыгырлардакы дуйгы окыҗылара өңден танышдыр. Шол өңден танышлыгам оларың тәсирини песелдйәр. Элбетде, уруш темасындан хем шовлы эсерлер дөретмек болар. Шейле гошгулардан «Яшлыкдакы суратыма язгы», «Гызҗагазың дайысы» ялылары агзамак мүмкин.

Йөне ол агзалан сәвликлер китабың тутуш гымматыны песе гачырмаяр. «Буйсанчлы баш» хәзирки заман поэзиясының шовлы нусгаларыны берендиги билен окыҗылары бегендирди.

1975 й.

БИКАРАР «МЫДАРЫМ»

Сапармырат Өвезбердиевиң «Мыдарым» диен чаң ланжа китабы онуң өндүмли ишлейәндигине шаятлы эдйәндигинден башга-да, ондакы шыгырларың өзара тарыхылык битевилигини, ер-юрт, сене, башдан гечири лен вака зерарлы йүзе чыкян дуйгуларың тәсир мей даныны барха гысымландырыны хем аламатландыряр Белки-де бу ягдай шахырың өзүне сайлап алан йөрел гесидир? Я-да дөредижилик ылхамының арасы билен гидйән сәвликмикә? Биз шу совалың икиси-де шахы рың эсерлеринде өзүне герекли жогабы тапар хаса эдйәрис.

Эмма, озалы билен, соваларың биринжисине дегиш ли субутнамаларың көплүгини велин айратын ныгтасы мыз гелйәр. Ёгсада, нәме үчин ур-тут шейле совалла билен йыгында чемелешмекчи болярыс? Себәби С. Өвез бердиев эдебият мейданына яңы гирен яш авто дәл. Ол энчеме йыгындыларың авторы. Шыгыр дүнйә синде, шахырана терҗимечиликде топлан тежрибесе аз дәл. Шонуң үчин өз дөредижилигиндәки ыгтыбарлы ве инкисе гидерйән затлары билмеги мөхүм. Шахыра -да, окыжа-да, танкыда хем шу затлар герек.

Иследиик йыгындыдан шовлы ве шовсуз шыгырлары тапып болар. Оларың бир топарының көпрәк, бейлеки синиң азрак болмагам ахмал. Геп олары метбугат йү зүнде санамакда дәл, шейле эсерлериң үсти билен ша хырың мейлини, угруны, чеперчилик гүйжүни өвренмек де. С. Өвезбердиевиң шыгырларындакы аграмлы тара ёкарда гойлан совалың биринжиси билен багланышык лыдыр. Китапда «Октябрь гошгусы», «Комсомол гош гусы», «Кукаев көчеси». «Овган нерессе», «Гутлаг» «Делили», «Ван Гог», «Шахыр сөзлейәр» ялы шыгыр ларда ол дуйгының тарыхы фактлар аркалы йүзе чы кышыны, онуң хәзирки дөвре гелип гошулышыны ныг таяр. Хут шейле дуйгулы шыгырларың хатарына «Ле нинимиз бар», «Шахырың юбилейинде окалан гошгы ялылары-да гошмак мүмкин.

Яп-яңыжа аттестат алан жуванлар,
Тапмазлар адыны
Она серетсе.
Аттестат диңе бир сиз үчин дәлдир,
Шоңа-да шәрикдир Овган нересе.

Биз шыгрың соңкы бендиниң өңүндәки топбагы мысал алдык. Оны алмакдан максат Овган Байым оглуның ким экендигини ныгтамак дәл. Эгер шейле болса йыгында гиризилен бу гошгы тутушлыгы билепем етерлик дәл. Максат — гутардың аттестатыны алян жуванларың рухуна гиризилмек ислейән буйсанч дуйгусының дуярлык халда суратландырылмагыдыр. Шыгрың безеги, авторың идеясы шол дуйгының берлишине баглы. Шыгыр тәсирли хем тиз ятда галяр. Эмма йыгында гиризилен шол кысымлы гошгуларың хеммеси бейле дәл. Себәби автор көп шыгырларда тарыхың өзүнден гатыбир дашлашып билмейәр. («Кукаев көчеси», «Делили»). Ады тутулан гошгулар тарыхың өзүни гайталаяр. Шахырың дуйгулары гаты совук, бипервай хем ресми. Шонуң үчин бентлериң сетирлериндәки шахыраналык өз орнуны проза берйәр. Прозалач сетирлер окыжыны тиз ядадяр.

Догры, С. Өвезбердиев өз гошгуларында дөврүң өсүшини бермеги шест эдийәр. Ол говы зат. Йөне гураксы гуванч окыжының лапыны кеч эдйәр. Шуны тассыклаян бир мысал:

Бес этсин Гарагум ловлап көймегини,
Гүл билен безелсин от алан ерлер.
Чыкарсын тешне чөл отлы көйнегин,
Өңде алаң ятыр, өңе иперлер!

(«Гутлаг»).

Шыгрың галан үч бенди-де шейле мазмуна эе. Йөне «ишләп, хайдаң, дикип, гуруң» диениң билен зәхмет адамыны руханландырып билмейәрсиң. Ишчи шейле гошгыны диңлейәр-де, йөне йылгыряр гидиберйәр. Чүнки образлылык етенок. Эмма шахырың «Яра гарашян» «Сен шейле бир хат яз маңа», «Шейле бир ювашдың, түркаңалың сен» гошгулары окыжының ядында хемишелик галяр. Себәби оларда дуйгуларыны хейжана гетирйән шахыраналык бар. Диймек, шахырың эсерлериндәки душ гелйән эсасы йөрелгә — дуйгуларың тарыхылыгына гирйән гошгулара гаранда, эркин шыгырлар хас шовлы чыкяр экен. «Гошгы язмак барха кынлашып баряр», «Бу дүнйә бахарсыз инипсиң, атам», «Чагалар», «Кә гызлар шахырың гөвнүне дегйәр» ялы эсерлер авторың дүйп йөрелгесинден дашарда язылыпдыр. Өзем шовлы, тәсирли чыкыпдыр.

С. Өвезбердиев лирики шыгырлары первайсызлы[к] билен дөредйәр дийип болмаз. Чүнки онда хыжув, ды[ш]мачлык, ахмыр шуларың хеммеси гатышып гелйә[р]. Догры, онда бир йүрек дилижи гам-гусса ёк-да, терсин[е] ынанч, вепалылык, ыграрлылык бар:

Сәхер туруп йүлек кимин сачда эли,
Көйнегиниң якасы ажап кешдели,
Нәме дийсе өз дилинден эшдели,
Җемалы нурана Ая гарашян.

(«Яра гарашян»).

Нәме дийсе өз дилинден эшдели! Сетирде ынам, аг[ы]раслык, вепадарлык дуюляр. Йөне «Кетени көйнекли[м] гелдиң яныма» атлы шыгырда шейле улы дуйгы ёк. Өңки шыгырдакы мукаддеслигин, нәзиклигин, буйсан[ч]жың ерини гелди-гечер хөвес, бирхили эдепсизликден дөрән мейил эелейәр. Асыл нәхошлан шахырың аласармык дуйгуларындан дөрән шыгырлара нәмедир бир зат етенок. Мегерем ол зат АГРАСЛЫКДЫР. «Нәхошлар жайында иңләп ятыркам», «Чыраларыңы өчүрме сен, жан доктор», «Яп-яңы чыкдык биз кеселханадан» атлы гошгуларында хассаның жан аладасы дуйланок, муңа дерек ол ерликсиз бәлчирейән ялы гөрүнйәр:

Нәхошлар жайында иңләп ятыркам
Бу эллер иң илки хемаят берди.
Гысды маңлайымы нәзик бармаклар,
Нәхошлан гөвнүме делалат берди...

Дерт чекип ятан лирики гахрыман нәме үчин дуйгуларыны көп нокат билен кесдикә? Бу окыжының оңа болан ынанжыны, нәсаг халына гынанжыны говшадаймазмыка? Онсоңам врач гыз онуң маңлайыны сыпамагың дерегине «гысайдымыка?» Нәхош гахрыманың дилем чолашян ялы боляр:

Чыраларыңы өчүрме сен, жан доктор,
Гойберсене өз угрума бир селлем.
Өвренишдирме түмлүк билен гөзлерими,
Ягтылыкда язып дурка бу эллем!

Сетирлериң бүдүр-сүдүрлиги дуйгының акымыны песелдйәр. Йөне бу хили кемтерлик шахырың өз ыгтыярындан дашарда дөрейәр. Чүнки ол «Чагалар», «Ашыклар хакда баллада» гошгуларында рухы пәклиги, теби-

гылыгы үндейәр. Йыгынды шейле гошгулардан хас көпрәк шайыны тутан болса болмаярмыды диениңи дуйман галярсын.

Шейле шовлы шыгырларың хатарына «Бу дүнйә бахарсыз инипсиң, атам», «Өтен агшам какам дүйшүме гирди» гошгуларыда шона гошмак болар. Оларда шахыра махсус тебигылык бар. Йөне оны эле алмак еңил-елпай иш дәл. Эмма муңа дерек С. Өвезбердиевде, ылайта-да онуң өңки китапларында, аркайынлык хем ёк дәл. Шол аркайынлык шахыры гөзлегден гояр дийлен горкы окыҗыны үнҗә гидерип билерди. Йөне бу китабында шахыр тиҗенип, бирахатланып уграяндыгыны әшгәр этди.

Гошгы язмак барха кынлашып баряр — диен сетир билен башланян шыгрың хөрпи көп затлары вада берйәр. Гелҗекде дөреҗек эсерлер шахырың шол вадасына нәхили амал эдендигини гөркезер.

1975 й.

ОКА, ШАХЫР, ДИҢЛЕЙӘС

«Түркменистан» неширяты яны-якында шахыр Италмаз Нурыевиң «Шыгыр окап берейинми» атлы гошгулар йыгындысыны 8000 тираж билен чапдан чыкарды. Алтмышынҗы йылларда поэзия мейданына ынамлы гадам уран И. Нурыев йыл гелдигиче тапланяр. Онуң «Бахар гүли», «Гүндогарлы», «Докузың бири», «Йыллар мениң басганчагым», «Халасгәр», «Эртекилер дүнйәсине сыяхат» ялы китаплары ве соңкы йыгындысы шахырың өндүмли ишлейәндигине шаятлык эдйәр. Шонуң билен бирликде, ол өз чеперчилик геримини гиңелдйәр, окыҗа якынлашяр. Иң зерур зат — хусусы шахырана ёдасыны тапмага ымтыляр. Махласы, китабың башында догры язылышы ялы шахырың лирики гахрыманы дөвүр, топрак, адамлар догрусында төвереклейин ойланяр. Йөне нәхили ойланяр? Дөвүр, топрак, адам — бу дүшүнҗелериң дуйгуда, хәсиетде берлишинде шахырың өзболушлылыгы хайсы аламатларда йүзе чыкяр?

И. Нурыевиң вагт гечдигиче кәмиллешйәнлиги белли. Диңе бир өндүмли ишлемек билен шахырана белент-

лиге чыкып болмаяр. Харсал ишлемегем өндүмлили
жуда якын затдыр. Ыхласлы ишленен махалында, ге
леглер билен утгашыклы чеперчиликли ачыщлара г
лайлашылян пурсатында шахыра кәмиллик даш дәлди

Өз стилини тапан адамлар хакында язмак ончакл
кын болмаяр. Эмма стилини гөзлейән, оны тапандыг
ны-тапмаяндыгыны билмейән шахырың дөредижили
хакында язмак хас агыр. Алтмышынжы йылларың ахы
ларында түркмен поэзиясына дөрт зехин гелип гошулы
ды. Шоларың бири-де И. Нурыевди. Танкыдың умы
билдирен, шол умыды алдамадык, терсине, бизиң по
эзиямызың өвүшгинлигини артдыран бу квартети Г. Эз
зовдан, Х. Кулыевден, А. Агабаевден, И. Нурыевден ыб
ратды. Булардан өнки ве хас соңракы шахырана неси
де рухы ве чеперчилик битевилиги шейле дуярлык д
режеде болмацды. Шонуң үчин буларың бир-биринде
үзңелешмек, өз угурларыны тапмак процеси узага че
ди. Эдил шонуң ялы-да хәзир өзбашдак ёла дүшен авто
ларың чеперчилик агтарышлары, деталь билен дуйгын
ишледишлери бир-бирлеринден бүтинлей үзңелешди. И
ди буларың херсиниң гайталанмасыз шахырана дүнйә
бар. Элбетде, оларың хеммесини бирикдирип танкыд
дерңев гечирмек өзбашдак меселедир. Биз диңе И. Н
рыевиң дөредижилигиниң деслапкы дережесини гөз өң
не гетирмек үчин шол факты ятладык.

Шейлеликде, башкы совала гайдып гелйәрис. Шахы
нәхили ойланяр? Йыгындының үч бөлүми-де бизиң з
мандашымызың арзув-хыялыны, дуйгуларыны ачып гө
кезйән шыгырлардан дүзүлипдир. Исле топрак хакынд
кы шыгырлары окаң, исле-де гадамларың овазына д
салың я-да шыгырлар үлкесине сыяхат эдиң —барыб
эсерлериниң **дурмушылыгыны** дуйярсыңыз. Дурмуш
лык ынандырыжылыкдыр, сениң предмете гарайышл
рың билен шахырың лирикасының сазлашыклы чыкм
гыдыр. Гахрыман билен сениң райдашлыгыңдыр. «Дир
ликден нышан», «Ёл бериң!», «Топрага синен айдымлар
«Етишикли йигит», «Яшлык достларыма», «Өденыяз Н
батов айдым айдаңда», «Укусыз гиже», «Дилбер», «Огу
ларыма саргыт» ялы гошгуларда лирики гахрыманы
хыялларының дурмуш биле баглыдыгыны гөрйәри
онуң аладачыл кешбини гөз өңүне гетирмәге мүмкинч
лик тапярыс:

Гүн-гүнден аграляр герденәки йүк,
Гүн-гүнден көпелйәр маңлайда гасын, —
Йыллар йылдырым дек гечйәр-де душдан,
Дуйдурман йүзүме басяр тагмасын.
Мен болса йыллары узалтжак болян
Хем гележеге тарап учурян арзув,
Чүнки дирилигмиң, яшаянлыгмың
Аламаты бу.

(«Дириликден нышан»).

Алнан мысалда шейле улы пикир ёк. Эмма бендиң соңундакы жемлемә үнс берениңде шахырың дурмуш, өмүр хакындакы арзувларының чуңңурлыгына дирилик чешмесинден иймитленйәндигине гөз етирйәрсиң. Ол хемишеки эндик эдилен тәрлерден башгача өврүм ясаяр, окыжыны хыжувландырып гойберйәр. Умуман, хыжувлылык дурмушылыгың ичинден дөрейән дуйгы. Дурмушылыгың ёк еринде хыжувлылык, лирики гахрыманың ёкары пафослылыгы билдирмейәр. Магтымгулы Гарла багышланан «Топрага синен айдымлар» шыгры айдым билен поэзияның хыжувдан дөрейәндигини тәсин суратландыряр:

Яшыракдым,
Аятдакан гөрмәндим,
Дашыракдым
Бараярдан сесиңе.
Йөне шол махалам «Яндымда» якып,
Тисгинердим «Даглаң гүммүрдисине...»

Йигитлер Гөроглы,
Гызлар Сенемe
Шейле бир мензәндир.
Тәсин, бу тәсин.
Мегерем, сең жадылайжы айдымлаң
Олаң гөркүне-де эдипдир тәсир.

«Топрага синен зат өмүрлик галяр», ёк, топрага дәл-де калба синен затлар бакыдыр. Гөзеллик сунгаты, уссат багшының сеси, шахырың чекен образы-да шейледир. Шахырың «Альберт Эйнштейн», «АБВГД-Е», «Язылмадык гошгуларыма», «Шекиде Самат Вургун гижеси», «Эгер шейле гоңшың болса», «Сең эриң габаняр», «Гич инди» гошгуларында-да ёкардакы ялы хыжувлы, алчак гахрыман билен йүзбе-йүз болушярыс. Умуман, йыгындыда И. Нурыевиң дөредижилик кешбини кесгитлейән шыгырлар көп. Олардан шахыра хәсиетли болан айратынлыклары тапмак мүмкин. Шахыр бир

предметиң, бир теманың дашында көп эгленмейәр. О
айдыц суратландыран хадысасындан, өң «гүрлеше
гахрыманындан дашлашаныны кем гөрмейәр. Чүнки
ёлда. Шахыр өз тематик геримини гиңелтмек билен гү
ра. Бейле хәсиет онуң өңки йыгындыларында-да бар
Хас бетери-де, Ватаны битеви гөз өңүне гетирмек, о
битеви сөймек лирики гахрыманың иң белент тарап
«Огулларыма саргытда», «Говусы мертлерче» шыгры
да биз шейле дуйгулар билен байлашярыс. Пикирлер
дүрлүлиги, тематики чәксизлик шахырың гөзъетимин
чыгрыны гиңелдйәр. Онда белли серхет ёк. Бирнәче ш
хырларың дөредиҗилигинде шол бир предмете ызыг
дерли йүзленип дурмаклык ягдайы бар. Хәзир онуң м
салына ковалашып дурмалың. Бейле ягдайың шахы
схема салмак ховпы-да даш дәл. Терсине болян хал
лары-да бар. Икиси-де укыба, гөзлеге, сынчылыга багл
И. Нурыевиң айратынлыгыны велин бүтинлей баш
аламатларда гөзлемели. Ёкарда айдышымыз ялы, оз
лы билен, шахырда образлар, предметлер тиз-тизд
чалшып дуряр. Белки-де бу ягдай онуң өз шахырана б
рахатлыгының нетиҗесидир! «Эгер шу гудраты дуйма
болсаң...» шыгрында шахыр бизиң пикиримизи тассы
лаяр:

Ене шол бир совал,
Шо кечжал совал:
«Шахырың нәмеси үйтгешик менден?»
Муны саңа нәдип дүшүндирсемкәм,
Хем нәдип гутулып билеркәм сенден?

Шейле бент билен башланян шыгыр лирики гахр
маның дүнйә сөйүҗилигини, пикириниң, аладасын
дынгысызлыгыны жуда дуярлык халда беян эдйәр:

Сен-ә гиҗелерине гидерсиң ука,
О болса хыялда дүнйә айланып
Хайыр ише чын йүрекден гуванса,
Шериң гаршысына чыкар шайланып.
Зейренмез шонда-да гүйч алар гайтам,
Язан гошгусындан хем доган гүнден.
Эгер шу гудратам дуймаян болсаң,
Шахырың үйтгешик ери ёк сенден.
Вах, мен саңа нәдип дүшүндирсемкәм
Хем нәдип гутулып билеркәм сенден?

Шахырана бирахатлыгың процеси шу гошгуда айд
суратландырыляр. Шейле болшы ялы-да онуң гахрым

ны бир ерде эгленмән дурмушың акымына сиңип гидйәр.

Элбетде, бу ягдай шахырың гөзлеглерине хемаят берйәр, оны хыжувландыряр, окыжа «шыгыр окап бермәге» ховлукдыряр.

Шахырың лирики гахрыманы хемише алнасак, хемише алжыраңңы. «Совулың, совулың гожаң өңүнден» («Ёл бериң!»), «Ылхам бер, жошгун бер, гайрат бер маңа» («Мургап»), («Гаршы алыш мукамна аяк гош-да сен, гелибер»), («Гаршы алыш мукамы»), «Алыслардан гелйәр жаң сеси: Дүңңүр.. Дүңңүр... Дүңңүр... («Шыгыр кервени») «Ховлугярмыкам мен, ховлугярмыкам?» («Нәмүчин?», ве шуңа меңзеш сетирлерде биз шол хакыкаты гөрйәрис.

Көп халатларда И. Нурыевиң лирики гахрыманы нәмедир бир затлары окыжа дүшүндиржек, өз позициясыны хас айдыңлашдыржак болуп артыкмач көсенйәр. «Көшешдир мени», «Зейренме, зейренме көрдешлериңе», «Бесдир, давалардан ирдим мен, ирдим» шыгырларында илкинжи ныгталан, илкинжи дуйдурлан пикир, эййәм гутарныклы айдыңлашдырылан позиция нәмеүчиндир аша хечжикленйәр, гайталаняр.

Эмма бир хакыкат мәлим — шахырың үмзүги кәмиллиге тарап. Дөредижилигиң үч басганчагы бар: зәхмет — гөзлег — кәмиллик. Биз онуң үчүсинден — шахырың ызыны гөрйәрис. Ол шыгыр окап баряр. Ока, шахыр, диңлейәс.

1977 й.

АТАЛАРЫҢ ПЕНДИ

Шахырың бу йыгындысына кыркдан говрак тәзе гошгулар ве «Аталар» атлы поэмасы гиризилипдир. Онуң адының хем «Аталар» болмагы йөне ерден дәл. Чүнки китапчаның сүңңүни дүзйән гошгуларың рухы, оларың тематикасы, галыберсе-де, поэманың ичинден эриш-аргач болуп гечйән мазмун тәлим-тербие, иле-гүне ыхласлы гуллук этмек, гова хормат, галплыга гаршы гөреш идеясы билен баглы. Мунуң өзи шахырың дурмуш тежрибесине я-да тебигатына-да дахылсыз зат дәлдир. Йөне, соңкы йылларың поэзиясының умуман ынсана мәхрем гарайшына хас догры гелйән, адамың ички дүн-

йәсиниң барха гөзеллешмек, байлашмак ислегинд
дөрейән зат диййлсе, өте гечилдиги болмаса герек. Э
бетде, гүррүң тутуш поэзияда шейле ягдайың дуюлянд
гы хакында барярка, шахыр Г. Шамыевиң дөредиҗил
гине ондан үзне гарап болмаз. Йыгындыдакы «Сени са
лайын», «Эне», «Аманлар», «Мениң хасабым», «Чеки
ли, чекимсиз, ики сеслилер», «Гапылар», «Бир түркм
оглунда, гызында галды», «Аҗы гөк чай демләп берс
не, эже!», «Достумың өңүнде шейле шерт гойдум», «Гы
ларыма» ялы гошгулар окыҗыны гуманизме, пәхи
-пайхаслылыга чагыряр. Салыкатлылык шахырың шы
гырларының көпүсинде сакланян аламатларың бири.

Яман адамларың йүреги булап
Шериңден горкмак мыдам мең билен
Маңлай дерим дөкүп газанан халал
Чөрегими пайлашайын сең билен.

(«Сени саклайын»)

Билсе-де доланып гелмеҗеклерин,
Умыт билен ёла бакяр ене ол.
Белент ынамлары өзүнде җемләп
Хем багтлы,
Хем багтсыз эне ол.

(«Эне»).

Биз ики гошгының херсинден бир бент мысал алды
Шыгры окап боланында, оларың гозгаян темаларын
тәзе дәлдиги белли боляр. Сөйги ве мәхрем эне инди ба
кы темаларың хатарына гирди. Нәме үчин инди? Себ
би сөйги озалам эдебиятың дөвнейән темасы болан бол
са, эне икинҗи җахан уршундан соң чепер эдебията ка
нуны гирен тәзе темадыр. Йөне меселе буларың ирлигин
де гичлигинде дәл-де, хер бир шахырың оңа чемелеши
шинде. Икинҗи гошгы оглуны фронта уградан эләни
ички дүнйәсини догручыл ачып берйәнлиги билен өзүн
чекйәр. Эне шу гүне буйсанчлы бакяр, чүнки герек ва
ты Ватаның намысыны горап огуллары фронта уграт
ды. Онуң шу шатлыклы гүнлере халал гошанды бар. Эм
ма ол алты огулдан-да узак яшап йөренине гынаняр, өй
ленип етишмедик огулларының сөен гызларының башг
бирлерине дурмуша чыканына ахмыр чекйәр. Диймек
шахыр эне образына өзүче чемелешмеги, онуң энте
гөзе илмедик өвүшгинлерини ачмагы башарыпдыр.

Догры, Г. Шамыевде пикири сүйндүрмеклик дуюл

ман дуранок, ол такык зады айтмагы башарса-да, шона етмек үчин көп бент язмалы боляр. «Гапылар» ве «Гызларыма» шыгырларында шейле ягдай бар. Эмма олары акгынлылыкда айыплап болмаяр, чүнки бентлериң садалыгы, пикириң гөнүмеллиги белли дережеде сүйндүрмелериң үстүни өртйәр:

Гапылар, сиз гапылар,
Бугдай нанлы гапылар!
Көп герегим бугдай сөз
Көп гапыдан тапылар.

Ах, гапылар, гапылар,
Хер хилиси тапылар,
Гөвүн галан гапымдан
Аякларым чекилер.

Гөрәймөге авторың көбир сетирлери гайталаяндыгы жеделсиз. Эмма пикир гайталанмасы дуюлмаяр. Терсине, шахыр гапыларың аңырсында жемленен адам хәсиети хакында сөз ачяр, адамың адамдан пархы хакда ойланяр.

«Гызларыма» гошгусы билен шахыр перзент мертебесини ёкары гөтерйәр. Эдил шу темадан зехинли шахыр Г. Эзизовда хем бир гошгы барды. Биз олары бир-бирине гаршы гоймак я-да деңешдирмек мейлинден узакдадырыс. Меселе ата сөйгүси ве перзентлик боржы догрусында баряндыгы үчин ол гошгуда орта атылан жайдар пикирлериң юмагыны чөзлемек зерурдыр. Озалы билен, гошгуда перзенде болан адаты гуванчда жемгыетчилик әхең дуюляр. Перзент өз эне-атасы хакында онуң дашы-төверегиниң пикирине нохили гараяр? Автор муңа шейле жогап берйәр:

Ортача мыдар этдим
Дийилсе, ынаның сиз.
Бир зады мыртар этдим
Дийилсе, ойланың сиз.

Дабан азабым билен
Халал нан иендирин.
Бир өз азарым билен
Асла болан дәлдирин.

Икийүзли болмадым,
Этмедим дост гыбатын
Йөне етирмели сиз
Етмедик пер-ганатым.

Бу ерде шахырың хусусы саргыды жемгыетчил максатларына гөнүкдирилйәр. Адам ве онуң даш-төв реги, эдеп-тербие ве шуна меңзеш яш несил меселе шыгрың мазмуныдыр.

Поэзияда ере якынлык, дурмушылык зерур зат. Б ёкардакы ики гошгуда хем дурмушылыгың барлыгын шонуң үчин өзүне чекйәнлигини дуйярыс. Мегерем ш нуң үчин болса герек, шахырың «Нәсаг янёлдаша янё дашың айданы» атлы гошгы өз ыхласы, ыссылыгы хе догручыллыгы билен тапавутланяр. Шыгры долы алм нымызда-да онда яңзыдылян пикир айыл-сайылдыр.

Дикелсең бес, бир зады бор галаныың,
Гой, сенден перзендем өнмесин гайдып!
Өлүм диен гаракча кән таландым,
Сен, бир дикелсене, ятма-да бейдип!

Көрпәмиң арлыгын акара чырпып,
Соң йүпе серщиңи гөрейин енс.
Халадың эгнинден бир яна серпип,
Кетениңи шовурдадып гейсене!

Шыгырда тукатлык, мәхрем энэниң халына бол йүрек гыйылма әшгәр дуюляр. Эмма эсасы зат ол дә -де, адама гуванмак, онуң саглыгының горагында ду мак, бирек- бирегиң сарпасыны аңлы-башлы тутмак.

Шейле дуйгулары өзүнде беслейән лирики шыгырл ры йыгындыда аз дәл. Оларың герими гитдигиче узая «Мениң топрагым», «Агачлар япраклаяр», «Дашдеше ялы гошгуларда пикириң чуңлашяндыгы, образлылı гың артянлыгы гөрүнйәр. Бу, элбетде, шахыр үчı «Аталар» поэмасыны язмакда тайярлык этапыны о наяр. Чүнки «Аталар» поэма дийлип атландырылса-д язылыш формасы тайындан лирики шыгырлар топлумı на хас якын. Онуң хер бир бөлегини айратын лирик гошгы хасапламак мүмкин. Галыберсе-де, авторың ду гусы ата образының херекетине гаранда жуда акти Биз поэмада түркмен яшулусына махсус аграслыгы, н сихатчылыгы сыпайылыгы гөрйәрис. Йөне булара сер дениңде, оглуң дурмуш өңүндәки яйданмасы, ир гиде ата үчин чекйән рухы ызасы велин эсерде агдыгра Хатда, белли дережеде, поэмада лирики гахрыманы эжизлигем дуюлман дуранок:

Өмүр-өмүр үйтгемежек ялыдым,
Гаррадайды өлүм баша дүшди-де

Энтедим Лермонтов яшлы халатым,
Гүррүнсиз энтәрин Пушкин яшда-да.

Бизиң пикиримизче, гахрыманың бейле умытсызлыга, эҗизлиге урмагы йитги дәл. Биз онуң хесретине дүшүнйәрис. Йөне авторың өңүнде окыҗыда рухыбелентлиги оярмак аладасы-да бар. Ол ата образыны шу ашакдакы ялы умумылашдырян махалында мамладыр:

Совгат барын алдым мерхум атадан,
Аталара үзүп болмаз бергим бар.
Асырлара сер салярын гайтадан,
Аталар аңымда өр-бойна галяр...

Ата билен хошлашмадым өмүрлик,
Ата гайдып гелди өленден соңра.
Дүйн эгилен башым бу гүн ене дик!
Өмрүң довамыны өмүрден сора!

Шейлеликде, авторың лирики шыгырлары билен «Аталар» поэмасындакы бирлик, оларың өзара якынлыгы йүзе чыкяр. Дурмушылык, юмшаклык ве адама, өмре сөйги, яш неслиң окгунлы өңе гидишине буйсанч китабың көп гошгусында гөзе илйәр. Эмма шуның билен бирликде, бирнәче гошгуларда пикир йөретмелериң йөнтемлиги, кәбир шыгырларда болса авторың шол бир пикири гайталамасы дуюляр. «Максат», «Гөресим гелйәр», «Гар», «Маңа ышкың совгат бер», «Сөйги» ялы гошгулары йыгындыдан айрылаянда-да авторың йитирйән зады ёк экен. Терсине, шахырың:

Дүйнден хас гоязы бу гүн агтаршым,
Дүйнден хас шуглалы бу гүн ягтылшым,
Ызгар сере окладым-да шэник мен,
Оңа көплер билен болдум шөрик мен.

дийши ялы, хәзирки дөврүде поэзияда пикир, деталь агтарышлары, образлылык угрунда гөзлеглер довам эдйәркә, онуң шу хадысаны дуйяндыгына көмек эдйән, оны тассыклаян шыгырлар хем китапда аз дәл. Шейле шыгырларың үстүне көлеге салмаз ялы ёкарда агзалан гошгулар йыгындыдан айрылан болса хас оңат боларды. Элбетде, шахырың бу китабы онуң поэзияда өз орнуны тапмак үчин иргинсиз чекйән зәхметине гүвә гечйәр. Шол зәхметиң нетиҗели болҗагына-да ынанярыс.

1977 й.

ГАРАШДЫК САҢА

Шахырана йыгындылар дүрли-дүрли боляр. Олар дүнйә иниш ыкбалы хем шонуң ялы. Бир авторың го гулары айратын китапча болуп, шо-ол чыкын дур дыр. Бейлекисиниңки велин сетанда-сейранда болай са, аңсат-аңсат окыжының китап текжесине дүшм Эмма яңы-якында илкинжи шахырана йыгындысы ч дан чыкан Өкдем Эминовың шол сетанда-сейранда йилйәнлериң хем чәгинден чыкандыгы окыжылара б лидир. Хакыкатдан хем «кән махаллап эфирде янла «Гарашдым саңа» диен айдымың авторы, шахыр Өкд Эминовың биринжи китабына онуң дүрли йылларда я гошгулары сайланып алынды» дийлип, шейле гысга х шейле айдың язылан сөзбашыда галатлык ёк. Бу ер шыгырларың түйс сүңңүнден гелип чыкян ики ягд догры белленилипдир.

Биринжиден, көп вагтлап окыжы билен шахыр арасында гезен «яш» диен сыпатландырманың шу й гындыда дүшүрилип язылмагы ерине дүшен зат болу дыр. Икинжиден, чакланжа йыгында авторың йигри йылың довамында язан иң говы гошгулары гиризили дир. Жеми элли ики шыгыр билен бир кичижик поэм

Диймек, йылда ики я-да үч гошгы шахырың зехи ни апарыпдыр. «Аз болсун — уз болсун» дийлени. Му дан йигрими йыл озал язылан «Болсам онуң еринде атлы гошгының эдил дөрән пурсатларында түркмен по зиясына мейил эдйән яшлар көпди. Оларың саны хәз поэзия ымтылянларыңкыдан көпди дийилсе, хакык дан даш дүшүлдиги болмаса герек. Өкдем хем шолар бириди. Эмма онуң дең-душлары ики онйыллыкда о ларча китабың авторы болдулар. Гой, мундан хем к болсун! Йөне, поэзия сенединиң сүңңи жөвхерден бол Дөвүр айландыгыча ол барха гөрк ачяр. Шахыр мунд йигрими, он секиз, он бәш, он, бәш йыл озал язан шыгы ларыны йыгында гиризмек билен бир важып меселе танкыда улы көмек этди. Ол болса арасындан көп ва гечендигине гарамаздан, дүрли йылларда язылан го гулар шахырың өз ички өсүшиниң хич хачан тогтама дыгыны, терсине, дөврүң талабына лайык сес гош билендигини гөркезйәр. Биз түркмен совет поэзияс ның өсүш этапларына назар айланымызда хемишел хасапланян темаларың: сөйгиниң, Ватана гуванмакл

гын, бейик партия буйсанмаклыгын, Октябра, Ленине миннетдар болмаклыгың дүрлүче шөхлелендирилшини гөрйәрис. Йыгындыда шол темаларың херсинден языланан нусгалар габат гелйәр. Сөйги темасындан язылан «Болсам онуң еринде...», «Унудылан душушык», «Айралык», «Вах, ненең тиз гечди шадыян гүнлер», «Илкинжи ышкың бахары» ялы шыгырлар өз садалыгы, доглучыллыгы, җахыллык хыялбентлиги билен ятда галяр. Элбетде, буларда шахырана ойланыша махсус болан гизлинлик, непислик ёк. Гөнүмел чыкан дуйгучыллык велин гыт дәл:

Айралык!
Айралык — бу бир гүйчли ел.
Говшак сөйгүлери шем дек өчүрер.
Алаң кимин опдан-она гөчүрер.

Айралык!
Айралык — бу бир гүйчли ел.
Елпэп ышк одуны — чын мухаббети
Өңкүден он эссе яндырар гаты.

Бары-ёгы ики бентде лирики гахрыманың дуйгусы окыҗыны алыслара алып гидйәр, яшлыгы ятладяр. Мухаббет йылылыгы окыҗының йүзүне чайяр. Элбетде, айралык говшак дәл-де, берк сөйгини хем бозуп билер. Йөне бу ерде шыгрың максады оны тассыкламакдан дашда. Шыгырда биринжи бент айралыгың говшак сөйгә йити тәсир эдип билмек мүмкинлигини аңзыдяр. Бу ягдайда сөйгүси белент окыҗының калбына теселли аралашмагы мүмкин. Эмма соңкы нығталян дуйгы болса арасы үзүлен сөйгиниң дердини гозгап гойберерли гөрүнйәр. Шыгрың яшайыш укыбы, онуң терлигинде окыҗыны шейле хала салып билмегиндедир.

Йыгындыда шахырың өзболушлы сынчылыгыны, оригиналлык бабатында бипай дәлдигини аңладян шыгырлар хем бар. Шоларың хатарына «Көпри», «Гызлар», «Ериң гарны билен адамың гөзи», «Аяллар», «Өйкеледи», диен гошгулары гошмак болар. Ылайта-да «Көпри» гошгусы дартгынлылыгы, магшук ызгытсызлыгыны луярлыклы беян эдйәнлиги билен гөвнүнден туряр:

Яндым өчүрмедин,
өчдүм якмадың,
Чешме болуп акдым, ичмедиң ганып.

Дана болан дәлдир бендәң акмагы
Өмүрбакы бипервая гаргыныц.

Поладам, демирем сынагдан өтер,
Сөйги бир дүнйәмиш дөрт пасллы чаглы.
Ынсанам, дөвүрем сынагдан өтер,
Сөйги бир дуйгымын гөзлери баглы.

Сөйги дөредендир вепалылары,
Бивепа дийленем дөрәндир башдан.
Бирлешдирмек үчин ики кенары
Көпри гурдум,
Сөкдүң юваш-ювашдан.

Шыгрың башкы ве соңкы бендинде арасы бөлүн
язылан сетирлери айратын бир хыҗув хыруч бил
окан махалында шыгрың рухы долулыгында ачыля
Лирики шыгырларың анализинде галплыга ёл берм
җек болсаң оларың овазлылыгына диң салмак, ш
овазлылыгы тапмак, оны кабул этмек ве өзүңе синди
мек иңңән зерурдыр. Шу када сакланмадык халаты
да оңа долы дүшүнендигиңе гүвә гечип болмаз. Өкде
Эминовың лирикасында овазлылык бирнәче ягдайда й
зе чыкяр. Оларың биринҗисиниң анализи «Көпри» шы
рының үсти билен йүзе чыкарылды. Икинҗи ягдай «Гы
лар» шыгрында сакланяр. Гелиң, шонуң ачылышы
сынлалың:

Көчеден ялбырап гечениңизде,
Көчеде ялбырап гүн догар гызлар.
Көчеден ялбырап гечениңизде,
Дыза чөкер күлли Гүндогар, гызлар.

Бенди адаты халда оканында я-да чалт темпде ок
нында овазлылык дуюлмаз. Терсине, биринҗи, үчүнҗ
сетирлериң гайталанмасы, «гызлар» ве «гүн догар, Гү
догар» сөзлериниң икинҗи, дөрдүнҗи сетирлерде г
тирилмеси окыҗыны дүшнүксиз ягдая саляр. Йөне бе
адаты окайыш тертибинден чыкяр: Ол хер бир синта
маны, ягны сөз бөлеклерини интонацион дартгынлык
окамак ве хер бир сөзүң ызындан непесиңи дүзлеме
принципини өзүнде саклаяр. Шейле окайышда ону
овазлылыгы, буйсанҗаңлыгы, кашаңлыгы ачыляр:

Көчеден ялбырап
гечениңизде,
Көчеден ялбырап

гүн доғар
Гызлар.
Көчеден ялбыра..
гечениңизде
Дыза чөкер
күлли
Гүндогар,
гызлар!

Бейле ягдай шыгрың хемме бентлеринде сакланмаяр. Ол дынзап дуран дуйгуларың ярылыш ёлы билен йүзе чыкян пурсатларында жемленйәр. Эййәм дуйгусы говзап башлан лирики гахрыманың рухы халаты эдил шу шыгрың соңкы бентлеринде адаты хала гечйәр ве оны ёкардакы тертипде окамак зерурлыгы ортадан айрыляр:

Голларың хүнәри мешхур жахана,
Сөймесеңиз гөзләрсиңиз бахана.
Сөзлешенде набат эзип дахана,
Гөзлешенде гөзден от чогар, гызлар.

Ине, шу бенди синтагмалара бөлүп окап болмаяр. Эгер кесирлик билен окажагам болсаң, пашмаз. Ол шыгрың пикир акгынлылыгына зепер етирер-де, маны ёрдумыны бозар. Мунуң себәби нәмеденкә? Мунуң себәби башда хыжувдан, толгунмадан, мухаббет сүйжүлигинден сермес болан лирики гахрыманың юваш-ювашдан дуйгуларының кадалы хала гечип, онуң орнуны пайхасың салыкатлылыгың эелемегиндедир. Инди оны башкы хесерлениш ягдайына салып болмаяр.

—Йөне «Көпри» шыгры велин бойдан-баша шейле хесерлилиги, гозгалаңлыгы өзүнде саклаянлыгы үчин оны бипервай окап болмаяр.

Шахырың «Ленин билен душушык», «Комсомол», «Ериң гарны билен адамың гөзи» гошгуларында окыжыны пайхаса итерйән шовлы деталлар уланылыпдыр. Шол шыгырларың гүйжи-кувваты, тәсирлилиги-де деталлардыр:

Москва.
Гызыл мейдан
Мавзолей.
Хакыт
Мавзолейиң
мермер дашлыгы.

Шу ерде
кабул эдйәр
Ленин —
Комиссарлар
Советиниң
Башлыгы.

Ленин хакында язылан лирики шыгырларда тә пикирлер, тәзе тәрлер аз дийип болмаз. Олар көп. Э ма шейле көплүгине гарамаздан, Ө. Эминов өзболушл ёл саляр. Ол лирики гахрыманың Лениниң хузуры баршыны әдимме-әдим, тутуш ресми гуванчлылыгы, д баралылыгы, мукаддеслиги билен суратландыряр. Эд шол процес гутаран бадына лирики гахрыманда жуд жайдар пикир дөрейәр:

Москва.
Гызыл мейдан.
Мавзолей.
Хакыт
Мавзолейиң
мермер дашлыгы.
Шу ерде
яшаяр
Ульянов (Ленин)
Комиссарлар
Советиниң
Башлыгы.

Диймек, «кабул эдйәр» ве «яшаяр». Хем сада, хе тарыхы хакыкат. Йөне тәсин беян эдилипдир. Чеп гөзлег, деталь шейле тапыляр.

Шахырың «Кырк биринжи» поэмасы деталь жәхти ден байлыгы билен тапавутланяр. Онуң айры-айры б лүмлери хас-да гызыклы окаляр, узак вагтлап ятд галяр. Поэмада эсасы зат-шахырың гражданлык сеси ниң белент янланмагыдыр:

Кырк бириң өңяны галдым атадан,
Кырк биринжи алып гитди агамы.
Багышла, Ватаным, герек гүнүнде
Бир солдат кем берен мең машгаламы.

Шейле бент билен башланян «Кырк биринжи» поэ масыны Бейик Ватанчылык уршы хакында язылан поэ тики эсерлериң иң шовлуларындан бири дийип ачык ай дып билерин. Эгер дине шу поэманың анализине башла сак, онуң хайсы мукдарда, хайсы теоретики жемлеме лерде гутаржакдыгыны өңүнден айтмак кын, йөне ону

гитдигиче гүйчленип баряндыгыны, лирики гахрыманың дуйгуларының барха гызяндыгыны, окыҗыны өзүне чекйәндигини ятламак билен чәкленмекчи болярыс:

Кырк бириң өңяны өлмели дәлди,
Кырк бирде шинелин геймели атам.
Белки, кемелерди бир сагат уруш,
Кемелмәни үчин багышла, Ватан!

Йигрими секиз яшда галды хатардан.
Атам үчин йигрим секиз яшлылар.
Бир гүллени артык атды душмана —
Ватан үчин йигрим секиз яшлылар.

Я-да поэманың «Москва» бөлүминден бир бент, говусы үч бент алалың:

От ловлаяр: Мениң адым нәбелли.
Алав яняр: Ишим билен белли мен.
Бир гоҗа рус гүл гетирди бир элли.
От ловлаяр: Шол гоҗаң бир голы мен.

Ботинкамы гизледи гар. Хамала
Янымдакы дуранлара баглы мен.
Бири гелди йүзүн тутуп шемала.
От ловлады: Шол кемпириң оглы мен.

От ловлаяр: Мениң адым — Белорус,
От ловлаяр: Мениң адым — Ереван.
Аслым—тәҗик, аслым—латыш, аслым—рус.
Мен—Серкебай, мен—Каускас, мен—Иван.
Мен түркмен, мен ялын болуп ловлаян.

Нәбелли солдатың образыны шейле җанландырып билмеклик кәмил шахырлара башардян затдыр. Шол дымян, шол ловлаян хейкели «гүрледйән» поэманың соңкы бенди гутаряр:

Гитжек болдум, «гитме»—дийди Гызыл от.
Герек гүнүң гуршун болуп яган мен.
Башыңа иш дүшенде гел, мен атаң,
Йыладарың үшәнде гел, агаң мен.

Биз диңе айры-айры бентлери мысал алдык. Оларың херси үчин дүйпли анализ зерур. Хатда шейле эдилен-де-де оларың ченерчилик тәсирлилигини, деталлардакы өзболушлылыгыны долы ачып болмаз. Муңа шол темадан язылан бейлеки эсерлери-де алмак зерурлыгы йүзе чыкяр.

Эмма шахырың гиҗиген йыгындысында энтек бәр-

деп гайдян шыгырлар, асыл шол оңат чыкындыр хас лаян «Кырк биринжи» поэмамызда-да кемтер гел тараплар душяр. Озалы билен, поэманың иң соңкы бенди артык. Ол белли хакыкаты декларатив сурат гайталамаклык болуп чыкыпдыр. Иң говусы, шол ёка да мысал гетирен бендимизден соңкы бөлүми үнжүс кесип ташламалы экен. Галыберсе-де, умуман оңат по мадан соң шол темадан язылан «Гахрыман ениш» го гусы бүтинлей артык гелйәр. Өзем жуда йөнтем чык дыр. Ене-де шол «Кырк биринжи» поэмасында «Хала бөлүми эсериң тутуш сүңңүне сиңмән, өзбашдак бол галяр. Йыгындыда «Ики серхетчи», «Меңзейәр», «С боюнда», «Сөйги хакда сөз», «Илкинжи ышкың ба ры» ялы гошгулар хем хәзирки заман талапларынд узакдадыр. Элбетде, ол шыгырларың ир дөредиленд ги белли. Шейле болмагына гарамаздан, оларың ори ны тәзе язылан гошгулар билен долдурмак хем к мил кемлик этмезди. Кәбир тагашыксыз, бир-бирин тутмаян сетирлер-де бент арасында душяр:

Гызлар етишйәндир он секиз яшда,
Гөвне беслэп арзувларың узуны

диен сетирлерде пикир бир-бирини берк тутмаяр.

Булардан башга-да шахыр ахлак, парх хакынд дурмушың манысы хакында озал ленч эдилен гайтал малардан дашда дурдугыча говы боларды. «Гүнле «Гар», «Багт» диен гошгулар шол гайталамалардан х лас дәл. Йөне көп гарашдыран шахыр өзүниң ишлейә дигини окыжылара билдирди. Шунуң өзи кичи-гири үстүнлик дәлдир.

1977 й.

«ЭНЕ СҮЙДИ» ДИЙСЕНЕ...

Онуң эсерлерини оканымда бир улы алымың, ул шахырың айдан сөзлери ядыма дүшйәр:

«Бердиназар Худайназаров эдебият мейданына ша хыр хөкмүнде чыкды, ол хәзир эдеби кысымларың үчү си боюнча-да оңат эсерлер дөредйәр... Догрудан-д языжы хәзир жанрларың үчүси боюнча хем өндүмл

ишлейәр, онуң дөредиҗилигинде хайсы жанрың агдыклык этҗегини, элбетде, гелҗек гөркезер» (А. Кекилов. Эдеби жанрлар ве эдеби метод, «Ылым», Ашгабат, 1979, 188 с.)

Бу сетирлер мундан секиз-докуз йыл өң язылыпдыр ве нәмә эсасланылып языландыгы-да анык гөркезилипдир. Середип отурсак, кән вагт гечмәндир. Шахырың «Эне сүйди» (1978) атлы лирики йыгындысыны, языҗының «Акар сувуң айдымы» (1978) романыны оканымызда биз ёкаркы берлен бахаңың иңңән догрулыгына гөз етирйәрис. Дөредиҗиликде дүйп сыр ве эсасы чөзгүт зехине баглы болса-да, оларың хеммесинде деңдережеде уссат эсерлер дөретмек хеммелере башардып дурмаяр. Шейле-де болса оларың бири гүррүңсиз өңе сайланмалы.

Бердиназарыңкы лирика билен. Йөне онуң лирикасы бизе гызгын сәхраны-да; акар сувы-да тәсир ве дуйгы җәхтинден деңликде ачмага укыплы. Эмма бу өзбашына өвренилмели меселе боланлыгы үчин, биз хәзирликче диңе онуң лирикасына сын салмак билен чәкленмекчи.

«Эне сүйди» дөрт бөлүми өз ичине аляр: овадан дүнйә, ынсап, дүрли ой-пикирлер, өмрүң дөрт пурсады. Эмма дуйгы чешмелери окыҗыны миллион яшлы Гарагумуң тәсин гөзелликлеринден гандырып, хәзирки дөврүң ахлак проблемаларына гөнүкдирйәр.

Йыгындының К. Гурбаннепесов тарапындан язылан гысгаҗан маңылы сөзбашысында «Шахырың лирики гахрыманы — овнук затмы, улы затмы — нәме хакында гүррүң этсе-де, хәсиетиниң битевилиги билен тапавутланяр» диен җемлеме бар. Шыгырларың дүрли темадан язылангыгына гарамаздан, шол битевилигиң сакланмагы шахырың үстүнлигидир. Пикириң чуңңурлыгы, дуйгының тәсинлиги, аграс пәхим, макуллайҗы йылгырыш, лебиз ве хөвес—буларың бары Бердиназарың лирики стилини онуң галамдашларындан сайлаян аламатлардыр.

Элбетде, лирики дүнйәде бизе таныш дуйгулар, актив ишледилйән деталлар, йөрелен ёдалар аз габат гелмейәр. Йөне хер бир уссат шахыр поэзия өз назарыны сиңдирйәр. Гүррүң шол назаръетиң чынлакайлыгында. Шонуң үчин Бердиназарың лирикасында бизе дүшнүкли ве якымлы дуйгулар агдыклык эдйәр:

Хала, гызлы болсун гошгының ичи,
Пархы ёк, хала-да йигитли болсун.
Йөне шол гошгыны диңлән кишилер,
Өңкүден азаҗык баглы болсун.

Боланы.

Мөчбери секиз сетир, дуйгусы велин бимөчбер. Эдил, шу «ачардан» соң авторың лирикасының еңил месселелерсе дәл-де, дүйпли хем ойландырыҗы месселелере югрулландыгындан хабар берйәр. Лириканың өмри-де шоңа баглы ахырын.

«Эне топрагың өңүнде», «Гуванчлы гошгы», «Парх», «Йөрелге», «Орта ёлуң айдымы»—бу шыгырлар адамың мазмуныны, гүлден нәзик, дашдан гатылыгыны, пархлылыгыны, борчлулыгыны реал суратландырса, «Ягышлы гүнүң язгысы», «Бейик шахырлар», «Геркез обасы», «Чарва сынчылыгы», «М. Светловың айданы» ялы гошгулар поэзияның бейик мертебесини ыкрар эдйәр. Соңкы ады тутулан шыгыр бир бөлекден ыбарат:

Михаил Светлов дийди бир гезек:
— Гошга багышладым отуз бәш йылы.
Соң дымды-да, бир ажымтык йылгырды:
— Огланлар, башгасын билемок вели,
Үч саңы гошгын-а дөретдим герек.
Миша лайы шейле дийди бир гезек.

Дүшүндириш талап этмейән бу сетирлер шахырың өз-өзүнден өрән талапкәрлигини тассыклаяр. Шейле ёкары гөзлег «җезасы» болмадык еринде иминдириҗи пикир дөремез. Я-да лирики гахрыманың сөзи билен айтсак, шол ёк еринде «дилуҗылык» башланяр. Эгер «Эне сүйдүне» хукук газанылан шыгырларың херси бир дүнйә ялы дийсек, өвгә хусыт, дөвгә жомарт кәбирлери дарыкмазлар-да, хернә! Гиң дүнйәни дуйян лирики гахрыманлар хемише дарыкмазлыгың бир алаҗыны тапярлар:

Келтә узын дийәймек,
Диле битйән зат вели,
Дилим өврүленок-да
Ери, онсоң нәтмели?

(«Догры сөз хакында»).

«Овадан дүнйәниң сыры азалды» дийсе-де, лирики гахрыман сырлы предметлериң ёк дәлдигини, дөвүр

ёкары гөтерилдигиче бейле сырлылыгың азалмадан гечен; көпелйәнлигини йөнекейлик билен ятладяр. Дүнйәниң сырлылыгы хакдакы пикир «Аял» шыгрындан алнып гайдыляр, йөне биз оңа салгыланмаң (чүнки герек болса окаймалы), ахлак гөзлеглериңден гелип чыкян ики сетири мысал гетирмекчи:

Гөге гараберме ганатлам болсаң,
Герек бор, пыяда гезмәни өврен.

(«Сетирлер»).

Етерлик.

Я-да «Йылдызлары» сынлалың. Биз шонда жуван калбың кәмил пәхим билен салшан «ойнуны» гөрйәрис. Ене-де дуйгы конфликти улы дурмушың дүрли сахналарыны бирин-бирин селжерип гидйәр. Улы хакыкат лирики гахрыманың идеалына бап гелйәр. Я-да шол идеал улы хакыката говушяр. Бу ерде шыгрың мазмунындан дашаркы ягдайы янзытмакчы болярыс. Шыгыр өз сетирлерине синен дуйгы ве пәхим элементлериңден көпрәк йүк гөтерип билен махалында янар отлы поэзия дөрейәр. Шонуң үчин биз хайсы бир шахырана эсере салгылансагам,, онуң гөнүмел мазмуныны гайталамакчы боламзок-да, чуң гатлакларына аралашмага сынанышярыс.

Бердиназарың лирикасының дүнйәси гиң. Ол герек еринде арзувдан долы йүрегини ачяр, кә ерде болса ахлак нормаларының бозулмагына ерликли гатырганяр. Пәхимдар Магтымгулының бирнәче эсериндеи биз шейле улы гахар-газабың барлыгыны пелекден улы нәгилелигини гөрйәрис. Магтымгулыда шейле гахар билен айдылан сөзлер бар велин, шахыр булары нәдип дийип билдикә, парасатлы хем гечиримли ынсаның шейле диймегине хайсыдыр бир хетденаша габахатчылык межбур эден болса герек дийип ойланярсың.

Элбетде, юрдуң, жемгыетиң выждан пәклиги, ёкары ахлагы угрунда гөрешйән шахыр белент идеялара пәсгел берйән затлара гаршы гайтавул бермән дуруп билмез, чүнки ол ынсанперверлик угрунда гөрешижидир:

Ак кагызы ынсабың дек гаралап,
Ене-де, гөр, киме йүвүрдип керен,
Йылгырып ятансың, акжа ёрганда,
Ылла гөвнүн хошлан йылманак желеп.

Гөркезип билмерсиң огул-гызыңа,
Шунча ыхлас эдип яэан задыңы,
Астына гоймага ёкдур гайратың.
Сени догран бендэң дакан адыны.

(«*Шар гара*»).

Бу гошгының соңкы бентлери лирики гахрыманың барха газаплы ягдайындан хабар берйэр. Биз көп халатларда дурмушың йогсанлыкларыны язгарян сетирлери гөрмедиксирейэрис ве олар догрусында дил ярмажак болярыс. Бу нэдогрудыр. Ол гөрешйэн поэзияның бадына бат гошяр, окыжыны арасса дурмуша хыжувландыряр, калбының пэк болмагына ярдам эдйэр. Махал-махал классыкы эдебиятдакы пэхимли дидактиканы гөвнүмиз күйсемэн дуранок, эмма эдил шол эхенде дэл-де, хут өз ылмы-техники заманамызың психологиясына бап гелйэн маныда айдыланда ол бичак эхмиетлидир. Бердиназарда шол аламат сакланяр ве бу онуң поэзиясының азаҗык газаплы болмагына асла пэсгел бермейэр-де, гүйч гошяр.

Гөзлег герек.

Улы философияның, марксистик-ленинчилик дүнйэгарайшың, чуңнур психологик пэхимиң, ылмы-техники революцион процеси башдан гечирйэн дөврүмизиң йити чеперчилик билен эйленен югрумы герек. «Эне суйди» шейле югрумдан чыкан поэзиядыр.

Бейик буйсанжымыз — Советлер юрды,
Гуҗагында гөге етди депэмиз.
Белентден беленде, енишден еңше —
Алып баряр бизи ССКП-эмиз!

Магтымгулы адындакы Дөвлет байрагының лауреаты Б. Худайназаровың ширин лирикалы аграс поэзиясы бар. Онуң чуңлукларында ажайып маныдыр дуйгы гизленип ятыр. Бир сөз билен айдыланда — окадыгынча окасың гелйэн поэзиясы бар. Мундан аңырсынам өзүңиз окап гөрүң. Чүнки улы шахырларың кичи дүнйэси болмаяр. Айданыңа дегмейэн кичи кемчиликлерем гиң дүнйэни даралдып дурасы ёк дийэелиң.

1979 й.

ШАХЫРЫҢ «СЕРПАЙЫ»

Гысга өмрүң довамында дөредижиликде өз ёлуны тапмак хер бир адама башартмаяр. Гурбанназар Эзизовың хем өз ёлы, ёдасы барды. Лириканың лэлезар боссанында өз чемени барк урярды. Онуң «Ынам», «Оглан билен дениз», «Ер-гөгүң арасында» ялы китаплары окыжылар көпчүлигиниң элинден дүшмеди. Ынха-да онуң өңки эсерлеринден иң гөзел нусгалары өзүнде жемлейэн ве өмрүниң ахырына ченли язан эхли шыгырлары эсасында дүзүлен салдамлы «Серпайы». Китап оңат безеглер билен безелип, чапдан чыкарылыпдыр.

Китабың бүтин довамында бир мөхүм зат сакланыпдыр — ол шахырың мэхирли хем гөчгүнли сеси, өз халкына болан вепадарлыгы ве умытлылыгы.

Г. Эзизов «Ленин», «Революция», «Интернационал» атлы гошгуларында бизиң көп миллетли Ватанымыза чэксиз сөйгүсини беян эдйэр. «Мениң неслим» диен кичи гөврүмли поэмасында болса шол несиллериң гечен тарыхы ёлунда замандашларының беркейэндигини чуңлашдыряр.

Шахырың зехининиң көп затлары реал ве чепер суратландырып билмеги гошгуларың образлылыгыны артдыряр, тэсирлилигини гүйчлендирйэр. Онуң лирикасында дурмуша хас якын дурян романтика гүйчли сакланыпдыр. Дурмушы арзыламак, өмре гадыр гоймак шахырың поэзиясының ичинден эриш-аргач болуп гечйэн дуйгудыр:

Бу түркмениң бахары дей
Яшлыгымыз гечйэр басым
Ил башына дүшен ишден
Бизи хич зат горамасын.

(«Гөвнүм»).

Ол эсерлеринде дуян, гөз етирен задыны художник назары билен бермеги башаран шахырды. Онун Лермонтова багышлан шыгрында игенч, гынанч, буйсанч, булардан башга-да поэзияның гудратына болан берк ынанч яңланяр.

«Серпайы» ичгин окап чыкан окыжы шахырың Пушкиниң, Лермонтовың, Магтымгулының, бейлеки улы классыкларың ыкбалы билен якындан гызыкла-

нандыгына гөз етирер. Умуман, сунгат әлеминде ыз гоян бейиклери өвренмек мейли Г. Эзизовың тутуш дөредижилигинде дуюляр. «Бәшим Нуралы», «Мукамлар башы» ялы шыгырларында ол мейил образа синйәр.

. Шахыр түркмен халкының жүммүшинден етишен түйс халк художнигиниң асыллы хәсиетини, салыкатлылыгыны тәсирли, ынандырыжы чекмеги башарыпдыр.

«Бәшим Нуралы» диен гошгуда хемме айдылжак болуняи зат долы ве айдың гөркезилипдир. Сарпа гоймак ве зехини дуймак! Ине, шахырың жомарт калбы бизе нәмәни мирас гоян экени.

Онуң дөредижилигинде өзи барка танкыдың дуймадык бир хадысасы бар. Ол хем поэзияның образыдыр. Лирикада гахрыманың образы, дөврүң рухы болуп билер велин, нәдип поэзияның образы болуп билеркә дийилмеги мүмкин. Ёк, бейле дәл. Небсимиз агырса-да, мыдама гошгы языи, поэзия ялы мукаддес жанра мынасып гуллук эдип билмейәнлер хем ёк дәлдир. Г. Эзизовың «Горкы», «Еке сетир», «Шахыр достларыма», «Талантлар», «Жеделлер», «Нәразылык», «Мениң аслыетим», «Отузынжы йылларың гошгуларына», «Шахыр йүреги», «Поэзия», «Шахыра хат», «Пикир дерясында акыл гәмиси», «Муса Желиле», «Магтымгулы» гошгулары хер хайсы тәзе бир пикири орта атяндыгына, лирики гөзъетими гиңелдйәндигине гарамаздан, жемленип, поэзияның образыны дөредйәр. Поэзия — сыр, пикир, дуйгы, дурмуш, дүнйә, жедел, шовлулык ве ачышдыр.

Ол шахыр Халыл Кулыеве йүзленйән шыгрында-да Керим Гурбаннепесова язан «Хатында-да», отузынжы йылларың гошгуларына совук-сала гараян кәбир танкытчылара ниетлән гошгуларында-да поэзия ынамыны ныгтаярды, шоңа болан ыхласыны беян эдйәрди. Онуң лирикасында икинжи бир дуюлян аламат гүйз пейзажыдыр. Шахыр «Гүйз пейзажы», «Гүйз гижеси», «Дурна», «Гүйз», «Магистраль», «Айралык пасллы» атлы гошгуларында пейзаж лирикасының ажайып нусгасыны берди.

Ол хемише ахлак, эдеп-экрам, салыхатлылык проблемаларына үнс берйәрди, шол темалардан йити гошгулар язарды. Ылайта-да онуң «Гызларыма» гошгусы яшлара весъет ялы яңланяр.

Догрудан-да, шахырың поэзиясы энтек ылмы эсас-

да чүң өвренилмәге дегишли. Онуң чеперчилик айратынлыгы, стили хас ичгин дерңелмәге мынасып. Ол дерңевлериң ылма, теория тәзе пикирлери берҗекдигине шек-шүбхе ёк.

Ине-де, яз паслы биз шахырың гошгулар йыгындысыны алдык. Оны окап шахырың йүрегиниң гүрсүлдисине диң салдык. Шахыр бу гүнем бизиң арамызда.

1978 й.

«ӨЗ ПИКИРИҢ, ӨЗ ГАРАЙШЫҢ БОЛСА-ДА...»

XX асырың соңкы чәръегиниң башланышы түркмен поэзиясы үчин хас дүшүмли болды. Гечен ики йылың ичинде (1976—1977 й.) поэзиямызда эшидилйән овазларың саны бармак басып санардан артды. Хәзирем шол депгин довам эдйәр. Буларың арасында гелин-гызлардан Гөзел Шакулыеваның гошгуларының овазы дуры чыкяр. «Тәзе күйзәниң сувы совук» дийлишиниң улы манысы бар. Йылың шу жөвзалы гүнлеринде «Мен — гарагумлы» китабындан гелйән салкын шемал окыҗыларың гызып дуран калбына арам берйәр. Йыгындыда шахыраның оңат лирики шыгырларының аглаба көплүги ерлешдирилипдир. Олардан «Гыз гөзлерим», «Ягтылык», «Эркек адамлар», «Нәме үчин», «Герек маңа адамлары өвренмек», «Бизиң йигитлер» ялы гошгулары агзамак болар. Китабың бүтин довамында бир гөрсең, дуйгучыл, бир гөрсең, гайгычыл, бир гөрсең, буйсанчлы, бир гөрсең, гынанчлы лирики гахрыман херекет эдйәр. Шол гахрыман окыҗының өңүнде сырыны ачяр, дердинйәр хем ондан маслахат сораяр. Шейле пурсат «Мен — гарагумлы», «Гөвнүме», «Бирден-бирден урунярсың, йүрегим», «Не бейле парахат дем аляң, калбым», «Гөвначыклык», «Йүрегим», «Ынам билен гарасана гөзлерме», «Күлдан», «Саргыт» ялы шыгырларда хас айдың гөрүнйәр. Башга-да көп гошгуларда шахыра өзүне жуда таныш предметлерден, дуйгулардан сөз ачяр. Онуң эсерлериниң аграмлы бөлеги йүрегиң, намысың, пайхасың дашындан айланяр. Бу, элбетде, чени билен алнанда говы зат. Эмма ол өз гөвни, калбы, йүреги, гөврүми, гөзи, сөзи хакда шыгырсайы, хатда бентсайы

ядаман-ялтанман гүрлейәр велин, шонча-да окыҗының хезилиниң гачянлыгыны билмән галяр. Китабың башында «Мен — гарагумлының» лирики гахрыманына дуйгудашлык эдйән окыҗы эсерден-эсере гечдигиче совашяр. Элбетде, бу йыгындының ногсанлы тарапыдыр. Шахырада энтек хусусычылыгың, хас «ваввалы» пикир-хыялларың чакданаша топланып берчикмегидир.

Догры, поэзияда лирики «мениң» актив ролуның барлыгы, шонсуз дуйгулары, пикирлери җанландырып, руха дем салып болмаянлыгы беллидир. Эмма шонуң билен бирликде, поэзия кимдир бириниң, айдалы, хут шу китапда — диңе авторың башдан гечиренлериниң, дуйгуларының каталогына өврүлмели дәлдир. Ол дөврүң руханы, дөвүрдешлериң ички дүнйәсини, объектив хакыкатың көпчүлиге махсус аламатларыны лирики беян эдйән жанрдыр. Өз гөзбашыны ахмырлы сөйгүден алып гайдян пикирлер, дуйгулар, нетиҗелер, романтики хам-хыяллар йыгындының ичинден эриш-аргач болуп гечйәр. Шейле болансоң «Мен — гарагумлы» дийлип, шовлы атландырылан китабың авторының хут шол ада мынасып проблемалайын меселелери орта атып билмәнлигине гынанярсың. Умуман алнанда, шовсуз сөйгиниң нетиҗелерини шыгра салып, топлум-топлум гошгы чап этдирмеклик, говудан-говы атлар гоюп, йыгынды чыкартмаклык соңкы вагтларда ёң болубам баряр. Бу поэзия гелйән яшлара дегишли. Шонуң үчин бу белликлер диңе «Мен — гарагумлының» етмезчилигидир өйдүлмесин. Йөне бу йыгындыда шол хадыса гөз-гөртеле шахсы хәсиетдедир. Гелиң, шол пикирлери тасссыклаян шыгырлардан мысал алалың:

Бар, эзизим
Бар, эгленме гидибер.

(«Бар, эзизим»).

Дүшди ара дәли деря,
Ол деря гарк эдип баря.

(«Ойланярын дуруп, гарап»).

Нәме доландың,
Хошлашдык ахыр.
Мензиллер ашып,
Дашлашдык ахыр.

(«Нәме доландың?»).

Зор билен гетирип билмерин сени.

(«*Сөйги сетирлери*»).

Бирден гапы какяр ят болан адың,
Күрсәп уряр калбымдакы агыла.

(«*Бирден гапы какяр ят болан адың*»).

Гөзел Шакулыева өзүни үнжә гойян пикирлерден дашлашян махалында оңа өрән оңат гошгулары язып билйән шахыра диесиң гелйәр. Шейле шыгырлар йыгында гиризилипдир. Олардан «Сыпа сачларымы», «Әдимләп гелйәрин гурбума гөрә», «Пайхасың монологы», «Эзиз Ватан», «Икинжи багт хакында» ялы гошгулары агзамак болар. Буларда пикирем образлы, лирики гахрыманың херекетидир гражданлык пафосы-да айдың берлипдир. Эгер автор я-да редактор шовсуз сөйгиниң зарын язгыларыны берйән онларча гошгулары йыгындыдан кесип айрып, диңе «Икинжи багт хакында» шыгры билен чәкленен болсалар, окыжыны шол бир темадан дүзүлен «пластинкалары» диңлемекден халас эдердилер ве китабың жемгыетчилик мазмунлы гошгулардан долдурылмагы үчин көп мүмкинчиликлер газанардылар:

Ёк.
Соң гөзлемедим икинжи багты
Бейле арзув ёкды мениң оюмда
Гезйәпем диемок сени ят эдип,
Дуйдум диңе утуланмы ойнумда.

(«*Икинжи багт хакында*»)

Хем дүшнүкли, хем тәсирли. Шыгыр барха гүйчленип гидйәр ве кульминацион нокатда хас улы, хас айдың максатлара югруляр. Ине, бу чын гошгы. Онуң соңкы бенди окыжының йүрегине орнашяр, дамарыны ызарлаяр:

Ёк.
Соң гөзлемедим икинжи багты.
Себәплери кәндир, санамак агыр.
Я-да гара гөзли узын перзенде,
Сарпа гойдумыка бу гара багыр?..

Эмма шейле гүйчли бентден соңам автор:

Шейдип херимизи бу чатак ыкбал,
Зынды бир тарапа зарын багырдып.

(«*Сен шейле севердиң*»)

Гара булут абаныи,
Чар тарапым тутуксы.

(*«Асман»*)

дийип уграяр велин, китабың җошгунлылыгы, лирик
лиги сынып гидиберйәр.

Шу ерде башга бир зады-да ныгтамак герек. Зехи
лер дең дережеде болмаяр. Яш шахырлары догры ё
гөнүкдирмегиң хем дүрли усуллары бар. Гөзел Шак
лыева хакында айдыланда — онуң зехининиң әшгәрд
гини илки билен беллемегимиз герек. Танкыт асты
алынян шыгырлардан асла авторың поэзия дүшүнм
йәнлиги хакындакы маны чыкмаяр. Терсине, ол шыгы
лар белки-де Гөзелиң поэзия ымыклы гелмегине себ
боландыр. Бу, хакыкатданам шейле дийлип дүшүнилм
лидир. Чүнки бир мешхур шахырың айдышы ялы «Ш
хырлык янгындан башланян экен». Биз шол янгыны
окыҗының йүзүни човлаяндыгыны китапдан сызяры
Меселе башга затда — меселе шахырың диңе шол я
гына говрулып галмазлыгында. Дүнйәниң, деврүң де
вайыс хадысаларыны, улы дуйгуларыны гызгын йүрег
билен суратландырып билмегинде. Бу шахырың гелже
де гөз өңүнде тутмагы үчин хәзирден вагты барка айд
лян белликлердир.

Йыгындыда башга-да бир инкисе гойян ягдай ба
Шахыра «менлик» йөңкемеси билен гүрлемеги говы гө
йәр. Ол я-ха «мен, мениң» билен долы бентлере ги
орун берйәр, я-да «калбым», «йүрегим», «гөвнүм» сө
лерини алты дүшүмде-де үйтгедип, шыгыр язаныны к
гөренок. Бу хадыса шыгрың максимал гүйҗүни песел
йәр, мазмуныны даралдяр:

Мениң бар байлыгым —
Сениң барлыгың.

(*«Абрай»*)

Одун салдым,
Отладым мен тамдыры,

(*«Тамдырың башында»*)

Сен мениң өйүмиң болан байлыгы».

(*«Сачагым»*)

Гөвнүм,
Сен хем ынҗык.

(*«Гөвнүме»*)

Йүрегим, хакың бар сайгыламага
(«Бирден-бирден урунярсың, йүрегим»)

Шейле мысаллары нәче гетирсең гетирип отурмалы. Галыберсе-де, китапда дүшнүксиз сетирлер, орфографик сәвликлер зерарлы маныньң бозулан ерлери-де дүш гелйәр:

Зәхмети — адамы адам эден зат (?)
(«Зәхметим»)

Агдык гелер жора екеден Зыят (?)
(«Өзүме»)

Гүрләнинде Бөкйән додаклаң (?)
(«Чынарым»)

Аңладым билмезлер дилде айдымлам (?)
(«Ёк, сорама»)

Чагалар гүленде учяр гүш болуп (?)
(«Чыкарын өйүмден гайгысыз, гамсыз»).

Бейле овнук-ушак кемчиликлер умуман сынасы сагат гошгулара зепер етирип дурмаяр, йөне безегем берип баранок. Шонуң үчин китап редактирлененде-де, корректирлененде-де онуң абрайы угрунда гөрешмеги унутмалы дәлдир. Чүнки тутуш китап диңе авторының йүзүни дәл, шоны окыжа етирмәге гатнашан әхли адамларың хем йүзүни гөркезйәр.

1978 й.

ВЕПАЛЫЛЫК

Аннаберди Агабаевиң «Освенцимиң наласы», «Сораг аламаты», «Жахаңкешде» ялы гошгулар йыгындылары түркмен окыжысыны алыслара айлады. «Эпгеге» йүзүни човладан шол окыжы бу гүн, гөрсене, шахырың өзи айтмышлайын «Гүнлериң бир гүнүнде» (1977) өрки өз өйүне багланан, калбы дүрли үлкелерде перваз урян

лирики гахрыман билен душушды. А. Агабаев турувб
дан түркмен шыгрының чыгрыны гиңелтмегиң алад
билен болды. Шол йөрелгесине-де вепалы болуп гел
Онуң дөредижилигинде комил социалистик жемгые
етишдирен лирики шахсыетиниң өз юрдуна болан б
санжыны, узак-узак иллерде гөрүп-эшиден затларың
нетижесинде дөрейән пикирлерини, дуйгуларыны ыз
ламага мүмкинчилик тапярыс.

А. Агабаев сыясы лириканың угруны алып гөтер
Түркмен поэзиясында Гара Сейитлиев, Анна Ковус
Рухы Алыев ялы озалдан шуңа ёл арчан белли шах
ларың угруны гиңелтди, оңа өзболушлы реңк берди. Ш
нуң үчин онуң дөредижилигине гөз айлан сынчылард
Б. Жүтдиевиң, А. Мәммедовың, Г. Гелдиевиң, С. Пи
нованың, О. Гурдовың ве бейлекилериң шахырың га
рыманының жаханкешде хәсиетини йөрите ныгтамакл
ры йөне ере дәлдир. Эмма онуң башга-да бир айратынл
гы йүзе чыкды. А. Агабаев поэзиямызда барха пасси
лешип барян поэма жанрына «дем» берди. Онуң ичк
тебигатына, гурлушына үйтгешиклик гиризди. «Гүнлер
бир гүни» йыгындысында ерлешдирилен «Хатынь да
лары», «Гыр атлы» поэмалардан башга-да, «Совет эд
бияты» (1976) журналының секизинжи санында ч
эдилен «Гарын тансы» атлы тәсин поэма хем шу пикир
мизи тассыклаяр. А. Агабаевиң тутуш дөредижилиги
назарда тутанында онуң лирикасында-да, поэмаларь
да-да тәзечиллигиң дуюляндыгыны гизләп отурасы
ёк. Эмма поэмаларың гурлушы, онуң функциясының
гелиши, чеперчилик ёрдумы догрусында өзбашдак мак
ла язмак ерликли болса герек. Биз диңе конкрет йыгы
дыдан алан тәсирлеримиз хакында гүррүң этмекчи бо
ярыс. Мунуң өзи шахырың образлар системасының ба
лашянлыгыны, берклешйәнлигини субут эдйәр. Хайсы
да? Лирикадамы я-да поэмаларда? Икисинде-де, йө
мениң өзүм-ә онуң поэмаларына артык гол япярын. Ш
хырың соңкы эсерлери шу пикире алып гелйәр. Ине, йы
гындыдакы «Гүнлериң бир гүни», «Юваш гөрүп салла
чагың бадыны», «Сизе гаты гыцанмагам, бегенмегем бо
ланок...», «Уруш баряр», «Достумың ядыгәрлигине»
«Шахырлар хакда», ялы лирики шыгырлары окаярыс
Оларың хеммесинде улы йүрек, дүнйә сөйүжилик, ахла
пәклиги, сураткешлик, сынчылык дуюляр. Херси айр
тынлыкда алнанда-да я-да барысына бирден гөз айл

нанда-да лирики гахрыманың ойланмаларының, гарайышларының милли рамкадан чыкянлыгыны, онуң рухы дүнйәсиниң гиңлигини гөрйәрис. Биз ады тутулан шыгырлардан мысал алмалың-да, оларың хеммесиниң әхесине гошулян бир шыгырдан ики бенди гетирелиң:

Гүләлекли гиң жаханың йүзүнде
Бир адам адама чексе ярагы,
Йүреклери сарсар әхли энелең, —
Бирдир дүнйә энелериң йүреги.

Энелең гашында чага бу земин,
Горалың земинде бирек-биреги,
Хич бир энә чекдирмәлиң перяды, —
Бирдир дүнйә энелериң йүреги.

(«Эне йүреги»).

Башкы хем соңкы бенди мысал алнан шыгырда улы маны бар. Озалы билен-ә, мен бу шыгры Гурбандурды Гурбансәхедовың мешхур «Энедир — энесиниң» шу гүнки чеперчиликли өсдүрилиши хасаплаярын. Галыберсе-де гошгының герими, чеперчилик деталына аграм салшы («Энелең гашында ЧАГА бу ЗЕМИН» диен сетире үнс бериң!) эдебиятда эне образының ишленишинде тәзе басганчаклары вада берйәр:

Образлылык, дил, акгынлылыгы А. Агабаевиң соңкы йылларда дөреден лирики шыгырларында хас месе-мәлим дуюляр. Хатда «Уруш баряр» шыгрында-да образлылык бойдан-баша сакланыпдыр.

А. Агабаев лирики гахрыманың хәсиетини драматик ягдайда ачмагың хөтдесинден гелйәр. «Узак-якын мензиллериң сөхбети» циклинде шол факты гөрйәрис. Муңа «Чингиз ханың газаны», «Садранч», «Гоби чөлүнде», «Гең гөрмели, москвалы болсамам», «Гулбабының газалы», «Запасдакы гүн» ялы шыгырларда лирики гахрыманың дүрли ой-пикирлери билен танышярыс. Шулардан ики бенди мысал алалың:

...Әхли буддалардан узак сең өмрүң,
Гадымы садранжың кичижик чепи, —
Өлмез-йитмез пыядалар хатары,
Дүнйәң шасы Еңиелуклаң Сапы!

(«Садранч»)

...Гең гөрмели.
Москвалы болсамам,
Монголия дүшсем, өзүмң гөрйән,

Хатарлы ёллары сөкүп шиндизем
Москва, Лениниң япына барян!

(«Гең гөрмели, москвалы болсамам»)

Автор лирики гахрыманың ватанчылык дуйгула-ның пролетар интернационализми билен иймитлененди-ни, онуң рухуның аңының бүтин дүнйәде парахатчылы-гы, достлугы беркитмек максадындан угур аляндыгы-ынандырыжы беян эдйәр. Бу — шахырың лирикасын-миземез хәсиетидир. Шол хәсиет «Хатынь дашлары» «Гыр атлы» ялы поэмаларда битевилешйәр, тутуш о-разы эмеле гетирйәр. «Хатынь дашлары» поэмасын-гиришини хасап этмәнинде, онуң гөврүми кичи. Он са-овнук бөлеклерден дурян лирики парчалар бирлеш-долы образы кемала гетирйәрлер. Оларың хеммесин-ичинден шахырың галамы деталлара эрк эдйәр:

Ак даш, гара даш—зыңыляр гөге!
Бир баш, ики баш... Бәш саны чага
Бәшдаш ойнаяр суваглы полда.
Даш кән,
Чөрек ёк төрдәки столда.

Поэма милли рус эртекилериниң рухуны, дүнйә кла-сыкларының сүйжи арзувыны өзүне синдирипдир. Ше-леликде, А. Агабаевиң бейлеки поэмаларында болш-ялы, мунда-да дүрли тәрлер уланылыпдыр. Тарыхы фак-шу гүнки дүшүнжелер, шахырана тослама — хемме-бирлешип, поэманың сүңңүни эмеле гетирйәр. Халкл-рың райдашлыгы белленйән 1-нжи Май байрамы мын-сыбетли «Биринжи май декларациясында» шахыр чуңңу-жемлемәни орта атяр.

Шахыр өз стилини, өз темасыны тапыпдыр. А. Аг-баевиң ёдасы — бизде энтек бир. Белки-де, бу угурда-сынанышык эденлер тапылар. Бу гелжегиң иши. Ш-гүн онуң өзи хакында гүрлемек болар.

Эмма А. Агабаевиң гахрыманында кәбир дережед-мәхревсизлик, гураксы әхең дуюлман дуранок. Онуң милли рухы, интернационал мейиллери гүррүңсиз ачыл-яр. Ол оңат зат. Йөне нәхилидир бир ясамалыгың хе-өзүне ыш агтарян халатлары боляр. «Гыр атлы» поэма-сында биз шол ягдай билен йүзбе-йүз гелйәрис. «Гыр атлы»—Зәхмет аты. Бу образлы тәр. Өзем догры тапыла-тәр. Эмма поэманың композицион гурлушының тәзечил-

лигинденми, я-да авторын чеперчилик өврүмлерине энтек окыжының өвренишмедигинденми, гараз ол поэма тәсирсиз ялы дуюляр. Чүнки лирики гахрыманың ойланмаларында йылылык өз-өзүне чекижи деталлар селчен. Эгер поэманың шу гурлушы А. Агабаевиң дашары юрт темасына гөнүкдирен эсерлеринде уланылса, ол өз ерини тапайжак ялы. «Освенцимиң наласында» дүрли сачларың монологыны яда салын гөрүң! Бу ерде ол хас жүпүне дүшен, гөвнежай ягдайда гелйәр. Шейле чеперчиликли өврүм «Гарын тансында» шовлы уланылыпдыр. Йөне онунам хемме ягдайларда, бойдан-баша шол шовлулыкда довам этмейәнлигини, эмма шуңа гарамаздан дашары юрт темасындан язылан эсерлерде бу тәриң нетижелидигини айтмак герек.

1978 й.

БАХАР ЫСЛЫ ПОЭЗИЯ

Алтмышынжы йылларың ахырында бизиң сахы поэзиямыза ажайып дөртлүк гелип гошулыпды. Шоларың бири-де зехинли шахыр Халыл Кулыевди. Онуң мылайым шыгырлары авторының яз ялы тебигатына гелшип дурды. Диңе бир гелишмегем дәл-де, хут шол тебигатың өзүнден сызылып чыкярды-да, бизиң яшлык калбымызы йыладярды. Диңе бир йылатмагам дәл-де, өзи билен сүйжи узаклыга алып гидйәрди. Шейлеликде, Халыл өз деӊ-душ галамдашлары Гурбанназар Эзизов, Аннаберди Агабаев, Италмаз Нурыев билен билеликде бизиң поэзиямызда айратын чеперчилик этапыны кемала гетирен хем зехинли, хем аграс пикирли шахыр болуп етишипди. Онуң өз ёдасы, өз ёлы болупды. Бу хәсиетли тарап шахырың «Даң агаряр» (1967) атлы илкинжи китабында гөзе илипди. Шахырың шол йыгындысына сын язан Азат Рахманов-да, Говшут Шамыев-де, Гурбанназар Эзизов-да муны, турувбащдан догручыл белләпдилер. Шондан соң поэзиямызың аладасы эдилйән улы йыгнакларда-да, поэзияның гиңишлейин танкыдында-да бу айратынлык Халыл Кулыевиң дөредижилигиниң мыдама-

лык хемрасы хөкмүнде өвран-өвран айдылып гелинйә-
ди.

Ынха-да, онуң эдил шу йылың башында окыжылар
гелип говшан «Сәхер саламы». Бу 1977-нжи йылың ах-
рында чапдан чыкан хем болса, сөзүң долы манысын
яңы бир-ики айлыкда иле яйрады. Улы йүрекли, ки
гөвүнли Халылың шахырана овазы бизи ене-де өз яны
чагырды. Онуң мушдак окыжылары болан биз «Атала
дан ядыгәр» галан сарсмаз дияра шахыр билен би
айланярыс, она гуванярыс. Гөвнүмизи авлаян дуйгула
дан долуп «Сәхралара» сейрана чыкярыс. «Эдепли о
ланлар» болуп етишен дөвүрдешлеримизиң ишине б
генчли назар айлаярыс.

Халылың поэзиясында хемише ики зат барды ве ба
ол мылайымдан гелен чуңңурлык ве гөвүн-кинесиз д
гишгенлик. Поэзия үчин ол аламатларың нәхили зеру
лыгы бирбада гатыбир гөзе илибем дуранок. Эдил Ха
лылың өзи ялы эгирт сабырлылык, канагатлылык биле
улы илиң гөзүнден өзүни пынхан саклан шол аламатла
инди велин шейле бир ач-ачанлыга чыкды — муну
үчин биз диңе дөвре миннетдар болуп галыбермели бол
дук. Халылың дуйгур йүреги көп затлары гөзеллик лы
басында суратландырярды. Шу бабатда ол көп галам
дашларындан өңдеди.

«Уграмак» гошгусында ол өз образыны шейле тәси
ли, шейле йүрек гопдурыжы беян эдипди:

Өз ишиме гүмра болуп, ойланып,
Гезип йөрүн башым салып ере мен.
Эртир өйден уграсам-да, айланып,
Агшамара гайдып гелйән енс мен.

Үнс бериң: өз кәрини сөймек, оңа ичинден гуванма
нәхили чепер суратландырыляр! Шол гошгының би
еринде шахыр шейле диййәр:

Деряларда болса чакышып гомлар,
Айдымлар айдыляр, чалыняр мукам.
Гүлли, гүлләлекли яшыл мейданлар,
Гол булап чагыряр өзүне бакан.

Поэзия бахарың, ышгың, жошгуның, хөвесиң, дуй-
гының жанрыдыр. Шоңа сүңңи билен уян ве ынанан ша-
хырың онуң овсарындан сыпмажагы белли. Чын зехи
лериң ыкбалы шейледир. Халыл Кулыевиң дөредижили

ги хакында мениң өзүме баглы болмадык себәплере гөрә гижигип чыкян, эмма эзиз достумың өзи энтек дирикә язылан шу сынымда бир зады йөрите ныгтасым гелйәр. Онуң поэзиясы нәхилидир белли рус шахыры Николай Рубцовың дөредижилигине якынды, онуң билен рухдашды. Белки-де, бу зехинлериң бир-бирине объектив халатда якын дурмагындадыр. Диңе шейле болса герек. Гахрыманың рухы дүнйәсини өвренмекде, оны ачмакда Халылың сагдын йөрелгелери бар. Ол йөрелгелер шу гүн поэзия гелйән яш несле нусга аларлыкдыр. «Эдепли оглан», «Гожа аладасы», «Хат», «Гызыл одуң сакасында», «Чөрек дүканында», «Тәзе юрт», «Оба» ялы гошгуларында, «Акар сув» атлы тарыхы поэмасында биз шахырың дөврүң ритмини дуйшуна, ол өзгеришлиги ёкары чеперчиликли ачышына гөз етирйәрис.

Онуң поэзиясының ене-де бир гең хәсиети барды. Хайсы лирики гошгусыны окасаң-да, бирхили өңе дызап дуран, йүреги атыгсап, жуда бикарар болян гахрыман билен йүзбе-йүз болардык. Шу йыгындысында хем шейле дөвребап, актив дуйгулы гахрыман билен көне достларча гөрүшйәрис.

Халыл Кулыев хайсы темадан эсер язса-да, чынлакайлык тебигылык оны безейәрди. Хатда ол «Аяллара дегишме», «Товшанжык», «Дурды Гылыжың эшеги», «Достум Назар Гуллаеве», «Кеймир көрүң йигитлеринин бириВаррык батырың човлугы Варрыгың хекаяты» ялы дегишме шыгырларында-да дурмуша есерлик билен маны сиңдирмеги башарярды. Өз сайлап алан предметини гарашылмадык тараплардан суратландырмагың хөтдесинден гелйән хыжувлы шахырың «Өмүр ёлдашым», «Бәш чаганың атасы» ялы гошгуларында-да эгсилмез рухыбелентлик дуюляр.

Халыл Кулыевиң ики йыгындысы-да сәхер билен, аклык билен баглы атда чыкыпды. «Даң агаряр» хем-де «Сәхер саламы» ялы йыгындыларың гуралышына, атландырылышына сын саланыңда бу китапларың авторының ак гөвүнлилиги биыгтыяр ядыңа дүшйәр. Ол хем аклыгы, хем терлиги, душнүклилиги халаян шахырды. Тер поэзияның тарланы Халыл Кулыевиң ёкары гражданлык рухуна югрулан лирикасы хемише биз билен яшар ве гөрешер.

1978 й.

«БӘШИНҖИ ОКЕАНА» СЫЯХАТ

Дөредиҗилигиниң бүтин довамында өзүниң хусусы чеперчилик системасыны долулыгында йүзе чыкарай шахырлар боляр. Олар гайталанмасыздыр. Хәзирки заман түркмен поэзиясында шейле шахырларың бири-де Мәммет Сейидовдыр. Онуң поэзиясында үйтгевсиз ики аламат хемише сакланяр: гечмиш ве хәзирки заман сазлашыгы, факт ве дуйгы югрумы. Шу ики аламат онуң лирикасында-да, эпики эсерлеринде-де өз челгисини йитиренок. Мундан буяна-да шейлелигинде галса герек. Чүнки бу М. Сейидовың өз «ёдасы». Түркмен окыҗысы она инди көпден бәри белет. Шахырың «Бәшинҗи океан» («Түркменистан», Ашгабат, 1979) китабыны элине аланында окыҗы шол ёда дүшүп гидйәр. «Поэмаларың күлтеми «шахырың ениш тостындан» кувватланып, «бәшинҗи океана» гөтерилен окыҗыны «солдатың энеси» билен душуряр, ан-пайхасың нусгасы «гарлаваҗың» — оба мугаллымасының мердана образы билен душуряр. Шу ерде бир селлем непесини дүзлән окыҗы ене Биби гызың мертлигине буйсаняр, «чопаның хаты» билен танышяр, әпет «эпопеяның» мүң дүрли читимини сынламакдан ганмаяр, ол «асуда кенара» чыкяр-да, ызына назар айлаяр. Гечмиш, гөр, сен нәхили элхенч экениң! Дөвүр, гөр, сен нәхили беленг ве мәхремликде, хамраклыкда энелере тай гелип билйән гөркана бир сахыпжемал! Ине, шу ики пикири аңында айлаян окыҗы фактларың нәмәни гөркезйәнини, дуйгусының ниреле ри оярыны бирме-бир селҗерип ограяр. Шейдип, ол эпикадан эгрилен эршиң юмагыны тигирләп баршына лириканың толкунына дүшйәр. Сыяхат шу ерде тамамланяр. Эмма тәсир анда яшамагыны довам этдирйәр.

Биз ёкарда шахырың поэмаларына гысгача экскурсия этдик. Эмма сиңе сын салынса онуң дүйп мазмуны ве гымматы хакда эййәм айтдык. Ол «Бәшинҗи океан» йыгындысының баш айратынлыгыдыр.

Адатча, улы гөврүмли поэмаларда, аслында эпики эсерлерде хәсиет ве хадысалар ызарланяр. Пушкиниң «Евгений Онегин», Аман Кекиловың «Сөйгүси», Чары Ашыровың «Ганлы сака» трилогиясы шейле эсерлердендир. К. Гурбаннепесовың «Таймаз баба», «Гумдан тапылан йүрек», «Ата ве огул», «Аял багшы» поэмалары ве бейлеки түркмен шахырларының көпсанлы

поэмалары белли бир образы, онуң хәсиетини ачмакда уммасыз кән материал берйәр. Оларда хәсиет ве хадыса, образ ве херекет сюжети долы сакланяр. Эмма «Бәшинҗи океандакы» поэмаларда бүтинлей башга гөрнүш гөзе илйәр. Биринҗи поэмада «асырың гөзүне гарап» сөзлейән шахырың образы нәмелери гөркезйәр? Поэма «Шахырың еңиш тосты» дийилсе-де, ол чун мана эе. Бу ерде диңе бир шахырың образы дәлде, умуман ислендик фронтчының еңиш дуйгусы ачылып гөркезилйәр. Дуйгының агдыклык эдйән еринде-де белли бир адамың образы дәл-де, лирики гахрыманың кешби җанланяр. Окыҗы онуң портретини гөренок я-да онуң суратландырылышыны оканок-да, диңе дуйгусыны ызарлаяр, шол дуйгы дура-бара окыҗының өзүне гечип гидйәр. Шейдип, лирики гахрыман пейда боляр. Соңра шол лирики гахрыман «Бәшинҗи океан» поэмасында «Гел, шахырым, гөзүң айла асмана» диййәрде, өзи сөзе башлаяр. Онуң хемме гүррүңинде тарыха йүзленмеклик, хәзирки замана гелип сакланмаклык эндиги сакланяр. Дуйгы ве ахвалат картинасы ачыляр. Догры, бу поэмаларда бирнәче тарыхы вакаларың, сенелериң агзалмагы, олара чыкгытлар берилмеги (айратынам «Бәшинҗи океан» поэмасында) шахыр вакалары ызарлаярмыка диен пикири-де ояряр. Йөне ол вакалары ызарлаян ялы болса-да, эсасы зат өңде — дүйп максат лирики гахрыманың гөзъетиминиң ылмы-тарыхы өвүшгин алмагында, онуң дуйгусының «документаллыгында». Чүнки конкрет ягдай; конкрет факт хакда языланшол поэмаларың хеммесинде дуйгы кесгитли серхетлененди р. «Солдатың энеси» поэмасында гахрыманың энеси Огулбике эҗе я-да «Илкинҗи гарлавачда» мугаллыма дүрли ягдайда лирики гахрыман билен йүзбе-йүз боляр. Биз лирики гахрыманың сөзи аркалы оларың кешбини гөз өңүне гетирйәрис. Эмма еңе-де белли-белли дөвүрлерде кемала гелен дуйгуларың диски бизиң элимизде галяр-да, образ гайып боляр.

М. Сейидовың поэмаларында гайдыш нокады тарых болса пеллехана шу гүндүр. Исле ол ваканы беян этсин, исле-де мугаллыма билен гүрлешсин, пархы ёк — ол шол айлавдан чыкмаяр. Шонуң үчин шахырың эсерлериниң социал мазмуны чуңңур, лирики гахрыманың гарайшы, дуйгусы, сөхбети миллиден гелен интернационал хәсиетдедир. «Планетаң дагдан агыр хесретини

юмрук ялҗак йүрегинде гөтерйән» лирики гахрыман бүтин Европаны айланып, түркмен топрагына еницли доланып гелйәр. Онуң гечен ёлуны дуйгы дуралгалары аркалы аркайын ызарлабермели. Бейле узын маршруты тарыхсыз гөз өңүне гетирибем болмаз. Поэмаларың логикасы, гурлуш тертиби, оларың бир-бирине битевилиги-де шундан гелип чыкяр. Бу ерде гуванч дуйгуларының («Шахырың еңиш тостунда»), эдерменлигиң («Бәшинҗи океанда»), эне ыхласының («Солдатың энеси») поэмасында, мугаллымларың чәксиз социал мертлигиниң («Гарлавачда» ве «Асуда кенарда») энчеме Бибилериң адалат гурбаны болшунда («Биби атлы гыз болупды»), зәхметден кемала гелен хазына болан буйсанҗың («Чопаның хаты»), эл хүнәриниң дүнйәниң аңк эдиҗи гүйҗүниң («Эпопея») ЧЕПЕРЧИЛИКЛИ УМУМЫЛАШДЫРЫЛЫШЫНЫ гөрйәрис. Шейлеликде, әхли поэмаларың пикир ве дуйгы бирлешиги дөрейәр. Оларың чеперчилиги, уссатлыгы, йылылыгы, тәсирлилиги ве тарыхың сапакларыны өзлешдириҗилик гүйҗи чениң дәл. Шонуң ялы-да бентлериң бир-бирине гайымлыгы, сетирлериң акгынлылыгы шахырың тапланан стилини тассыклаяр.

Йөне шулар ялы йыгынды чапа тайярланыланда онуң ылмылыгыны, мазмун ве тебигат айратынлыгыны аңладян я-да шолары дуйгмаклыга угрукдырян гысгача аннотация, хич болманда ики сахыпа мөчберинде сөзбашы язылмагы зерур. Бу беллик диңе М. Сейидовың шу китабы үчин дәл-де, умуман атлы шахырларымызын эсерлери чапа тайярланыланда өрән герек. Чүнки ол гиң окыҗа ниетленйәр. Китапда яй ичинде «поэмалар топлумы» дийлипдир. Элбетде, бу догры. Эмма поэмадан поэманың пархы бар. Шуңа «лирики поэмалар топлумы» дийлен болса китабың тебигаты ве жанрың ички өзгериши үчин хас гөвнежай боларды ве окыҗының дүшүнҗесиниң байлашмагына ярдам эдерди. Галыберсе-де, М. Сейидов эдебиятда тәзе адам дәл. Ол ыкрар эдилен уссатларың бири. Шонуң үчин шейле оңат безегли китапда онуң портрети ерлешдирилен болса диңебир шахырың поэзиядакы ыхласы дәл-де, шол сүннәленен поэзияны халка етирйән нешириятың-да өз боржуна дүшүниши йити дуйларды.

Сөзүмизиң ахырында шахырың өз гахрыманларының пикир ве дуйгы өрүсини ене-де гиңелтмегини, оны

XX асырың соңкы чәрйегинде болуп гечйән ылмы-техники өзгеришликлере йүзлендирмегини, дуйгуларың деврєбаплык дережесине үнс бермегини, херекет масштабыны гинелтмегини ислейәрис. Өсүш диңе дөврүң ритмине аяк гошмакдадыр.

1979 й.

ХЕМРАНЫҢ ХЕМРАЛАРЫ

Соңкы йылларда чагалар эдебияты билен гызыкланян яшларың саны артмак билен. Бу факт бизи аз бегендиренок. Чүнки чепер эдебиятда чагалар хакда язмак я-да чагалар үчин язмак еңил угур дәл. Ол инче сынчылыгы, гысгадан гелен тәсирлилиги талап эдйәр. Шонуң ялы-да беян эдйән предмети я-да ваканы чага аңына, онуң дуйшуна лайыклыкда бермеги иң эсасы шертлериң бири хасап эдйәр. Чагалара дүнйәниң тәсинлигини «ачып» бермек шол угурдан ишлейән авторы я-да языжыны өрән көп затлара борчлы эдйәр. Айратын-да чагалар поэзиясы үчин гысгалык, аныклык, дүшнүклилик, айдыңлык, шадыянлык, сураткешлик зерурдыр. Шыгры окаян я-да оны диңлейән чаганың калбында шол беян эдилйән вака, хадыса, предмете майыллык оянмалыдыр. Ине, шу хили талаплары өдәп билйән эсерлер бизде аз дөредиленок. Йөне етерлигем дәл. Эмма бу угурдан «чорба совадяң» шахырларың барлыгыны, оларың инди көп вагт бәри өңжейли ишлейәндиклерини велин чекинмән айдып болар. Гурбан Чөлиев, Азат Рахманов, Касым Нурбатов, Хемра Широв ялы башга-да бирнәче яш шахырлар гөнүден-гөни чагалар поэзиясы билен иш салшып гелйәрлер. Белли дережеде шовсуз хем дәл. Оларың айры-айры китаплары я-да шыгырлар цикли көрпелери имриндирмән дуранок. Булар Хажы Ысмайыловың салан ёдасы билен, Каюм Таңрыгулыевиң ызысүре тутанъерлилик билен йөрәп барярлар. Шейле диймек билен биз чагалар эдебиятына өзүни ымыклы багыш эден профессионал шахырлары гөз өңүнде тутярыс. Эгер-де умуман чагалар хакда я-да олар үчин язан ве язян авторлары,

шахырлары, языжылары гөз өңүнде тутсак, онда мesеле гиңден гоюлмалы боларды. ве мунуң өзи диңебир газет я-да журнал мөчбериниң сөхбетинде дурмазды. Бу ерде профессионал чагалар эдебияты хакда, онуң гележекде профессионал векиллери болуп етишжек авторлар хакда гүррүң баряр. Шоларың бири-де яш шахыр Хемра Шировдыр.

«Жеңңел ёдасы» («Магарыф» нешириятьг, Ашгабат, 1978) — Хемраның илкинжи йыгындысы. Ол кичи яшлы мекдеп окувчылары үчин ниетленен гошгулардан ыбарат. Диймек, Хемраның хемралары — көрпелер. Автор оларың рухы дүнйәсине аралашмагы ниет эдинипдир. Шонуң хөтдесинден-де гелип билипдир.

Чакланжа йыгындыда «Биз — чагалар!», «Бәшлик нирә гитдикә?», «Ол кимкә?», «Жеңңел ёдасы», «Толкунлар», «Ялтаның бир гүни», «Ерасты шәхер», «Ёлбарс билен йүзбе-йүз» диен ялы шовлы гошгулар аз дәл. Автор чагаларың «дилинде» гүрлемеги башаряр. Ады тутулан гошгуларда маны билен сураткешлик оңат утгашяр. Чаганың пикирини, дуйгусыны оярып билжек деталы тапмак автора аңсатлык билен башардыпдыр. Оларың хеммеси гысгажык гошгулар, йөне белли дережеде портретиң айдыңлыгыны, гүррүңи эдилйән задың кешбини чаганың гөз өңүне гетирмегини максат эдинипдир. Китабы ачанында габат гелйән илкинжи шыгыр, адатча, тутуш йыгындының рухундан хабар берйәр:

Дүнйә эпет гәми болса,
Биз көрпеже капитаны.
Аталар дей, вагт гелсе,
Доландырыс гиң дүнйәни.

(«Биз — чагалар».)

Шундан соң автор бейлеки гошгуларында чагаларың дашыны гуршап алян дашкы среда, оларың өзболушлы «аладалары» догрусында сүйжүмтик гүррүң эдйәр. Бир гөрсең ялта окувчы, бир гөрсең чекен суратына өзи дүшүнмән отуран көрпе я-да хайванларың «дилине» дүшүнжек болуп жан эдйән нашыжа чага окыжының гөз өңүнде жанланяр:

Даң агарып,
Гүн догдугы,
Хораз диййәр:
«Туруң, гы-гы!»

Товук бике
Диййәр: «Вак-вак,
Дәне тапдым,
Җүйҗәм, гел, чок!»
Чопан ити
Диййәр: «Хав-хав,
Мөжек, сурә
Чозмарсың, хав!»

(Ким нәме диййәр»)

Авторың гошгуларында ене-де бир айратынлык гөзе илйәр — ол оба дурмушыны, оба чагаларының психологиясыны ачмак. Элбетде, бу дүшнүкли зат. Озалы билен-ә, йыгындының өңүнде дуран максат ве яш дережеси шоңа догры гелйәр. Галыберсе-де, шахырың өз гөзегчилик мүмкинчилиги, өмрүниң гечен ёлы, алан тербиеси шол предметлер үчин нәлайык дәлдир. Белетлик ве нәбелетлик бир-бирине бүтинлей гаршы дүшүнҗелер болуп, ол кәбир халатларда алдава-да салып билер. Айдалы, бизиң көпимиз оба дурмушыны говы билйәрис. Муңа долы эсас бар. Илки өзүмиз, галыберсе-де, бизден өңки эне-аталар, олардан аңыркылар оба адамлары болупды. Оба я-да шәхерлешип барян оба энтек дуйгы, гөрүм-гөрелде, эдеп-экрам бабатда долулыгында шәхер ягдайыны чалшып билмез. Хут шонуң ялы-да өңден гелйән шәхер дәби, шәхер шертлери обаны чалшып билмез. Бу ерде меселе чаганың аңына етҗек деталлар хакда болмалыдыр. Шонуң үчин йыгындының ол я-да бейлеки шыгрында душ гелйән деталларың, тәрлериң, пикир өврүмлериниң оба хем-де шәхер үчин типиклигини селҗермекде авторың нәме аграм саландыгыны кесгитлемек зерурдыр. Элбетде, Х. Широв оба тебигатына, оба пейзажына, оба психологиясына йыкгын эдйәр. Мегерем, йыгындының адының «Җеңңел ёдасы» дийилмеги-де шонуң үчиндир. Биз «дүесине яндак берйән» оглан билен, «ерасты шәхери» сынлаян, «кечҗал овлагы» оңушдырҗак болян, «булутлардан гыр атың, кешбини» гөзлейән чага билен душушанымызда, элбетде, ашык ялыҗак йүреги «мелевше дүнйәден» долы оба балаларыны гөрйәрис. Олар энтек троллейбусың, отлының, трамвайың «образыны» диңе киноларда гөрйәрлер. Олар үчин өз гөрйән, дуйян, арасында яшаян предметлериниң гөзеллигини ачмак гызыклы. Йыгындының баш максады ине шондан ыбаратдыр.

Йөне авторың асыллы ишиниң илерлемегине пәсгел берйән, пәсгел берип билэйжек сэвликлерин барлыгыны, оларың ортадан айрылмагыны талап эдйән бирнәче ягдайлары-да беллемеги зерур хасап эдйәрис. Ол яш авторың пикири кәбир халатларда булашдырянлыгыдыр. «Улы адам болсам мен-де» атлы гошгыны улы адам оканда-да бирбада күртдүрип дураныны билмәгаляр:

Улы адам болсам мен-де,
Эжем ялы болман шонда,
Дынч гүнлери чагалармы
Ир оярып билмен шонда.

Шу бент билен башланян алты куплет гошгының мазмуны, элбетде, бейнә аграм салып окасаң дүшнүкли. Йөне чага шыгры аграмсыздан гелен айдың болмалыдыр. Екаркы бенди окан чага, озалы билен-ә, авторың нәме диййәнине тә гошгы долы окалянча, онсоңам оңа «дүшүндириш» берилйәнчә дүшүнип билжек дәл. Икинжиденем, «улы адам болсам, эжем ялы болман» дийәйдигиң чага геңиргенер, ызына гулак габартмаз, кейпи, хөвеслилиги гачар. Үчүнжиденем, хут энелериң өзи дынч гүнлери чагаларың көпрәк ятмагыны, дынч алмагыны ислейәр ве шоны гураярлар ахырын. Я-да чаганың какасының икилик алынмагыны оңлаян пикири (оглы икилик алса, онуң аркасыны тутмагы) асла алнып барылян тербие системасына лайык геленок. Умуман, бу шыгыр тутуш йыгынды үчин «яма» ялы болуп дур. Шахырың «Кел» гошгусындакы үнделйән пикир ве образ хем энтек чага үчин агыр. Бейле гошгулар, ил ичинде айдылышы ялы чаганың диңе «башыны агырдяр». Бизе болса башымызы байлашдырян, хөвесеклиги оярян эсерлер герек. Шонда Хемраның хемраларының саны артар. Шоңа-да ынанярыс.

1979 й.

БАХАР ҖОШГУНЫ

Яш зехинлериң бахара меңзедилмеги төтәнден дәл болса герек. Бахар айлары бир заман ынсаның калбыны рухландыряр, җана шыпа берйәр. Өзүнде көп умыт баг-

лаян зехиниң илкинжи өнуми-де бахар ховасы ялы якымлы боляр. Яш шахыр Ш. Чарыгулыевиң хем илкинжи гошгулар йыгындысына «Бахар чакылыгы» (1979) дийип ат берипдир. Гелиң, онуң чакылыгына сес берелиң.

Йыгындының эсасы мазмуныны бахардыр гүйзе багышланан шыгырларың тутянлыгы бада-бат гөзе илйәр. «Гүйз геленде баглар дөкйәр япрагын», «Гүйзден үч чемен», «Гүйз ве сүбсегәр», «Гүйз ве жахыл», «Гүйз ве огланжык» ялы шыгырларың өзара битевилиги шахырың гүйз паслына көп маны ве пикир синдиренлигини тассыклаяр. Диңе булар хем дәл. Шахыр башга-башга гошгуларында-да бир ёл билен гүйзе йүзлененини кем гөренок:

Эй көне достларым,
Ханы, сиз нирде?
Тукатлансам, йүрек сизи күйсейәр.
Хериңиз бир ерде,
Алада серде —
Ине, шейдип ятламалам гүйзейәр...

(«Достларымы ятлап»)

Китапчаның бейлеки бир бөлегини болса бахара дахыллы шыгырлар тутяр. «Ене бахарлара дүшсе назарым», «Хас ир гелен бахара» ве бейлекилер. Шейлеликде, авторың ылхамында эсасы жош алян ики угры кесгитлемек мүмкин. Ол оба пейзажыны чекмәге өкде. Бахар билен гүйзде болса оба гөзеллиги хас ве дүрли хәсиетде боляр. Дуйгы инчелйәр ве гөзеллешйәр, хыял чуңлашяр, пынханлашяр. Бахарың, гүйзүң, деңзиң, кенарың, көлүң, душушыгың жеминден улы маны гелип чыкяр ве ол Дурмуш атлы бейик предмете өврүлйәр:

Дурмуш, йүкүң болса гойгун герденме,
Чекмегим мүмкин.
Йөне иллеримден дүшүрме жыда,
Чөкмегим мүмкин.
Шатлыгам өлчәп бер, берме пүре-пүр,
Дөкмегим мүмкин.

(«Дурмуша»)

Шахыры бирахат эдйән меселелериң хеммеси онуң өз дурмушындан даш дәл, терсине, оларың шөхлеленишидир. «Акдашаяк» шыгрында оба гөрнүши, гожаларың кешби, башга-башга огланларың, гызларың обра-

зы ве шуна мензешлер шахырын пикир өрүсинин яйбан лыгындан хабар берйәр.

Сачларыны йылмаяр
Он бәш яшлы огланлар,
Сөйги нәме? Билмейәр
Он бәш яшлы огланлар.

(«Он бәш яшлы огланлар»)

Шу гошгы етгинҗегиң образыны реал суратландыр яр. Ынандырыҗылык, обачыл огланларың хыял гушы гөчгүнли гөвни окыҗыны биыгтыяр йылгырдяр. Я-да башга бир шыгрында шахыр шейле диййәр:

Яңы мурты табап барян огландык.
Барымыз бир гыза ашыкдык, валла,
Херимиз бар гыза ашыкдык, валла.
Йүрекде сыр азды, дилдеди, дилде.

(«Башга гызлар, башга-башга огланлар»)

Соңкы йылларың поэзиясында бахара, гүйзе, бедев лере, даглара йүзленмек хас активлешди. «Чапы шык» шыгрында автор тымсал гетирйәр-де, гөнүмел не тиже чыкаряр.

Элбетде, бу ерде зехин проблемасы хакда пикир йөредилйәндиги беллидир. Эмма шыгыр ончаклы сынт гыланмандыр ве тәсир җәхтинден пес гелйәр. Себәби, бу тема озал көп-көп шахырларың дөвнән зады болань үчин деталь тапмак җуда кын дүшйәр. Умуман оңат гошгулар ерлешдирилен йыгындыда җүпүне дүшмедик сетирлер хем душяр. («Онсоң биз бой алдык», «Хава олан оңат хәсиетлери кән», «Мен гөресим гелйәр гүлли бахары») ялы яй ичинде гетирилен сетирлерин шыгры оқалышыны кынлашдыряндыгыны айдасымыз гелйәр.

Йыгындыда йылы, йүрекдеш гошгулар аз дәл. «Саңа совгат берсем» шыгры шу җәхтден айратын өзүне че киҗи:

Елдашлам азара галышып йөрлер.
«Гелйәр» дийип аял-гызлаң байрамы.
Гошулып билемок шовхунларына
Я-да инди мен олардан айрамы?!

Шыгыр долы окаланда шахырың рухы хесрети, хай сыдыр бир агыр йитгә гынанҗы окыҗыны гаплап аляр

Шыгыр гайгыландырмаса я-да рухландырмаса йөне сетирлериң овадан сазлашыгындан нетиже аздыр. «Мышмышлар», «Хейкелтараш» ялы шыгырларың өзүне чекижилиги хем шонда. Автор ички рухы дүнйәни сададан тәсин ачып билйәр, оба адамларының мылакатлылыгыны, тебигатының якымыны бермеги башарыпдыр.

Йөне онуң поэзиясының гозгаян меселелери энтек көп дәл, онуң чәгини гиңелтмек герек. Агзалян меселелериң проблемалайынлык дережесини ёкарландырмалы. Шонуң үчин бирнәче сөз узалтмалардан гача дурмалы. Кәбир халатларда шахыр гумлы гызлара гол япян вагты, гызларың ләле какышыны суратландырян чагында шолбир адаты тассыкламакдан аңры гечип билеңок. Бирнәче вагтлар хем ол гамгын хала гечйәр:

Бу гүн сең эгниңде гам-гусса, гердиш.
Чөкмесин калбыңа шол гара думан.
Бу гүн саңа гусса гетирен дурмуш
Ынан, эрте шатлык гетир бигүман.

Соңкы йылларың яш поэзиясында схема ковалашмак азалды я-да ёк диен ялы. Яшлар өз сеслерини мүмкингадар гаржашдырмажак боляр лар. Говы йөрелге. Ш. Чарыгулыевиң дең-душ шахыр достларының-да өз сеслери бар. Олар бир-бирине шейле якын дәл-де, өзбашдак ёдалара йүзленйәрлер. Эмма меселе оны гелжекде өсдүрмекден ыбарат. Тема йайравына, пикир өврүмлерине үнс бермели. Эсасан зәхмет ве зехин поэзияны безейән тараплардыр. «Дарагтым» шыгрында арзув эдилиши ялы:

Экдим сени, яш нахал.
Боюң хениз бәщ сере.
Сең нәзижек көклериң,
Орнасын эне ере.

1980 й.

ДАГЛЫ ШАХЫРЫҢ АЙДЫМЛАРЫ

Көп вагтдан бәри поэзияда гүйжүни сынап йөрен, окыжылардыр эдеби танкыт тарапындан ыкрар эдилен шахырларың өзүне махсус айратынлыклары боляр.

Хайсыдыр бир тема йыкгын этмеклик, дурмуш, җемгыетчилик-сыясы, ахлак-эстетика тайдан әхмиетли меселәни өзүне кыбапдаш лирики өвүшгин билен суратландырмак дөредиҗилиги ызарланян шахырың эсерлериниң дүйп тапавутлы тарапы боляр. Отуз йыла голай вагт бәри шахырана кервене дакылышып барян Анна Гуртгелдиев хакында-да шуны айтмак болар. Онуң дүрли йылларда чыкан «Пионериң йүреги», «Яшлыгымың гүзери», «Хасар мукамлары», «Айлы гиҗелер», «Җадылы җүлгелер», «Гарлы даглар», «Гызыларбадың сәхери» атлы гошгулар йыгындылары оңа шаятлык эдйәр.

Шахырың «Аҗайып айдым» (1981) диен тәзе китабында дүрли йылларда язылан говы хасап эден шыгырларының аглабасы, мазмун ве беян эдиш җәхетден лирики әхенли дөрт саны поэмасы ерлешдирилипдир. Оларың херсиниң сепелери-де гөркезилипдир.

Ленин, Ватан, эне — бу хемишелик темалардан көп шыгырлар языляр. Шахырың шол темалардан язан гошгулары хич бир тарапдан пес дәл. Анна Гуртгелдиев «Дүнйәниң оглы», «Ватана» диен гошгуларында ёкары җемгыетчилик пафосыны саклап билйән деталы тапмагы башарыпдыр.

«Дүнйәниң оглы» гошгусында эриш-аргач болуп гечйән идея — ленинчилик милли сыясатың дабараланмасы. Хатда гошга «Дүнйәниң оглы» дийилмеги-де өрән шовлы. Гошгы конкрет *мазмуна эе болан битеви эсер* ядыңа саляр. Шыгырда түркмен халкының бейик сердара сөйгүси беян эдилип, Лениниң халкара мертебеси, бизиң партиямызың ве хөкүметимизиң парахатчылык сөйүҗи сыясаты аңладылыпдыр.

Гөкдәки нурана ялңыз гүнешиң,
Гыздырышы дей мең Гарагумумы.
Бу бейик ынсаның кераматындан,
Җүмле-җахан сырып баряр түмүни.

диймек билен Лениниң, онуң партиясының адалатлы ишлериниң дүнйә гараңкылыгыны ягтыландыряндыгыны суратландырыпдыр. «Нәбелли мазар», «Ёлдакы ойланма», «Бәш арзув», «Айдымлар дүнйәси», «Магтымгулың гүзеридир гүзерим» ялы гошгуларында шахырың ыхласлы гөзлеги, үнҗүси ве шатлыгы, тебигата гуванҗы, ил-гүне сөйгүси ятда галыҗы детал аркалы берилйәр.

Анна Гуртгелдиевиң поэзиясы Хасар дагы билен, умуман даг пейзажы билен берк багланышыклыдыр. Шу ерде бир зады беллемек герек. Аслында бизиң эдебиятымызда гума, сува гаранда «дагың», «бедевиң» васпы хас көп душяр. Хэзир тебигатың гөрки айратынлыкда суратландырылман, ол деңешдирмелер билен сеплешикли суратландырылып башланды. Диймек, пейзаж адаты образдан хас өзгерен, дөвребап рухда гөркезилип башланды. Шахыр бу үйтгешиклиги гөрмэн дуруп билмейэр. Йөне онуң — пейзажың өз дуркуның, йылың дөрт паслындакы кешбиниң ынсана берйэн леззетини хем унутмалы дэл. Анна Гуртгелдиевиң Хасар билен баглы эхли эсерлери шейле планда языландыр:

Гара даглар даш доллир-де дуршуна,
Гойны яз гужаклы гүлли бахардыр.
О гүлли бахарлы гала дей бу ер,
Хем сувлы.
Хем гувлы,
Улы арзувлы
Даглылары чын зэхмете чагыряп.
Асты магданлы,
Үсти ынсанлы.
Дашдан дондурылан тэсин шэхердир.

диййип, тутуш рухы дүнйэсини назарда тутанында шахыр белент дагы хем медениетли дынч алыш, хем магданчыларың зэхмети жошян шэхер хөкмүнде гөз өңүне гетирйэр.

Анна Гуртгелдиевде гөрнүп дуран айратынлык дагылылыкдыр. Онуң даг пейзажы хакында язан гошгуларының дили хем шол ерлер билен багланышыклы сөзлере югруландыр.

Шахырың «Хасарым» поэмасы онуң догдук меканының кешбини, уруш йылларының ачлык-хорлугыны чекен он бэш яшлы огланлар Меретдир Чаканың колхоз малларыны совуга буйдурмажак болуп, дагда хелэк болшуны суратландырса, «Гара гүл» поэмасында Небитдаг шэхериниң бина эдилишиниң тарыпы берлипдир. «Ажайып айдым» поэмасы Еңше багышланып докалан халының, мэхирли энэниң васпыны етирйэр.

Эмма «Бэгүл хакда роваят» поэмасының идея-мазмунында шейле гөзе илип дуран тэзелик ёк. Ол «Эне йүреги» гошгусына кыбапдаш гелйэр.

Анна Гуртгелдиевиң поэзиясының дилиндәки кемчиликлери беллемек зерур. Онуң поэмаларының дили лирики гошгуларына гаранда акгынлы, лабызлы, мылайым. Эмма нәм үчиндир гошгулары велин дил тайындан ағыр гелйәр. Мысал үчин:

Ол гүнлер хич задам пархыма дәлди,
Аркам гош халталам дуймаздым йүки (?)

Я-да:
Бу гүн велин шо дагларданэнмәни (?)
Башына атсам-да гүйжүне йүпүн (?)
Дурун велин авуп алдыран гуш дей (?)

Анна Гуртгелдиевиң лирики гошгуларының умумы етмезчилиги хөкмүнде «ол, о», «шол, шо» чалышмаларының герегинден артык уланыляндыгыны белләсиң гелйәр. Бу хили тәр кәбир ерде шовуна дүшсе, бирнәче халатларда маныны ёйяр, пикири агсадяр, шыгрың акымында кынчылык дөредйәр:

Ол гожа бу махал сыпарлы дәлди.
Шинди-шиндем шо-ол тойдакы шо чопан.

(«Гожа чопаны ятлап»)

Ятлатды о маңа шо шум йыллары,

(«Порт ишчиси»)

Шахыр бу етмезчилигини дуюпмы-нәмеми, «Ажайып айдым» китабына гиризен гошгуларында акгынлылыга бөвет болайжак сетирлери эп-эсли айрыпдыр, олары азалдыпдыр. Шондан болса герек. Шахырың «Ажайып айдым» йыгындысы тәсирли чыкыпдыр.

А. Гуртгелдиев поэзияда көп чорба совадан шахыр. Шонуң үчинем онуң эхли оңат гошгулардыр поэмаларыны бир ерс топлап, айратын китап эдип чыкармага-да вагт етди дийип, хасап эдйәрис.

1981 й.

СОНАНЫҢ БӘГҮЛЛЕРИ

Шахыр гелин Сона Язованың илкинҗи гошгулар китабы элиме говушды. «Бәгүл»! Биргеңси безелен чаклаңҗа китапчаны небсевүрлик билен окап чыкдым. Китапчаның ичиндәки әхли шыгырлар тематик йиравына гарамаздан, шол арасса гүле, шонуң ялы пәк хем якымлы болмаклык идеясына сырыкдырыляр. Эмма ол мейдан бәгүли ялы, диңе төверееге бурк сачмак билен чәкленмейәр-де, шахыр гелниң әхли арзувларыны, пикирлерини, җемгыетчилик хыҗувыны өзүнде җемлейән, ынсанлашдырылан халда гөз өңүне гелйәр. Онуң «Ватан», «Гүнешли үлкәм», «Гүл үлкәмиң нагмалары», «Эне топрагың оглы», «Бойдашлар, гарашың», «Йылдыз», «Йигитлере арзувым», «Чөрек биширйән гелне», «Чага догрулян өй», «Эҗизлемек», «Гелин гөвүн йүвүртмелери», «Мен саңа икилик этмәндим хергиз», «Обадан гелен оглан» ялы шыгырларыны оканыңда нәхилидир бир арзувчыл, шонуң билен бирликде зәхмете югрулан лирики гахрыман билен йүзбе-йүз болярсың. Идея ынамлылыгы, максада окгунлылык, Ватана пейда гетирмек ислеги ве шонуң угрундакы херекет, гөреш шол гошгуларың ичинден эриш-аргач болуп гечйәр. Шыгырларың хеммесине махсус овазлылык хем Сонаның умуман поэзиясының айратынлыгы хөкмүнде өңе сайланяр. Шол шыгырларың кервенбашысы «Ватандан» бир бенди мысал алалың:

> Ягты нурун сачып күлли җахана,
> Бой берип өсдүрен көрпе нахала,
> Бир юмуш буйрапда тапсам бахана
> Тутсун берен дузуң-чөрегиң, Ватан!

Лирики гахрыман Ватаның хызматына тайярлыгына касам ичйәр. Мунуң өзи халка, юрда, партияның идеалларына вепалылыгы аңладяр. Шыгрың җемгыетчилик мазмуныны кесгитлейән «Гүнешли үлкәм», «Адамлара гуванярын» ялы эсерлер хем шол әхеңде яңланяр. Тутушлыгына аланыңда гуванч дуйгусы, халкымызың эшретли дурмуша етенине буйсанч умуман әхли гошгуларда сакланыпдыр. Сада сетирлер, айлавсыз пикирлер йыгындының тебигылыгыны саклаяр, оңа өзболушлы айратынлык берйәр. Белки-де, бу Сонаның мундан буянкы дөретҗек эсерлериниң хем сүңңүне сиңер.

Г. Эзизов «Энтек садалыкдан зыян чекен ёк» диерди Садалыга йөнтемлик дийип дүшүнмегем нәдүрсдир «Эне топрагың оглы» гошгусында автор топрак билен зәхмети, адам билен топрагы бир-бирине өрән гөвнежай бирлешдирйәр. Жанланан топрак шейле диййәр:

Кәте серин гаплап асла алада
Билер топрак сениң хыялларыны,
Ол саңа йүзленер, сөзләр чалажа:
— *Ил-гүне этгиниң тагаллаларыны.*

Шундан артык хич зат герек дәл. Шыгрың бейлеки бөлеклери, гетирилйән деталлар хеммеси шол пикире гуллук эдйәр.

Йыгындыда автор көпленч гелинлере, бойдашларына йүзленйәр. Онуң энелик аладалары, гелинлик хыяллары агдыклык эдйәр. «Бойдашыма», «Энелер», «Бойдашлар, гарашың!», «Энелере ынаның», «Кервен башын чекип барян бойдашым», «Аглама, гелним» диен гошгулара үнс берсеңиз оларың ики меселәни: гелинлик борҗы ве энелик ыхласы объект эдинендигини сынларсыңыз,

Сона Язова шыгырларына милли реңк бермеги, оны ачык дуярлыклы суратландырмагы башаряр. Шейле мазмунлы шыгырлар онда аз дәл. «Эжизлемек» гошгусыны алып гөрелиң. Ол дуршуна бир машгала драмасы. «Өйжүк горҗамызда ары чакса-да» шыгры шейле әхеңдедир. Дурмушың чуңлугына аралашман, өзүни кейпи--сапада, байлык угрунда халлан атып гечирен йигит бирденкә гарраяр. Ол янёлдашына гыйыляр-да, шейле диййәр:

Ол гечени ятлап алтмыш бәш яшда,
Ахмырлы яйкады чаларан башын:
— Бермән экеним-ов мен саңа вепа...
Гожа шондан артык сөзләп билмеди,
...Аял гынаҗына сылды гөзяшын,
Бирденкә эжизледи.

Шу бенде ченли лирики гахрыман дүрли хыяллары башдан гечирйәр, өзүниң дурмушы, янёлдашы, оглы--гызы көп эҗир чекйәр, йөне эжизлемейәр. Йүреге тәсир эдиҗи бу гошгы узынам дәл, герекмеҗек пелсепе билен долам дәл. Асыллы хем аграс шыгыр.

Сонаның гошгуларында нәзиклик гүйчли. Ол умуман зенан поэзиясына махсус хәсиет болмалыдыр. Йө-

не бойдан-баша шол дуйга югрулып, иризижи хем болмалы дәлдир. «Сенден өйкелән вагтым» гошгусында тәсин бент бар:

Гүндизимде ёк сапа,
Гижелер чекйән жепа,
Әхли йигит бивепа
Сенден өйкелән вагтым.

«Әхли йигит бивепа»... Шахыр гелниң назары билен середиленде бу жуда шовлы сетирдир. Хем ойландырян, хем бегендирйән, хем гыжындырян шу хили ве шуна якын сетирлер «Сениң билен хошлашасым геленок» гошгусында-да душяр.

Шу хили гошгуларың иң шовлусы «Мүйнүргемән» атлы гошгудыр. Мунда оба ягдайы, яшлара гыя гаралян халатлары, көне пикирлилик танкыт астына алыняр. Оңа дерек, ынанжың тербиелениши, пәк сөйги, эркин душушык тесвирленйәр. Багт угрунда гөреш гошгының эсасы идеясыдыр:

Гыбатлара гулак габартмарыс биз,
Я болмарыс сиз себәпли кеч багт,
Дүшүнсеңиз боляр, мүйнүргемәң сиз
Мүйнүргемәң бизиң үчин хич вагт.

Сона Язованың бу илкинжи йыгындысында умумылыкда аланында шахыр гелниң поэзия мейданына ынамлы гелендиги гөрүнйәр. Эсасы гереги-де шол. Өз гүйжүңе ынанмак, зехини дуймак дөредижилиги өңе алып барян гүйч шондадыр. Биз хем сынымызда шахыр гелниң лирикасының өсмеги үчин бу китапчаның бирнәче тарапларыны гөркезмеги макул билдик.

Эмма шонуң билен бирликде йыгынды энтек кәбир етмезчиликлерденем халас дәл. Озалы билен Сона узакдан-узак гошгы язмагы халаяр. Бу пикириң сүйндүрилмегине алып баряр. Көпленч хер бир гошгы секиз, докуз, хатда хас көп бентлерден ыбарат. Диймек, шахыр гелин энтек пикирини гысбы бентлерде жемлемеги башаранок. Аслында дуйгының аз мөхлетли болшы ялы, бир пурсат болшы ялы, шыгыр гысга болса говы. «Эне топрагың оглы», «Кервен башын чекип барян бойдашым», «Бойдашлар, гарашың!, «Бакы гелсин дүнйә...», «Батбөрек учуряр чагалар ене», «Гелин гөвүн йүвүртмелери» ялы гошгулар шейледир.

Галыберсе-де, йыгындыда көпсөзлүлик дуюляр. Бу хем, әхтимал, шыгрың узак болмагындандыр. Бу илкинжи сынанышык, илкинжи йыгынды. Йөне Сона Язова инди он йылдан говрак вагт бәри окыжылара таныш. Шонуң үчин онуң гележекки эсерлериниң хас чепер, хас тәсирли, гысгадан чуңңур болуп чыкжакдыгына тамамыз улы.

1981 й.

«ЕДИ ЯПРАГЫҢ» ЫГШЫЛДЫСЫ

Догрусындан гелинсе, эдил шу гүнлер эпики поэмалар лирики эсерлере гаранда жуда аз дөредилйәр. Окыжылар-да олы шейле куйсәп баранок. Окыжы орта дүшенде онуң ислегидир талабыны айыл-сайыл этмелимикә диййәрин. Мениң аңлышымча, К. Гурбаннепесовың «Еди япрагының» пейда болмагы окыжының ислегинден гелип чыкыпдыр. Эмма ылым үчин, танкыт бәхбиди үчин велин бу өрән улы талапдыр. Себәби? Себәби, йөнекей окыжы көпчүлиги язымының эсерлериниң гахрыманы болса, хут язымыдыр шахыр танкыдың ве ылмың гахрыманыдыр. Шол гахрыманың нә дережеде өзүни камиллешдирйәнлигини я-да ыза тәсйәнлигини кесгитлемек ылмың ве танкыдың пайына дүшйәнлиги үчин онуң битеви эсерлер топлумының чыкмагы чуңңур зерурыетдир. «Еди япрагы (1983) шейле максат билен окап чыканымызда онуң айны вагтында жемленендигине, ичинде өзара битевилигиң сакланандыгына, шол битевилиги беркитмек үчин авторың аз зәхмет чекмәндигине гөз етирдик. Поэмалар йыгындысына авторың өзүниң гысгадан мазмунлы гарайшының берилмеги онуң ёргудына голтгы берйәр.

«Таймаз бабадан» башлап, «Йүрек» поэмасына ченли шахырың дөредижилик пайхасында нәхили өзгеришлик болупдыр? Онуң шахырана дүнйәсиниң хайсы күнжеклери гөрүнйәр? Шахырың өз айдышы ялы, «чәрьек асырдан соң... поэмаларың ичинден эли галамлы гечип гиденде» өң язылан поэмалара нәхили үйтгешиклер гиризипдир? Умуман, поэмаларыны бир китаба жемлемек билен автор нәме дийжек исләпдир?

Соңкы совалын жогабыны ёкарда гойлан бейлеки соволларың дүрс чөзгүди кесгитлейәр. Шонуң үчин биз онуң жогабыны морталап орта атып отурман, оны мәшириги ишлейән окыжының өзүне гоюп, өңки үч совалың ушлыбыны чөзлемекчи болярыс.

Мен К. Гурбаннепесовың дөредижилиги барада йөрите ылмы иш яздым я-да язярын дийсем, яланчы. Гелжекде-де академики принциплерден угур алып, онуң шахырана ёлы хакында ылмы иш язмак максадым ёк. Йөне бир зады ачык айдып билжек: К. Гурбаннепесовы халыс ылмы максатлар үчин биртопар йыл бәри өвренйәрин. Шахырың «Қыркындан», «Мензилине» ченли онун лирики дүнйәси маңа белли дережеде таныш. «Лирики дүнйәси» дийип, айратын ныгтамагымың себәби онуң өңки сүнки билен лирик шахырдыгына пугта акыл етирйәнлигим үчиндир. Лирик Керими ызыгидерли өвренмегим диңе авторың лирикасы үчин дәл-де, тутуш түркмен лирики поэзиясының баш йөрелгелерини ишлемегим үчин утуцлы болды. Эпик Керимиң барлыгыны билемокдым дийсем, галат гүрледигим болар. Йити билйәрдим. Онуң эпики дүнйәсине гылтызрак назар айлан халатларым хем болупды, йөне дикарынлап гарамандым. Инди шейле пурсат гелди.

Улы языжыларың эсерлериниң ады-да өзүнде көп маны гизлейәр. Үнс бериң: «Полат нәхили тапланды?», «Демир акым», «Ювaш дон», «Айгытлы әдим»! Островски-де, Серафимович-де, Шолоховдыр, Кербабаев-де өз баш эсерлерине башгача атлар гоюп билердилер. Йөне шейле шовлы болармыды-болмазмыды, оны билмек четин. Эмма шол ёкарда ятланан атлар айдыланда эййәм олары дөреден лохеңлер ядa дүшйәр. Ажап романларың бу ажайып атлары хем эмоционал овадан, хем профессионал чуңңур, хем оригинал гысбы, хем социал йити. «Еди япракдан» хем шол чеперчилик боссанының ысы гелйәр. Хер бир дөредижи адам өз эсериниң гөнезлигини аңлатмагы максат эдинйәр, херекети, пайхасы, дүйгыны нәхилидир аңлатмага укыплы ат агтаряр. К. Гурбаннепесов ылайта-да шол каданы саклаян уссатлардандыр. «Еди япрак» — Гожа Таймазың сөхбетлеридир, Эсендир атасы Кечжалың барлышыксыз рухы гөрешлеридир. Гүлнәздир Эзизиң өчмез сөйгүсидир, бейик сунгатлы Аялың әлеми аңк эден овазыдыр, Амаибикәниң, Огулбикәниң, Айнабикәниң айнадан пәк намысыдыр, адамың

гулагына илки эшидилен гадымы рубагының хувдусидир ве улы җемгыетчилик пикирли ынсаның йүрегиниң гурсүлдисидир!

«Еди япрагың» ичиндәки еди поэманың атларыны еке-еке санап отурман, оларың гахрыманларының хәсиетли тарапларыны ятламак билен чәкленсе-де боларды. Эмма «Еди япрак» өз дүзүминде-де көп манылыга эедир. «Еди япрак» — гөзе гөрнүп дуран йити сынпы гөрешлерде үстүн чыкан тәзе дүнйә гуран түркмен дайханының гуванжыдыр, инди социал — сынпы гаршылыклардан психологик гаршылыклара сезевар болан ве олары-да азат сөйги билен еңен тәзе дүшүнҗели ынсаның сиңдем алмасыдыр, шол деме бадак атян җахан аждархасы болан ёвуз урушдан еңиҗи болуп чыкмасыдыр. Ыслам уссаның арзув эден доганлыгының беяныдыр, аксакал Рубагының тәзе мазмуныдыр, Эпика дийилйән ылгар ёлдан инип гайдан лирики Дуйгының йүреклейин бөлегидир я-да «лагтасыдыр».

«Еди япрак» диңе буларам дәлдир. «Еди япрак» — гиң херекет дүнйәсидир, бейнисиниң йүрек билен гарпышыгыдыр, 1418 гүнүң агысыдыр ве денине етилмеҗек милли вепалылыгыдыр, асырлар бойы кемсидилен Зенаның тәсинлик билен газанан хем күлли или агзына бакдыран эркинлигидир, гара зәхмет ичинде гайнан ве гаража өйүң гуванҗы үч гөзелиң арзувыдыр, Омар Хайямың шу гүнүдир, өй аладасындан Дүнйә аладасына ченли узалан пикир юмагыдыр.

Йөне «Еди япрак» энтек хеммеси дәлдир. Ол — еңилвәшилиги алачалы яг ялы өз пайхасына гарып гүрлейән түркмен яшулысының гөрешден ве зәхметден тапан багтыдыр, Гарагызың занды ак гөвүн гайын атасының кеч дүшүнҗесине гынанҗыдыр ве гоҗаның өз болшуна чынлакай өкүнҗидир, дөрт депдериң хер сахыпасында чабраян ыхлас ялныдыр ве миллион Гүлнәзлердир Эзизлериң дурмуш кануныны табынлыгыдыр, «ердәки тақра» —сунгата уян Халлы гызың — Аял багшының Ынсанлык мертебесине гөтерилишидир хем онуң начарлык дүнйәсиниң соңуна нокат гойлушыдыр, «ердәки зулумдан» намыс эдип өлен гызларың рухы образыдыр ве кекре ялы аҗы тарыхы гечмишиң Ленин хакыкатындан еңлишидир, дурмушың кырк гезек есер сынагыдыр, дүнйәнидир җемгыетиң сарсгыныны ахлак хем пайхас терезисинде өлчейән Йүрекдир.

«Ёди япрак» эпики форманың барха лирикалашмагыдыр ве призижи тесвирлемәниң гозгалаңлы дуйга гечишидир.

«Еди япрак» түркмен дилиниң җанлы геплешигиниң эркин хем шербетли акымыдыр.

«Еди япрак» хадысаларың, предметлериң, херекетлериң, образларың гарайышларың, дуйгуларың ве пайхасың деталлара гечирилен лентасыдыр.

Чепер эсер үчин хич хачан тема гытчылыгы болманды. Меселе шол теманың дөвүр билен багланышыгында ве багланышдырылышындадыр. Биз «Еди япрагың» анализине гиришмезимизден озал совалы йөне ере бермедик. Чүнки хер бир поэманың мазмуныны идеясыны ачмак хем герек велин, — бу эййәм ылымда ве танкытда ачылан факт дийилсе-де болар, — геп шахырың дөредиҗилик пайхасының дүшүнҗелилик билен дөврүң талабыны кабул этмегинде. Эгер эсерлериң атларыны гошадырнакдан бошадып язсак, җеми еди поэманың бир нокада сырыгянлыгына гөз етирерис. Шу ерден хем шахырың дөредиҗилик пайхасының тема бипервай гарамаянлыгының «маталыны» чөзерис. Шахыр Керимиң галамының астындан диңе еди поэма чыкан дәлдйги маңа-да, окыҗы көпчүлигине-де белли хырын. Эмма поэмалар йыгындысына, — бу йыгынды хем дәл, — битевилиги берк сакланан эпики эсерлери дүзйән шу китаба алтмышы арка, атып етмишиң уҗундан яңы гирип башлаян адамың тарыха ве шу гүне назары хөкмүнде гарамак болар. Башкы поэманың ахыркы поэма бирикмеси шейледир. Ол Таймазың йүрегидир. Башгача айдыланда, «Еди япрак» гуры сан дәл-де, Қ. Гурбаннепесовың эпики пайхасының зынҗыра дүзүлен концепциясыдыр. Башындан йигриминҗи йылларың чекелешикли мөвритини гечирен, сыпны душмандан үстүн чыкып, Мәтәч маманы «СТЗ»-ә тиркәп җайламага әкиден Таймазың шу гүнүң дервайыс меселелери хакда ойланмаларыдыр, арасса ахлак угрундакы гөрешлеридир. Дөредиҗи уссат боланда онуң эсерлери мөвсүмлейинликден сайланяр, өз мазмуның ве тарыхы серхединиң чәгинден чыкяр. Шейле болмадык халатында ол я-да эсериң довамлылыгы, социал аграмы хакда гүррүң этмеклигиң өзи дүйбүнден эсассыздыр. Чәръек асыр мундан озал язылан «Таймаз бабаның» дөвүр, пикир, идея серхеди авторың эмри билен гиңелйәр. Эгер Таймазың сөхбетин-

ден бир дөвүм диңлесек, онуң өз арамызда хенизем гезип йөрендигине ынанарыс:

«Йыл башы сычан, сыгыр,
Барс, товшан, лув, йылан,
Йылкы, кой бижин, такык,
Ит, донуз — болды тамам!»
Огулларым, гарныңызда
Геришйәже Таймазыңыз,
Хайсы ерде жахыл болса
Гөрүнйәнже Таймазыңыз.
«Ким гөрене, гелсин!» диййп
Сүрүнйәже Таймазыңыз

Шу хайванлаң бәш тапгырын
Гечирендир өз башындан...
Хекаяты башладым мен
26-ың яз башындан.

Таймазың санан йылларыны мүчә өврүп, бәше гөтерсең, алтмыш чыкар дурубир! Биз онуң сөхбетлерини мундан чәрьек асыр өң диңләпдик, онам үстүне гошсаң, гожа Таймазың:

Арзувың —
Йүз яша болмакдыр шаят.
Йөне узак яшдан тапармың мырат?
Дертлә эм бермесең, әжизе кувват —
Әгирт бетбагтлыкдыр йүз яш диен зат.

диймесине «хә» берсе болар. Элбетде, сегсенден агаң баба Таймазың «Йүрегиниң» ургусына диң саланда онуң йүзе етжегине-де ынанасың гелйәр. Йөне бизиң мукдара коваланыян хесерли көңлүмизе онуң пайхаслы, дана сөзлери теселли берйәр:

... Ил нәче яшатса —
Шо яшың бесдир.

Чеперчилик ушуги етик окыжы бизиң ёкарда агзан «багланышык» ве «багланышдырылышындан» диен сөзлеримизе аң эден болса герек. Шахырың пынхан «лабораториясы» шейлерәк ачылса-да ахмал. Галаныны өзүнден сораң.

Шундан соң гүррүң гутарды эдилсе-де боларды. Чүнки шахырың дөредижилик эволюциясы хемише өсүшде, өзгеришде. Ол чеперчилик чуңңурлыгындан философик чуңңурлыга тарап баряр:

Асырың аягы — уллакан сынаг.
Дикелди дүнйәде иң әлхенч сораг:
«Ере мирас гойжак нәхили сылаг —
Адаммы; керпичми? —
Сайлашың бесдир!»

«Еди япрагы» дыкгатлы окан махалың онда айры-айры сетирлериң жуда ныгталяндыгына, баш харплар билен языландыгына гөз етирйәрсиң. Диймек, шахыр, догрусы, шахырың лирики гахрыманы пикириң, эмма сөзүң дәл, «мустапасыны» окыжының «агзына салып берйәр»:

Тебигатың эрбет ховасы ёкдур

Бары дүшүнүкли. «Йүрек» поэмасында бираз сәгинелиң. Оны диңләлиң. Хер топбагың ызында «бесдириң» гелшинден нәме аңярсыңыз? Аслында бентлериң сетир саны бәшден артык болмаса-да, оларың адаты мухаммес дәлдиги нәме үчинкә? Поэмада «Бир», «Нан», «Гүлүбер», «Өйүмизе», «Чыраларын», «Мыдам», «Өкжелерден», «Гепледи», «Чагба», «Шейле» сөзлериниң баш харплар билен язылмагындан нәмелер тутярсыңыз? Бентлериң соңкы дөрдүнжи, бәшинжи сетирлериниң кесилип, зарплы чыкышында нәмелер бар? «Бир башлы, мүң ишли йүрегиң дүнйәде» аладасына гутарма бармыка? Ёкдур.

«Бесдириң» бентсайы гелмеги окыжыны ядатмаяр. Шыгыр шербетинден гангың окыжының леззет алмак үчин, непесини дүзлемекден өтри «болдум» эдйән махаллары-да бар. Шонуң ялы ягдайда «бесдирлер» онуң гөзүне бирнеме сүйндүрилен шекилде гөрүнйәр. Аслында бейле дәл. Ол — йүрек ахырын! Хей, йүрегем урмасыны бес эдерми? Онда яшайыш гутармазмы? Ёкаркы совалларың бириниҗисиниң җогабы, мегерем, шундадыр.

«Йүрек» поэмасы мухаммес топлумы дәлдир. Соватлы окыҗы муна-да эййәм дүшүнендир диелиң. Ол сюжетлейин дуйгудыр. Шонуң билен бирликде, хер бент гутарныклы пикирдир. Мухаммеседе шыгыр долы гутарман, пикир җемленмейәр.

«БИРДЕН» башлап, «ЧАБГА» ченли он сөзүң улы харплар билен язылмагы лирики гахрыманың херекет дуралгаларыдыр. Ол сөзүне дынгы берйәр-де ёлуны довам эдйәр. «Йүрек» поэмасы шахырың бир гүнки ой-пикирлериниң җемидир. Ол окыжыны хер бир дуралгада онларча совала гөнүкдирйәр, ынсабыны тимарлаяр, пә-

химини йителдйәр, гөзъетимини гинелдйәр, социал хүшгәрлигини артдыряр, онуң үнсүни халкара проблемаларына чекйәр. Шахыр халал «НАНЫҢЫ ийип, «ГҮЛҮП-ШАТЛАН», өз «ӨЙҮНДӘКИ» аладалары-да эт велин, агшам «ЧЫРАЛАР» янанда шәхер гөзеллигине-де гуван-сан-гуван йөне дүнйә ховп салян яраглары «гүэлаян» Коэниң барлыгындан хабардар бол диййәр. Башга-да көп затлар саргаяр. Ол — образлылык, кашаңлык, чепер аң.

Булары болса онки сүңңүң билен сызмасаң, сөзде айтмак кын. Эмма билсең билеси гелйәне шу бендем етерликдир:

Ак билен гарадыр гарагың реңки.
Шолаң хайсы сениң йүрегиң реңки?
Бирисини сайлап, дийме. «Шу меңки!»
Иллер айдар —
Бирже йылгырышың бесдир.

1984 й.

* * * * * * * * * *

САРГЫТЛАР

ЯШ ЗЕХИНЛЕРИҢ ДӨРЕДИЖИЛИГИ

Маңа берлен гошгуларың темасы дүрли болуп, агла басы сөйги ве онуң тәсири хакда. Сөйги эдебиятда хеми шелик меселедир. Шейле-де болса, оңа хер кимиң айра тын гарайшы, баха берши, дуйшы бар. Сөйгиниң эзъети ни, леззетини, шыпасыны хер ким шахырана шекилле дирмеги башарса, ол хакда нәче язылса-да, бир-бириң меңзеш болмаса герек.

Яшларың дөредижилигинде сөйги темасына өзбаш дак, тәзе пикир көп халатларда форма тайдан дагыны өрән сада ве гураксы сөзлерден дүзүлен бентлериң ара сында йитип гидйәр. Бу ягдай башлангыч авторлары гошгуларында йыгы-йыгыдан душяр. Атагелди Гараеви «Сериңде не хыял, гүлүм?», «Нәме үчин?», «Мургап гы зы», М. Көмековың «Тер гунчалар», Гирйәң дүйшүме Ө. Хыдыровың «Гуванярын сөйгимизиң беркине», «Ру гылар». Я. Төрәевиң «Сөйги нәме»?, Өвезмәммет Сал ховың «Ики гөзел», Ж. Бегдековың «Алдадың мең гошгулары сөйгиниң тәсирини йүзе чыкармаклыга б гышланыпдыр. «Сериңде не хыял, гүлүм?», «Нәме үчин гошгуларында гызың өйкесини язмак, сөйгиниң хес рини беян этмек ялы озал телим агзалан, телим гайтала нан ве хич хили тәзелик ёк пикирлер өңе сүрүлйәр:

Билемок, сериңде не хыял, гүлүм,
Кә гүлйәрсиң, кәте чытяң гашыңы.

Бу сетирлер нәхили-де болса, гызда дөрән бир гал гоплыгы окыжа шахырана етиржек ялы этсе-де, шол бе ди соңлаян:

сетири ислендик тәсири бермейәр. Автор ене гызың ховсаласыны гайталаяр, онда-да маны тайдан бир-бирини тутмаян сөзлер билен гайталаяр. Шыгрың соңкы бентлери хем гызың кинесини ве авторың оны язмага эдйән тагаллаларыны хабар берйәр.

«Нәме үчин?» гошгусы сөйгиниң сырыны, онуң яш йүреге етирйән тәсирини риторики сораглар билен йүзе чыкармага багышланыпдыр. Эмма авторың суратландырышы догры болса-да, соңундан:

Элде ёк эрк-ыгтыяр,
Алды аклым нәзли яр.

диймеги өз-өзүнден белли зады ене гайталамак боляр. Шейле нетиже чыкарманында хем, лирики гахрыманың дерди окыжа дүшнүкли ахырын. «Мургаплы гыз» гошгусы хас-да говшак, манысыз ве гелшиксиз меңзетмелер билен язылыпдыр.

Гошгуларың гүйчсүз, мазмунсыз чыкмагына авторларың чеперчилик бабатдан эжизлиги себәп боляр.

Ө. Хыдыровың, Ө. Салыховың, М. Көмековың янкы ады тутулан гошгулары хакда хем шоны айтмак етерликдир.

Соңкы адыны тутан авторымызың «Гирйән дүйшүме» шыгрында бир тәзерәк пикир аңладылжак болнупдыр:

Кәте гижелерне гирип дүйшүме,
Мени серхош эдйән ышкың мейинден.
Йөне гең гөрмели, гелсем хушума,
Сен орун беренок калбың өйүнден.

Ханы асса йылгыр, оя батма сен,
Диййәрин, ләләм, сен йүрегмиң нагшы.
Гүндиз ах урапмы кабул этмесең,
Гиже-де дүйшүме гирмәниңягшы.

Гошгының пикир аңладышында кемчилик ёк дәл. Биринжи бендиң соңкы сетири маныны долы беренок хем агыр окаляр. Гызың азар берйәнини, кими чынлакай пикирлендирйәнини хас дүшнүкли сөзлер билен бермели экен. Аныгыны айтсак, «орун беренок» ве «калбың» сөзүне дерек башга сөз тапмалы.

Икинжи бендиң биринжи сетириниң сөзлери өз

еринде, өз манысында дәл. «Ханы», «диййәрин», «асс йылгыр» сөзлере дерек тәсирли детал тапан болса, гош гы гүйчли чыкса-да чыкарды.

Я. Төрәевиң «Сөйги нәме?» гошгусы-да говшак чы кыпдыр:

> Сөйги нәме?
> Гахардыр ол, өйкедир ол, нәздир ол.
> Шовна душсе, алабахар, яздыр ол.

Ылайта-да «шовна душсе» сөз дүзүми шовуна дү мәндир. Ондан соң хем сөйги көп зада мензедилйә Бу сөйги ялы «иң гымматлы, белент ве асыллы дуйгы ның» (Энгельс) жуда сада беян эдилмегидир. Окыж пикири гөнүмел айтман, бир задың үсти билен етирсең шонда гошгы леззет берйәр. Авторың «Мен хем бу өм рүми гечирмән хайып»... гошгусы В. Г. Белинскиниң ай дышы ялы, «ерине етмедик ягшы ниет» болуп чыкыпдыр

> Томус гүнортаны шахасын яйып,
> Тут саясын саляр пеллең мердинс.
> Менем бу өмрүми гечирмән хайып,
> Тут ялы, бир ярасам ил дердине.

Бендиң «пеллең мердине» сөзүниң манысыздыгын айтманымызда хем, автор өз хызматыны тудуң хызм тыча гөренок Аслыетинде, туды өсдүрен, оны көлеге са мага межбур эден адам ахырын!

Авторың өзем зәхмет мейданында, «жокрама ы сыда ишләп» йөр ахырын! Догры, ол ене-де «тут ял ил дердине ярамагы» арзув эдйәр. Эмма ол, озалы б лен, адам. Адам хер минутда пейда берйәр. Гошгу адамың укыбы, акыл-пайхасы васп эдилен болса го боларды. Шейле гошгы авторы рухландырар, пес мизме алып бармаз. Эмма өзүңи башга затдан пес т туп гошгы язмак мүмкинчилигиңи кемситмек боляр.

А. Бердиевиң «Сатар кырк мүңе», «Сатыжы болды» Х. Оразовың «Ленин бабам, сени гөрүп гечемде», Эсәевиң «Канал гелйәр», Б. Бетдиевиң «Антуан Гизе гә», Э. Ашырованың «Ашгабат», «Лениниң сураты «Космонавт», «Магтымгула», М. Жомардовың «Өзб доганыма» гошгулары адындан белли болшы ялы дүр ли темалардан язылыпдыр. «Сатар кырк мүңе» гошгу сы гыз сатмак ялы зыянлы галында гаршы гөреше де

гишли темадыр. Эмма бу гошгуда не чепер мазмун бар, не-де ички рифма:

Мәхрибан энелер, галың алмалың,
Гелнежелер, топбы, яшмак геймәлиң,
Гызлар, көне пикре асла уймалың,
Чүйрүк дессур сизем чатар кырк мүне.

Шыгыр чеперчилик дережесиниң песлигине гарамаздан, «алмалың», «геймәлиң» ялы айрыбашга капыялардан» хем халас дәл. Гыз сатылышыны паш эдип жуда аз язярлар. Ол хакда көп ве чепер гошгулар язмалы. Пикир анык берилмән, умумы суратландырылян гошгуларың хатарына ёкаркы гошгуларың хеммесини гошмак болар. Оларда көпсөзлүлик, дагыныклык бар. Шейле болансоң, гошгының хайсы бендини ташлап окасаң болуп дур (ылайта-да «Өзбек доганыма»).

Х. Оразовың «Ленин бабам, сени гөрүп гечемде» шыгры умумы болса-да, соңкы сетирлеринде шахыраналык бар.

Ишим шовна дүнйәр эртириң чагы,
Ленин бабам, сени гөрүп гечемде.

А. Розыевиң чагалара дегишли «Нахалым», «Ол нәмекә?», «Бәгүл», «Гузужык» гошгулары-да өң энчеме гезек язылан, уланылан деталлар, делиллер хакда гайталап хабар берйәрлер. Авторлар шол гошгуларына танкыды гараса, үйтгешик, тәзе фактың ёклугына өзи-де гөз етирер. «Гурлушыкчы гыза» гошгусында хем меңки болсун диер ялы пикир ёк.

Комбинзоның эгнинде,
Гурдуң гатбар жайлары,
Ынха бу гүн биз шонда
Гурарыс биз тойлары.

Иберилен гошгулардан Тәчмырат Махмудовың «Шахыра» атлы шыгры мазмунлы, гысга хем оңат язылыпдыр.

Бир дамжа сув ере гачан бадына,
Топрага синди-де, өл нокат этди;
Гүн ялдырап, нурун сачан бадына,
Өл нокады бәш секунтда гуратды.
Шахыр, гошгың болсун маныдан долы,
Болмасын шол дамжаң өмүри ялы.

Йөне нетиҗәниң сөзүни тимарламалы. Я-да «шо
нокадың тиз гурайшы ялы кәбир шахырың тиз яды
дан чыкян манысыз гошгуларының өмрүни ятлатды
ол мени бичак гынандырды» диен ялы пикири бер
болса, гошгы хас чепер чыкарды. Мазмун болса-да, ч
перчилик болмаса, эсер гүйчли хасапланмаз.

Шейлеликде, яш авторларың дөредиҗилигинде хе
месине дегишли эсасы кемчиликлер бар: бир тема
тәзе пикирсиз гайталамакдан, пикир дагыныклыгында
дуйгының умумылыгындан, көпсөзлүликден, гошгы д
зүлиш техникасындан бихабарлыкдан ве шуңа меңзеш
лерден ыбаратдыр. Авторлар өз дөредиҗилигиниң ү
түнде ядавсыз, бир язаным бес диймән, «кесеки гөзи
танкыды гарайыш билен ишлеселер, харсал гошгула
аз язылар. Догры илки язан задың гөзүңе якымлы хем
дүзедилмесиз ялы болуп гөрүнйәр. Шонуң үчин кәбир
яшлар танкыды дүзедиши ёкуш хем гөрйәрлер. Ол ди
ңе дөредиҗиниң бегенҗидир. Гошгыны көпчүлиге, ёл
дашларына, мугаллымлара окап бермели, маслахатла
рына гулак салмалы.

1962 й.

ДӨРЕДИҖИЛИК ПИШЕ ДӘЛДИР

Улы шахырларың, улы алымларың, улы лукманларың, улы танкытчыларың хасабы кичи сынлардан башланяр. Эмма шол сының бейиклик серхеди болмаяр. Ол довам эдйәр. Нәме үчин шейле болярка? Бизиң халкымызда «Ыхласа—мырат» диен накыл бар.

Халыпа Магтымгулы:

Ыхлас билен бир кәмилге гол берген,
Етер бир мензиле, етмеен галмаз

диййәр. Муны хас такыклап айданыңда хер бир ише ыхлас герек. Шахырың агзындан чыкан сөз боланы үчин дөредиҗилик ыхласы барада-да шуны айдасың гелйәр.

Яшлар язярлар, гүйчлерини сынаярлар. Бу элбетде, говы зат. Б. Режебовың «Сөйгүлим», «Улумсылык», «Партиям», «Илкинҗи душушык, илкинҗи сапар», «Би-

зиң илиң йигитлери», Б. Черкезовың «Ватаным», Аманназар Акмәммедовың «Доктор гыз», «Эне», «Мәхрибан обам», Ч. Режебовың «Мукаддес затлар», «Яшларың сөзи», М. Ялкабовың «Гурбанназарың», А. Абҗаевиң «Җакама», «Ысгарсың», М. Шадыевиң «Нәме сен», «Пагтачы», «Өврениәс», А. Язчыевиң «Дурмуш ёлы», «Ак яглыклы гызлар», «Студент йигитлер, студент гызлар», С. Гараевиң «Бент», «Бүргүт», А. Язмырадовың «Бахар пейзажы», «Сен барада», «Ышка дүшен йигидиң пикир хыялы», «Ак яглыклы, ак фартуклы гөзеллер», О. Атаеваның «Мугаллым адың», Б. Гараевиң «Тешне мен, тешне», А. Мередовың «Гыз йүреги», «Булутлар», Н. Гуламованың «Адам бол тиз әк», А. Гурдовың «Гурбаны болсам», «Ничик яшарын», С. Хыдыровың «Оба сәхери», Б. Мередовың «Пагтачы гыза». Б. Сапармырадовың «Гарашян интизар», «Томус», «Сәхра сәхери», «Революция», Д. Агаевиң «Дөрт сетирлемелер» атлы шыгырларында ве Ш. Батыевиң пагта хакдакы гошгусында дүрли-дүрли меселелер, тематик затлар гозгаляр. Белли дережеде эндик болуп гиден темалар дәл-де, онуң чогины гиңелтмек аладасы дүюляндыгы эшидер. Гошгы иберйән яшларың ичинде А. Мередов Д. Агаев ялы редакция билен көпден бәри арагатнашык саклаянлары-да бар. Бу авторлар көбир халатларда шыгырчылыкдан, гошгучылыкдан сайланярларда поэзияның талабына якынлашяр. Д. Агаев тебигат образыны шейле чекйәр:

Асмана гамча басып чапды чал атын,
Йылдырымдан ясанды-да ганатын,
Ере дүшен дүр монҗук дей дамҗалар,
Етишдирен гүллериңи халадым.

Башга бир рубагысында ол оригинал пикири-де орта атяр:

Чейнениң хич дөвүм наны агзында,
Ювутмакаң дийме херне агзымда,
Кәбир гуша берешмишин тебигат,
Гузламага чагасыны агзында.

Шунуң ялы окыҗыны пикирлендирйән бентлер, сетирлер болса, шыгрың ыхлас билен язылдыгы боляр. Эмма Б. Сапармырадовың «Гарашярын интизар» шыг-

рында адаты зады гураксы гайталамак билен чәкленйәр:

Ялкасан яза дөнер,
Гаргасан гышдыр гүнүм,
Гарашярын интизар
Сениң эмрине гулум.

Гошгуда гарашмак пурсады хич хили тәсирсиз айдылмак билен чәкленилипдир. Авторың «Сәхра сәхери» хем шейле умумылыкдан халас дәл.

Шу ажап топрага ыхласың баглап,
Дөредесиң гелйәр, яшасың гелйәр.

Максат дүшнүкли, йөне шоны ченер шахырана айтмалымыка дийийәрис.

Х. Дөвлетовың «Ашгабат», «Пәлванларын». А. Мустафаевиң «Салам мекдеп», «Бизиң киномыз» гошгулары ве Жахан Атаеваның редакция ёллан бирнәче гошгулары шейле абстракт чыкыпдыр.

Поэзияның сызмак, дуймак, аңмак, укыбы бейлеки жанрлара гаранда хас өсен боляр. Шыгырдан поэзияның ысы гелйәрми я-да ёк дийлен совалы авторың бир ики гошгусындан билип болар. Шондан соң оны тербиелемек мүмкин. Ол гошгы язса-да поэзиядан сова гечйәнлиги дуюлмадымы, онда авторың өзүни азара гоярасы ёк. Шахыр К. Гурбаннепесовың бир бендинде «Өз зехинсизлигиңи билмегем зехинлиликдир» диен пикир барды. Шоны махал-махал өзүни гынап йөрен авторлара ятладасым гелип дур. Йөне сөз топлумындан башга зат дәл шыгырлар хем душяр велин, онуң авторына хайпың гелйәр:

Шейле чепер элли гыз,
Адың айдым дилде, гыз
Жораларна гөрелде,
Бол пагталы пелде, гыз.

Пагтачы гыз, овадан гыз, ишеңңир гыз диениң билен шол образы тәсирли берип боланок. Тәзе деталь, тәзе пикир өврүм танжак болмалы. Онуң үчинем шыгрың үстүнде ишлемели. Кәбир авторлар гошгыны сыясы гураманка редакция ибермәге ховлугярлар. Н. Гуламованың «Адам бол тизрәк» гошгусы-да, гынансак-да, говшак. Озал айдылан Земин, ынсан пикирлерини йөн-

тем беян эдйән гошгудан гөвнүмиз сув ичмеди. Окыҗының маңзына батмаян сетирлер, бентлер, гошгулар нәче дийсең бар. Ёкарда санан гошгуларымызың көпүси озал айдылан, сыналан деталлардан башга тәзе зады өңе сүрмейәр. Хатда кәбир яш авторлар бизиң белли шахырларымыздан «гырп-чырп» этмәни-де хич затча билмейәрлер. Аманназар Акмәммедов шахыр Мәммет Сейидовың рубагыларындан өзүче «Доктор гыз» гошгусыны «ясапдыр».

Кеселләпсиң хайпың гелсин җаныңа,
Бар дийдилер догтор гызың янына.
Шол дәлмиди маңа берен бу дерди?
Инди барсам галар мениң ганыма.

Канун бар җеллада өлүмдир өлүм,
Гүнде бир сапар дәл, өлдүрйәр телим,
Эмма вели җеза чекемок бир-де,
Эй мениң җелладым гара гөз гелин.

Бейле зада «әдебият огрусы» дийилйәр. М. Сейидовың дөредиҗилиги билен сәхел таныш адам бу акгынлы рубагылары дессине танар. Шейле затдан гача дурмак үчин озал поэзияны өзүнде сынаг этмели.

Илки айдылан пикире доланалың. Дөредиҗилик хемише ыхласа, зехине, зәхмете баглыдыр. Шовуна дүшен вагты эселип, шовсуз боланда песелип йөрмели зат дәлдир. Чүнки дөредиҗилик пише дәлдир. Ол хер киме етдирмейән, пынхан сырлы сунгатдыр! Шоны ятдан чыкармаң!

1981 й.

МАЗМУНЫ

Ил болуп гуванмалы зехин 3

ПОЭЗИЯНЫҢ КЛАССЫКЫ ДҮНИӘСИ

XIX асырда лириканың өсүши 6
Шахырың шахыр оглы 9
Кеминәниң дөредиҗилигинде халкара эдеби эхеңлер . . 12
Шахырың социал сеси 18
Чарва гөзеллериниң тарыпы 21
Белентлик 25
Гуманист шахыр 30
Шахырың лирикасының айратынлыклары 33

ДӨВРҮМИЗИҢ ШАХЫРАНА ЛИРАСЫ

Поэзияның мертебеси 40
Алты совала — алты жогап 58
Танкытдан сова поэзия 63
Поэзиямызың квартети 85
Яш поэзияның пульсы 110
Толкунларың овазы 122
Поэзия картасының өңүнде 128

САРПАЛАР

Кыркдакы кәмиллик 136
«Ил бейик, бейик» 143
«Гүнеше» чоюнып 153

СЫНЛАР

Кәмиллигин чәги ёк 160
«Гарагумуң ләлесиниң» овазы 164
Поэзияның ала мейданы 167
«Мейдан» тәсирлери 172
Ынсан ве ынсап хакында айдым 175
Бикарар «Мыдарым» 182
Ока, шахыр, диңлейәс 185
Аталарың пенди 189
Гарашдык саңа 194
«Эне сүйди» дийсене 200
Шахырың «Серпайы» 205
«Өз пикириң, өз гарайшың болса-да» 207
Вепалылык 211
Бахар ыслы поэзия 215
«Бәшинҗи океана» сыяхат 218
Хемраның хемралары 221
Бахар жошгуны 224
Даглы шахырың айдымлары 227
Сонаның багуллери 231
«Еди япрагың» ыгшылдысы 234

САРГЫТЛАР

Яш зехинлериң дөредиҗилиги 242
Дөредиҗилик пише дәлдир 246

НУРАЛИЕВ ДУРДЫМУХАММЕТ

Со стихами наедине

Статьи

На туркменском языке

Издательство «Туркменистан»

Редактор *А. Омарова*
Художник *О. Хатамов*
Худ. редактор *Д. Мамиджиков*
Тех. редактор *Д. Эменова*
Корректор *Б. Эзенова*

ИБ № 470
Йыгнамага берилди 27.10.86 й. Чап этмэге ругсат эдилди 19.01.87 й. Форматы 84х108$^{1}/_{32}$. Типография кагызы № 2. Екары чап эдилиш усулы. «Эдеби» гарнитурасы. Чап листи 13,44. Шертли-реңкли оттиски 13,5. Учёт-нешир листи 12,015. Заказ 6601. Тиражы 4000. Бахасы 35 к. И — 02014.

Издательство «Туркменистан», г. Ашхабад, ул. О. Кулиева, 31
Чарджоуская областная типография, ул. Ленина, 18